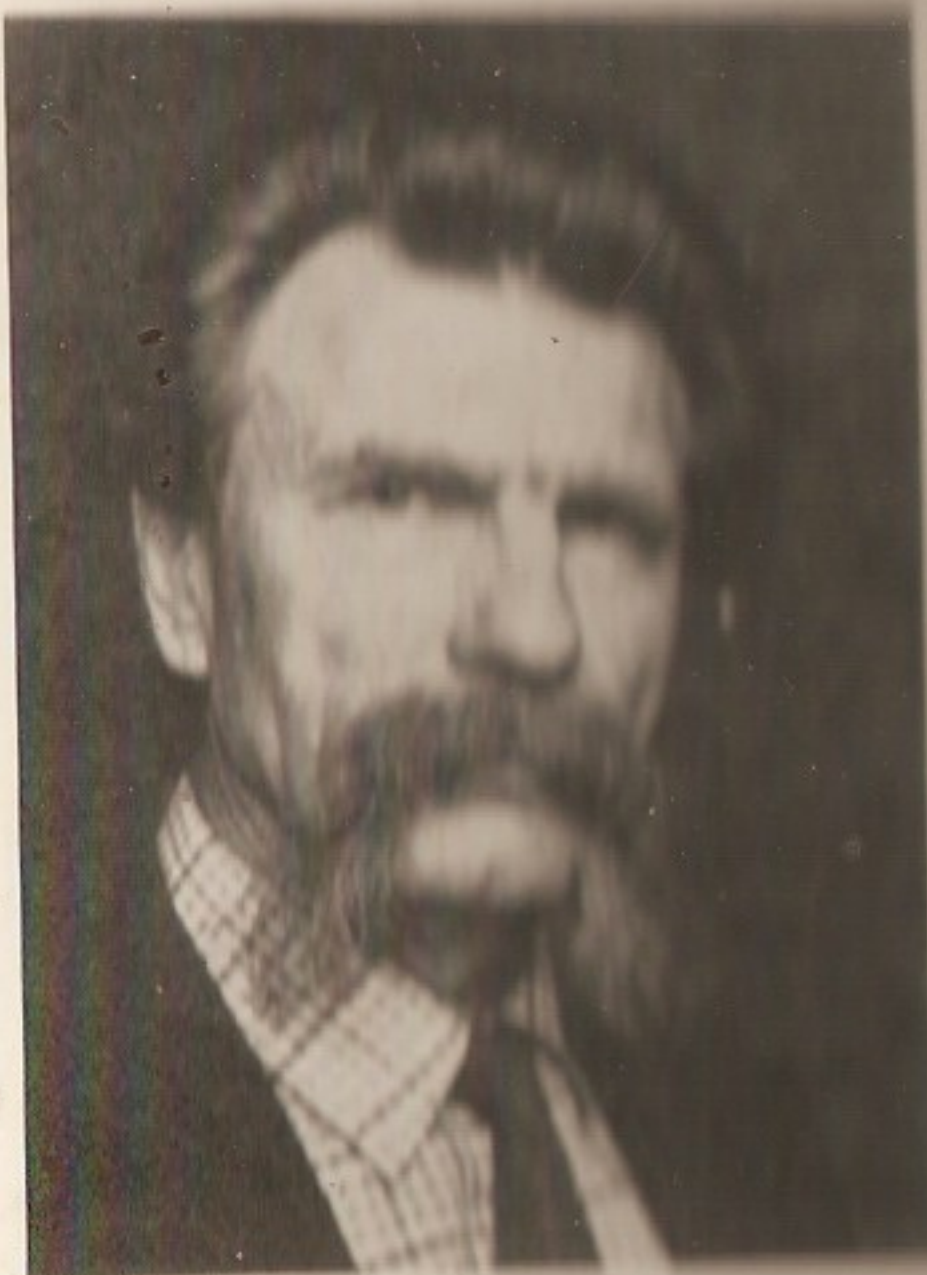


90 kop.



Agronoom Heino Kiik sekkuin kirjandusilma on olnud omataoline ja heitlik. Neljakümne mehega tõusta uustulnuk tavatu hooga Eesti romaaniorbiidile: 1967. aasta romaanivõistlusel pärjati esimese presmiaga teos «Tondiõomajas». Varsti seejärel tuli üsna kätatult paar Arve Jommi seeria köidet, siis kadus Kiik niigi ilukirjanduse lehtidelt koguni seitseme aasta jooksul ei ilmunud ühtegi ta uut romaani, kuni pika vaikuse katkestas Jommi järg, mis nägi valgust 1982. aastal. Nüüd siis uuesti kolhoosiromaan, «Elupadrik», sedapuhku romaanivõistlusel teise auhinna saanud teos.

Mõneti ootamatult on kirjastik Heino Kiik valmis kirjutanud kolm köidet «Taimetarka» ja viis köidet «Maailma viljus».

Heino Kiik Elupadrik

Heino
Kiik

Elupadrik

Romaanivõistlus 85

Heino Kiik Elupadrik

KOLHOOSIROMAAN



TALLINN
KIRJASTUS «EESTI RAAMAT»
1986

Foto: KALJU SUUR
Kujundanud ANDRES TALI

Lahkunud sõpru
Mihklit
Ilmarit
meenutades

Хейно Кийк
ДЕВРИ ЖИЗНИ. КОЛХОЗНЫЙ РОМАН. На эстонском языке. Художник-оформитель А. Тали. Таллин, изд-во «Ээсти раамат».
Toimetaja M. Kangur. Kunstiline toimetaja M. Raid. Tehniline toimetaja R. Lillema. Korrektorid E. Kõrge ja I. Torm. IB № 6304. Laduda antud 26. 12. 85. Trükkida antud 8. 04. 86. MB-03437. Formaat 60×90/16. Raamatu- ja ajakirjapaber. Kiri: žurnalnaja. Ofsettrükk. Trükipoognaid 13,0. Tingtrükipoognaid 13,0. Tingvärvitõmmiseid 26,25. Arvestuspoognaid 13,83. Trükiarv 50 000. Tellimus nr. 2187. Hind 90 kop. Kirjastus «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Trükikoda «Punane Täht», 200001 Tallinn, Pikk 58.

Kiik, H.

K 38 Elupadrik. Kolhoosiromaan. — Tln.: Eesti Raamat, 1986. — 208 lk.

Heino Kiik on oma loomingus varemgi pöördunud põllumajandus-temaatika poole. Ka uues romaanis käsitleb ta mitmekülgset tänapäeva kolhoosi probleeme, millega põimuvad laiemad ühiskonnaelu probleemid. Kesksel kohal on töönimesed kui peamiste väärtuste loojad. Kujutades nende tööd, omavahelisi suhteid, perekonnaelu, vahetõrget looduse ja maailmaga, näitab autor, kui vajalik on inimesele tema elu eri komponentide harmoonia.

K 4702700200—234 TL—2—16—86
901(15)—86

84.3E

© Kirjastus «Eesti Raamat», 1986

Ilus on elu siin põhjataeva all.

Henno rääkis, et ta on kolmel korral tajunud elu täiuslikkuse tunnet. Kön nib, ja reipus kasvab üle kõikehõlmavaks kerguseks, ihu kaotab raskuse, jalad on vaid selleks, et maaga kontaktis olla, maa ürgvägevusest jõudu juua. Kui ainult tahaks, võiks lendu tõusta. Ümber on kõik hea ja ilus. Könnid ja tunned, et kasvad, kõrgud, kõik on võimalik, maailm on headusest pilgeni ja selles on lõputult lahe elada. Õhk ei suru õlgadele, maa ei kisu. Oleksid nagu pool elu tinasaabastes tammunud ja nüüd kön nid äkki ilmsi paljajalu. Jalad kerkivad ise; kerkid, kergud, kõrgud, koordud — omaenda ummuksest.

Annus pöörab põllu ääres kasvava võimsa, kuid üksildase kase alla ja viskab end pikali kasvahoost iharalt lõhnasse rohtu.

Henno on kunstnik, mis teda rääkida.

Silma juures öitseb värihein, kortslehe lehtreis särab kaste-pärl.

Sajakilone mehekeha hõljutab küljelt küljele. Tõesti on hea olla. Need paar tundi kuuluvad nüüd endale, pole ruttu, pole müra, pole kolhoosi.

Kui saaks end elu täiuslikkusest hõljuma nagu Henno.

Aga ikkagi on elu ilus, praegusel hetkel ei oska Annus midagi juurde soovida. Nagu oleks alles lapsepõlv ja vähkreksid jaani-päevasel heinamaal kõrges kõditavas rohus ja muud midagi ei peagi su päeva täitma. Kogu pikka suvepäeva mahud vaid sina ise. Hullad oma isatalu heinamaal kuumava päikese käes.

Ilus on elu.

Kui nii ilusal hetkel pooks end kase jämedasse oksa, kas siis kestaks see hetk sinu jaoks igaviku?

«Poiss, mis sa seal jälle teed! Annu, marss koju! Sa püherdad rohu pikali, aga teised peavad varsti niitma hakkama...»

See on vanaema, hõigub õue veerel. Tema silm märkab kõike. Aga ma lippan võsa vahele, kus ta ei näe, ja lasen kasvavas heinas kukerpalli, kuni pea hakkab ringi käima.

Kui praegu oleks džunglis. Oleks keset Sumatra saart rimbas pikali. Oleks otse ekvaatoril, pea lõuna poole, ja ekvaator läheks ristluude alt risti läbi. Kui pea lõuna poole, siis paistaks päike silma, juunis käib päike seal põhjakaares.

Näh, päike on nii hele, võtab silmad kissi. Ei aita midagi, siin Sumatra rimbas peab pea põhja keerama, kui tahad head äraolemist. Annus keerabki mõnusalt ägisedes pea teise kaarde.

«Häh, sündja! Seda ei arvanudki, et ta on niisugune mügerik.» Kobab ekvaatorit selja all ja kisub välja kahe sõrme jämeduse kuivanud kaseoksa. Eemale siiski ei viska, sest kui sa oled ekvaatoriga risti ja ta annab end su seljale tunda, ega teda siis käega ära ei kisu. Annus seab end nõnda, et see mügerik mõteline joon oleks selgroole talutav.

Hämar on siin, päike vist ainult korraks pälgatas lehtede pilust. Hämar ja lämm, aga põnev. Miks hääli ei kosta, džungli hääli? Nagu õrnalt kumisev pada oleks kummuli peale keeratud. Kostab vaid omaenda vere kumin kõrvades.

Rimbas on võõrastav vaikus. Aga see mitmekorruseline tihe igihaljas rägastik ülal tundub tuttav. Kas see pole orhidee, on end elama seadnud puuhiiglase oksakaenlasse seal mõeldamatus kõrguses. Tema jõuaks ehk vaid rotangpalmi pidi, seda keerdunud-väändunud looduslikku köit pidi, mis hiiu ladvatipuni välja roninud. Selline kahe-kolme sõrme jämedune parajasti pihku mahtuv köis. Kas on kedagi, kes jaksaks end sinna vinnata? Kui prooviks ise? Ai! Missugused teravad mustad okkad, poole pöidla pikkused. See on ju rotangpalm, see ei ole mõni köis. Seal kõrgel jääb sul käimata, vennas. Aga vaata niisamuti, vaata nõnda palju, kui on isu. Näe, millised ilusad suured lehelehtvikud on rotangpalmil, millal sa neid jälle näed. Iga lehe tipust kasvab välja meetripikkune sitke piits, mille tugevad teravad kidad haarduvad puukoosesse. Ah nõnda tema siis hoiabki end selles meeletus rohelistes segadikus püsti. Vaata kui kaval.

Mis hääled need on? Kusagilt kostaks nagu sõnatut koorilaulu. Kolmehäälne kontsert. Keegi vilksatab seal lehestikus. Mõnusat bassi laseb. Pika musta karvaga kaetud keha viibutab end ühest võrast teise. Kui see ei ole nüüd siamang, siis ma ütlen, et ma ei tea midagi. Jah, on küll, see on gibbonite hulka kuuluva siamangi pere, kes seda kontserti annab.

«Hei, õemees, maast lahti! Tööluusi teed?»

«Bina, Kaarel.»

«Magasid kase vilus?»

«Oota, ma ronin ekvaatorilt alla.»

«Mis ekvaatorilt? Traktor seisab ja ise põõnutad,» imestab Kaarel.

«Tead, kui pikaks kasvab rimbas rotangpalm?»

«Sa oled end lõplikult ogaraks lugenud.»

«Kolmsada meetrit,» kinnitab Annus.

«Tule koju, külamees! Sa olid jälle teises maailmas?»

Annus laskub uuesti pikali ja keerab näo ära.

Kaarel seab end sõbra kõrvale istuma. Tõmbab kõhnad põlved lõua alla ja otsib jututeemat. Annusega peab ootama — kui sa ta ära nihestad, siis vaikib, vahib eemaloleva pilguga kaugusse ja sa ei saa temast enam üldse aru.

«Annus, kuidas sa viimasel ajal elad-ka?»

Annus vaatab teise joomaturses nägu. Kaarel on rohkem jooma hakanud, see petupriske nägu ei sobi tema kõhna keha otsa. Fassaad on üles blufitud, aga inimene ise nagu poolnäljas. Nii see nüüdsel ajal käib. Sa oled nagu potjomkini küla, mõtleb Annus, aga ütlemise tuju ei ole.

«Annus, sõbramees, kui ma hakkan heina niitma, kas tuled oma traktoriga appi?»

Selleks ta küll siia põllule ei sammunud, et abi küsida. Tal on parajad aurud peal ja jälgub kolhoosipidi, et vestluskaaslast leida. Kaarelil on ka ilus päev täna. Kas ta tunneb elu täiuslikkuse mõnu? Aga suud ei tasu Annusel praegu lahti teha, nad pole Kaarliga ühel lainel, räägiksid teineteisest mööda.

«Siin ma nüüd olen, lähen ühelt tööobjektilt teisele,» sõnab Kaarel tehtult reipa häälega.

Kaarel tahab päeva mõnu võimalikult pikaks venitada, tahab oma peatait nii täielikult ära kasutada kui võimalik, otsib järjest uusi jutukaaslast, et tema kõrvades kajaks aina kõnehääli. Kuigi rääkida pole õieti millestki. Inimhääled su kõrvus on nagu tõenduseks, et sa ikka veel elad, ikka veel lävid oma-auguste kahejalgsetega. Muidu tunned end nii üksi nagu kõrbes. Või nagu võõras, tundmatus padrikus.

Kaarel on end kogu oma kõhnas pikkuses õemehe kõrvale kortslehtedele välja sirutanud. Annus vaatab teda. Kaks peaaegu võõrast inimest, kes küll rügavad ühes kolhoosis tööd teha, kuid keda ei seo enam peaaegu midagi inimlikku. Kummalgi oma elumured ja risu ning räiss jalus.

Nukrus tõuseb kurku, kahju on inimesest, kahju on kõigist inimestest. Mis see küll on, mis meie ümber toimub, mis nüris-
tab, tuhmistab, ähmastab? Inimesel pole enam inimest.

Maga, Kaarel, maga, mõtleb Annus. Vahel on uni siin elus see parim hetk. Lõdvestu, puhka, maga, maga; sul on hea olla.

Annus tõuseb istuma ja vaatab rahulikult hingavat õemeest. Ma soovin sulle head, sisendab ta oma mõtteis. Näe ilusat und, sõnub siis vaikselt. Sa näed und, sul on hea olla. Vaata — tuleb su poeg, ilus pikk sihvakas noor mees; viieteistaastane blond-päine elurõõmus pikk noor mees, sinust juba pikem, oma esimese elu algul seisev mees; tuleb su poeg Kalle. Vaata — ta seisatab, märkab sind. Isa! hõikab Kalle juba kaugelt, — isa! Rõõm lahvatub ta näole. Tema armas, kallid isa seisab põlvini jaanipäevases magusalt lõhnavas rohus. Poeg jookseb isa poole, käed välja sirutatud.

Annus räägib hellalt nagu ema lapsele unematit, ta sirutab käed ette.

Poeg jookseb isa juurde, haarab sind kaissu, haarab sinu ümbert, tõstab õhku ja keerutab ringi. Kui tugevad käed on su pojal! Kallel on juba nii tugevad käed, tema pigistusest jääb täismehelgi hing rinnus kinni. Sa saad jalad maha, sa tõstad nüüd poja õhku ja keerutad teda ringi. Sa oled samuti veel noor, ka sinus mängib jõud. Jõud mängib, milline rõõm kehale. Isa ja poeg mängivad marulist mängu. Hea on hullata, hea on elada, hea on hingata, hea on oma keha tunda. Keha muutub kergeks, tõuseb hõljuma. Keha tõuseb, tõuseb, hõljub, hõljub.

*

«Mida sa unes nägid?» küsib Annus.

Kaarel on silmad lahti saanud ja vaatab imestunud ringi.

«Ma olen sinu juures? Kuidas ma siia... Mingit jama nägin.»

«Halba?»

«Head.»

«Huvitav oleks teada,» ootab Annus oma soovi teostumise märki.

«Ah, isiklik elupilt.»

«Jah, muidugi.»

«Praegu põõnaks ja mõnuleks, las see issanda ilus kolhoosi-päev läheks looja karja niisama süütult, kui ta hommikul sündis. Keegi ei liigutaks kõrtki ja inimestel oleks iseendast hea meel.»

«Aamen,» lisab Annus. «Kas sa vahel hõljuma tõused?»

«Viinaga?» taipab Kaarel.

Annus pugiseb naerda, ta tüse kere vappub. Kümnmeminuti-line uinak on kõhna sugulase toonust tõstnud, ta annab kambatundest matsu teise tugevale turjale ja muheleb kaasa.

«Viinaga või konjakiga, mis neil vahet,» naerab Annus. «Kas sa unes oled lendu tõusnud?»

«Unes?»

«Mina varem tõusin.»

«Räägitakse, et murdeas poisid hõljuvad.»

«Mina sain unes lennata ka hoopis hiljem. Läksin õhtul voodisse, mul oli siis puuvoodi, ja juba enne uinumist, poolunes, sisendasin, et nüüd tõusen koos voodiga. Koondasin tahtejõudu ja pingutasin lihaseid ja tõstsin voodi oma tahtega üles nagu purilennuki ja lendasin siis madalal maa kohal, vaatasin õhtuhämaruses kogu tuttavat maastikku ülalt, lauglesin sujuvalt üle kaselativade. Vaatasin suure naudinguga üle voodiääre alla. Silmad olid kinni pigistatud ja nägin oma kujutluses kõike päris selgelt. Hiljem suutsin end maast lahti tõsta ilma voodita, ponnistasin kogu olemust ja tõusin õhku lauglema, all olid inimesed, vahel rõõmustasid nad mu lennust, vahel ajasid taga, tahtsid alla hujata, siis pidin uuesti jõudu pingutama ja veelgi kõrgemale tõusma, et nad millegagi minuni ei küünika.»

*

«Teeme jalgrattasõitu ka,» ütleb Annus. «Teeme võidu.»

«Sul rammu rohkem, ei ma su vastu saa,» tõrjub Kaarel.

Mehed on kasvavas heinas jälle selili, tallermaa aina suureneb. Annus tõstab jalad ja hakkab rattasõitu matkivaid ringe tegema.

«Kihuta järele,» kutsub Annus. «Sul kõhnem kere, tuuletakistus väiksem, lähed mööda.»

«Olgu, oota, ma sõidan kohe järele.»

Annus aeglustab sõitu, kuni Kaarel ta kõrvale jõudnud.

«Nüüd teeme ühes rütmis ja võrdseid jalaringe ja vaatame, kumb enne väsib,» õpetab Annus. «Teeme võidusõitu.»

Tükk aega on kuulda vaid ninas vihisevat õhku, sest lugu on läinud tõsiseks.

«Milline oleks kolhoos, kui kõik töötaksid nagu oma põllul?» toob Kaarel mõtte kuuldavale.

Jälle nohisev vaikus.

«Praeguse tehnika tasemel?» täpsustab Annus. «See oleks midagi tohutut. Ära räägigi, see oleks muinasjutt päise päeva ajal.»

«Aga sina töötad nõnda.»

«Mina?»

«Seda muinasjuttu pole sa märganudki?»

«Ma lapsest peale tööle harjunud.»

«Teised ka. Kuidas siis, teised ka, aga mõni on hiljem sellest lollusest ära võõrdunud.»

Mõnda aega kostab vaid ähkimist.

«See mäkketõus on juba päris raske,» hingeldab Kaarel.

«Varsti hakkame laskuma, siis saad lõdvestuda,» puhub Annus vastu.

«Auahnust sul pole,» ütleb Kaarel, «mis sind tagant torgib?»

«Täna võid sa sind jalgrattasõidus, miks ei ole?»

«Agronoom arvab, et sa töötad impulsiga, et sul tuleb lihtsalt tuhin peale. Sul olevat kunstniku hing, töötad vaatamata ajale ja ümbrusele.»

Kaarel tõuseb ja kohendab oma kortsus ülikonda.

«Sul on ehk aeg traktorile istuda, ma ei pea kauem kinni. Sa tuled siis heinatalgule?» ütleb Kaarel minekule seades.

«Traktor on katki,» vastab Annus.

«Seda mina imestasin, et miks sina püherdad päise päeva ajal.»

«Ma ehk oleksin suuteline sinu rõõmuks püherdama ka siis, kui traktor täies korras.»

«Ei sa end enam välja vabanda, miks sa appi ei karjunud? Sa olid rõõmus nagu põrsas pahnas.»

«Nagu kaks põrsast.»

«Mis tal siis on?»

«Üks nupstükk. Agronoom sõitis autoga mööda, pidasin kinni, lubas kedagi töökojast siia saata, et rutem korda teha. Vist ei olnud oma laos, kihutasid rajoonist tooma.»

«Agronoom olla rääkinud, et sinu käes peab uus traktor kolm korda kauem vastu, enne kui hakkab remonti nõudma. Mõni noor saavat oma traktorist ühe suvega jagu.»

«Oled kuulnud, et bussipeatustes lõhutakse putkade aknaid; traktori lõhkuja on täpselt seesama poiss.»

«Imelik küll, et inimene on nagu vihane oma tööriista peale.»

«Mis ta paremast tööriista peale, temale on kogu maailm vaid korraks käega äiata,» arvab Annus.

«Ära ütle, talle on töö tüütu ja siis laseb nii, et hammasrattad ragisevad ja masin oigab. Et ometi mingit rahuldust saada. Mingit mõnu, lõhkumise mõnu. Kõik on temast üle, eks ta siis ülbitseb masina kallal. Traktor on ju kaitsetu, ei oska vastu hakata.»

Nõlva all soos hõljub tuule käes rõõmusroheline kaerapõld. Mehed istuvad vaikides. Ühtlaselt tiheda ilusa puhtavärvilise roheline mere aeglane lainetus on hingekosutav vaatepilt. Mõtted sõuavad merele.

Mis mõtted võiksid sellisel rahuhetkel tulla kolhoosi töömehe pähe? Kodu? Naine? Lapsed? Õel kapitalistlik maailm, mida ajalehed pidevalt hurjutavad? Helge tuleviku pildid? Mis

kerkib praegusel hetkel põllumehe kujutlusse? arutleb Kaarel endamisi.

«Mina külvasin selle soopõllu,» ütleb Annus.

«Ilus.»

«Miks ta ilus ei ole, meistritöö,» kiidab Annus ennast.

«Ilu ei panda padaje...» lausub Kaarel.

«Jah, muidugi, loll olin. Paremini oleksin võinud need päevad lillepeenart istutada, saanuks sama ilus.»

«Kontori ette esimehe akna alla.»

«Esimehe akna alla.»

«Agronoom oli kangem, ei täitnud tol korral esimehe käsku, ei andnud sulle soopõllu külvamise ülesannet.»

«Ei andnud. Aga veidrik on ta ikkagi... Minna ja lamada päev otsa kontori all kaasikus võrkkiiges...»

«Sirkus partselooni.»

«Mis temal viga tsirkust teha, sai teeneliseks. Niisugust enam tööluusi pärast lahti ei lasta.»

«See oli hullem, see oli vana streik ise,» kinnitab Kaarel. «Aga lahti muidugi ei lasta. Teda meest võtaks iga kolhoos kahe käega vastu ja paneks kohe veerand palka otsa.»

«Ega mina olegi temast päripõhja aru saanud, aga imemees on ta küll. Mitu aastat järjepanu saakidega Eesti kolme parema kolhoosi hulgas... Tema ei anna käsku edasi. Ma kuulsin vaidlust pealt. Esimehel ei jäänud muud üle, kui saatis ise mind sohu.»

«See käsk tuli vist ülalt raginal alla, et teravilja külvatagu rohkem. Ja ei saanud enne pidama kui Loone soos.»

«Sinna tühjasse tema kinni jääbki. Kahel aastal ei saadud vilja soost kätte, koristamise ajaks muld vihmadest pehme. Ei saa ka tänavu.»

«Agronoomi saagid aga ei lange, tema teeb ikaldusakti, kustutab need kaheksakümmend hektarit maamunalt, nagu poleks neid olnudki,» kiidab Kaarel.

«Esimees aga sai pika-pika pai, sest ületas külviplaane,» teab Annus.

«Esimees olla öelnud, et tema võib küll kevadel rahumeeli viis protsenti ikaldust külvata, temal tugev majapidamine. Põdura paneks põdema. Linnamehed oma paberite taga rahul ning kolhoos ikkagi omadega mäel.»

«Aga mina jäin nende vahel ainsana lolliks. Müttasin soos et nina tatine peas, kulutasin traktorit, raiskasini bensiini, rikkuin tervist.»

«Ikaldusplaani tahab täita,» parastas Kaarel. «Keegi peab ka praaki tegema.»

«Tuleval aastal pole poest kaerahelbeid saada.»

«Olete agronoomiga kälimehed, kumb teist sai endale parema õe?»

«Minul on noorem õde,» kostab Annus.

«Noorem ja kräbedam. Kui vaja, lööb sindki liikuma,» teab Kaarel.

«Paistab, et Mihkel elab oma naisega ilusasti.»

«Nagu tuvikeste paar,» kinnitab Kaarel.

«Ma ei teagi teist nii head inimest kui Mihkli naine Made.»

«Maheda loomusega.»

«Naine nagu mullu ja muistegi.»

«Vanasti ei hakanud naine mehele vastu,» mõtiskleb Kaarel.

«Ja ei käsutanud meest,» lisab Annus.

«Ega Mihkel ise ole ka veel viitkümme?»

«Mihkel on mihkel, mina ei saa temast alati aru,» ütleb Annus.

«Agronoom soosib sind, ikkagi kälimehed,» suskab Kaarel.

«Üldse mitte — ta ainuke mure paistab olevat saak. Vaata, jääb teine aina vaiksemaks ja kahvatumaks.»

«Minu arvates on Mihkel veidi nohi mees.»

*

«Ma ei tea, mis see tähendab, aga mind tõmbab metsa,» ütleb Annus. «Pühapäeval lähen mingis juhuslikus suunas, ekslen ja rändan.»

«Raiskad aega, pühapäev on kõige tugevam tööpäev, sest siis teed ometi endale,» laidab Kaarel.

«Pole seda kellelegi rääkinud, aga ma otsin kusagile sügavasse vaikusse maja platsi. Vahel vaatan endale igaks juhaks lossiväljakut valmis — taga kõrgub mets ja ees on aeglane langus oja poole. Ojaäärne nõlv. Või suur omaette ojakäär, kolmest küljest veega kaitstud... Otsin lihtsa metsaonni aset võimsa kuuse alla või kolme lähestikku suure kuuse alla, nende oksad varjaksid seinu võõra eest. Ma muudkui otsin, ise ka ei mõista, mida. Tead, kuidas ma rõõmustan, kui leian kena metsalageda — paaris küljes sünge kuusik, sügav laas, lagendik ise aga päikeses praadimas. Teinekord sattun kõrgesse hõredasse männimetsa, mis lõhnab juulikumuses nii, et pühib kõik muu peast. Kui sinna teeks maja, valiks ühe künkakupli. Kõik aknad oleksid valla. Ühtegi rada ei tuleks maja juurde. Maja sulaks metsaga ühte, nagu oleks seen maast kasvanud. Kui ilusaid elukohti olen leidnud, kaunimaid, kui unistada oskad. Seal elatud tund on minu tund.»

«Ole vaikselt,» sosistab Kaarel, «näe, põder tuli välja.»

Suur suviste paljuharuliste sarvedega isapõder seisab soopõllu veerel ja vaatab valvsalt ringi, siis nagu kivistub kuula-

tama. Vaikus on rahustav, ta hakkab väärikalt liikudes magusat kõrget kaeraorast sööma.

«Minu sootöö läheb pisut ka asja ette,» ütleb Annus.

«Kui põtra näen, muutun alati kohmetuks,» tunnistab Kaarel.

«Põder on inimesestki ülevam loom.»

«Ehk ongi,» läheb Annus mõttega kaasa. «Tema elab oma harjunud keskkonnas ja käitub loomulikult, tunnetab oma valdust. Sinu jaoks aga mõtlevad võõrad inimesed igasuguseid võltsvigureid ja teooriaid välja, et sa end kogemata loomulikuna ei tunneks.»

*

Ümberringi korralikud eterniitkatusega individuaalelamud, ühesugused nagu ilupaberisse mähitud kompekid. Individuaalide vahel segase planeeringuga aiad, kus nüüd, suve algul, annavad valdava mulje õunapuud, hoolikalt ritta seatud väärtpuud, mis moodustavad selgemini silmatorkavaid korrastatud saarekesi selles aianduse segapudrus.

Aia peremees ja külaline seisavad äraõitsenud tulbipeenarde juures, mis ei paku praegu oma algava koltumisega mingit vaatamisväärsust.

«Ma olen kahe suvega sada kakskümmend tulbisorti kokku ajanud,» kinnitab külaline.

Mihkel vaatab vestluskaaslast teise pilguga: kui see jutt on tõsi, siis müts maha mehe ees. Ütles end olevat kirjaniku; tulbisortidest rääkides on ta silmad prillide taga hakanud leeki pilduma; habemetorts ees, neid kannavad nad nüüdsel ajal igasuguseid.

«Nonoo,» reageerib Mihkel ebamääraselt, ta ei lase end nakatada külalise õhevil olekust.

«Ma olen nende pärast palju ringi käinud. Ise näete, nüüd jõudsin siia, olen teiegi kollektisioonist kuulnud.»

«Mis see minu oma, kunagi oli, aga praegu hakkab vaibuma, elu veeretab teisi muresid ette,» sõnab Mihkel.

Ära kavalda, mõtleb külaline, keset kibekiiret tööpäeva leidsin sind, lips ees ja viigipüksid jalas, rahumeeli keset kustunud tulbipeenraid. Sinus on ka seda salapattu, kollektisioneerimise kirge; võpatasid, kui ma ütlesin sada kakskümmend.

«Loodan teiltki mõned sordid saada, kui olete nii lahke,» ütleb külaline.

«Ega ma keela, aga kõige uuema aja omi siin polegi. Mullu ühe muretsesin veel — 'Burgundy Lace'.»

«Jaa, ilus purpurpunane, narmastatud, seda otsitakse, aga ta pole enam uudis.»

«Näete nüüd, ja mul pole neid kunagi üle kaheksakümne kogunenud.»

«Lätlastelt saab kõige uuemaid.»

«Aga see läheb kalliks.»

«Läheb küll. Möödunud sügisel andsin ühel päeval Tallinna turul korraga üheksakümmend kaks rubla välja. Müüjal endalgi oli minust kahju.»

«Mis need kõige haruldasemad praegu maksavad?»

«Kuni viisteist rubla sibul. 'Toronto' ostsin selle hinnaga. Läti rekord olevat sada rubla sibul. Üks tädi ostis sealt seitsmekümne viie eest. Nägi, et väike tütersibul ka küljes, müüs suure sibula sama raha eest edasi, aga tütre pani oma aeda. Hiired sõid selle ära ja nüüd on ikka sordist ilma.»

«Kirjanik on siis rikas inimene.»

«Ah ei, mis rikkad nad ikka on... Haruldasmaist on mul sordid 'Forgotten Dreams', 'Scarborough', 'Stresa', 'Bleu aimable', 'Goudstuk' ja teisi.»

«Ja teil on nad kõik peas, need sada?»

«Peaaegu kõik.»

«Mina mõtlesin esiteks, et tahate hakata kolhoosist romaani kirjutama.»

«Ei, ei, taha... Meil on, kes kirjutavad — Mats Traat ja Einar Maasik ja...»

«See kolhoosivärk on praegu segamini küll, agrotööstuskondid ja teab mis veel siia tulevad, me ei saa ise enam päris õiget otsa kätte, mis siis veel kirjanikust rääkida.»

«Mis lill see on?» osutab külaline hallikate lehtede ja silmatorkavalt tulipunaste õitega taimele.

«See on loitev käokann, viimasel ajal on hakatud nimetama tulinelgiks. *Lychnis chalcidonica*.»

*

Mihkel astub tuppa ja näeb idüllil: Annus istub pliidi ees järil, seab tuld alla, aga Made liigutab leemekulpi. Made paitab vargsi oma meest Mihklit armuüht sametniiiske pilguga.

«Kes see ennist aias oli?» küsib Made.

«Sa olid mind otsinud, ma tuln nüüd ise,» ruttab Annus kuulutama nagu alibit ette tuues.

«Jah, künnivõistlus, küll ma räägin... Mingi kirjanik.»

«Kes?» on Annus õhinal küsimas.

«Ütles nime, aga nagu ikka esimesel tutvustamisel, läheb ühest kõrvast sisse, teisest välja.»

«Kirjanikku võiks ometi teada,» arvab Made.

«Mul tulebki ehk meelde, nagu k-tähe pealt oli... Kaasik või...»

«Maasik,» pakub Annus.

«Maasik? Ei, tema nime olen ma kuulnud, elab siin kusagil teisel pool Võrtsjärve.»

«Annus oleks ehk ära tundnud, tema on neid kõiki lugenud ja piltisid vahtinud,» ütleb Made.

«Mismoodi ta välja nägi?» küsib Annus.

«Lõbus entusiastinägu, prillid ja habemetorts.»

«Ma vaatan kodus järele, pärast ütlen,» lubab Annus oma naiseõele Madele.

«Omamoodi fantast mees oli,» kiidab Mihkel. «Äkki seisab mu kõrval, nagu maa alt ilmus. Ja peast soristab tulbisorte, seliseid, mida ma pole kuulnudki.»

«Sa võiksid rohkem lugeda,» arvab Made. «Kirjanikud tulevad sulle ise aeda.»

«Sa näed hästi, kui äraetud ma olen. Hakka kolhoosi peaaegronoomiks ja räägi siis... Kas nemad minu nime teavad, need sinu kirjanikud?»

«Jaa, omasuguste seas pole sa kehv poiss,» kiidab traktorist Annus oma peaaegronoomi.

«Annus on sinust kirjanduses mitu korda targem,» toob Made välja oma salavaevuse.

«Kas oligi kirjanik?» kaalutleb Annus. «Kui ta teadis tulbisorte. Mina pole sellisest kuulnud. Vetemaa tunneb liblikaid.»

«Mind lõi tummaks, temal kahe aastaga üle saja sordi, ja kõik peas!» imestab Mihkel ikka veel. «Koukisin talle maast ühe kaupmanni tulbi. Nägin ometi üle hulga aja inimese suurt rõõmu. Missugune tasu mingi ühe sibula eest.»

«Kui oli mõni aferist? Lihtsalt fantast, nagu sa ütlesid,» ei saa Annus ikka rahu. «Need käivad vahel ringi ja hullutavad inimesi.»

«Aga mulle on ta meeldima hakanud,» kiidab Made, «selles inkognitos on midagi romantilist. Tuli maa alt ja kadus taevasse. Ja kui tal on veel nii hea mälu — juba see üksi väärrib austust. Ma näen koolis iga päev, kui abitud on inimesed oma mälu kasutama.»

*

Mihkel käivitab kontori ees auto ja keerab otsa Viljandi poole. Mingit tuju pole praegu rajooni sõita, aga mis sa oskad vabanduseks välja mõelda. Paremini ja noruta seal see aeg tühja, et sa aga koosolekupõlguri mainet ei saaks, iseäralikuna silma ei paistaks. Selle võrkkiige pärast sügati pead vastukarva, aitab, nüüd olen pailaps.

Naine ootab voodisse. Ma tean juba, mida see niiske pilk tähendab.

No on mulle elus rist kaela sadanud, kolhoos kogu oma krempliga kukil ja takkaotsa saadab veel enda naine igatsevaid pilke.

Mis minuga lahti on? Mul on tekkinud hirm omaenda voodi ees?

Aga missugune mees ma olin kord mineval suvel... Sõitsime Madega õepoja pulma. Pulmad nagu vanasti, hommiku poole

ööd pandi madratsid põrandale, et rahvas saaks mõni tund puhata. Seal tolmuseks tantsitud pulmapõrandal tuli kihk peale. Kas hõljus hulga kehade tantsukirg veel õhus, mingi fluidum, või ergastās ühismagamine ise vastastikku kirgesid üles. Sosis-tamised ja nohisemised kuuldavad, tekialused pinged ja liikumised mõeldavad; kujutluspildid tekivad iseenesest. Oma käed hakkavad ka ronima ja kompama. Naise keha muutub salapäraseks, paljulubavaks, enneolematuks, hing jääb kurku kinni. Mu kõrval nagu polnudki ammutuntud Made, igavuseni kulu-nud muljete Made, oli plika, leitud sealtsamast külast selsamal tantsuõhtul, kes alles hakkab sind tõmbama sügavikkude ja iga-vikkude avastamisele. Tõmbab lihtsalt sinu kõrval lebedes sel-lise jõuga, et oiga oma valus. Aga kõik on ärkvel, kus sa tohid end unustada. Keelatud vili, see maailma magusaim. Hetkekeeld toimimas ürgse keeluga ühel ja samal hingelainel. Keeluga, mille jumal inimesele loomisel peale pani ja mille rikkumisel pattulangenud inimesed häbiga paradiisist välja aeti. Selles kur-jas maailmas aga pead sa palehigi sees oma leiba sööma. Nüüd on lood inimesega juba nõnda kaugel, et palehigi kurnab sind nii tühjaks, et ei mõtlegi enam patule, ei tunnegi mingit kiusa-tust. Elad jälle nagu paradiisis enne hea ja kurja tundmise puu vilja maitsemist. Siis nii kaugele ette arvestas see pika vihaga vana looja — algul võtan ära paradiisikülluse, siis vöö-rutan patutahtmisest. Kes sa nüüd oled, inimene?

Vana ruun, kel viimasedki elurõõmu aimdused koos kera-dega ära lõigatud, kes kõlbab siin kamaral veel vaid selleks, et tõllakil mokaga ja lollakil silmaga mõisa raket vedada.

Aga sel pulmahommikul olin ma pöörane. Viskasime Madega kaevutoobrist vett näole, tõstsime silmad, nägime teineteist ja sammusime sõnatult metsa poole. Kihk oli nõnda suur, et me ei jõudnudki metsa, väiksel võsalagendikul langes Made kaste-heintesse. Need mahedad soojad kõrred kõditasid mõnusesa rüt-mis mu kudinaid. Varased parmad lendasid inimese magusa lõhna peale kohale ja maandusid üksmeelselt mu laudjavalen-dikul.

Oh, millist särtsu me mõlemad sel hommikul täis olime...

Nüüd naine ootab voodis, kust ma selle mehe välja võtan? Palkan või?

Mihkli jalg vajutab gaasi ja käsi pigistab rooli, rumal hädine vihakihk otsib väljapääsu. Auto kihutab mäest alla, vupsab teisest üles, hüppab pimedasse kurvi — pidurikiunatus ja kum-mid vinguvad pikalt, kaeblikult, peaaegu surmaeelselt.

Üks niisamasugune oinapea on jätnud oma auto maantee-kurvi, aga vastu kihutab õigust täis buss.

«Kurrat!» hõiskab Mihkel südamepõhjast, täie häälega, ellu-jäänu suure olemasolemisnaudinguga.

«Kurrat!!»

See kokkupõrge jäi ära. Elu suur võimalus jätkub endiselt, ainult mis oskab Mihkel selle eluga peale hakata?

Elu on sulle antud vaid üks kord, ja sellelgi ainumal võima-lusel ripub ta sul peene paelaga kaelas. Paelake võib iga hetk katkeda, me ei tohi oma järgmisele tunnile kunagi surmkind-lad olla.

Maksimum sajaks aastaks on sul lelu paela otsas kaelas. Oskad sa õigesti mängida, ilusti mängida, armsalt mängida, rõõmsalt mängida? Või unustad oma kanni ja igavled? Või otsid mingit aseainet, võltslelu?

Aga sul on see üksainus. Ja see on tõeline, pole kahtlust.

Suur laps, Mihkel, mängi siis!

Või viska ta minema, viska ise.

Sa sõidad Viljandisse koosolekule, aga peaksid tiirutama pulmareisi, peaksid võtma oma Made ja kaduma kolmeks päe-vaks mõnesse selle maailma senitundmatusse soppi. Möödunud suvi andis sulle teada, kellenä sa suudad end tunda võõra koha värskuses, veel kulumata muljete võimuses.

Elu-elukene, igaks voodisseminekuks organiseeri uus pulma-reis. Nagu mesilased, paarituvad vaid lennates.

Kodus naisel silmad kilavad peas, aga mees jamagu oma elu maha kolhoosiga. Kuluta selles maailma hädaorus oma isik-likku närvi, nii et enne viitkümend juba impotentne.

*

Seda oleks võinud ette arvata, mõtleb Mihkel. Nüüd on tema nimi ka paturegistris, linnaülemus luges oma ladusas maneeris paberilt maha. Nagu kõster kantslist — sikud on lammastest lahutatud.

«Mind on kaalutud ja leitud kerge olevat,» pomiseb Mihkel kõrval istuval kolleegile naaberkolhoosist.

«Nüüd hakkab siis see heinatrall,» kinnitab naaber, «täna on tavaline sissejuhatus.»

«Terve eesti rahvas saab igal aastal kõigi informatsiooni-kanalite kaudu teada, kui loll on tema kohtlane vend, see tatise ninaga eesti põllumees, kes ei oska isegi seda, et läheks õigel ajal heinamaale. Aja teist aastast aastasse suure malakaga. Oleks mina kordki elus kuulnud, et üks ministeerium hõikab kogu oma jõust, et saapavabriku mehed, nüüd on teil pealsed lõigatud, nüüd on viimane aeg tallutama hakata.»

«Sina pole siis ka veel alustanud, on see õige?»

«Ei, su kõrvad ei petnud, kuulsid, kui inetu ma olen,» kinni-tab Mihkel. «Ei, ma ei saa täna vait olla!»

«Ära muretse,» rahustab naaber, «sügisel, kui lõikus läbi, siis hakkavad kõik sind jälle ühel häälel kiitma. Tead, karavan läheb, aga...»

Mihkel tõuseb siiski, palub sõna. Naaber saadab kiitva pilguga seda korrektset, enamasti rahulikku meest, kelle põllumehevaistust võib vaid kadestada. Sel Mihklil on sünnimisest peale mingi lisameel, millega ta loodust tunnetab. Tema põlud ei kuulu Eesti paremate hulka, aga saagid... Seda imelugu pole osanud keegi ära seletada, see kuulub müstika valda. «Vambola» kolhoosi viljadele paistaks nagu rohkem päikest ning sinna kallaks nagu sobival ajal rohkem vihma. Ja nõnda aastaid järjest.

«See mood on juba liiga pikalt kestnud, see ülivarane heinaleminek,» alustab Mihkel. «Kui üks mood võimutseb nõnda kaua, siis muutub ta koomiliseks. Siin öeldi, et varakult tehtav hein on kergemini seeditav. Ma küsiks, miks ta peab olema kergemini seeditav? Kõik muu, mis me lehmale sisse söödame, on kergem, olgu siis ometi see heingi üks tahedam suutäis, olgu hein ometi see kore ja kare, mis annab lehma maole loomulikku tööd.»

Kui Mihkel kohale istub, kallutab naaber end tema poole ja sosistab:

«Ajasid demagoogiat?»

«Ei, miks?» imestab Mihkel. «Ausalt, mina ei tea tänapäevani, millal on kõige õigem heinale minna, kuigi olen viisteist aastat peaaegronoom olnud. Ja ma võin kihla vedada, et siin ruumis ei tea seda ükski, sest keegi meist pole jumal, kõik ühed surelikud.»

«Arvad, et ajavad lihtsalt palgajuttu?»

«Hooajagrammofon,» ütleb Mihkel.

Vahepeal on üks teadlane kõnelema tõusnud, ta lükkab täie veendumusega ümber selle, mis vale. Söödavalguprobleem! Kuidas saab teadlik põllumees unustada!

Mihkel on täna kummaliselt kärsitu, ta tõuseb kohalt ja katkestab teist:

«Mina ei saa enam millestki aru — kui teen selle noore rohu käsu järgi heinaks, siis ta tolma mul kevadel, igal kevadel täidan tolmuplaani, aga kui ma teen heina õigel ajal, siis ta ei tolma, lehmad söövad ja on rõõmsad.»

«Valguprobleem...» püüab teadlane sõna endale saada. «Meil laboris...»

«Jah, ma tean, praegu on moes rääkida valgupuudusest ja proteiinivaegusest. Kas see on ikka nii? Me pole kolhoosis juba aastaid proteiinküsimusega tegelnud, piimatootmine on aga tõusuteel, tänavu võib «Vambolas» lehma keskmine piimatoodang ulatuda viie tonnini.»

«Seltsimehed, teaduse osatähtsus!» hüüab nõupidamise juhataja vahele.

«Kui ühe majandi asjad edenevad ilusasti, siis pole vaja teda segada. Ülejärvemees Anton Konijärv oli aastaid Eesti popu-

laarseim põllumees, me teame, millel põhines tema edu. Ma toimin vaid nõnda, kuidas nõuab põld, on tema öelnud. Iga sugustest naakujatest ei teinud ta väljagi. Miks on kõigist Eesti esimeestest just veteran Heino Marrandi hoidnud oma kolhoosi kõige pikemalt ja pidevamalt heal tasemel? Et ta on isepäi mineja... Praegu pole vaja midagi muud kui põllumees korralikult tööle meelitada. Kõik muu tuleb siis esialgu iseene- sest, teaduse abi küsime alles kunagi hiljem.»

«Küll sa täna puistad,» kiidab naaber, kui ärritunud Mihkel istub. «Mis kärbes sind on hammustanud?»

«Mineval suvel hammustas parm palja kannika pealt, siiani on meeles,» vastab Mihkel.

Naaber peab heast naljast lugu, naerab pihku.

«Ära nendega vaidle,» õpetab seejärel heatahtlikult. «Tead ju küll, räägivad oma jutu maha, rahunevad, ja sa elad oma- moodi edasi. Hakkavad sind veel väetisefondiga kiusama. Sel hooajal on aukohale tõusnud mahajäänud, nüüd antakse nende jaoks kõiksugust õnnistust. Tõmbavad sinult ja suskavad sinna.»

«Õige küll. Ma olen vist tujust ära, oleksin täna võinud ääre- pealt surma saada, aga surma palge ees on kõigil maailma asja- del hoopis teistsugune väärtus, ühekorraga on kõik oma õiges valguses. Üks selline koosolek pole sel hetkel sitta ka väärt.»

«Sa ajad hirmu peale.»

*

Annus astub toidukotiga poest välja ja näeb agronoomi mööda sõitvat, viipab käega. Mihkel peatab auto.

«Kuhupoole?» küsib ta.

«Võtad peale?»

«Istu.»

«Muudkui sõidad?»

«Tulen koosolekult...»

Mõlemal on oma mõtetega tegemist, alles kui Tarvastu kiriku juurest ürgorust läbi, otsib Mihkel jututeemat:

«Ameerika monopolide haarmed on pikad, ulatuvad ilma- kera viimasesse soppi. Meie Mustla kauplus on maailma kõi- gist peateedest hoopis eemal, aga pepsikoola kastivirn võimut- seb siingi, võta millal tahad ja kui palju tahad.»

Annus vaid mühatab vastuseks.

«Kas sul ei ole vahel olnud meeoleolu või mõtet, et kihutaks endale kuuli pähe?» hüppab Mihkel äkki hoopis teisele tee- male.

«Vist ei ole... Tõepoolest, nii konkreetseks pole asi kätte läinud,» ütleb traktorist Annus oma peaaegronoomile Mihklile. «Olen mõelnud, et kui inimene sureks äkki oma elu kõige õnneli- kumal hetkel, kas siis jääkski see hetk temas kestma?»

«Ei tea, vahest on surmahetk iseenesest õnnehetk. Me tun-neme suurt hirmu võib-olla ainult kogemuse puudumise tõttu.»

«Mis erilist hirmu?» mõtiskleb Annus. «Ma ei ütleks. Enda pärast pole midagi. Ehk kohusetunne nende ees, kes sinust sõltuvad. Mul on lapsed. Viimasel ajal tudeerin inglise keelt, tahaksin kunagi sellekeelset entsüklopeediat uurida. Ega ma hääldamisest ei tea midagi, aga trükiteksti pursin juba päris hästi.»

«Omamoodi haigus.»

«Jah, eks ma ole kasvanud entsüklopeedia ja lehmapiima peal. Mis ma võisin üheksa-aastane olla, kui Mustla koolijuha-taja tõi vana eesti entsüklopeedia mu isa kätte hoiule. Ta teadis, et isa on suur raamatusõber, tõi ja jättiski. Üheksandast eluaastast peale on see mu kõige armsam raamat, praegu päris kapsaks kulunud.»

«Annus-poiss, mina elan hoopis teises maailmas... Kui mõelda — siis minul puuduvad igasugused suured sihid.»

«Oled haritud mees, võta mõni siht.»

«Sa, Annus, oled eluga rahul? Millega sa näiteks praegu ennast ära rahustad?»

«Ei tea, ei oska öelda. Kui ma üldse rahul olen... Süda annab tunda.»

«Sul ka juba? Traktoristi elu. Kellel kustkohast üles ütleb. Kõik see masinavärk tuleks maa pealt ära kaotada ja hakata hobustega tegema. Töökaitsearstid on mõõtnud: vappumine ja vibratsioon üle igasuguste lubatud piiride. Mina, peaagronoom, ei tohiks ehk tegelikult praegu ühtegi traktorit põllule lasta.»

«Näe, meil on siin mingi ühine maailmakene siiski ka ole-mas.»

«Aga selles ühises maailmas olen mina sinu varjatud vaen-lane.»

Köök on suur nagu väiksemal talumajadel ikka. Miks köök.— pliiit võtab ju üsna pisikese nurgakese, rohkem võiks seda elamu esimest ruumi nimetada söögitoaks, elutoaks, võõrastetoaks, puutöökojaks, millena ta talvel alatihti kasutusel; saaliks, sest teised kaks tuba on selle kõrval väiksed ja pulmade ning matuste aegu kaetakse laud ikka siia; peretoaks, sest selle talu inimesed on aegade jooksul kõige rohkem just siinsete seinte vahel tundnud end tugeva ühise perena; klubiks, sest siin on õhtuti petroolilambi valgel söögilaua taga loetud elu suuremad lugemised ja siis muljed kohe edasi pajatatud teistele kodakond-setele, kes ketravad, keedavad või mängivad, seda tegi isa oma eluaja, seda jätkab nüüd Annus; õpitoaks, sest kümneaastane Joosep on oma koolipoisitööks ja lisanokitsemisteks valinud siia otsaakna alla paigutatud laua.

Annus istub küljeakna juures lageda söögilaua taga, seda-puhku on tal juturaamat ees. Joosep pusib grammofoni kal-lal, kuid see tembutab endiselt, vahel veab, vahel ei vea plaati ringi.

«Isa, tule vaata sina,» kutsub Joosep.

«Mis sul jälle on?»

«Miski on katki, aga mina ei näe, mis.»

Kuigi raamatus on just väga põnev paik, paneb Annus selle kõrvale ja läheb poja juurde. Tuleb tunda mõnu lapse õndsast east, kus ta vajab veel isa nõu ja abi, vaatab isa poole üles, imetleb isa tarkust. See iga kaob nüüdsel ajal ruttu. Vanasti küll, siis hoidis isa talu surmatunnini oma nimel ja pojad pidid pojad olema viiekümneseltki veel, tahtsid nad seda või ei tahtnud, siis oli vahekord tänu traditsioonidele selge. Praegusel ajal aga on näha olnud, et poeg kasvab juba enne kuueteistkümneseks saamist isal üle pea, vaatab vanale nelja-kümnele lubjakale ülalt alla, ei kuula sõna, läheb ülekaite. Elu on kuidagi imelikult segi, sa ei mõista enam, kes ja mis sa oled, juba lapsest peale. Jumal tänatud, Joosep on vaikne ja sõnakuulelik, temast jätkub rõõmu veel kauaks.

Isa vaatab grammofoni siit ja sealt, kuid ei oska viga ära arvata.

«See on päris keeruline masinavärk,» ütleb ta pojale. «Too seinakapist õmblusmasinaõli.»

Poeg toob.

«Niisugusele peenele värgile ei tohi mootoriõli panna, see on liiga paks ja sitke. Pea meeles.»

Pärast väikest õlitamist proovivad isa ja poeg mänguriista uuesti käivitada, mõlemad ühteviisi põnevil.

«Läks!» rõõmustab Joosep ja vaatab tunnustavalt oma isa.

«Polnudki katki.»

«Kust sa teadsid?»

«Ma ei teadnudki päriselt, aga ma alustasin kõige lihtsamast; kui see poleks aidanud, oleksime kahe mehega edasi otsinud.»

Kas pojast saab ka traktorist? Tehnikahuvi paistab päris suur olevat. Kelleks kasvab poeg? Kas see on õnn või õnnetus, kui temast tuleb traktorist? Ma ise pole ju tegelikult kunagi traktoristiks tahtnud.

Uhiuus traktoriader seisab kesaveerel, Annus askeldab toeka mutrivõtmega, liuhkab vahepeal käevarrega highi otsaest ja süveneb uuesti töösse. Kogukusele vaatamata on ta selles raua-korupis liikudes mitte nagu karu puuris, vaid ennem juba orav oksal. Töökojast käealuseks saadetud remondiõpilane vaatab

enämasti nõutult pealt, ta saab käed külge panna vaid siis, kui vanameister annab oma lühidal moel mingi konkreetse käsu.

«Poiss!»

«Jah.»

«Nüüd võta kivilõhkumise haamer ja peksa!»

«Keda?»

«Seda,» näitab Annus näpuga ühte kohta kolmanda saha vaevumärgatavalt kaardunud kandemehhanismil. Poiss lööb arglikult.

«Kas nii?»

«Ei, anna tugevalt!»

Lokulöögid kõlavad kaugele üle põldude.

«Löö!» ergutab Annus ja läheb ise järjest rohkem hasarti. «Peksa täie jõuga, peksa tehase lollus temast välja, et see rauaristu sünniks ümber põlluriistaks!»

Agronoom peatab auto otse adra kõrval.

«Otsustasid kägarasse lüüa, saadad vanarauaks?» vaatab Mihkel imestunult.

«Katsume, kas annab külmalt tagasi painutada või peab sepale viima.»

«Ma ütlesin töökojas, et tehku parimasse korda.»

«Ega ma nurisegi, selle on nad päris häälde saanud, me reguleerime ainult üle,» rahustab Annus. «Ah poiss? Las vemmeldab end võhmatuks, siis pole pärast isu midagi lõhkuma minna. Muidu on nad vahel nagu vihased raua peale.»

«See üks nina on rihist väljas,» taipab Mihkel.

«Kolm sentimeetrit kõrvale kaldunud. Tavalisele adrale ei loeks midagi, aga võistluse jaoks peab kraadipealt klappima, seal on kohtunikel vao peal tollipulk pihus.»

«Võta nüüd kusagilt kinni, et sa istuli ei kukuks,» soovitab agronoom.

«Mis uudist sa siis tood?»

«Mine uue traktori järele.»

«Võistluse jaoks?»

«Ei, päriselt.»

«Mehed juba nurisevad, et kälimees soosib mind.»

«Selle otsuse tegi esimees ise. Sinu juures peab traktor kõige kauem vastu, enne kui kapremonti läheb. Kolhoosile on kasulik anda ostetud asi kõigepealt sinu kätte. Esimees on omakasu peal väljas. Edaspidi on sul alati uus traktor, nii kaua, kui sa töötad.»

«Kõlab, nagu meelitataks vana meest noorte plikadega.»

«Olemegi huvitatud, et sa ei lähaks traktori pealt ära. Mis me siis peale hakkaksime.»

«Eks neid süütukesti on mu käest elu jooksul läbi käinud.»

Ilusa preemia on esimees välja mõelnud. Esimest korda traktorile istuda on pidu, oleks nagu oma sünnipäev. Siis hakkad

teda enda käe järgi seadma, ta muutub sulle aina kuulekamaks. Opeta nagu noort inimest. Aga päris endataoliseks ei suuda sa sõita ühtegi traktorit, igale on jäänud sisse mingid omad krutskid, igal on oma erinev iseloom. Mõtled küll, et rauast tehtud, ega sel loomal hinge ole, aga kui natuke aega sõidad, siis tajud selgelt, et see on just tema, mitte mõni muu. Üks toriseb alatihti, teine on rõõmus, kolmas kaebab kogu aeg oma pisikest häda, neljas nagu mängib terve oma elu, temale on töö vaid üks lust, ja kui sulle juhtub kapriisne, pirtsakas, et see pole nii ja too pole naa, siis anna parem kohe lahutus sisse.

«Eks neid ole nähtud,» kordab Annus veel nagu mõttes. «Uuele on rõõm istuda, aga omast on ka kahju lahkuda. Ja ma ei teagi, kas mul on nutu- või naerutuju sel päeval, kui pean vahetama.»

«Mees saab sellest väiksest murest viina abil üle,» naljatab Mihkel.

«Kui sa appi tuled.»

«Miks sina küll nii korralikult töötad?»

«Kas niisugune asi paneb ka imestama?»

«Aga just paneb — tänapäeval,» kinnitab paljunäinud agronoom.

«Aga sina ise,» viskab Annus nagu palli tagasi, «miks sina oled end teeneliseks välja teeninud?»

«Mina,» jääb Mihkel mõttesse. «Kui ma vastaksin iseendale ausalt, oleks see vastus vist pööraselt kentsakas... Aga ma ei oskagi vastata.»

*

«Kuhu sa jälle tormad?» hüüab Made mehele järele. «Nagu tuulispask, sind ei näe enam päevade viisi.»

«Viljandisse!» hüüab Mihkel vastu.

«Võta mind kaasa,» tekib Madel samal hetkel mõte.

«Sa hakkad linnariidesse panema.»

«Ei, ma tulen kohe, mul on vaja seal poodi minna. Võtan vaid toast raha.»

«Mul on taskus,» kiirustab Mihkel.

Made istub autosse mehe kõrvale ja tal tuleb peale mingi kummaline hellusehoog. Ta tundub endalegi imelik, aga ei saa teisiti, kui silub mitu korda sõrmedega läbi mehe paksude juuste. Kallistab veidi ebamugavas poosis ja suudleb õrnalt põsele.

«Nüüd võib siis minna,» toriseb Mihkel endamisi. Made on kullatükk, Made mõtted ja teod on selged ja sirged, tema elulised instinktid on kõik veel terved ja tugevad, temale oleks praegu vaja täismeele kõrvale.

«Heinategu on alanud, nüüd lippa jälle nagu ratta peal.» tuleb Mihkel välja oma juba ärakulunud õigustusega. Ja need on ka ainsad sõnad, millega ta sõandab Madele vihjata, et ta ise taipab samuti nende vahel delikaatseil asjaoludel tekkinud pingeid. Mees, kes on kogu elu jooksul harjunud oléma pere tugevam pool, peab nüüd justkui hiilima võsaveeri pidi, et ei satuks oma naise silma alla.

Nagu rattal, see on tõsi, kolhoosis ei tule tööst kunagi puudu, kui sa vaid tahad teda endale kaela ahmida. Agronoom võib end tõemeeli oimetuks töötada, selle fakti usutavust kinnitaksid taevases kohtus kõik kaastöötajad, kui õndsas Mihkli-Made hinge ja ihu armuasjad sealse aujärje ees kord arutusele tuleksid. Loomulikult tulevad. Aega on seal igavik, aga millega sa igavikku täidad? Üksipulgi arutavad läbi ja näevad pihku suurest kahjurõomust: kuulus peaagronoom ei suutnud isegi oma seaduslikule naisele Madele kindlustada seda maist õndsust, mis kuulus talle iga koodeksi järgi.

Kaugsoidukapteni eluaegsel varilel on vähemalt vabad käed, kui ta vaevleb sama võitmatu ihuigatsuse küüsis. Aga siin olen mina päevast päeva oma isikuga elu segamas. Ja Made pole see naine, kes toob kodu ohvriks, tema ohverdab ennast. Mille heaks ohverdab? Loogikat mööda edasi mõeldes — kolhoosi heaks, sest näe, kolhoos vajab tema kalli mehe kõiki mahlasid, imeb selle kuivaks tohletanud tossuks.

Nalja kui palju.

Eks ma ole tegelikult omamoodi loodud loll ka, võtan oma tööd väga hinge, elan läbi seal, kus mõni teine kõmbiks külma kõhuga rahulikult edasi; eks mu psüühika kurnab end tõesti ülearu.

Milles on probleem — mine arsti juurde, võta end keset kõige ilusamat suve kaheks kuuks täiesti vabaks. Milles küsimus? Ettevõtlikkuse puudumises? Seda minu kohta ei öeldaks. Üldine mentaliteet on, et töö olgu esmajärjel.

Mille üle kaebate, küsib arst. See on tema õigus ja kohus. Mis sa vastad?

Mis sa vastad? Ajad rinna ette ja kelgid, et oled kuulus Eesti kolhoosiagronoom, siis lased end kõssi, teed soss ja vigised vaevaliselt, et oled üks kuulsusetu naisemees, kõige tossim küla peal.

Mina ei läinud arsti juurde, hakkasin enesevabanduseks ohverdama veelgi rohkem, aega sellele täitmatule moolokile: näete, kui palju mul on tööd, näete, ma olen lausa läbi omadega, näete, kus on aeg kätte jõudnud, et sa pole enam inimene! Mul oli vaja hirmus vägevast alibit, et see impotentsus pole minu süü. Kelle ees püüdsid end õigustada? Naise ees? Iseenda ees? Teised keegi ei tea ju.

Paar plikat on mu poole himuralt üles vaadanud. Siis väli-

selt polegi ma veel nii ussitanud olemisega. Võõrad jäta mangust välja.

Paistab nii, et mingit alibit polekski vaja olnud. Oma naisele oleksid võinud öelda mingid kaks lihtsat inimlikku lauset, aga sina pistsid pea liiva nagu jaanalind, võtsid kätte ja pingutasid end oma häbihädas kogemata teeneliseks, vaata et varsti oled kangelane.

Kangelane! Elu koomika.

Ajasid oma elus peltsebuli peltsebuliga välja. Õigem oleks öelda, et ajasid peltsebuli veel suurema peltsebuliga aina sügavamalt endasse.

Nagu joodiku surnud ring: joomahädast johtuvad elumured ja pahandused ajavad veelgi meeletumalt jooma, veelgi meeletum joomine aga toob kaela järjest hullemaid hädasid... Ja sellest ringist ei hüppagi välja, kui et katsud Taageperasse ravile minna, seal nüüd taastatakse end lömmiajanud joomahaigeid.

Ei tea, kas Taagepera psühhiaatrid oskavad meest ka töödeliiriumist välja tuua? Ühed hullud kõik, mis vahet neil ikka peaks olema. Ehk aitavad needsamad tabletid või pritsidki.

On viinamehi, kes ise enda pahest jagu saanud, juba aastat kümme või rohkem ei võta tilkagi. Neid on. Kui prooviks ise ka end kokku võtta, teeks ränga otsuse ja siis täidaks?

«Mille üle sa mõtled?» küsib Made äkki mahedalt.

Mihkel kohkub, nagu oleks teine võinud ta näolt midagi lugeda.

«Ma mõtlesin, et... kolhoosis peaks ka kindlale viiepäevasele töönalalale üle minema.»

«Nüüd, heinaajal?» imestab Made.

Miks ma ei öelnud, et otsustasin kaljukindlalt oma patust loobuda, et tänasest päevast peale kümme aastat ei tee see mees enam mingit tööd, ei liiguta kõrtki, hakkab jälle oma naise jaoks täisverelist elu elama nagu kõik õiged inimesed. Sest inimene on maailma sündinud ainult inimeseks, ei mitte masinaks või teiseks-kolmandaks tarberiistaks. Ja sundida ei saaks keegi, mul aastate pensioninorm täpselt välja teenitud, kakskümmend viis. On riik oma osa saanud ja nüüd annan naisele mis naise kohus. Inimene on inimesele inimene. Ja alles selle jõu, mis jääb inimeseks-olemisest üle, tohib panna kogukonna röögatusse ühiskatlasse, mida kutsutakse tööks.

«Heinaajal, mis sul pähe tuli?» kordab Made.

«Aga see polegi paha mõte. Juba täna räägin Viljandis,» taipab Mihkel, mis tarkuse ta esimese pähetulnud lausega välja pahvatas.

«Linnast tuuakse šefid heinale ja teie ise võtate sel ajal Võrtsjärve kaldal päikest.»

*

Kaks kerges suveriides inimest eksleb Helme lossivaremete ümbruses, kõrvalisele vaatajale saaks varsti selgeks, et mõtestatud see tegevus küll ei ole. Neist rühib mööda asjalik ja sihi-teadlik bussitais ekskursante, kes peavad kindlaksmääratud kellaajaks sõiduki juurde tagasi jõudma. Selle eluhetke siht on neile väga selge ja sihi mittesaavutamisel on karistuski teada — jää bussist maha.

«See on see äraorganiseeritud elu eelis, et endal pole vaja midagi mõelda,» ironiseerib Mihkel. «Meid kõiki tahetakse siin ilmas muuta ühesugusteks bussiekskursantideks.»

«Sina ära mõtle ka, siis hakkab sinulgi hea,» pöördub Made Mihkli ette, vaatab talle lähedalt silma. Mihkel seab käed naise ümber toeks ega keela tal vaadata. Made puudutab sõrmedega mehe kulmusid, põskesid, huuli, siis hakkab mõlema käe sõrmeotstega õhkõrnalt libistama üle ta meelekohtade eest tahapoolle. Made allutaks end praegu tervenisti mehe tahtele, kuid Mihkel ei anna teada, mida tema sellelt eluhetkelt tahab.

Mihkel laseb naisel olla nõnda, nagu meeleolu Madet juhib. Ta ise ei suuda ikka veel vabaneda eilsest ja jõuda tänasesse. Ei, ta ei võõrasta Madet, aga kaasa minna ei oska. Mihkel vaid registreerib naise tundlemist, on nagu kohmakas isekirjutaja, mille lindile jäävad jäljed ilmaolude võnkeist ja muutumistest.

«Oleme lihtsalt nagu me oleme, oleme kaks looduslast. Oleme, Mihkel?»

Mihkli vaim on valmis, aga liha nõder. Vaim on rohkem kui valmis, just tema tuli teadlikult siia, Made ärkas alles praegu. Mihkel tegi kolhoosi ajaloos enneolematu sammu, et läks esimehe juurde ja ütles: ma soovin kahte vaba päeva. Teab küll, et need on heinapalaviku lõkkeleohutamise otsustavad päevad, kuid tema kaob. Ta kaob kas kaheks päevaks või päriselt. Perekondlikel põhjustel, kuid ärgu esimees midagi rohkem pärigu. Esimees ei saanud sõna suust, kui sai, siis pidas naljaks, mingiks raskesti mõistetavaks ühiskonnairooniaks, nagu agronoom endale vahel tujulanguse perioodidel lubas.

«Kuhu sa siis päriselt — kuhu peale?»

«Ega ma arutama ei hakka. Kas ei või jaa?»

«Kord sa põrutasid, et üks päev aastas ei uskuvat sa sotsialismissegi, kas see on täna?»

«Ei, sotsialismiga pole praegusel mingit pistmist, ära päri.»

Esimees jäigi nõutult järele vaatama, ta teadis hästi, et Mihkel teeb just seda, mis tema teeb, aga mis see on, millele ta praegu välja läheb?

Mihkel on nüüd kolhoosist eemal, kõigist argikohustustest vaba, kuid ei tunne rõõmu. Ennem nõõrib kurku mingi seletamatu kurbus. Ta on nagu selga tõmmanud vale ülikonna, mis kisub siit ja sealt.

«Ma tunnen end kui poppitegev koolipoiss; on ergutav koe-

ruselust, aga üle selle mingi sügavale juurdunud nimetu hirm õpetaja ees, mis rikub lõppude lõpuks kõik ära.»

«Niisugused popitajad on veel õpetajale armsad poisid, sest nende hinge põhiheli on alles täiesti korras,» teab Made oma pedagoogitarkusest.

«Vist ütlesid midagi mõistlikku, aga antud poisi puhul töötad sa nõnda risti vastu omaenda huvidele. Kas sa tahaksid, et see popipoiss jätaks selsamal tunnil oma tüdruku sinnapaika ja jookseks kooli ja istuks korralikult klassipinki ja paneks käed alistumise märgiks vaikselt lauale ja...?»

«Aitab! Sul on õigus.»

«Kas sa lubad mulle praegu, et andestad edaspidi oma päris-koolis juba ette kõigile poistele, kes puuduvad tunnist plikade pärast?»

«Kuule!»

«Vasta, kas töötad mulle!»

«Arutame.»

«Põhimõtete juures ei tule arutada, nad on meis valmiskujul. Ma tahan teada, kas sinus võidab praegusel hetkel naine või kooliõpetaja. Kas andestad poisile, keda tema tüdruk väga armastab?»

«Ei andesta, kohtugu pärast tunde.»

«Ma tänan, sinu pedagoogivaist on ühiskonna tarbearusaa-made mõõdupuu järgi õigel teel... Aga tead, mis sellest järel-dub? Naised ise kasvatavad naistele mehi, kes teevad siin elus kohusetundlikult ära kõik muu, aga oma naise jätavad hoole-tusse. Ah, naine, tema on pärast tunde! Ja oletegi. Keda siis süüdistada? Mehi? Mille eest? Et nad on nii tublisti õppust võt-nud sellest, mida koolitadi rangel, kuid õigel käel jaganud?»

«Kes sinuga vaielda saab,» pöörab Made teise jutu naeruks. «Mis me täna veel teeme?»

«Tunnist puududes?»

«Tunnist puududes.»

«Siis teeme nõnda, et jääme siia Tõrva võõrastemajja ööseks,» paneb Mihkel ette.

«Tõrvas on võõrastemaja?»

«Madal puumaja ja selles mõned toad.»

«Valga linna kohta on see võõrastemaja liigagi hea,» arvab Mihkel.

«See on väga ilus,» kiidab Made. Ta jääb põksuva südamega ootama, mis administraator Mihklile ütleb, kas on vaba tuba. Laupäev ja alles lõuna, peaks leiduma, uskus Mihkel, selle-pärast tulidki nad Valka. Eile Tõrvas pidid leppima vaid koi-

kudega, üks naiste, teine meeste toas, ööbisid nagu kaks võõrast.

Mihkel tuleb ja pilgutab naeratades silma. Made hüppaks talle heast meelest kaela, kui naine administraatorilaua taga ei heidaks neile professionaalselt läbinägevast pilku.

Uue hotelli päris korralik tuba tekitab meeleolu, nagu oleksid kaugel reisil, kuigi Valgast koju saab vaid tund autosõitu. On nagu ulgumerel hulpival laeval, kõik otsad kaldast lahti. Valga on teise rajooni pealinn, kes sind siin õieti tunnebki.

Mihkel paneb pintsaku puule, laseb lipsusõlme lõdvaks ja viskub voodile.

«Võta vähemalt päevatekk pealt, kortsutad ära.»

Mihkel paneb katteriide ilusti kokku ja püherdab siis priiusemõnust ägisedes.

«Sa elad päris ilusasti, nagu ma näen,» naerab Made. Ta naer on pisut rabe ja hää l kare.

Muidugi, nüüd muutub ta rabedaks, tunneb Mihkel. Nüüd lööb Made olemus krampi, nüüd on trumbid tema alateadvusel, organism ei tea praegu midagi muud, ainult üks instinkt, see elava olévuse kõige ürgsemaid instinkte, valgub nagu mürk alt ajaloo pimedusest üles ja hõivab Made meeled ja liha. Loodus on õnnistanud või koormanud Madet võimsa ihaga, see võtab temalt kõik relvad, mis võiksid meest takistada soo jätkamise sündi välja elamast. Made pärast ei jää inimsoo paljune mine iialgi seisma.

Made abitus sel tunnil teeks temast rumalalt kerge saagi igale mehele, kes juhtuks just siis tema juures olema ja naist mõistma.

Miks aga pole elus nõnda juhtunud, on vist jälle looduse enda mäng ja saladus. Kas on ta lõõnud mehi pimedusega või andnud sellele nii suure eneseunustamisvõimega naisele mingi lisainstinkti. Mihkel tahaks uskuda, et see teine isikusaladus on, et ilma hinge kaasa helisemiseta ei saa Made jäagitult sulada. Alles siis, kui armastus on mõistuse röövinud, langeb Made pääsmatult instinkti sünnitatud põhjatusse kuristikku. Tahaks, et see oleks nõnda, sest siis oleks Made pattulangemise eest kaitstud.

Mihkel on pidanud nägema, kuidas iha põletab Madet suure valusa leegiga, ja kustutada pole seda millegagi. Aga selle naise truudus on nii imeline väärtus, et hinda ei oskaks keegi nime tada. Mihkel ei tea oma elus ühtegi naist, kellest ta suudaks nii väga lugu pidada.

Madele tahaks oma ülistamist näidata, teda ülimal määral heaga õnnistada. Ülim määr on selle naise jaoks reaalselt olemas, kes siis veel kui mitte Mihkel peaks seda teadma!

Kes saaks Madet süüdistada, kui ta ohvriks langeks? Teda sunniks õilis tung, millele vastu panna tal pole jõudu. Laiale

teele minnakse ikka kas uudishimust, rumalusest, oma saatusele käegälöömisest, enamasti mitte meeletult kirgliku loomuse või jäagitult tundelise ihu tõttu.

Oma Made õnne nimel on Mihkel praegu kõigest ümbritsevast välja põgenenud, et suuta olla mees. Made ekstaas, tema päriselu, suurim õnn on mees. Ole siis mees.

Mihkli kohta öeldakse, et tal on vaist, lisameel looduse tajumiseks. Talle endale tundub, et ta tajub ka naist peaaegu jäagitult. Aga üks tegu on tajuda, teine lugu elada. Vaist ja jõud on kaks eri asja, üks ei lahku sinust surmatunnini, aga teine võib ära minna ühel nukral päeval keset elu. Madel on rohkem vaja mehe jõudu kui tema vaistu. Made instinktist jätkuks kahele, talle anna vaid erksat värsket vastaspoolust.

Mihkel läks nüüd teadlikult riskile välja, pani end sundseisu, praegu pole enam kuhugi põgeneda.

«Ma puhkan veidi,» ütleb Mihkel, «Tõrva koiku ei olnud külje järgi, ma vähkresin seal. Tule ka.»

«Võtan kleidi ära, muidu läheb kortsu.»

Mihkel seab oma käsivarre Made kaela alla, kuid ei tõmba naist enda vastu.

Ei mingit kohustust, ei mingit kohustust, sõnub Mihkel mõttes. Tal on suur elukogemus. Kui praegu hakata end pingutama, siis ei tule midagi välja; pole vaja mingit sunnitööd, pole vaja tunda hirmu läheneva ees, võimaliku mehehäbi ees, midagi pole tähtis, mul on hea Madega ja mind ei ohusta miski.

Peaasi, mitte meenutada endisi tühjaläinud ponnistusi, mille häbi, mis vahel üksinduses matab ta salakavala laviinina enda alla ja paneb meest suu pärani hääletult karjuma, vahel auto-või metsaeraldatuses koguni täie häälega röökima, võib naise juurde heites sind nagu lukku keerata, lebad teise kõrval poolkohtlase notina.

Mihkel suleb silmad ja püüab kujutlusse manada seda õndsust ja mõnu, mida Made õrnusest pakil keha võib mehele pak kuda. Made päris kuumab su kõrval, seda kõike ei ole raske kujutleda, ei tohiks olla raske. Hea on, kui mehesus ärkab vaid mõtte ajendil, siis tugevdavad järgnevad puutumised enda üle saavutatud võitu ja kõik edeneb loomulikku rada.

Kuid Mihklil ei teki mingit tunnet, ta lebab nagu kaevu põhjas ja vahib lootusetult kaugelt väikest kättesaamatut sini-taeva sõõri.

Nooruses tuli tunne ka siis, kui tüdrukust lahutas kas või kümme kilomeetrit ja sa mõtlesid vaid põgusalt. Aga rauga-

eas... Jama, me Madega oleme veel noored terved tugevad inimesed.

Kindlaim tee enda ergutamiseks oleks kätega Madet otsida; libistad, hellitad, muutud tunglevamaks, nõudvaks, riivad pühapaika, ohutad kahe inimese vastastikust kihku. Aga kui see ei aita, see viimane võimalus, siis pole enam millelegi loota, kusagile edasi minna, ega ole ka paslik taganeda. Made on juba praegu üleküpsenud vili, tema sajab puult väikseimagi puudutusega. Mis teha? Tegelikult ei ole siin kummalegi kehale ootamatust. Mihkel kallistas naist autos paaril korral ja andis oma kätele voli, et alateadvust sisse lülitada, et loomus ise ohutaks järgneva paari tunni kestel erootilist potentsi, hullutaks keha möödunud õnnetundide kaja kaudu; et anda organismile eelnevat jooksuaega, teda vaikselt üles kütta.

Praegu voodis ei tohi lasta endal kaua oodata, et keha ei kohaneks, ei lepiks lõtvusega.

Mihkel usub, et täna tuleb ta toime, ta hingab mõned korrad sügavalt nagu külma vette hüppaja, julgustab end, et ega see ole esimene eneseületamine. Nüüd — ta võtab hellalt Made käe, juhib seda nagu poolkogemata oma kubeme juurde. Made ohkab õndsalt, ta keha libistab end nagu vaikselt päikesesooja vette lebama. Made käed on siiralt ahned, ta ihu igatseb mehe lähedale, mehe külge, mehega ühte, kõik eelnev toimugu kiiremini, kiiremini. Made pime entusiasm paneb meheski midagi tuksatama. Made kätesse on talletunud looduse kõikemõistev tarkus, ürgseist aegadest peale on mehi juhtunud mitmesuguseid, kuid põlvkondade kett pole katkenud, kui vaid naise kihk on suutnud kõiki tõkkeid tasandada. Made käed on peaaegu sama head kui ta keha, Mihkel tunneb ängi kaduvat, jäsemete lihaseid lõtvuvat ja verd oma kehas teistpidi voolavat. Ole sa õnnistatud, Made, pole teist nii ahvatlevat naist, mis hakkaksin ma peale sinuta. Kogemus teab, et nüüd on võit mehesuse pärast.

Peaaegu iseteadvalt pööra Mihkel end Made poole, ta enda käed ei kõhkle enam, on mehe nõudvad käed, need, mis naist mõistavad, tunnetavad, juhivad ja omaendagi verd edasi ergutavad.

Julge kelgusõitja uljast tunnet siiski ei teki, kuid praegu pole tähtis, kui vapralt ja võimsalt, peaasi et sündmus toimuks. Made on nii kaua oodanud, tema jõuab täna õndsuse tippu ka siis, kui mees on vähegi mehe mõõtu.

«Oih, Mihkel!»

Made tormab ahnelt edasi ja edasi, nagu võiks see üllatav kahekesiolemine osutada pettekujutluseks, kui ta kogu ihust ja hingest ei rutta kõike saama.

Mihkel armastab nõndaviisi vaikselt üksinda põlluveerel istuda, siin on mõtetel kõige suurem lend, põllutäis taimi sosis-taks nagu üksteise võidu agronoomile üllatavaid originaalseid ideesid, sa ole vaid tark ja kärmas neist valima, mis ellu viia. Ei saa olla, et inimene ja taimed ei lävi — mingil seni veel mõistatuslikul lainel —, ei mõjuta üksteist vastastikku. Ei usu, et taimed püüaksid inimest halvas suunas mõjutada, teda muserdada, nad on nii prisked ja rõõmsad, need rapsiread siin näiteks, küllap sosistavad nad tänu. On ometi Mihkli teene, et nad saavad kolhoosis järjest suuremat elupinda ja et neil mul-las toitu alati küllaga haardeulatuses. Ei jääks taimed agro-noomile võlgu, häda tuleb mujalt, Mihklil pole aega põldudel sammuda ja kraaviveerel istuda, teda kipub uputama bürok-raatiatülv, mis kahiseb alla kusagil linnas lahtikeeratud kraa-nidest. Paberi nüristav kahin, mitte põlluviljade elustav sahin saadab agronoomi samme. Oma viljade hõiskamise saatel võiks Mihkel olla Eesti kõige tervem ja tugevam mees.

Raps on praegu Mihkli lemmikuid, ta tuli Eesti põldudele vaikselt, ilma võimumeeste kärata, tema kohta ei räägita anek-doote, nagu juhtus kunagi maisi, vaesekelega, kuigi mais ise polnud milleski süüdi. Praegu on rapsipõllu võim ta üle suu-remgi kui ergutava õitsva tulbipeenra oma. Selle rapsi, mis ei paku võhikule mingit ilu, mis esmamuljena meenutab pigem umbrohtu kui kasulikku vilja; niisugust umbrohtu nagu põld-sinep, see kollaseõieline vallutaja ning vallatleja, on kõik näi-nud ja mis see rapski teistsugune paistab. Ühed sugulased kõik.

Aga raps toob oma vaikel targal moel eesti põllumajan-dusse uue hoovuse. Ega me praegu mõistagi veel kõike, mis temas peitub. Söödale pole vaja lisada kuigi palju peenestatud rapsiseemneid, et sigade kasvutempot tõsta; rapsiseemne kamalutäis annab tagasi rohkem, kui eeldaks tema mõõdetav söödaväärtus. Müstika — ilmselt on rapsiseemneis mingeid elu-aktiivseid aineid, mis mõjuvad organismile toniseerivalt.

Kui hakkaks katseks inimestele ka rapsiseemneid sisse söötma, värsked seemneid, mitte pajaputru? Algul söödaks teelusikatäie, hiljem supilusikatäie päevas. Pähkleid pole saada, et neid krõbistaks, rapsiseeme aga on tohutult odavam ja peat-selt ka tublisti kergemini hangitav.

Keegi peaks katsetama.

Täna usalduse eest, eks ma katseta siis enda peal, kui kõik üksmeelselt nõnda mõtleavad, ohverdan ennast.

Agronoom nosib seemnekoti juures.

Hobune leiab lahtiunustatud kaerakoti alati üles.

Kesikuile mõjub kurjavaimu hästi.

Ruigan rõõmust, kui naist näen.

Minu elus peab tulema pööre, kas rapsiga või rapsita, see on vähem tähtis. Põldude meelevaalda pean end rohkem usal-

däma, andma taimedele aega end paitada. Olen ometi kõige tervema elukutse esindaja. Lase töö lõtv ja tule istu, nagu täna istud, ei kärsitust, ei ruttu, ei sõjakära, ei rähklemist. Nõnda iga päev. Lase töö lohisema. Algul läheb kolhoos vana hooga edasi; kui hakkab takerduma ja tagasi langema, siis ajame ilmastiku süüks, ühel aastal ütleme, et kuiv, teisel, et märg, nagu ta siin maal ikka käib, ehk ei märkaks keegi, et varem ei mõjutanud ilmastiku muutlikkus seda kolhoosi pea-aegu üldse. Küll leiaks põhjendusi. Ülemusehirmul pole siin kunagi töötatud, ikka enda lustiks, ainult see lust on temal nüüdseks liiga kallilt käes, isikliku elu krahhi hinnaga.

Kui mina jätan oma töö lohakile, siis on see tõepoolest loodustingimuste süü, sest kes nainegi muud on kui loodus, osa loodusest. Nõnda annab loodus Eesti põllumajandusele järjekordse ootamatu vopsu.

Aga kui ei läheks paugupealt nii drastilistele abinõudele välja, kui prooviks algul tõesti viiepäevase töönädalaga olukorda muuta, ehk jätkuks jõu taastamiseks sellestki, kui olen need kaks päeva täiesti vaba oma põldude nautimiseks? Läheksin ja kükitaksin nagu jänest keset peadloovat nisupõldu ja kellelgi poleks ütlemist. Kui sellest ei piisa, siis...

Võtsin kaks vaba päeva ja suutsin oma naisele ühe korra mees olla. Saavutatud eduseisu ei tohi käest anda. Peab kõrgliigasse edasi jääma, maksu mis maksab. Made on väärt kõike, mis üks mees iganes suudab välja mõelda ja täide viia.

Endal oli vaeva ja hirmu rohkem kui mõnu ja naudingut, kuid enda pingutusi ei hakka ma kunagi arvelaual kokku lööma. Kõik hea, mis teed niisugusele naisele, tasutakse mitmekordselt taevast ja ehk ka maa peal sellessamas ajalikus elus.

Nõnda siis — taotleme viiepäevast töönädalat, elagu revolutsioon külas; korrastame tööriistu, seame sisse raudse puhkuse-režiimi.

Näe, leian minagi elule suure sihi. Ega siin maa peal saagi vist olla õilsamat eesmärki, — elada ennastalgavalt ligimese nimel.

Peaagronoom on toolilt püsti karanud, käib esimehe kabinetis ringi ja argumenteerib tuliselt:

«Rahvas tuleks meiega kaasa, teeks sama töö ära!»

Esimees istub rõhutatult rahulikult, nagu polekski teine teinud ettepanekut, et kolhoosi senine elukord pea peale pöörata. Ta teeb end väikseks ja ükskõikseks, nagu igavleks ta kusagil Viljandi sööklapugerikus, ootaks oma lõunasuppi, aga juhuslik lauakaaslane ajab oma, nõuab kuulamist.

«Ei nad tee,» pomiseb esimees.

«Tead, mispärast teevad? Ma ei tunne ühtegi inimest, kes ei tahaks suvel null puhkepäeva asemel kaht puhkepäeva nädalas. Inimese isiklikus elus poleks sel kvantitatiivne, vaid kvalitatiivne erinevus. See on hüpe, nagu feodalismist kapitalismi jõudmine, palju kõrgemale arengutasemele.»

«Oleme praegusega harjunud, aga mida toob uus, ei tea keegi.»

«Ma räägin. Iga inimene, kui sa paned ta valiku ette, kas teha täpselt sama tööhulk ära seitsme päevaga või viie pisut pikemaga, tingimusel, et ta saab need kaks kokkuhoitud päeva kingituseks, tehku nendega, mida tahab, valib teise võimaluse. Nädalast nädalasse aina suur kingitus, mõni pole saanud elu jooksul niisuguse hellituse osaliseks kui meil ühe koristussügisega. Inimene härdub ja töötab need viis päeva viljakamalt. Ei tee sunni all, teeb rõõmsas lootuses. Me loome kolhoosis hoopis teise meeolu, aga mis tähendab meeolu, inimese psüühika, siiani oleme jätnud psüühika võimalused päris kasutamata. Õiges meeolus töötades väsib inimene vähem, ta on nagu ümber sündinud, ta elab kauem, ei saa haigusi külge. Haigused ja kurnatus on ju enamasti tulnud psüühika pinnalt.»

«Sa ravid terve kolhoositäie korraga.»

«Nõnda tuleb odavam, sulle, mulle ja kogemata veel riigile ka.»

«Mitu rubla?»

«Peremees ja sulane söövad ühte toitu, magavad ühesugustes voodites ja teevad võrdse hulga tööd, aga peremees näeb lõpuks välja nagu peremees ja sulane nagu sulane. Milles on vahe? Üks tegi tööd endale, teine peremehele.»

«Agronoom näeb välja nagu agronoom ja traktorist nagu traktorist.»

«Praegu oleme ühed tööorjad, praegusi ma ei vastanda. Mina igatsen neid kahte päeva täpselt samuti kui iga traktorist,» vaidleb Mihkel.

«Sinna ehk ongi koer maetud.»

«Sellest ühest muutusest koguneb meil pikapeale veel teinegi reserv, mis aitab töödega korralikult toime tulla. Praegu oleme mures, et noored lähevad kolhoosist ära. Miks nad lähevad? Sellepärast, et ega inimene ole loll. Ta ei mõtle, ta lihtsalt tunneb ihu ja hingega, et kuhtub, luitub, tülpib, tüdineb, me saame ükskõikse inimese, kes ei mõista, milleks ta on sündinud, miks aetakse teda suvel-sügisel aina tööle. Aga kui ta oskab juba mõelda ja hakkab võrdlema, et linnainimesed saavad seadust mööda oma kaks puhkepäeva alati kätte, olgu vihm või päike, et nad saavad linnas puhkusegi enamasti suvel... Kui ka meie anname suvel inimestele need kaks seaduslikku päeva, siis hakkavad nad varsti meile tagasi tulema... Praegu enam rahaga ei meelita. Ka käratsemisega ei pane kedagi tööle. Nüüd

otsi võlukepikest, ja meie kolhoosi õnneks on ta mul praegu pihus. Toeta mind.»

«Ega ma oma ametikoha peale vihane ole.»

«Kolmaski reserv avaneb, kui läheme üle viiepäevasele töö-
nädalale. Igal hommikul võtab töölemine aega, inimesed nagu
ei käivitu, õhtu poole päeva on aga viljakaim aeg. Me kaotame
kaks tühikäiguhommikut ära, aga pikendame viit töökäik päras-
lõunat.»

«Sa mõtle, hakata koristusperioodil niisugust juttu rääkima —
rahvale kaks vaba päeva!»

«Mis loogikaga sa mulle praegu ära põhjendaksid, et meil on
suvisest heinaleminekust kuni sügisel viimase kartulinublaka
ülesvõtmiseni sõjaseisukord, kogu aeg üks häire ja pinge peal,
ei püha ega argi vahet. Aasta aasta järel. Tehased töötavad
rahuliku rütmiga, ei kära, ei sõda, aga sa tead, et poodides
tuleb tarbekaupadest niisamuti puudust ette kui toidukaupa-
dest. Tehku siis tehased ka pühapäevadeta, et oleks võrdsus.»

«Tehase töö- ja puhkuserežiimi määrab riik, kolhoosile on
antud õigus ise otsustada.»

«Seda minagi, et otsustagem siis kord ometi.»

«Nad saavad suvel üle tehtud päevad pärast tagasi.»

«Sa pole ühestki sõnast aru saanud,» ägetseb agronoom.

Taas tekib vaikus, esimees mõtleb, et kui siin keegi saab
kangelaseks, siis on see agronoom, mitte tema. Kerget elu see
agronoom esimehele ei paku, aga see-eest võib temale kindlalt
loota, lase ohjad parajalt lõdvaks ja las läheb, see mees ei jäta
oma koormat tumasse. Aga nüüd tuli ta pöörase mõttega. Kui
alt läheme, vastutan esimesena mina. Võtavad kohalt maha, mis
siis ikka, saan mingi kergema töö peale. Tegelikult ei peaks
enam üllatuma, kui peagronoom tuleb välja millegi uuega,
sest tal on enda sees kõik selgeks mõeldud ja ta jaksab selle ka
ellu viia. Ennast tapab, aga läbi viib.

«Ma olen rahva seas maad kuulnud, kutsu koosolek kokku,»
läheb agronoom konkreetseks.

«Aga ülal? Praegu võetakse tarvitusele kõik abinõud, et lõi-
kusperiood läheks edukalt. Kõik abinõud. Nende kõigi seas
arvatakse üheks targemaks puhkepäevadeta tööd. Mõni peab
oma palga ainsaks õigustuseks, et nuputas välja niisuguse
kavala asja.»

«Aga sa ütle vastu, et sel kombel toimimine oleks inimese
umbusaldamine. See oleks mõisnikumentaliit, et tollest tume-
dast alamast tuleb jõu ja kävalusega viimne välja pigistada,
kui tahad oma põllutöö ära teha. Või võta mind kaasa, ma
ütlen ise... Kui keegi läheks nende suviseid puhkepäevi ära
võtma!»

«Made, mul on üks saladus,» hõikab Mihkel õuest läbi lah-
tise köögiakna.

«Mis saladus?»

«Ei ütle.»

«Miks sa siis äratad uudishimu?»

«Kas väga tahad teada?»

«Väga.»

«Tule kaasa.»

Mihkel sõidab vaikides mõned kilomeetrid, siis pöörab vasa-
kule männimetsa, kus auto kergelt hõljub pehmel, nagu vai-
baga summutatud teel. Auto peatub metsatee veerel, rattad
vajunud samblasse.

«Tuled ka välja?» kutsub Mihkel.

Made astub metsa samblarohelisele põrandale. Nii äkki toi-
mus see keskkonna vahetamine, et Made tunneb end veel poo-
leldi köögis, kus ta jättis panni praetud munadega kiirustades
pliidiveerele nagu põgeneja. Soe õhk lööb näkku, siin suvekuu-
mas männikus tundub ta eriti kuiv. Vaikus tungib kõrvadesse.

«Mihkel, sa oled nii salapärane. Selline metsatoomine
ja autost väljakäsitamine ajaks hirmu peale, kui ma tunnek-
sin sind vähem.»

«Lähme,» ulatab Mihkel käe. Nad sammuvad metsa mööda,
algul kiiresti, sest tööruut on veel jalus, siis aeglasemalt, jää-
vad vahetevahel seisma, vaatavad enda ümber ja üles latvade
poole. Imelik, et keset kiiret heinapäeva on kusagil valmis ja
ootamas nii pühapäevane mets.

«Kui meid nüüd keegi näeks,» toob Made mõtte kuuldavale.

«Keegi ei näe, siia ei satu praegu ükski, sest kõik normaal-
sed inimesed ajavad heina hunnikusse.»

«Mis saladus see on?»

«Oota, varsti ütlen.»

Kas nad panid traktorid Üüsma väljale niitma või mitte,
välgatab mure läbi agronoomi pea. Kuid ta tabab end ja rapu-
tab õlgu nagu koormat maha visates.

«Sul on külm?» imestab Made. Ta hõõrub naljatades mehe
õlgu ja selga. Mihkel hoiab teda viivu enda vastas ja suudleb
hellitavalt laubale.

Nad jätkavad rännakut, ja harjumuslikust keskkonnast jär-
sult väljakistud inimeste hinged tõusevad pea kohale kollaste
vaiguste männisammaste vahele hõljuma, hullavad seal ja
rõkkavad rõõmu. Made surub tänulikult mehe kätt. Nad on
kaks karjalast oma väikese karja kannul. Naabrilapsed on kaks
karja ühte lasknud, et koos mängida, lehmad söövad rahu-
likult, annavad aja priiks. Kingitud elutunde peab ilusasti
kasutama, sest kunagi ei tea, millal kari muutub kärsituks,
nõnda ei saa lennelda kogu elu.

«Ilus on elu siin põhjataeva all!»

Mõttes ühineb Mihkel Made sõnadega, surub omakorda Made kätt. Minul ei oleks see keelele tulnud, imestab ta endamisi, aga ta ei kahtle Made õndsuseni tõusmises. Mina olen vaid üks selle taevaalse tegureid. Made on jäänud ehedaks inimeseks, teine on degradeerunud teguriks. Pole ehk seegi positsioon veel kõige kehvem. Spordis ka — ei kiideta ainuüksi punkti toojat, vaid tootagi, kes andis täpse söödu.

Made tunneb ja tundleb, mina tema kõrval analüüsin, tööga analüütiliseks treenitud aju laseb vana joru edasi. Ja siis küsitakse imestunult, miks on ajastu nii romantikavaene. Sina oma asise olemisega aina suurendad seda inimkeskkonna kõledust.

«Saladus?»

«Kohe. Näed seda jämedat veidi kaldus tüve? Lähme sinna.»

Lähevad õhinal, Mihkel pöörab Made selja vastu tüve, naine jääb abitult männi ja mehe vahele.

«Siin on hea suudelda. Kas seda saladust on vähe?»

«Ei. Hirmus palju. Ma ei reeda seda kellelegi.»

Madel valguvad pisarad silma.

*

Mehed tõstavad heinapalle autole mingi poisikeseliku sisemise hasardiga. Homme on lihased valusad ja luud kanged harjumatu füüsilisest tööst, kuid kes täna sellele mõtleb, praegu käib sõnatul kokkuleppel võidutegutsemine. Mihkel ei jää alla. Kontorirahvas peab heina sisseveol tegema oma määratud tunnid. Ainsana oli sundusest vabastatud peaaegronoom kui üldjuht, aga temagi leidis aega.

See hein siin Võrtsjärve poldri uuel väljal on tegelikult Mihkli kingitus kolhoosile. Aga mis hinda pidi ta selle heateo eest ise maksma...

Prokuratuurist tuli kutse: olla kohal sel ja sel kellal ajal, mitteilmumisel kohaldatakse sundviimist. Peab olema päris kaliibriga murdvaras, kellele läkitatakse koju niisugune teade. Mihkel mõistis küll, et see on neil tavaline kutsevorm, igaks elujuhtumiks trükitud tühipaljas paberileht, aga ikkagi tõi see uneta öö. Millest tuleb juttu?

«Millal te külvasite viimase heinaseemne?» küsis uurija.

Mihkel oleks peaaegu naerma pahvatanud, nii kergeks läks korraga südamele. Ühel peaaegronoomil on hingel suuremaidki patte, sest muidu ei viiks kolhoosi üles. Iga eduka kolhoosijuhi jaoks võiks leida mingi suurema või väiksema paragrahvi, kui vaid tahetaks.

See oli Mihkli mullusügisene suurim risk, see heinamaa siin. Asi oli jõudnud organite kõrvu. Uurija ajas sõrmega rida ja luges ette käsiraamatutarkust:

«Heinaseemnele sobiv külviaeg algab varakevadel ja lõpeb

liblikõielistel juulis ning kõrrelistel augusti lõpul. Kattevilja alla külvatakse kõik heinaseemned kevadel (aprill, mai esimene pool), erandjuhtudel kõrrelisi talivilja alla ka augusti lõpul või septembri esimestel päevadel.»

Vastaku peaaegronoom, mis kuupäeval külvas tema need sada kümme hektarit. Külvas hilissügisel? See tähendab, et talv hävitab tõusmed ja heinaseeme on raisatud. Meelega raisatud kolhoosivara, kes maksab kinni?

Kui juhtub sitt sügis, on uurijal tuline õigus. Aga tulgu ja proovigu ise korra agronoomileiba.

Mihkel vihastas, ütles, et maksan ise, ja marssis kabinetist välja. Viigu teine kord sundkorras, kui tahavad.

Justkui mul endal süda ei vaevanud.

Igal sammul leidub mehi, kes näitavad sulle näpuga ja panevad paika, annavad ülemuslikult tunda, et sa oled lihtsalt üks ametnikukene ja muud ei midagi, tilast tõmmata ja kuklast lükata.

Ometi on tänapäeva peaaegronoom kui sugukonnanõid; kõik sõltub kolhoosis temast. Jah, Mihkel külvas selle heinaseemne nii hilja sügisel kui ei kunagi enne ega söanda vist ka edaspidi enam seda julgustükki korrata. Külvas, sest miski sundis, Mihkel andis siis sunnile järele, küll mitte kerge südamega. Keegi nagu sosistas kõrva, et tuleb ebatavaliselt pikk soe sügis, rohi jõuab talve eel kasvada.

Mihkel teadis muidugi, et külvamata jätmise korral tuleb järgmisel aastal heinast puudu, need sada kümme hektarit olid juba plaanis sees. Keegi aga poleks saanud Mihklit süüdistada plaani saboteerimises, sest maaparandajad ei andnud põldu kolhoosile õigel ajal üle. Mihkel oleks võinud vaid sügisel korra käsi laiutada, et mis mina teha saan, ja kõik see enam kui sada tonni piima, mis siit heinast nüüd lisa tuleb, oleks taevasse lennanud.

Kas pärast prokuratuuri polnud uneta öid, vähe sellest, et oli ise oma agronoomimaine riskikausile visanud, nüüd mõtle, kust leiad selle summa, kui peaks vaja olema.

Mihkel ei mõelnud seekord plaanile, ta lihtsalt tundis, et külvab, riskijulguse andis aastatega võrsunud professionaalne alateadvus. Mihkel on sugukonnanõid, seekord nõidus ta oma kolhoosi õitsenguks imesooja sügise. Nüüd võetakse sellelt patupõllult nii vägevast heina, et kõik imestavad. Aga kas agronoomile rublat ka makstakse selle saja tonni piima eest? Ei, peetakse täitsa loomulikuks, et agronoom teeb aina priiskavaid kingitusi oma isiklikul arvel; aga kui vaist peaks kas või korra alt vedama, siis on palgast kinnipidajaid küll.

Mihkel tunneb viha kerkivat, viskab heinapalle traktori-kärule, jõulise hooga, nagu oleksid need ta käes mingid tühipaljad peaaegronoomikesed. Sõnub endamisi südame põhjast:

ah sul, raisal, on vaist, ma klopim selle sinust välja, ah sina mõtled riiki edasi tassida oma riskil, oma turjal, oma närvide arvel, saad nüüd, raisk, kas tuleb tarkus pähe, las lohiseb, mõisa kõis, kas lähed veel kinkima, raisk. Silme ees lööb mustaks, ta vaarub ja langeb heinapallile istuma.

Ole nagu mustkunstnik, igal sammul võta vastu otsuseid, mis sõltuvad kümnest või sajast tegurist, neist tegureist enam kui pooled on fundmatud suurused, aga ülejäänuid töötab terve rida kindla peale agronoomi pingutustele vastu: ei jätku inimesi, masinad ütleval üles, väetist on napilt, ülemused bürokraadid, korterid ehitamata, imperialistid õhutavad sõda. Sina aga kasvata selle segaduse keskel rohket ja head vilja.

Tuleb aga meelde ja ajab aga naerma. Tulevikus jätab ta kõik riskid riskimata — ei ole eeskirja, ei külva. Las esimees ja zootehnik katkuvad oma karvad peast ja annavad need lehmadele ette või las panevad kõigi linna-ülemuste korteriuste taha koridoridesse kuivanud kannikate kogumise kastid. Elagu süsteem! Maha risk ja rikkus, vaist ja isiklik algatusvõime! Tea, kas terve Viljandi linna kogu aasta leivast saaks need sada tonni piima?

Selle heinaseemne kasvatasime kolhoosis ise, oma vaeva ja murega, seda ei muretsenud mulle keegi väljast. Milline aju võiks tulla mõttele, et üks agronoom hävitab kuritahtlikult oma heinaseemet?!

Kes kaebas? Ei, nende nimede avaldamine ei ole eetiline. Nüüd ei taipa ma enam midagi. Mis siis on eetiline?

Oi, kui kergesti leiab eesti rahva hulgast salakaebajaid. On nagu mingi eriline taimelava, kus nemad kasvavad. Mis veel üldse on eetiline?

Kes kaebas? Kas keegi neist, kes siin täna minuga õlg õla kõrval palle punnitavad? Täiesti võimalik. Aga mis tunne on neil nüüd, kui on selgunud, et mu töö osutus järjekordselt selleks kõige taibukamaks?

Mis ajab inimest ligimesele aukku kaevama? Nähtavasti on üheks teguriks alaväärsuskompleks, inimese eneseteostustarve ei leia rakendamist, ebamäärane tarbetusetunne vaevab hinge nagu uss, ajab ühiskonnas otsima inetuid pragusid, kuhu saaks end pressida või poetada, et oma mina kellenagi tunda, kas või sellena, kes saab karistamatult keelt kandes teistele halba teha. Teisele halba tehes tõused nagu sellest teisest kõrgemale, oled üle, ta satub sinust sõltuvaks, pisut veel pahelist fantaasiat lisaks, ja ta võib kujutluspildis su jalge ees roomata, abitu ja tagaaetav, nagu ta on. Nõnda teiste alandamise abil saadud psüühiline doping võib viltukasvanud, küürakale isiksusele päris mõnus maitsta. Ah, mis nektar tasuta käes, oleks aga asjaarmastajaid-maitsjaid!

Muidugi on niisugustele pinnuks silmas need, kes suudavad

end teostada kas või näiteks suure isikliku riskiga heinaseemet külvates. Muidugi on nad vihased, sest nemad ei julgeks ju ialgi nii toimida. Kui selliseid isiksusi poleks võrdluseks olemas, siis tunduksid nood argpüksid enda ja ehk teistegi silmis suuremad. Tuleb isiksused oma lähikonnast hävitada — see on neil instinktiivne tarkus, peaaegu esimene looduseadus. Meie peame ilusti eeskirjadest kinni, Mihkel aga külvab seemne siis, kui heaks arvab, läheb heinale siis, kui pähe tuleb. Võtame kõik kivid pihku ja viskame Mihkli surnuks! Mis sellest, et siis pole piima, peaasi et isiklik hingesügelus saaks kratsitud.

Kuni Mihkel on võrdluseks olemas, on meil raske oma pugejalikkust kuidagi õigustada.

Ometi näevad kõik, et majandid lähevad üles vaid üksikute juhtide-entusiastide fanatismist. Sest miks pole tõusnud selle ühe kolhoosi kõrval too teine, kuhu pole fanaatikut juhtunud?

Õigel fanatismil on talendi hind. Alati. Ja tänapäeval ka.

*

Tulija peatub koduvärvavas, püüab mõtet pingutada, kas enam poleks vaja kusagile minna, käiks üksiti ära, eks sinna koju jõua üks mees ükskord ikka, jõuab õigel ajal või veidi hiljem, jõuab ikka, sest kuhu on sel inimesel keset oma elu kaduda? Kambamees vajus ära, lõi keskpaika ilusat õhtut araks ja komberdas oma kalli naise juurde karistust vastu võtma. Kaarel ise on niisugune mees küll, et tema ei võta karistust vastu, jumal kaitsku seda maailma, kes julgeks praegu tema kallale karata, Koolira Kusma poeg pole kaljaraba pealt riisunud, tema on kasvanud kange valge viina najal.

Pähe ei torka ühtegi head mõtet ja Kaarel avab värava, enda tehtud ja korralikult hingedele pandud aiavärava. Siin on oma kätega loodud kõik, mis nõnda teelt vaadates silma paistab. Lõpetamata muidugi, aga mis see Kata õiendab, mees teab mis mees teeb. Mis sa, eit, õiendad, kas sa tead ka, kes praegu koju tuleb?

Vana kange Koolira Kusma poeg Kaarel astub nüüd oma majja. Mis siis, et see on lõpetamata.

Kata seisab keset tuba ja vaatab oma meest eimidagiütleva pilguga, ta näos pole praegu virvendustki, nagu ei puutuks elu temasse, nagu ei reeda, et selles naises leidub üldse psüühikat.

Kaarel viskab pilgu naisele ega lase end sellest küülikukülmusest petta. Küll Kaarel teab, milliseks väljaelamiseks on tema naine võimeline. Su oma süda peab hästi pargitud olema, et sa ei võtaks seda siis endasse.

«Kus Kalle on?» küsib Kaarel.

Naine pöördub ära, nagu ei märkaks ta kedagi, nagu poleks toas paha õhku ka mitte.

«Kas sa tead seda nalja? Ei tea. Mees helistab hommikul vara õlletoa direktorile. Direktor võtab toru. Millal te oma asutuse ukse lahti teete, küsib mees. Kell üheksa hommikul, aga teid me sisse ei lase, te olete juba praegu purjus. Mees vastab: ega ma tahagi sisse, ma tahaksin välja saada.»

«Sa räägid lollust,» ütleb Kata.

«Teistelt kuulsin.»

«Kuidas see mees sinna sisse sai?»

«Kust mina tean. Ehk jõi end õhtul laua alla.»

«Sinu moodi.»

«Mina pole kunagi laua alla jäänud.»

«Mis sa praegu oled?»

«Sa ei oska muud kui liialdada, minu arvele juurde kirjutada.»

«Jälle ütlesid mulle halvasti,» kiunatab Kata. Vihavahk matab ta mõistuse enda alla. Kibestunud hing sugereerib, et kogu maailma halb on välja kallatud just tema peale; kes kallas või kuidas, pole tähtis, peaasi on tunda end kõige õnnetumana, kõige mahajäetumana keset kõige totramat elu, saada naudingut endahaletsemise mürgisest siirupist, uimastuda sellest vihkamise oopiumist, mis tekib ja levib ta enese veres, kuni haigushoog läheb iseenesest üle ja jätab ta roidununa, närtsinuna, rahuldatuna voodisse või diivanile lösutama.

Kaarel läheb kööki, et otsida endale midagi õhtusöögiks. Õiget isu pole, aga see on praegu lihtne ja loogiline tegevus, mis õigustab naise üksijätmist. Kus on Kalle? Oleks poiss kodus, teeks temale ka süüa, oleks köögis viibimise tarvilikkus veelgi pakilisem.

Annus on oma raamatuis tuhninud, tema ütles, et see on paranoiline inimene, kes näeb kõigis enda ümber aina inetust, kes tunneb, et teised inimesed teevad just temale ainult halba, nii et ta peab lootusetu hirmuga enda ümber vaatama ega märka kusagil midagi helgemat.

Oma kodus tuleb kõike julgeda, ja Kaarel läheb tuppa tagasi.

«Kas tunned end halvasti, kalkan sulle pitsi viina?» püüab Kaarel lepitust leida. Tema ei tahaks oma elus kelleltki ühtegi halba sõna kuulda, ta on ise rahumeelne inimene ja jätku teised ka teda rahule. Naisest on kahju, näeb välja lotakas ja endast vanem.

Kata liigutab raugelt pead, ei taha midagi.

Ma kannatan sind ära, mõtleb Kaarel endamisi, ma ei heida sulle mitte midagi ette, ela, nagu tahad ja oskad, ma ei ütle ühtegi halba sõna, mitte kunagi. Nõnda ta mõtleb, aga ütlema keel ei paindu, sest igal inimesel on oma sisemine väärikus, mis seab avalikule enesealandamisele tõkkepuu ette.

Ela minu kõrval, Kata, meil on kaks last, ega meid kumbagi oodata enam kusagil, elame; muidugi, mis elu see on, aga ju me kahekesi ei oska paremini.

«Sa arvad, et kõik elavad siin ilmas sinu pärast ja kõik kasutavad oma elu selleks, et teha sulle halba.» Need on küll teiselt kuulnud sõnad, aga Kaarel tahab Katat mõtlema panna. Nende eneste sõnad on täpselt samasuguses situatsioonis korduvast ühesugusest kasutamisest nii ära kulunud, et nad teavad neid ütlema tagi ja parem on vaikida, mida nad enamasti teevadki.

Tegelikult on nad kaks head inimest kõrvuti, üsna pehme-loomulistki inimest, aga miks on elu nende perekonnas nii võimatuks muutunud, seda ei oska kumbki ära seletada.

Kaarel on hellas tujus, ta tahaks praegu pihtida või enda plaanidest rääkida või ükskõik mis teemal ennast avada, et tänase õhtu muidu hea olemine tõuseks ka hingelisemale tasemele. Oleks tema Kata praegu talle emalik, võtaks oma rüppe, kiidaks ja lohutaks, sosistaks ja hällitaks. Kaarel räägiks, mis-moodi kujutaks tema oma elu ette. Ärgu puudutatagu tema iseseisvust, osutatagu talle austust, mis iga inimene ära teeninud, räägitagu viisakalt, kergitatagu mütsi, nagu tema vastu kergitaks. Ei, ega ta tahaks olla mingi mõisnik, ta teab oma mõõtu, aga vaba peremees küll, nagu oli ta isa Koolira Kusma, kes teadis ise, mida tegi, keda vallas austati.

*

Toidulaud on siin peres lihtne, sest pereisa Mihkel pole kunagi lugu pidanud köögist, kus üleliia praetakse ja vaaritatakse, ta eelistab loomulikule olekule lähedasi toite, eriti viimasel ajal, kus on hakanud teadlikumalt mõtlema õigele toitumisele. Rapsiseemne-eksperimenti pole ta naisele rääkinud, see asi toimub väljaspool kööki. Ega ta lase üldse välja paista, et seab oma elu põhimõtteliselt ümber, häälestab end oma naise lainele. Made hakkaks ehk suuri lootusi hellitama ja peaks seda enam pettumusi üle elama. Kui Mihkel nõndaviisi kõigile märkamatu suudab aeg-ajalt voodis võitjaks tulla, siis on see Madele nagu pidupäev, mida imestab ja naudib veel tagantjärele, ning seejärel tuleb kunagi uus ootamatus.

Pere neli inimest on korraga lõunalauas, mida varem juhtus harva, alles sel suvel on hakatud kohtuma üsna sageli. Muidu olid ema või lapsed talvel ikka koolis, suvel aga isa oma kolhoosi kadunud.

Made on nüüd juba mõnda aega õpetaja korralisel puhkusel ja Mihkel vaatab jälle kord imestusega oma naise õitselepuhkemist. Tänapäeva kool on inimesele, kes teeb oma tööd nii hingeda, nagu polüüp, mis kurnab ta talve jooksul aegamisi välja.

• Made tahab, et kõik lapsed oleksid head ja hoolikad, õieti pole see enam tahe, vaid kramp, millest ta ei suuda vabaneda. Juhutub mõni jõnglane, kelle puhul oleks vaja mehelikku huumorimeelt, et rahulikult vaadata, mis temast ükskord kasvab, võib-olla elust koguni väga edukalt läbilööv mees, omapäi minev inimene; kellest tuntakse ühiskonnas nii suurt puudust, aga Made püüab teda oma näo järgi paika väänata. Enamasti jääb peale tugevam isiksus, olgu ta või kaheteistkümnenaastane, sest poisi õnneks on Made pehme loomuga. Madet peetakse koolis tugevaks pedagoogiks, tugevaks on ehk palju öeldud, aga edukaks küll. Ta veab lapsi mäele rohkem oma pimedast inimesearmastusega kui teadliku pedagoogitarkusega.

Periooditi on lapsed koolis omal nahal tundnud, et õpetaja võib oma tahte läbiviimisel olla ka üsnagi agressiivne, seda eriti viimaseil aastail; klass võib võtta ajuti lausa teise näo, loodrid tunnevad maad oma jalge all värisevat ja mõnigi mees on just siis end õppimises leidnud, märganud oma suureks imestuseks, et ega see kodus raamatusse vaatamine olegi elu kõige hirmsam või tüütavam või mõttetum tegevus. Ja seejärel saabub klassiruumi ühtäkki nagu taevalik õndsus, nende õpetaja naeratab aina ja hinded teevad iseenesest hüppe ülespoole ja võimust võtab üleüldine rahulolu enese ja maailmaga, isiksused saavad oma kaotatud mänguruumi tagasi, igamees hakkab oma elu jälle seadma rohkem omaenese sisetunde järgi. Õndsuse äkki tõusnud laine püsib mõnda aega kõrgel, et siis hakata nagu märkamatuks taas vaibuma. Ei, see pole tavaline laine, seda ühel hommikul klassi elu teisale paiskumist põhjustab hoopis Vaikse ookeani tsunami, too salakaval hiidlaine.

Nii lainetusvõimelist isiksust kui Made on teist raske leida ja niisama raske on leida pedagoogi, kes oleks eneseanalüüsimisega nii abitul järjel. Oma suureks sisemiseks naerumõnuks tabas Mihkel sel talvel äkki ära Made tsunami varjatud tekemehhanismi, selle ookeanipõhja maaväringu tõelise olemuse. Oh, Made, Made, Made, sa armas Made.

Madele meeldib õhtuti Mihkliga oma kooli muresid ja rõõmusid jagada. Mihkel on tema klasside elu- ja meeleolukõikumistega peaaegu niisama hästi kursis kui Made ise. Mingi õppetöö perioodilisus hakkas juba varem silma, aga et see on seotud naise erootilise alateadvuse möllamisega, sellele tuli Mihkel alles nüüd. Et Made sügavale juurdunud seksuaalsuses on kindlailmelisi tõususid-mõõnasid, seda mõistis Mihkel juba mõne aasta eest, kui nende teineteiseleldmised voodis hakkasid hõrenema, ja on täit kinnitust leidnud viimasel ajal, kus need kuuluvad harulduste hulka.

Mihkel ei oska naerda ega nutta, aga Made naksutab süües jälle lõuaga, nagu seda on suuteline tegema ainult tema. Vahel

on möödunud viis aastat, kui siin laua taga ei kuulnud seda pahaendelist lõuanaksutamist, praegu aga on Made alateadvuse emahunt taas lõrisemas väsinud isase peale, kes pole suuteline rasvasemat suutäit koju tarima.

Naise peamine eluinstinkt on Made loomuse keskne tala, nõnda et seda inimest saab tõepoolest ühestainsast nupust välja või sisse lülitada, rõõmsaks või tusaseks seada. Ideaalne naine on Made. Ja omamoodi koomiline on siiski ka, kui ühte õrna ja tundlikku kehasse on monteeritud nii jõuline alateadvus. Too alateadvuse kohutav murdmisvõimeline hirmsakihvaline emahunt on kummaline vastand Made kujundatud teadvusele, intelligentsusele. Kogu paarikümneaastase kooselu jooksul pole see leebe naine öelnud Mihklile ainsatki kurja sõna ega püüdnud tegelikkuses oma meest jalult murda, on ikka olnud vaid toeks ja püüdnud elada mehe heaks.

Lähedus, kontakt mehega on Made vaid üheselt mõeldav; kui see pole jäägitu, on elu tusameelne.

Made on loodud sujuva loomuliku elu jaoks; kui ta satub õigesse intiimkeskkonda, on ta maailma parim naine. Kui pole leida vajalikku lähedust, siis see naine kuivab.

Ise ta muidugi ei vastuta selle eest kuidagi, milliseks ta on loodud.

Talv oli Mihklile rahulikum aeg, sest Made agressiivseks tõusvad allhoovused said mingil määral kompensatsiooni kooliklassis. Praegu aga puhkeb Made õitsele ja see väeti mees on selle instinktiivselt eluahne naisega üks ühe vastu, abi pole kusagilt loota.

Täna on viinavaba pühapäev. Asi pole niivõrd viinas kui põhimõttes, sest eks seda kibedat või pruukida juba homsel tööpäeval, homme ei käi kokkuleppesse. Kaarel kõhkles tükk aega, enne kui andis endale tänase päeva kohta sõna, sest mees peab sõna pidama, aga mine sa tea, milliseid ootamatusi, kui vägevaid ahvatlusi võib juhus su katsumiseks teele ette saata. Näiteks tuleb lõuna paiku naabrimees ja võib-olla on see ainus kord aastas, kus tal koguni konjakipudel põuetaskus, tuleb kutsub appi, et üksi ei saa peekonit ära veristatud, ole hea mees, hoia jalgu kinni. Naabrite vahel on igavesest ajast sõnatu kokkulepe, et kui inimene abi küsib, siis inimene seda ka saab, kui probleem ei ulatu üle inimvõimete piiri. Minemata jätta ometi ei või. Aga endale on sõna antud, sõna, mis lisaks viinale on niisama rangelt maksev konjaki, veini ja õlle kohta. Mis sa teed? Jääd endaga tehtud kokkuleppele kindlaks, et üks päev on juba ette kuulutatud viinavabaks, aga siis ütled selle päeva

lõuna ajal, et ei, eneseületamispäev pole täna, vaid homme. Nõnda oleks kokkulepet põhiliselt peetud, ainult päev läheks vahetusse. Eks see loogika veidi ehk logise ka, aga siis võiks endale näiteks karistuse panna, et kui vahetad päeva poole pealt ära, siis pead paastuma kaks ööpäeva järjest; siis peaks südame-tunnistus küll puhas olema.

Mehe sõna on siiski mehe sõna, ega see otsuse muutmine käsiloleva päeva keskel tee kellelegi au. Et saaks endast ka edaspidi lugu pidada, peab sõnast taganemise riski vähendama võimalikult nullini. Eks või iseendaga tehtud lepingusse sisse võtta klausli, et kõige äärmisemal juhul, näiteks kui see sinu isiklik ettevõtmine kipub rikkuma naabri või mõne teise sõbra inimlikke õigusi, — et siis on täiesti seaduslik lükata oma sõna pidamine järgmisele või ülejärgmisele päevale. Kui on ette kokkulepitud klausel ja sa täidad seda klauslit täht-tähele, siis on meheau püsti jäänud ja teiselt poolt ka üldised inimõigused kaitstud.

Elus tuleb ette todagi, et ei pruugi seda va hirmsat nädal aega, kuid üks asi on juhtumisi juhtunud päevade rida, teine asi endaga range kokkulepe eelmisel öhtul.

Võitis mehemeel ja täna läks Kaarel oma sõnaga täispangale välja, varisegu sel pühapäeval tema pärast kas või kogu maailma inimõigused, tema jääb viinasüütaks kui püha taevaingel.

Kaarel tassib pikki lõhnavaid saelaudu ühest virnast teise, talvel laotud virna üks nurk vajus pärast lume sulamist ära, lauad võivad kaardu kuivada. Uue virna asukoht aia taganurgas on parem ka, jalust ära, seal võib ta lõsutada või oma kümme aastat. Katad pealt tõrvapapiga ja las nad kesanevad. Kümneaastane kuiv laud on ükskord nii hinnas, et näita ainult. Sellest tee siis kannelt ja stradivaariust ennast, kui tahad. Ongi mõeldud seismiseks, eks näis, kas on ükskord endal vaja või lähevad rahaks. Oli hea võimalus talvel palke rabada ja Kaarel laskis saekaatri läbi maja lõpetamise jao ja selle hunniku veel pealekauba, jätkugu neid isa eaks ja poja põlveks. Eks tal ole sees veel see sünnipärane talupojavaist, et oma õue peal peab enda käest võtta olema igaks elujuhtumiks. Kaarel tassib ja enesetundel pole vigagi, füüsilise pingutuse higi aitab ka pead klaarida.

Lauavirn kerkib, selle üks ots ja küljed on absoluutses rihis, nii püst- kui rõhtloodis, sest Kaarlile meeldib teha iga tööd korralikult, kui see töö kord juba ette võetud. Aega muidugi kulub, aga aeg on isiklik vara ja kuhu sa seda kallist vara veel paremini kulutaksid kui ilule.

Mis sa ikka toas naise silma all tühja vedeled. Iseasi siis, kui laupäeva öhtu juhtub nii ränk, et magad õndsas pühapäeva sootumaks maha, näed õiglase und, kes magaja hõlma hakkab.

Mis sa segad, saab nüüd lausuda, kui mõni peaks tahtma närvidele käia. Sa ei näe, kui tähtis töö teisel käsil, tähelepanu hajub ja töömees võib kogemata paksema liistu vahele panna, laud kuivab küüru.

«Kurrask!» põrutab Kaarel vaikselt neile kujuteldavatele töö segajatele. Siis imestab isegi, kui kõvad sõnad täna suhu juhtuvad. Vanduja tema pole.

Kaarel tõstab järjekordse laua viidakil virnast ja kangestub poole liigutuse pealt. See on vanasarvik ise, kes teda jumalast antud pühal seitsmendal puhkamise päeval kiusama asunud. Vana haljas vaatab vastu kõiges oma rõõmsas meeles. Kolmveerandine «Viru valge», see soome poiste lemmiknaps, mis leiab eesti mehe suuski päris õige paiga. Pudel säratab südasuve südapäeva kuldse päikese all.

Kuldse päikse all me elame...

Millal mina pistsin selle siia lauavirna otsa sisse? Peidupaik on hea, aga oma teadlikus elus pole mina küll seda kasutanud. Kui mitte miski muu, siis iga pudeli paik on mul siiani väga täpselt meeles püsinud. Ega tuppa saa juba mõnda aega enam tagavarasid viia, Katal on nende väljanuhkimise peale hea nina, aga peidupaigad on puukuuris. Miks mina sel korral puukuurini ei jõudnud, et siia jätsin? Millal? Millal on minu eneseäraunustamine koju tulles nii põhjalik olnud? Aga näe, niipalju on ajuvalgust veel kumanud, et tuppa ei tassinud. Inimese instinkt on üks tugev lugu; kuigi ise oled mõistuse ja mälu äärest üle libisenud, pudeli suudad päästa.

Või lihtsalt mõtlesin tema täna siia endale käeulatusse; on inimesi, kes suudavad mõttejõu ja silmavaatega kahvliharusid kõveraks väänata, ilma et kätt külge paneksid, kord oli isegi nõnda vaatamise toimetel kõverdunud kahvlite foto lehes, homsesse seitungisse peaks sokutama praeguse imepildi.

Kaarel vaatab kahtlevalt ringi ja võtab pudeli pihku, mingit silmapettust ei paista olevat, mulksub ja tundub käes paras raske. Raskemgi, kui harjunud, sest tema ostab poolikuid, mis on odavamad, aga see on kolmveerandine. Juba teine mõistatus: seekord sai suur nui kaasa taritud. Ei, see ei ole õige asi, see on kellegi teise jagu. Kas... poiss on oma varu lauavirna pistnud? Kalle, kas Kalle? Mis siis teha? Ei, ega ta täna oleks rüübanud isegi omast, aga üldse, mis teha? Poisi tagant varastada ei tohi. Aga kuhu panna? Poeg tuleb, ei leia virna eest, kust ta teab otsida? Tema oma võib küll olla: kuigi alles viieteistkümnene, on Kalle paaril korral purjus koju tulnud. Kaarel peidab pudeli laua varju, et aknast näha poleks, ja tassib uue virna juurde, pistab seal täpselt samasse kohta, eks mingi ja otsigu, kes teab või taipab.

Vastastikune vastikus on selle maja õhu ära väsitanud, või on õigem öelda, et vastastikune väsimus on viinud vaistliku hirmuni, et nende kahekesi olles võib iga hetk juhtuda midagi vastikut, või kes oskaks sõnadesse mõelda seda elu inetust, mis hõljub siinse kodu kohal. Üks pilk või kõvemini öeldud või liiga tundlikult vastuvõetud sõna võib valla päästa laviini, mis määrab mõlemad nagu üleni sopaga, ja siis tundub ühele täiesti loomulik seda sopast teist põhjata ning oma elupettumus ja kibestumus teise peale jäägitult välja kallata.

Kui Kata peaks täna ometi oma suu kinni, mõtleb Kaarel, see päev on alanud nii ilusasti, kui siin üldse alata võib, ja mina pole juba kaks päeva mitte midagi pruukinud. Kui sõlmiks vastastikuse vaherahu, et kuu aega ei süüdistaks kumbki kumbagi, üheainsa sõnaga ka mitte; kaks täiskasvanut, las kumbki teaks ise, kuidas elaks. See on salakaval mõte, sest viriseja ja süüdistaja on siin majas üks, Kaarel ise võib vait olla ka kokkuleppeta, need noorusrumaluse ajad on möödas, kui ta püüdis õiglase õhinaga kõiki õpetada ja elukorda oma käe järgi seada. Mida rohkem seadsid, seda hullemaks kiskus. Kõige targem on kõigele käega lüüa. Kui saaks vaherahukokkuleppe, oleks Kata suu seotud, aga seotud justkui tema enda tarkusest ja tahtel.

Õemee Annus ässitas, et lahuta ära, kui enam välja ei kannata, et Eestimaal lahutavad peaaegu pooled paarid, et nüüdsel ajal on see nagu nohu ravimine. Ta lausus seda viguriks, sest ise näeks parema meelega, et Kaarlit-Katat leiaksid taas oma normaalse elujärje, saaksid üle sellest nelja-viiekümneaastaste psüühikakriisist, nagu ta teinekord ütleb.

Siin kolhoosis küll nii palju ei lahutata, kuhu sa maakodust lähed, oma kätega ehitatud majast. Linnas iseasi, seal vahetatakse kortereid vahel ilma igasuguse põhjusega, lahutamine ka vaid üks järjekordne korterivahetus, mis muud. Kortereid vahetav perekond ei teagi ehk, mida tähendab kodu. Aga Kaarel ei kujuta end oma koduta kuidagi ette, ja mis hirmus jõud on harjumus — seda kodu ei kujuta ta hästi ette ilma Katata.

Linnas mõned vahetavad kortereid ja ajavad oma elujäljed teiste perede jälgedega nii sassi, et kui ükskord hakkaks harutama, siis jääkski selle töö juurde, seal omad ja võõrad nii segi, et sul pole ühtegi päris sinu enda rada. Siin aga on trepi eest saunani maasse kulunud vaid su oma pere jalgade astumise jälg, trepist laudaukseni on Kata peaaegu üksinda oma raja tallanud, kõik sellest kodust väljuvad astumisteed on võõrastest radadest segamata, nagi alt võib üles lugeda need kümme jalanõudepaarigi, mis endisele neitsilikule maale siin paigas jooned näkku sõtkunud.

«Postipoiss on ära halvatud,» ütleb Kata. «Ta mees rääkis poe juures. Teine käsi ei liigu üldse.»

«Ta on nii kuuekümne ringis,» arwab Kaarel.

«Tahtsid haiglasse viia, aga seal ei olnud õed nõus, et hakka seda... hooldama.» Kata vaikib, sest peaaegu oleks lipsanud suust «seda joodikut». Niisugust sõna ei tohi siin majas kergel käel lendu lasta, sest Kaarel peaks enda osatamiseks. Kaarel paistab kaine, kui saaks temaga täna ääri-veeri mööda rääkida ja ta annaks lubaduse, et ei joo enam.

«Tema, vaesekese elu on ka raske olnud,» sõnab Kaarel.

Kata seab lõunat lauale, tõstab ahjust säriseva prae, kuid ei juhi sellele tähelepanu, las Kaarel märkab ise.

«Su sõsar Made peab uhkeks, ei teretanud mind poe juures,» toob Kata välja oma tänase hingeveeva. Neid vaevasid on Katal peaaegu iga päev ja enamasti sajavad nad kaela Kaarlile ootamatust kandist, kuid alati on nad Kaarlile kergenduseks, sest viivad Kata tähelepanu oma joodikult mehelt mujale. Kata kujutab neid obadusi endale rohkem ette, kui saab tegelikult, tema hing nagu igatseb halva järele, ei oska olla, kui ei tunne end tagakiusatuna, põlatuna või alandatuna. Kogu maailma õel kavalus on end Kata vastu pööranud, nüüd on siis närukael juba see mahe Made ise, kes ei suuda kunagi kellelegi tahtlikult haiget teha.

«Ta oli ka poe juures?» küsib Kaarel igasuguse hinnangu varjuta.

«Teine on õpetaja, haritud ja suur agronoomiproua, kus tema minusugust pullitalitajat märkab.»

Muidugi, mõtleb Kaarel, Made ei märganud, kuid mitte meelega, vaid hajameelsusest. Made on vahel imelikult rabe ja iseendast eemal, mis vaevad võiksid temal olla, nii ilusasti elavad, perega korras ja jõukust jätkub, Mihkel ei joo, Made ei virise, paradiis maa peal. Kaarel ise pelgabki kõige rohkem Madet, et see ei hakkaks siinse perekonnaelu kohta midagi ütlema. Mis siis, et vanem õde, aga ärgu tulgu oma elutarkust teistele nina alla hõõruda, elatakse siin ka, on siiani välja veetud, veetakse edaspidigi. Pedagoog, teadagi, tema muudkui õpetaks. On tekkinud väike alaväärsuskompleks oma suure targa õe ees ja see on vist peamine põhjus, miks Kaarel ei astu enam asja ees teist taga Mihkli majja sisse, ainukene käimine on veel Made sünnipäevapidu, aga Mihkli enda omasid on juba mitu kogemata vahele jäetud.

Ei, Made ei hakanud oma vennanaist Katat küll meelega solvama, aga Kataga pole mõtet praegusel hetkel vaielda, temale meeldib oma hingevalu valutada, mõni vingub vahel hambavalu käes, temale meeldib oma painet haliseda.

«Sul on täna pidulik söömaaeg,» imestab Kaarel.

«Ei ole midagi, sain tüki head liha, pistsin ahju.»

«Viime emale ka?»

«Ema magab praegu, eks ma pärast anna.»

Kaarel käib ühe käigu väljas ja poetab siis vaikselt lauanurgale viinapudeli.

«Ma saan aru, et sul on raske,» lausub ta lepitavalt.

«Mis sa nüüd teed?» kohkub Kata.

«Tõin sulle pudeli, võta pits ja sul hakkab kergem.»

«Sa hakkad keset tööpäeva.»

«Ei, mina ei hakkagi,» tõrjub Kaarel. «Eile oli pühapäev, ma ei võtnud tilkagi, ja täna pole nuusutanud.»

«Sul polnud eile käepärast.»

«Just oli käepärast, hoidsin isegi pihus, aga polnud tahtmist.»

«Aga nüüd võtad ja siis lähed jälle, ise pead veel tööle minema.» Kata tunneb, et nüüd lahvatab hingeahastus nutuna lagedale ja siis jätab Kaarel söömata, paneb pudeli tasku ja kaob. Kata tõuseb lauast, jookseb kambrisse, võitleb teise silma alt ära endaga, uskumatu saab teoks, ta võidab, tuleb varsti lauda tagasi ja jätkab söömist.

«Kas valan sulle ühe pitsi?» küsib Kaarel puutumata pudelit teenistusvalmilt pihku võttes. Kata ei ütle midagi ja Kaarel täidabki kaks pitsi.

«Ma olen ainult siis nõus, kui sina võtad ka vaid ühe pitsi,» seab Kata reegli.

«Kaks.»

«Kaks, ja seejärel annad pudeli minu kätte.»

«Ole siis terve,» joob Kaarel kergendustundega oma pitsi Kata terviseks.

See on tõesti üle aegade tore laud ja mõnus lõunasöök siin kodus. Kaarel heldib.

«Kui sa mind vahelgi mõistaksid, oleksid hea näoga, kui ma juhtumisi libastun,» ütleb Kaarel.

«Ma olen igasuguse näoga olnud.»

«Naine peab peret koos hoidma.»

Lahku minna küll ei tahaks, tunneb Kaarel praegu väga selgelt seda eelist, mida pakub oma sisseelatud kodu.

«Sa katsu vahelgi aru saada, mis on põhjuseks, et ma joon. Kas oled mõelnud?»

«Kas selleks on põhjust ka vaja, et joodik joob?»

*

Autos oli palav, nii kuum suveilm pole Eestis päris tavaline, räägitakse, et kolmekümnendail aastail olnud ilusamad suved, nüüd on nad küll viltu läinud. Täna sellest päevast tahaks täit rõõmu tunda, mõtleb Made, kui nad kohale jõuavad ja välja vabasse õhku pääsevad. Võrtsjärve sillerdab päikeses, paneb silmi kissitama. Pererahvas on vastas, üle hulga aja jälle kokkusaanud inimeste ehtne rõõm kõlab pilvitu taeva poole.

Nad on siia Võrtsjärve idakaldale Mihkli EPA-päevade koolivenna suvilasse jõudnud ehk vaid kord paari aasta kohta, kuigi Mihkel ütleb teda oma noorpõlve parimaks sõbraks.

Kummaline, kuidas kord oma hinges antud suured lubadused haihtuvad elu argipäevas, sellegi sõpruse tulevikku ei osanud Mihkel kuidagi nii leigena ette näha, ta lootis, et nad kannavad musketärlikku ühtekuuluvustunnet endas hauani. Nüüd tuled, näed, on rõõm, aga vahelt kadumaläinud aastate tühikud ei täitu ühe päevaga; külastuse lõpuks hakkavad nagu tekkima uued hingesillad, aga siis pead lahkuma ning kaod uueks iga-vikuks ja su päevad lähevad kolhoosi nahka; kui kõigest pääsemise vabadusiha tõuseb juba karjuvaks, kaod mõnele kaugemale reisile, aga ümber oma Võrtsjärve lõunaotsa sõitmiseks ei leia kolmesaja kuuekümneme viie päeva seast ainsatki tühjast vaba.

Suvilasse saabub kolmaski koolivend; temal ei ole naist kaasas, kuigi loodeti, sest laud lahtisel verandal on kaetud kuuele. Made on seda meest vist üks kord elus näinud, Mihkel tutvustas kusagil möödaminnes, kuid tänane tundub esmakohtumisenä. Made märkab, et tolle silm jääb talle peatuma paari hetke võrra kauemaks, kui päris erapooletule pilgule paslik. Kas meelitas teda midagi Made või on ta lihtsalt naistemaia, kes laseb nagu zootehnik professionaalse pilgu üle iga uue tõulooma: eksterjäär ja toitumus ja udara suurus; kas on ka hea lehm, kas on ka hea anniga. Niisugune ootab igalt uult päevalt, et aga satuks paraja lehma peale.

Made kohkub oma ülemeelikust irooniast. Mis see on? Enesekaitse? Aga ta on Mihkliga koos, pealegi ei tuleks tal üksigi mõttese jätta oma pilku kellelegi pidama. Milleks seda?

Kõik on kerges rõivas, kuid siiski söögilaua kohaselt, ainult perenaine, kes lippab siin oma õuel päevast päeva ringi aina päevitustrikoos, ei paista märkavatki, et on unustanud end riidesse panemata. Perenaine aina tõuseb lauast, et rutata täiendust tooma, tõuseb püsti, et kallata morssi või kohvi. Tõuseb ja pöörab end ja jookseb ja istub ja seisatab. Eks ta võib oma nelikümmend kuus-seitse olla nagu me kõik siin, aga niiviisi ei ütlekski, mõtleb Made, — kas hoiab teadlikku dieeti või on loodus teda päästnud figuuri säilitamise murest.

Made tundis esimestest suutäitest mõnu nagu kõik teised, kuid nüüd pöörleb toit suus, ei taha alla minna. Nägu lööb punetama ja kõrvad kohisevad. Made püüab vestlusega kaasa minna, aga ta laused on kramplikud, näol lakkamatu hädine naeratus, mis toob valu põskedesse.

Ega Madegi peaks oma keha pärast häbenema, aga praegu ei näe seda keegi.

Made surub endas maha pööritust.

«Nii kuum on,» ütleb ta Mihklile vaikselt.

«Siin varjus läheb varsti üle,» reageerib Mihkel tavalausega ja sukeldub uue hooga üldisse vestlusse, millest Made tunneb end väljatõrjutuna. Tal ei tule pähe midagi tabavat ja teravmeelset, et keegi ometi teda märkaks.

Suguõed on isekeskis vahetanud mõned viisakuslaused, kuid edasi ei taha nende kahe vestlus edeneda, nüüd aga on mehed hoogu sattunud, nad nagu ei märka enam midagi enda ümber, neil omavahelise sõnaõiguse jagamisegagi tegemist.

Kahe raiise konkurents meeste tähelepanu võitmisel on ürgsemaid nähtusi maailmas. Mõndagi sellest enamasti alateadvuse tasandile surutud meeleheitlikust hingemõllust jõuab nähtavana maailma silma alla, aga suurem osa jääb peitunuks hinge pimedatesse katakombidesse nagu jäämäe alus ookeanivette.

Madet ennast on kohutanud tema armukadedushood, kuid ta pole suutnud neisse alati eitavalt suhtuda, vahel laseb ta oma psüühikal tilgutada verre magusa vihkamise vaevlemisnektarit, laseb oma tahte lõdvaks ja jätab end alateadvuse tormakate voogude meelevalda.

Perenaise rinnad on pooliti paljastunud, ja kui ta oma kohalt tõuseb, on päevitustrikoost varjamata kubemed otse kohvitassi kohal, lausa meeste silmade kõrgusel.

Made ei tea, kas see on perenaisel soojust ilmast tingitud harjumuslik, seega kogemata eneseeksponeerimine või naiselik salakavalus, millega ta praegu oma suguõe kindla peale üle trumpab, tõmbab enesele kogu tähelepanu, nii varjatud kui varjamatu.

Kõik kolm väarikat isast on täna nagu pimedusega löödud, ei taipa, kumb siin on rohkem naine, ei mõista oma pilkudele õiget kohta leida.

Kõrvalt kõõritades märkab Made ka oma mehe üht väga valesti visatud pilku.

Tegelikult on kolm meest konjakiklaasi juures sattunud hasarti oma riigi ja teiste riikide poliitika ilu ja inetuse sasi-pundart harutades, nõnda et on kaotanud taju oma ümbruse suhtes, ei märka nad Võrtsjärve ega naisi, ei paljaid, ei sel hetkel kogemata kaetuid.

Made tunneb endas kerkivat taltsutamatu kihku, söömaaja lõpul istub ta nagu tulistel sütel; kui kõik tõusevad, kaob ta põõsaste vahele, et kiiresti liikudes ja sügavalt hingates õhetust maha suruda.

Vaikseks pärastlõunatunniks jagunetakse dialoogipaarideks, ainult perenaisel on kõõgis õiendamist. Mihkel istub pere-mehega puude vilusse laotatud tekile, et ära jagada mõtted, mis tekkisid siia tulles. Made tahaks praegu oma mehe tähelepanu orbiiti jõuda, maksu mis maksab, et vähemalt teda siin meeletus maailmas endale säilitada, aga kahe mehe juttu niisama heast peast segama minna on ka imelik. Ta istub

veidi eemale päikeselisele nõlvakule ootama, et Mihkel teda märkaks. Aga märkab ringilonkimast tulnud kolmas mees, kes põlvitab veidi eemale Made jalge ette. Pole teada, millest see paar siin nõlval rääkis, aga kui Mihkel tuleb varsti Madet auplema kutsuma, siis ta otse jahmub, sest Made istub põlved avalil ja justkui kumab vastu. Made näeb, et Mihkel märkab seda.

Peab õige mühakas mees olema, kui ei tunne naise taolist kutsungit.

See naine on siis ka laskunud selleni, et viib oma kompleksi perekonnast välja, välgutab külavahel.

Mihkel võtab kokku oma meheliku enesevalitsemise ja kutsub Madet Võrtsjärve ujuma.

*

Annus on oma uue traktoriga rahul, nii laulva heliga töövahendit pole enne kätte sattunud. Heinavedu on künnil pingutamise kõrval peaaegu puhkuseks. Sõida aeglaselt tõrts maad edasi, oota, kuni teised on heinapallid üles koormasse punnitunud, sõida jälle, peatu jälle, vaata, unele.

Nõndaviisi traktorikabiinist teiste rabamist vaadata on päris vürstlik, terve kari orjasid, kolhoosi esimees ise nende hulgas. Ta tuli ehk vaid tunniks, aga ikkagi on ta praegusel hetkel Annuse õukonnas.

«Kiiremini-kiiremini,» sõnub Annus, kuid mitte teistele kuulmiseks.

Igal ametil on oma võlu. Küll on Annus sügisel külmal tuulisel porisel põllul kivist lõhutuð atra seades oma elupäevi maa põhja vandunud, kuid praegu kerkib meeleolu taeva poole üles.

Tegelikult võiks Made ka kolhoositööd teha, siis näeks teda sagedamini. Annus polnud veel oma naisega tuttav, kui tolle õde läks juba Mihklile mehele. Made ja Juta, kaks õde ja kaks erisugust inimest. Ei, ega nad nii väga erinevad olegi, see on heade vaiksete heldete inimeste sugu, kust Annus oma naise sai. Nende vend Kaarel ju samast puust vestetud. Tahtejõust jääb neil kõigil veidi puudu, aga seda vähem suruvad nad end kaasinimestele peale. Made on kolmest see kõige täiem inimene, pesakonna kõige õnnestunum. Kolm katset, ja üks läks kümnesse. See on sageli nõnda, et kolme õe-venna seast on üks, kes jõuab elus jõudsamalt, tõuseb üle perekonna tavavõimete. Made käis kõrgkooli läbi. Põrsapesakonnas on ka üks, kes esimesest päevast peale teistest asjalisem, tema lükkab kõik ülejäänud ema kõige paremate nisade juurest minema ja imeb palju jaksab, on ükskord kõige suurem siga, kellele teised kuuletuvad.

Kuidas inimeselaps teistest ette jõuab, see on juba keerukam, kuidas tekib kõige suurem inimene, kelle poole sa üles vaatad, ilma kadeduseta, nagu kingitusele, mis määratud kõigile ümberringi, — kuidas kasvab tema? Leib ja isa-ema samad, aga ühele on eluannet juhtunud kulbiga.

Kas Made oleks tulnud Annusele, kui tema oleks taeva tah-tel juhtunud enne agronoomi sellesse peresse astuma? Auto-juhid on siin õpetajaid võtnud, aga neil kõigil on rohkem hak-kamist kui Annusel. Mida oleks Made võinud Annuses leida, maamühaka, muud midagi. Kas ma oleksin julgenud teda kosida? Ja mis oleksin ma pärast teinud, kui Made oleks tõesti tulnud mu majja; oleksin tundnud päevast päeva end süüdlä-sena, et tõmbasin ta elu peateelt ära oma ääremaa. Mida oleksin mina saanud temale pakkuda.

Mina, elu ääremaa mees; miks minule on nõnda määratud? Miks ei ole mina oma pesakonna tasemest üle? Oleksin ka olnud agronoom või kunstnik või kirjanik. Või ajakirjanik Olev Anton, et kui tahan, siis töötan traktoril, kui ei taha, lähen elan ennast välja toimetuses, kui seal tüütab, võtan ja kirjutan näidendi, mida vaatab kogu eesti rahvas. Ometi on inimestele antud, mina aga pean laskma end elu jooksul trak-torist rumalaks raputada ja kurdiks müristada.

Laps ütleb oma õppimise juurest mulle midagi, aga mina ei kuule teise laua taha, kus raamatut loen. Kas inimesed teavad, kuidas sa ehmatad, kui äkki taipad, et kõrvakuulmine muutub kõvaks, juba alla viitkümmend mehel.

Võib-olla on ka minus suurus peidus, aga see ei ilmunud välja, sest istun noorest peale traktoril ja pole saanudki mujale end proovima. Võtaks ka puhta bloknoodi kaasa ja astuks põllumajandustehnika kõrge ülemuse kabinetti, et nii ja naa, kuidas elu ka läheb, mida uut kuulukse? Mis ta teeks? Oleks viisakas, pakuks istet. Aga kui lähen, et traktorist Annus, ei laseks ta sekretär mind ukse-nigi.

Maailmas on ühele antud ja teisele ei ole. Vahel on ka nõnda, et üks läheb, käsi õieli, võtma, teine ei lähe. Annus on siis see, kes ei lähe, istub oma isakodus ja elab suurele maailmale kaasa vaid läbi raamatute. Mõni elab ise seal keset maailma nagu kala vees.

On veelgi hullemini läinud elusid, seesama naisevend Kaa-rel on sisse keeranud sellised sõlmed, et kuidas tema neist küll välja rabeleb. On ise keeranud ja on ümbrus talle väänanud, aeg ei halasta. Nüüd Kaarel rabeleb nagu vee all kogemata kalavõrku takerdunud ujuja; teab, et peab välja pääsema, muidu upub ära, teab, et aeg võitluseks on piiratud, ja tajub, et jõud on otsakorral.

Kas ummikus inimene tapab end? Ei, Kaarlist ei tohi nõnda mõelda, ei tohi. Rahulikult, rahulikult, hästi, kõik on hästi,

Kaarliga on kõik hästi, Kaarliga läheb kõik hästi, Kaarliga on kõik hästi.

Süda hakkas päris kloppima. Annus ehmatas oma kurjale tee-le jooksnud mõttest. Annus kardab alateadliku pimedaga võit-matu hirmuga, et tema mõte saab teoks, et tema mõtteil on täideviiv toime. Nõnda ei saa tema kunagi ühegi inimese saa-tust traagilisele ega ka lihtsalt halvale tee-le mõelda, peab end kiiresti pidurdama ja oma vee asja heaksmõtle-misega paran-dama. Nõnda on Annusest tulnud inimene, kes soovib kõigile oma külas ja kaugemalgi aina head kaela, manab eluõnne. On, ilma et keegi oskaks seda kahtlustadagi, oma ligimeste ja kogu inimkonna suhtes kõige heasoovlikum inimene siin maamunal. Ka oma vastaste ja vingameeste peale ei lase ta musti mõtteid valla, sest mis saaks siis, kui mõni neist leiaks tema mõtte jõul otsa. Mis hinge-vaevas peaks tema siis elama. Õieti kardab ta mõne konkreetse fakti kaudu surmkindlalt teada saada, et ta mõttel on tõesti tegelikkuse muutmise jõud. Aga sellise maailmarelva salajasel kandjal on ju õudne elada, see polekski enam elu, see oleks alalises hirmus vaevlemine, et sa ei unus-taks end hetkekski ega mõtleks midagi kogemata teistele õnnetuseks. Ehk tuleks veel tahtmine igasuguseid kogu rahvast haaravaid asju välja mõelda, eksperimenteeriks oma eestlas-tega. Jumal hoidku, ehk teiste maailma rahvastega ka veel. Ei, Annus ei mõtle mitte kunagi mitte kellelegi halba kaela, head aga võib mõelda nii palju kui süda kutsub, heaga ei aja kedagi silmusesse.

Henno on kunstnik, Henno oli juba lapsepõlves iidol, nagu kaks aastat vanem nelja-aastasele ikka on. Henno pole ammu enam nägu näidanud, mis toimetused või reisimised võivad teda kinni hoida?

Mida see Mihkel korra küsis? Agronoom on vahel päris mõis-tatuslik, kas ta naine Made saab temast alati aru? Ei, ei, see kuuli pähekihutamise jutt polnud Mihklil muidugi enesetapu-mõte. Selle jutu taga ei olnud üldse midagi halba. Mihklil on kõik hästi, ta ettevõtmised lähevad korda, ta kuulsus tõuseb, Made on temaga õnnelik, kõik on hästi, maailmas on kõik väga hästi. Oh, kui hästi on kõigil inimestel!

Räägitakse, et Hemingway tappis enda. Temast võib mõelda, temal on kõik hea ja halb juba seljataga. Hemingway oli ometi kord üks tark mees, üksvahe tõusis ta isegi Annuse lemmik-kirjanikuks. Nüüd on seda Faulkner. Mõnel mehel on juba eluajal sellest maailmast villand saanud, ja need polegi kõige rumalamad mehed olnud.

Ei taha küll, et enda elutee nii pea lõpeks.

Annus ärkab mõtteist, ta on oma traktoriga jõudnud juba põlluveerele, koorem täis, võib sõitma hakata. Ei märganudki, kuidas põllul aeglaselt edasi liikus, traktor on nii külge kasva-

nud, nagu oma luu ja liha juba, lihtsam töö ei nõua enam erilist tähelepanu ega mõttepingutust.

Põlluvaheteel seab Annus traktorimootori tuurid kõige ilusama tooni peale, nii et ta liigub ja heliseb lõbusalt, nagu tant-siks ja laulaks ühekorraga. See on parajalt aeglane ja kaasa-haarava sujuva rütmiga nagu valss ning Annus annab end selle meelevalda. On hetki, kus traktor oskab paremini su hinge kosutada kui mõni inimene. Annus sõidab praegu aeglasemalt, kui see kolhoosi heinalahingus kohane oleks, aga ta tahabki ju sellest kärsitust maailmast välja, tema ja ta traktor; nad elavad suures üksmeeles. Traktor on ka inimene.

*

Väike kõrvaline metsarada viib Annust aina sügavamale laande, praegu ei tahaks kellegi silma alla sattuda. Jahipüss ta õlal tekitab tingimata küsimusi, aga mis sa vastad, Annus ei tea isegi, miks ta selle vana, teab mis ajast kodus vedelevaloksu kaasa võttis. Pole enne sellist tempu teinud.

Ta tahtis ehk tunda püssimehe tunnet, et miks on mõned noored mehed nii äraseletatud ja õndsas näoga, kui seda surmariista käes hoiavad, lehtedes on selliste sõjamehemundris nolkide pilte näidatud.

Padrunid on rauas, ega püss mõistaks tänagi nalja, kui pere-mehel tuleks mõru mõte.

Missugune on maailmavalitseja tunne, et sa võid teha kõike ja keegi ei saa sind karistada, oled inimeseks olemisest kõrge-mal, sul on püss, mis paneb kõik värisema, kui vaja. Maailma-valitseja tunnet ei teki, kuigi võiks, sest siin ümbruses pole ehk miili maa peal ühtegi inimolevust, kes võiks oma hukka-mõistva pilguga sind troonilt tõugata, sa oled tõesti kõige vägevam.

Käsi surub püssikaba, sellest äraproovitud survest peaks ometi hoovama võimukuse joovastavat tunnet. Mingi tunne on nagu tõesti, aga seda ei oska üheselt seletada.

Oleksin kõige rahumeelsem sõjaminister maa peal. Kuidas ma läheksin ja laseksin teise riigi kodanikke, mis ütleks mu südametunnistus? Lasta otse inimese pihta, tõsta niiviisi püss, sihtida rinda ja teha pauk, tõmmata kergelt sõrmega, ja inimest pole enam. Hullumeelsus! Ja ometi tehakse seda. Väetima kallal oma vägevust näidata, saada kinnitust omaenda vägevusele? Milleks seda kinnitust vaja, kas siis muidu ei pea end vägevaks, kas see pole kõige tavalisem alaväärsuskomp-leks? Kas riik võib ka alaväärsust põdeda? Niisugusele peaksid maailma rahvad ühisel jõul hullusärgi selga tõmbama ja tema kiuslikkuse välja ravima, et väetimid saaksid jälle selga siru-tada.

Olen Amazonase ürgpadrikus kullaotsija. Kui satun mõne ojakese äärde, siis võtan mütsiga liiva ja uhan veega, kuni põhja jäävad vaid kollased terad. Milleks siis püss, ei, täna pole kullaotsimise päev. Kogu inimkonnaga võrreldes on kulla-otsijaid imevähe. Miks inimesed ei otsi kulda? Täna, siin, elus, miks nad ei otsi kulda, lasevad aja käest, see voolab nagu kullajõgi su ees, aga sa ei löö oma kamalut põhjaliiva. Kas mina löön?

Kuusemetsa all on müstiliselt hämar, puhas sammal summu-tab astumise, see metsa tuttav ja alati uus lummus mõjub tugevamini kui harjumatu püss, mis kannab endas ometi päris ehtsat surma. Elu ise on mõjuvam, meeleolukam kui surm. Rahva kõnepruugis on surmal emotsionaalsem koht — surma-hirm. Kes aga ütleks — eluhirm? Öeldakse — püssimees. Öeldakse ka — elumees.

Ma olen praegu prooviks püssimees, elumees ei ole ma kui-dagi. Kord peaksin proovima olla ka elumees, mis tunde see tekitab? Püss ei too erilist tunnet, ei sisenda usku, et ta võib lasta. Aga mõni teine teaks püssi, minu asemel käiks ta tead-likult, surmariist rihmaga õlal.

Kui nüüd kaaksin teadmatusse, mis inimesed ütleksid? Mingit julgust püss siiski sisendab, temaga koos teadmatusse kaduda polekski ehk nii hirmus, ma saaksin end ootamatuste vastu kaitsta. Teadmatus ise ongi üks suur ootamatus, mis loeb siis enam püss.

Püssi peab ise kogema, siis ehk annab ta tunde, püssimehe olemise.

Orav krabistab ümber tüve joosta. Oleks nüüd jahimees, tõstaks püssi, ootaks orava liikumatult paigale, sihiks ja... Orav kukub, Annus astub nõutult tema surnukeha juurde.

*

Aruandepaber seisab tühjana Mihkli ees laual, see vaja kii-resti täita ja ära saata. Aruande koostamine võiks mõnele isegi mõnu pakkuda, eriti kui see räägib sinu kasuks, kui arvud pai-suvad sinu kiituseks aina priskemaks. Mihkel ei oska sellest tööst täit mõnu saada. Ta istub oma kabinetis, pliiats ooteval-milt pihus, ja vahib mõtlikult aknast välja.

See Made ootamatu vemp on mehe mõtted juba mõnel korral laia ilma peale ekslema saatnud. Mingi senitundmatu tundlik pillikeeleke on puutest pinisema jäänud. Mõistusega võib selle sündmuse kuhugi kindlasse kohta mõelda ja sinna rahule jätta. Mihkel tunneb end, kord jõuabki ta selleni.

Kui naise alateadvuse lained uhkavad, ega siis tasu loogilise tegutsemise jälgi ajada, ei tasu sealt mingit suurt mõtet otsida.

Aitab elutarkusest, et liiga tormisesse merre ära sukeldu, oota mõllu vaibumist ja kõik on jälle nagu enne.

Võõras silm, mis mõtleb nüüd tema Madest või Mikhlist või kahest kokku? Küllap tekitab see sõnatu mäng temaski emotsioone, mis tõmbavad mõtteid hiljem tagasi sinna uitlema. Tegelikult on ta juhuse süütu ohver, temasse ei puutunud see kuidagi, tema mõtlemised võiksid täiesti mõtlemata olla. Made-Mikhli ühises hingekangas aga on sel elulõimel küll oma tähendus, kas suurem või väiksem, kes seda täpselt teab, aga tingimata kasvas see välja mingeist eelnevaist sõlmitusist ega kao, mõjutamata järgnevat.

Made erootiline tundlikkus ei ole uinuv, rahumeelne, see nõuab endale tähelepanu, kasvab võimukaks, muutub ainekaks ja muserdab teda, paiskab ta alasti hingega mõnel ootamatul hetkel teiste ette. Kui Mikhli ette, siis on isegi liigutav see naise äbitus omaenda mina ees, see, kuidas alateadvuse nähtamatu käsi teda lausa loobib. Aga kui võõra ette — õieti ei teagi seda varem juhtunud olevat ja ei kujutle ka, et edaspidi kunagi veel juhtuks; tagasihoidlikkus ja taktitunne, võõra silma häbenemine on ju Made loomuomadusi.

Muidugi pole Made ainus täiserootiline isiksus, on teisigi nähtud ja need trumpavad Made isegi üle, neid võiks nimetada ka erootiliselt ülitundlikeks, seda esimese tutvumise põhjal, õieti pealtnägijana, kõrvalseisjana. Made polegi nii haruldane nähtus selles jumala loomaaias, kui juba teisigi taolisi on Mikhli vaateulatusse sattunud.

Norra-matka ajal istus Oslos väikeses lauaseltskonnas Mikhli kõrval üks daam, nimekas ja auväärne ja kena ja tütarlapselik ja impulsiivne. Ja meeletult tormaka verega, mis lõi sel nende esimesel ja seni ainsal kohtumisel nii võimsal kohinal keema, et iga vähegi taiplikum ses seltskonnas võinuks mõista. Üldine vestlus oli siiski niivõrd elav ja tähelepanu mujal, et asjast teadlikuks sai vaid Mikhel ise, sest tema oligi see objekt ja väljavalitu.

Piinlikkust ei tekkinud, kõik jäi kahe inimese vahele. Mikhli oli tunne, nagu peetaks pidusöömaaega tema auks ja keegi auväärseim ülistab tema olevaid ja olematuid isikuomadusi kõige kõrgelennulisemate sõnadega, mis paistavad aga imelikult õiged ja täpsed, kõigile usutavad, kõige rohkem austusavalduste hõiskajale endale. See oli daami ennastunustavaim erootiline austusavaldus härrale, kelle ta ise õhtunaabriks valinud. Täis-intelligentse daami, kelle elukombeile polnud midagi ette heita, kelle erilisust, tundliku erootilise keskmel ümber koondunud värvikat arenenud isiksust aga oleks tulnud liigitada üliharuldaste loodusnähtuste hulka. Härra omakorda ei kuulunud nende sekka, keda jätaks ükskõikseks naiste tähelepanu. Tookord oli härra ka veel täies mehejõus, kuid see ei mänginud rolli,

sest ei üks ega teine mõlgutanud kaugemale minevaid mõtteid.

Lahkumisel tundusid nad nii omased kui kaks sõpra, kel kümneaastane abielu seljataga, ja nähtavasti poleks kumbki üllatunud, kui neile oleks avanenud mingi uks, et palun, see on teie ühine magamiskamber.

Daam läks oma mehega oma koju laste juurde ja härra jätkas oma välismaareisi.

Jäid vaid kaks silmavaatamist ja naise põlve mõned õrnad puudutused, aga millise sisetormi elas naine oma lõkendavate põskede taga läbi!

Inimsoo miljardite sekka satub üksikuid olendeid, kellel erilised võimed: ühel mõistetamatu matemaatiline mälu, teisel läbi seina nägemise jõud, et loeb peidetud kirja; kes tõstab paljalt tahte varal, käsi külge panemata pliiatsi õhku rippuma, kes tõuseb tunnistajate juuresolekul ise hõljuma, lendab ühest avatud aknast välja, teisest sisse, kes kirjutab luulet, mis jääb sajandeiks. Mikhel pole ühtegi taolist fenomeni oma silmaga näinud, aga ta on kohanud inimesi, kes usuvad kõike üliinimlikku kaljukindlalt. Veelgi kergem peaks olema uskuda erootilise tundlikkuse fenomene, sest miljoneid aastaid on erootika olnud peaaegu iga inimese tarbetunne, ja küllap on suguline valik erootikuid eelistanud, ülierootikuist rääkimata — nende eneseunustus, see paljunemisprotsessi jätkumise üks garantiisid, on võimsam kui jahedail natuuridel.

See oli Poola-matkal, kümnekond päeva oldi juba ühiselt rännanud, erapooletuks jäänud enamuse kõrval tulid ilmsiks mõned selged sümpaatiad, hõõgusid ka üksikud varjatud elamuseootused. Vanas kaunis Krakovis tunti end ammuste vilunud turistidena, kõiki liitis ühispere-meeleolu, igaühe isikuomadused leidsid tunnustamist, osalt eitavat, osalt jaatavat. Juba hakati tajuma üksteise olemuse varjatumaid tahkusi, mõtlema, kes on kes ja mis on mis. Öilsa Krakovi kõrval oli turismiobjektiks tõusnud ka oma grupi liige.

Tavaline turismiargipäeva hommik, inimesed ronisid järjekordseks linnaringiks bussi, kes trügimisi, kes stoilises rahus, et sõiduki tagumine ots jõuab uude sihtpunkti esiotsaga peaaegu üheaegselt. Mikhli rahu jätkus, ta sisenes ühe viimasena, ja et seekord juhtus väiksevõitu sõiduriist, pidi ta seisma. Liikus tahapoole, võttis pintsaku käsivarrele ja laskis end sõidutada. Naised olid õhukestes suvekleitides. Kolm sammu eespool istus blond naine, kes oli siiani nagu püüdnud märkamatuks jääda, olnud väga tagasihoidlik ja nõnda ei puutunud eriti kellessegi. Vaid Mikhel arvas oma meheedevuses, et see tuhatriinu on temale paar korda vargsi silma heitnud. Parema tegevuse puudumisel kinnitas Mikhel oma pilgu naise kuklasse ja püüdis teda nõnda veidi ülalt alla vaadates kujutleda endale

sümpaatsena. Sidus oma mõtted mõneks ajaks konkreetse naisega, nagu ta oleks võinud seda teha juhi pea juures kõikuva juhusliku vimpliga või eessõitva autoga.

Naine süttis ainuüksi mehe vaatest, ilma et oleks otseselt teadnud, kas mees teda üldse näeb; süttis mehe mõttest, mis mõeldud eemal tema kukla taga. Ilma silmsideta lülituv üli-erootik, kes elas sõidu jooksul läbi ihu kuumenemised ja vere tulvamised. Kui buss peatus ja ta tõusis, siis heitis korra pilgu tagasi Mihklile, nagu tahaks milleski veenduda. Läikivale istmele jäi erootilise kuumalaine pakitsemisest kahvatu-röske jäljering.

Imelik inetu tusk hoovab kehas ringi, rõhub südame all ja imbub pähe. Made näib Mihkli mõttepaineis puhuti võpatama-panevalt kole. Mihkel püüab meeolelu madalseisudest üle saada eneseirooniaga: kas sul on ka juba suguelu pinnalt kasvanud kompleksid, kas su psüühika on nõnda logisevaks kulunud, et muutud kaasinimeste hinge- ja mõtterahule ohtlikuks, kas hakkad nüüd oma Madet alateadliku paine sunnil kiusama, talle maailma pärast kätte tasuma, oma nurjakippu elu eest temalt kahjutasu nõudma? Kui mul on paine, kas peab siis teine minu läbi veelgi suuremasse painesse pandama, tähtis on, et mina tõusen vee peale, uppugu pealegi see teine?

Aga kui ka mind hakkavad mehed vaatama, ütles Made kunagi. Armukade inimene on nagu kiimas kass. Madel lööb see hingelööve harva välja, aga kui lööb, siis võib hetkiti päris mõistuse matta. Kas see oli ähvardus, et ärgu lasku Mihkel naistel end vaadata? Inimesed vahivad inimest ikka. Kas Made alateadvus sosistas, et kodune puudujääk on võõraste naiste süü, et nood tassivad temale kuuluvat ilma peale laiali? Või mõtleb ta päris mõistusega nõnda? Mees on end tühjaks hooranud, nüüd vedeleb kodus nurgas hunnik kulunud nahka. Ei, nii rumal üks pedagoog, kes peaks pisutki inimesi tundma, olla ei tohiks.

Mis tagamaad sel ütle misel olid?

Mihkel tunneb Madet: kui see naine on normaalses olemises, siis ta küll patumõtteid ei mõlguta, tema sirge moraalitaju juures! Aga teisest vaatekohast — naise juures ära sa ainult loogikale looda.

Milline oli Made naiselik loogika?

Kas omandiahnuse joon käib erootilise näljatunde juurde?

Kas see oligi see kõige primitiivsem naisekavalus, et kui teised mind vaatavad, siis sina kohkud ja hakkad kramplikult minust kinni, ripud ise minu küljes? Niisugune õilis eesmärk, äratada oma mehes armukadedust. Ja et kes armukadetseb, see

ka armastab. Niisugune vana proovitud kindel tunnusmärk. Aga mis siis, kui armukadedus on hoopis suure enesearmastuse tunnus? Kes seda nii täpselt teaks.

Ütleme, et võõrad mehed hakkavad seda armastamisväärsset, seda armastamisväärsimat Madet vesise suuga vahtima, kogunevad isegi karjakaupa ja aina vahivad, mis Mihkel siis teeks, milline oleks mehe loogika naise loogika poolt loodud situatsioon? Kipub meenutama koerapulma, kus ühele saab osaks tähelepanu, aga teised vaatavad toimuvat äpardumistundes pealt.

Aga kui naine ise läheb võõra mänguga kaasa, mis saab siis, mis ütleb siis mehe loogika? Milleks me nõnda küsime! Aga ikkagi, nii puhtteoreetilise huvi mõttes — milline oleks vastus? Et armas naisuke, me oleme hästi elanud, pole põhjust mingit viha kanda, ma tunnen, et minunimeline ajastu hakkab ümber saama, aga ajastute vaheldumine on loomulik nähtus, seepärast pead rändama uutele karjamaadele, võib-olla kesistele talvekarjamaadele, aga eks sa mine, ihu nõuab oma, meie teed lähivad lahku, sammume otse vastassuundades, mina kõrbe erakuüksindusse, õndsaks saama, sina orgu puitunud pujudelt veel rohetavaid võrsejäänuseid maiustama.

Kui mind hakkavad teised vaatama. Ei, Made ei ähvardanud Mihklit millegagi, see oli ummikuaimduse põhjustatud häire, mis leidis veenva kõlaga, pääsemist kindlustavad sõnad.

Pisut ehk õleneb ka sellest, mida see teine mees vaatab, kuhu ta vaatab, sest kui vaatamisväärsused on nii vägevad, siis võib juhtuda igasuguseid valestimõistmisi.

Kõige ilmsam on, et öeldu taga polnud ei kavalust, tarkust, ei loogikat; lihtsalt erootiline nälg lülitab automaatselt sisse teatud reflekside kindlasse järjekorda sattunud rea, aastamiljonitega kujunenud rea, mis siiani omane loomadele, eriti emalloomadele, ja suure töönaosusega ka sugutungi reflekside poolt looduslähedasematena püsinud naisinimestele. Eks isastel ole oma rida, kuidas nemadki muidu läbi saavad, kuid see on teistsugune kui emastel; näiteks esmahetkel, oodatud emase esmanägemisel, tabab isast lühike hirmuhoog. Kuid jätame praegu isaste refleksid kõrvale.

Instinktile tuginevad refleksid võivad halvata teadvuse ja tahte, inimene kaotab enesekontrolli, ei ole enam võimeline end kõrvalt jälgima ja oma käitumist seltskondliku tavamoraali reeglitele vastavaks reguleerima.

Made üle võimutseb siis loodusest kaasatoodud refleksirida, õieti selle rudimendid. Kas loodusehõngu säilimine inimeses on hea või halb, see on juba iseküsimus; ehk isegi hea, sest lükkab kaugemasse tulevikku lõpliku kalestumise, mida tsivilisatsioon püüab nii paljude vahenditega saavutada.

Looduses märgib emane mõnel juhul oma kihu tärkamist

lõhnajälgedega, aga mis peab ta peale hakkama siis, kui ümber on totruseni kängunud lõhnatajuga isased?

Looduses hakkavad kihulejad vahel pulmavõtteid matkima, et tähelepanu endale tõmmata. Ka oma alastuse paljastamine käib mängu juurde.

Kui keegi korraldaks sugukihu tekkimise, kasvamise ja kulminatsiooni reflekside väliste tunnusmärkide teadusliku uurimise, saaks mõndagi teada. Enamikul on need nähted nürinenud, väliselt pole midagi märgata, kuid mõned peaaegu ehedad indiviidid on siiani säilinud.

Ainult rahu, ütles Karlsson katuselt; hullusti pole midagi, ma olen oma piinlikust hädast tingitult tundlikum, kui ühele asjalikule mehele kohane, võin end lolliks mõelda ja oma lolluses midagi ilusat või tarvilikku ära lõhkuda.

Aga ikkagi on see oma mehe alandamine, kui naine demonstreerib tema juuresolekul end ka võõrale. Isegi kui see isiklik mees kaldub impotentsusse. Impotentsus pole ometi hukkamõistetav ega karistatav, ei alandamise, ei kättemaksmise teel, see vajab hoopis kaastunnet ja ravi, nõuab julgustust.

Meest on teise mehe silmis alandatud, see punkt kuulub juba eri aukodeksi alla. Näpuga näitamine, et sul on litsakas naine, käib ometi ka mehe au pihta. Mihkli Made tegi end teise mehe ees inetuks.

Inimesed! Mihkel vaatab enda ümber ja märkab, et asub ihuüksi keset põllumeeste nõupidamist Nõukogude Eesti pealinnas Tallinnas.

*

Missugune ma ise olen, kui saaksin laenata korra Made silmad ja laseksin hindava pilgu üle tolle Mihkli, pealaest jala-tallani, mis kentsakas elukas mulle siis kangastuks? Selline näss, et ainult imesta, miks armas Made on üldse niisuguse mehe katuse alla pidama jäänud. Ja kui on jäänud, miks pole siis igasuguste õudsete komplekside paines üle pea krussi kiskunud nagu kasekäs.

Kas sa Krakovis oleksid elumerre sukeldunud? Mis sa kometit mängid, küllap oleks uudishimu sind kaasa vedanud, eksperimendihuvi, seesama, mis ajab sind kartulisortide võrdlemise hasarti; kaks põnevat asja, tahaks teada, mis neid eristab. Kui sul poleks olnud peal vooruselukku, et kardad võõra naise juures hädasse ja häbisse jääda — mis kardad, tead kindlalt, et jääd häbisse; kas sa selle lukuta oleksid tundmatus kohas vette hüpanud? Mis me sellest räägime; oleksid põrsal küüned, ta roniks puusse.

Miks polnud tollel tundlikkusekoorma all ägaval Krakovi tuhkatriniul komplekse, kas ta on eluga leppinud, nõuab vähem,

või oli tema rahumeelsus just selle tunnusmärk, et tema vajadused on pidevalt rahuldatud?

Sa kaldud teemast kõrvale, räägi endast. Mis siin enam rääkida, ehk ainult sellest, kuidas end ravida, aga keda huvitavad teise inimese hädad? Kui sul on ainult neid turule viia, siis jääd kohe pankrotti.

Tänapäeval on moes kõiksugused imeravid ja loomulikud ravid, kas sa ei tea mõnd? Tean, isegi seda kõige loomulikumat tean: anna mulle noor süütu tüdruk, kes ei taipa veel millestki midagi ja keda üks mees ei tarvitse põrmugi häbeneda, kes ei oska sinult midagi enne nõuda, kuni sa ise ükskord tahad anda. Väga vana äraproovitud rohi. Raugaeas kuningaid magatati kahe süütukese orjatori vahel.

Kui seaks Made valiku ette: tahad, et ma olen sulle asja eest, või ei taha, kas ravin end sel äraproovitud kuninglikul kombel või mitte? Vaat see oleks ühele naisele dilemma. Ometi pole loomulikus ravis mehele midagi eluohtlikku, mõned operatsioonid on hoopis ohtlikumad, aga neid tehakse ridamisi. See on peaaegu sama ohutu võte kui idandatud terade söömine.

Naisuke, kas ravin ennast?

Sa, vennike, oled ise ka parajalt erootiline isiksus, vaata kuhu su mõtted aina kisuvad. Vangis räägivad nälgijad kah suurepärastest roogadest, ega nad seepärast vabaduses veel gurmaanid olnud. Kas tahad selle väitega öelda, et sa ise ei olnud kunagi gurmaan; miks sa valisid siis endale Made? Selle kohta on targemad öelnud, et egas vaese mehe suugi ole seinapragu. Siis aina mõtle tagasi Made peale. Aga mida ma siis teen, mitte ainult tagasi, vaid ka edasi mõtlen Made peale. Ja mis sa oled siis sinna ettepoole välja mõelnud? Olen mõelnud, et kas oleme, mina, Mihkel, ja tema, Made, varsti kaks vana lolli, kes vastastikku teineteist lahmivad.

*

Annus istub köögilaua taga, erksalt värvunud läänekaar silme ees. Naine Juta seisab pliidi juures, üks käsi puusas ja teisega liigutab aeglaselt midagi.

«Päike loojub punaselt, homme on vihma oodata,» ütleb Annus. Ta usub tõsiselt, mida ennustab, on tulpinud sellest suvemärulist ja magaks ühel hommikul ometi kauem. Heinalist päästab vihm.

«Ei tea,» kahtleb Juta, «minev neljapäev vaatasid sa ka sedasi aknast ja ennustasid, ei tulnud midagi.»

Pole tahtmist edasi arutada, Annus mõtiskleb omaette.

«Väljara Juhanes viis eile kaks siga Pihkva turule,» ütleb

varsti Juta. Ootab vastust, aga kui seda ei tule, siis jätkab:

«Pihkva on kindel paik, lähed ja saad poole päevaga lahti.»

«Suured tal olid?»

«Parajad peekonid. Nagu meil see keskmine praegu.»

«Ei minul ole aega Pihkva turule minna,» lausub Annus.

«Sinna hakka keset ööd sõitma, see päev läheb raisku ja järgmisel päeval oled takkaotsa roidunud ka veel.»

«Saavad neli rubla kilost, kes viivad.»

«Pool tuhat tõi ära,» arvestab Annus.

«Me saaksime oma suuremast üksi,» arvab Juta.

«Homme vist küll sajab.»

«Kui Pihkvas juhtub liha turule vähem, siis makstaks üle nelja ka, aga turukubjas ei luba üle nelja võtta, olla linna poolt selline seadus tehtud.»

«Olaga on midagi,» pigistab Annus sõrmedega oma valutavaid sooni.

«Närvid külma saanud,» arvab Juta. «Istud traktoril palja kehaga, ihu higine, klaase pole ees, tuul tõmbab su läbi. Ma olen küll öelnud.»

«Homme sajab.»

«Arualekere Alma nutnud kontoris,» teab Juta. Annus ei reageeri. «Üksik naisterahvas, kes teda kaitseb ja kust tema mujalt raha saab kui omaenda tööga.»

«Temal rahapuudust,» ütleb Annus.

«Aga kolhoos peab ausalt tegema, miks ta petab vanainimest.»

«Palju tal vahet tuli?»

«Kuuskümmend viis kilo. Zootehnik mõõtis kodus rihmaga ära, aga kui nüüd hakati maksma, oli kuuskümmend viis kadunud.»

«Raadiost rääkis, et nende lihakombinaatidega on mujalgi häda,» ütleb Annus.

«Kolhoos oskab ilusti rääkida küll, et me tuleme viime kodust ära, teil pole muretki, müüge tingimata kolhoosi kaudu, et läheks plaani sisse. Pärast aga ei ole keegi süüdi, keegi ei vastuta. Mitte keegi meil ei vastuta.»

«Meil on ka see tants ees.»

«Mina ei tahaks küll kolhoosile anda,» kõhkleb Juta. Annus hoidub targu teemat arendamast.

«Almal oli vägev pull, ma nägin,» ütleb ta.

«Sa võta panged, mine kalla sigadele ette,» ütleb Juta.

Annus peab vaikivaks protestiks hetkelise pausi, siis tõuseb sõnatult, ta teab vaatamata, kus need kaks ääreni täis seasöögipange pliidi kõrval seisavad. Annus pole kordagi ise seda tööd enda teha võtnud, aga naise käsule on alati reageerinud.

Sünnipäevalised on sedapuhku kogunenud Kaarli väikse võitu tuppa kahe otsakuti pandud laua taha. Kaarel on oma sõiduvees, sest pidupäeval pole kellelgi midagi öelda, maksab vana rahvatarkus, et suu on südame mõõt. Kaarel võtab pitsi ja tõuseb, et jagada kõrgendatud pidumeeleolu teistega ja öelda oma külaliste auks toosti. Ta pilk jookseb üle klaaside ja märkab, et keegi on ka poja pitsi täis kallanud. Huvitav, mis Kalle siin teiste silma all selle viinaga peale hakkab, viieteistkümnene üheksanda klassi poiss.

Kaarlis tõstab pead viimasel ajal hinges vaikse valuna pakitsev mure, täna kuraasi jätkub, meri on põlvini, elu on lihtne ja poeg tema kõrval tühipaljas nadikael, kelle isa võib ühe lausega põlvili suruda või ainsa sõrmeliigutusega nurka seisma panna.

«No, Kalle,» ütleb isa, ilma et ise teaks, mis tuleb edasi. Nüüd peaks isasuu ütlema pojale kõigi kuuldes midagi väga õpetlikku, midagi hirmus tarka, panema selle ühteainsasse lausesse ja jõudma niiviisi poja südameni, et poeg teeks oma algalval eluteel selsamal hetkel täispöörde ja sammuks edasi kõige ilusamas suunas. Suure ilu ähmane nägemus tõuseb luksena kurku.

«No, Kalle,» kordab isa. Ta teeb karmi näo, neelatab. Poeg on murelapseks, ei kuula sõna, õppimisele lööb käega, isale haugub vastu. Nelja silma all ei oska isa pojale enam öieti midagi öelda, isegi pelgab neid hetki, kui peab pojaga silma vastu jääma. Aga nõndaviisi teiste ees, pealegi terve pidulaudkonna ees, on Kalle alles poisiklunn, kuigi juba Kaarli pikkune, on täiseas isa kõrval täiesti ebavõrdne partner, nääpsukene, kellele ütle isakõrguselt alla mis tahes, tõrele või pilka või näita üles heatahtlikkust. Nüüd julgeks pojale isegi õlale patsutada. Jah, nüüd Kaarel teab, ta tahaks olla pojaga võrdne, mitte see põlastatud vanamehenäss, olla võrdne ja käituda vabalt, nagu oleksid nad omasugused, tema ehk iseteadlikumgi kui poeg, ta võiks olla parajalt võimukalt irooniline, et seltskond naeraks poega, paneks poja tema õigele kohale; Kalle istuks, silmad maas, ja tõstaks siis pilgu kartlikult ja andeks-paluvalt isa peale. Isa noogutaks heatahtlikult, et olgu peale, unustame selle.

«Kalle, joo siis ka isalauas viina,» tõstab Kaarel enda arva-tes väga irooniliselt pitsi.

Kalle ei vaata isa poole, põrnitseb veidi omaette, haarab siis laualt oma pitsi ja tühjendab selle ühe hetkega kurku.

Kaarli käsi nõksatab. Laudkond vaatab tema poole. Nõutuse viril naeratus langeb Kaarli näole kui pigistav mask, ta mõistus on otsas, käsi teeb automaatselt sedasama, mida poja käsi nüüdsama ees tegi.

Poeg istub koguka Annuse kõrval üsna nääpsukesena. Süüa selle pere laual ikka on, miks ei jõua Joosep koolis omaealiste kasvu järel? Annus lükkab need mõtted kõrvale ja vaatab harjumusliku traktoristipilguga neile vastu jooksvat metsateed. Traktor kõigub sujuvalt, nagu hällitaks.

Mets on täiuslik just sellisena, nagu ta on. Aeg-ajalt tuleb sõita seda kõrvalist kitsast teed ja alati pakub ta kosutust. Kuuseoks mütsatab kabiinikatusel, kaselehed võbelevad käelutuses. Miks on mets inimese hingele lähedane, miks äratas mets inimeses suuremat ühtekuuluvustunnet kui tänapäeva inimkeskkond, see üleasustatud inimeste maa, kus sagivad ja nügivad parvede viisi võõrad, ükskõiksed, vahel õeladki kaaskodanikud; kui keegi saaks eemalt näha kogupilti, paistaks see iga üksiku siia-sinna ekslemine täiesti mõttetuna, kogu elu paistaks inimeste padrikuna. Puude padrik on hingele vastuvõetavam kui inimeste padrik. Miks? Kas on tsivilisatsiooni järk inimese kujunemisloos alles liiga lühikene, sest mis tähendab see mõni tuhat aastat eelneva miljoni kõrval, kus inimloomust vormis loodus; geenid kannavad alles vana võimsa elujärgu kaja, kõik uus on imelik, ajutine ja hädapärane, millega katsud kuidagi viisi harjuda, aga loomulik saaksid sa tänapäevalgi olla ikka veel ainult metsas, looduses. Tsivilisatsiooni mõju geenidele on alles nii põgus, et uurijad ehk ei märkakski seda. Sünid oma aastamiljoni jooksul voolitud loomuliku loomusega siia saginasse, ja igaüks hakkab sind enda näoliseks nühkima, sinu olemust aina rohkem alla suruma, su aastamiljon keerdub mingis kauges hingesopis kerrasse ja pingestub seal nagu tarbetult üleskeeratud kellavedru, millele ei anta tööd. See vedru ei tohi sul töötama hakata, sest siis vaadataks sulle kui metsalisele, sa teeskle aina, et oled teistesugune, kõigisarnane, selle Kõigi sarnane, kelle iga üksik liige teeskleb omakorda täpselt samuti, et on kõigi omasarnaste sarnane. Teeskle elu elamist, teeskle, et sul on ütle mata lõbus ja mõnus ja et just see sihitult sagivate inimeste totter padrik on ainus, mida sa igatsesid eest leida, kui kasutasid oma ainsat siia ilma tulemise võimalust, kui tõmbasid igaviku kotist välja selle enda jaoks ainsa täisloosi.

Oh taevast küll, kui totter on elu!

Annus raputab õlgu, surub end tagasi kitsukesse traktori kabiini oma poja kõrvale. Poeg Joosep on roolis, talle meeldib üle kõige isa traktoriga sõita. Isa on maru, annab rooli, kui selline pikem rahulik sõit ees. Isa on maru, kõikide isade seas kõige täitsam.

Annus ei oska praegugi täpselt öelda, miks tema ei läinud omal ajal edasi õppima. Kõik kujunes nagu loomulikku rada, tema elutee kavandamise üle ei mõelnud keegi ega tehtud mingeid otsuseid. Lastest oli ta vanim ja sellest peale, kui ta mäletama hakkab, peeti teda talukese tulevaseks peremeheks, kuigi sellestki ei räägitud kunagi otsesõnu. Maaelu traditsioonid on nagu jõgi, mis kannab sind iseenesest kaasa, sul on su kodu, kus sünnid, elad ja sured, nagu esivanemad su kodumajas enne sind ja nagu inimesed küla teisteski taredes.

Enne kui ta algkooli lõpetas, tulid kolhoosid, ühekorraga polnud küll enam talu, mis ootab pärijat, aga maapere mõttelaad lohis vanaviisi edasi. Inimesed tegid tööd kolhoosipõllul või ühislaudas, aga sisimas olid nad harjumuse inertsist endiselt talupidajad, ühistööl liikusid nagu unes, ainult oma lauta jäanud lehm ja siga tundusid päriseluna, varasemaga võrreldes küll üsna kokkukuivanud, kuid siiski jätkuva eluna, vanade tavade järjena.

Vaevalt mõtles isa seda teadlikult, aga tema talupojahing pidas loomulikuks, et Annus jääb koju, sest kes muidu peaks loomi, teeks heina, kõbiks laudast, kohendaks katust, kui isa-ema ükskord kaovad. Kes tõstaks supikausi lauale, kui isa-ema vanadusest väetid. Alateadlik mure olematu talu tuleviku pärast pani nende suu kinni, kui oleks olnud aeg pojale nõu anda, et katsugu nüüd ennast koolitada. Nii et Annus oli abimajapidamise pärija, abimajapidamise noorperemees.

Annus vaatab enda kõrval istuvat Joosepit, kes hoiab traktori rooli rõõmsast erutusest õhetavate põskedega. Kas poeg Joosep on kah kolhoosniku isikliku abimajapidamise noorperemees? Või on tema mõttemaailm juba traditsioonide voolunõvast väljas? Ja kui ta on talupoja hingelaadist lahti saanud, kas see on siis hea või halb? Mida ta ašemele leiab? Kolhoosniku hingelaadi?

Joosepil on suur tehnikahuvi, suurem, kui oli ta isal kunagi, isa sattus traktori peale rohkem juhuse läbi, aga poeg tunneb ehk kutsumust. Muidugi mitte traktoristiks, seda Annus oma pojale ei soovita, aga käigu läbi need koolid, kust tulevad tehnikaasjanduse ülemad, seda võiks talle küll öelda.

Minu isa ei keelanud mul hobust juhtida, kui ma oskasin seda tahtma hakata, mina ei ole Joosepile keelanud traktori rooli. Esimesed sõidud tegi mu põlve peal istudes, sest muidu ei ulatunud nägema.

Või tuleb Joosepist kunstnik või kirjanik?

«Mul on sulle üks jutt,» ütleb Kaarel pojale.

«Eks räägi,» vastab Kalle.

«Tead, mis ma kuulsin?»

«Seda ainult tahadki öelda?» ironiseerib Kalle.
 «Sedagi on palju,» pareerib isa.
 «Mul on kiire, tee lühidalt.»
 Kas jätta praegu see jutuaajamine katki, mõtleb Kaarel, poisis on mingi rumal trots, talle oleksid kõik sõnad nagu hane selga vesi. Aga rääkima peab, ega teine kord targem tuleks.
 «Sa oled nagu laps, sulle peaks vahel kere peale andma,» pahandab isa.
 «Kust sa need mehed võtad?» küsib poeg.
 «Ma tahaksin vahel aru saada, mis sa oma elust mõtled.»
 «Elust ei peagi mõtlema, elu on peaaegu ainus, millest ei pea mõtlema, vägisi ta sulle antakse ja ta on sul kogu aeg kaasas, mõtled või ei mõtle.»
 «Elada saab paremini või halvemini.»
 «Aga elatud saab ta igal juhul. Mina elan kergemini.»
 «Need on rumalad, kes mõtlevad, et ajavad kuidagiviisi kergelt läbi,» teab isa.
 «Tahad öelda, et kõik, peaaegu kõik siin kolhoosis on rumalad? Siis olen ma sündinud keset lollide maad. Olengi sündinud ja sellepärast polegi huvitav elada; üks õpetamine ja manitsemine päevast päeva, muud ei kuulegi. Praegu tahtsid sa kah mind keelama hakata.»
 «Ei tahtnud,» kohmab isa millegipärast.
 «Aga muud sa ju ei oska,» muigab poeg.
 «Kui ma ka keelaksin mõnikord, see on isa kohus.»
 «Kõik valetavad ja teesklevad ja looderdavad, ma olen oma kõrvaga kuulnud, kui te räägite.»
 «Aga mõtle meie agronoomi peale, inimene on elus hoolega õppinud, on töökas, temast peab lugu kogu Eesti.»
 «Loll on,» arvab poeg.
 «Kuidas sa nõnda ütled! Ta on su oma tädimees.»
 «Ma ütlen, et loll on.»
 «Kes siis tark on?» imestab isa.
 «See on su enda loogika. Alles ütlesid, et enamik inimesi on targad, lolle on vähem. Mõtlesid nüüd ise, kas tädimehe-taolisi on inimeste seas vähem või rohkem. On vähem. Seega kuulub ta rumalate hulka. Mis ta rabab, ikka jõuab ükskord samasse välja, kuhu teised.»
 «Ma ütlesin, et sina oled rumal, sinusuguseid on vähe,» seab isa õigust jalule.
 «Aga sa ei saa eitada, et tädimehe-taolisi on ka vähe, järelikult on ka tema rumal.»
 Nüüd on Kalle jutusse mingi oma keeru sisse keeranud, isa on puntras. Nii ta viimasel ajal läheb, kui hakkad temaga pike-malt rääkima. Poisile peab kohe peale pörutama.

Rajooni künnivõistlus läheneb, Annuse mõte lendab jälle sinna, ettepoole. Ei saa salata, hinges on elevus, vana mees, aga varsa aru, öeldakse selle kohta. Lähed poisikestega rinda pistma. Tegelikult tuleb noori sinna vähe, enamasti vanad tuttavad eelmistelt võistlustelt. Annus läheb tänavu teist korda rajooni liidrina eelmise aasta esikohta kaitsma.

Võistlustuhinas on mehedki nagu lapsed, kaotajal vaata et pisar silmas. Täiesti nagu spordivõistlus, aga tagapõhi on hoopis teine. Spordis teed rohkem endale, saad kuulsaks, saad tugevaks. Sport on rahvale vaatamänguks, nõnda oled sa veidi nagu näitleja, elad väljapoole, teistele, vastutasuks tunned end siis rahva lemmikuna. Pingutad ja tead, mille nimel pingutad, su vahekord spordiga ja rahvaga on aegade jooksul selgunud ja välja kujunenud.

Künnivõistluseks valmistud samuti, sead traktori ja adrad võimalikult ideaalselt korda, viimistled oma töövõtteid, viimistled viimase peensuseni, tõstad künni kvaliteedi peajao, kahe pea jao tavalise mehe omast kõrgemale, näed vaeva, närveerid, lihvid, saad rajooni kvaliteetseima künni tegijaks ja oled lõpuks see loll, sest su palk kolhoosis on peaaegu seesama mis kerge tee otsijail, kuidagitegijail, kes tulevad toime palju väiksema jõu-, tervise- ja närvikuluga. Võistlusel käimine on ju vaid korra, aga pärast töötad aastaid oma kõrgel tasemel, teed kolhoosile kuhjaga head, kuid vastu saad sama, mida iga teine.

Mina pole-kade, las lõikavad minu vaeva arvelt, ma pole kunagi palga pärast nurisenud. Ma olen tõesti imelikult rahumeelne inimene, kuid asi pole minus, asi on põhimõtteline. Miks noored ei rutta traktorile, ja kui tulevad, miks ei näe nad vaeva oma meisterlikkuse tõstmisega? Kas nad on tõesti nõnda kavalad, et taipavad minu, vana lolli, varal ära, et kuidagiviisi tehes saad niisamasugust palka, aga elad kauem?

See on neil alateadlik tarkus, sest nemad ei oska ometi veel mõelda, et minusugune kvaliteedihull annab kolhoosile topelt-kasu, et minu töö saagi suurendamisel on lõppkokkuvõttes vähemalt kaks korda viljakam kui keskmise künnimehe sama hektarimahuga töö.

Kaks talupidajat kõrvuti taludes teevad oma kündi ja külvi, üks väga hoolikalt, teine lihtsalt kombetaiteks; kui tuleb tasumise aeg, on ühe naabri saak poole väiksem. Ja kaevata pole sellel poolepalgalisel ühtegi kohtusse. Miks on kolhoosis lood teisiti, miks on nende naabrite palgasaak siin korrapealt võrdne?

Jah, noortel ei ole niisugusest tarkusest üldse aimu, aga nad on tööpoolest minust kavalamad, haistavad nagu õhust, viimase aja inimestel oleks nagu arenenud mingi uus meel, iga-tahes jääb häid traktoriste järjest vähemaks.

Kaarli samm on külateel üsna pehme, kuid kodumajale lähenedes tõmbab ta end rohkem trimmi, ta peab soliidne välja nägema, naise silm ehk aknast piilumas, teadagi, aga iseäranis täna ei tohi ta õue astuda mingi nohi mehena, sest võib kokku sattuda oma pojaga.

Teisest suunast lähenebki Kalle. Kaarel vaatab poega ja imestab, kas poiss on purjus, kõigub tee peal. Ei, seda ei võla, mul endal silmad kõiguvad. Kaarel seisatab ja püüab liikumatuks jääda, et poega jälgida, ei saa ometi enda nägemise süüd niisama lihtsalt teise patuks arvata. Kalle on jah purjus, mõnel sammul on selgelt näha, et jalad pehmed; ei ole minu süü, on küll purjus, käib esimesel hetkel rõõmuvahk läbi isa südame. Nüüd ei päästa Kallet miski asi, nüüd paneb isa oma sõna maksma.

Ta jõuab enne väravani ja ootab, et hakata kohe tõrelema. Siiski, siin võib mõni eemalt seda kasvatamistööd näha, milleks musta pesu kodust välja viia. Kaarel ruttab pika lööpas sammuga õue oma maja nurga varju ja seab end seal ründevalmis.

Ootamine läheb pikemaks, kui võis arvata, kas Kalle kõhkleb koduväravast sisse astuda või läks hoopis teed pidi edasi? Ega seda poissi tea, Kaarel küünitab kaela õieli, et nurga tagant osavalt piiluda, kuid satub ootamatult Kallega nägu näo vastu, Kalle on ka piilumas. Mõlemad tajuvad hetkesituatsiooni koomilisust, kuid naeruvine puudutab nägusid vaid kergelt, sest mõlemad teavad, mis juhtub edasi. Kallel välgatab küll korraks päästev trikk, et kui pahvataks nüüd laginal naerma, vana-mehe jäi inetult vahele, kuid mõtted jäävad ta auruses peas imelikult takuselt üksteisele jalgu ja ükski ei saa kohe teoks.

Isa on pikema kogemusega, tema on harjunud seal udus kobama, esimese sabapiidi pihkujuhtunud mõttehakatuse kiiresti päevavalgele tooma ja lisaks veel rõõmu tundma oma tarkusest.

«Kus sa käisid?» küsib Kaarel ülemusliku tooniga.

Kalle tahab vaikides mööda minna, kuid Kaarel seab end ette. Poja argus ässitab Kaarli julguse üles.

«Noh!» häälitseb ta nõudlikult.

«Mis noh?» pomiseb Kalle.

«Sa ajasid traktori ära!»

«Ega ma üksi.»

«Sa ajasid traktori ära.»

«Teised olid ka.»

«Sa ajasid traktori ära, ise oled... ise oled kooliskäinud mees, sul on juba niisama palju haridust kui isal, lõpetasid

kaheksanda klassi, aga mõistust pähe ei tule. Mõistust pähe ei tule.»

«Tiit ja Toomas olid ka.»

«Tiit ja Toomas... Aga meie Kalle oli ka ja tema on kõige vanem.»

«Mis see siis ära ei olnud.»

«Mis see siis... Meie tark Kalle oli selles kambas kõige vanem ja kõige lollim. Sina panid ju käima.»

«Nüüd on asi korras,» rahustab poeg.

«Mis on korras, midagi pole korras, mina pean maksma, sinul pole raha, isa peab maksma, isa peab raske tööga sinu toiduks raha teenima; nüüd peab kolhoosi traktori kinni maksma. Isa muudkui teeni ja poeg muudkui lõhu!»

«Katki pole midagi.»

«Kuidas siis katki pole? Te jooksete juurest minema, nüüd arvate, et kõik on korras. Ma pean parema esitule kinni maksma... Mina pole elus midagi niisugust teinud, sinu pärast pean nüüd rahva ees häbi tundma.» Isal tuleb enesehaletsusest pisar silma, ta võtab poja pintsakuhölmast kinni ja raputab vannutavalt. Praegu peaks Kalle andeks paluma ja kõik oleks hea, oleks hea täna ja kogu pika tuleviku, isa tunneb, et just praegu saaksid nad pojaga vennastuda, saaksid üle astuda sellest mõistatuslikust võorastamismüürist, mis aina kerkib ja kerkib nende vahele. Praegu, just praegu, Kalle, praegu annaks isa sulle kõik siin ilmas andeks.

«Mis sul on?» rahustab Kalle.

Kalles on tekkinud mingi pelglik haletsustunne oma isa vastu, kes on tõeliselt õnnetu. Kalle tahaks olla hea, aga tal on narr ja piinlik olla. Isa lõristab ninaga, kisub pintsakut. Kalle püüab isa eemale tõugata, isa puudutus on vastik, kuidas saab üks isa nii vastikult puutuda.

«Poeg,» raputab isa Kallet, nagu tahaks selle südametunnistust äratada. «Poeg.»

«Mine ära!» kisub Kalle isa käsi oma pintsaku küljest, kuid Kaarel hoiab teda otsustavas haardes.

Kalles keeb kõik ühekorraga üles, isa ebaõiglased karistused, alalised tarbetud keelamised, isa armetus; kõik lapsehinge kogunenud vimm plahvatab välja, äkki tõusnud vihkamise metsiku jõuga lükkab Kalle isa endast eemale — eemale minust...

Kaarel vaarub tagasi ja kukub, kõmatas põsekondiga vastu maja nurka.

Kalle kivistub paigale. Mis nüüd? Tapsin isa ära!

«Ema, ema!» karjub Kalle ebaloomuliku kileda hääleda, jookseb kõikudes tuppa.

«Ema, ema!»

Kaks meest siuhkavad näilises üksmeeles kahekäesaaga. Mõni juhuslik möödamineja ei oskaks siin näha muud kui tööd, mehed on otsustanud jätkata oma lõpetamisel oleva maja ehitust. Kata aga teab, mis sellele üksmeelele eelnes ja mis eriline tähendus on tänasel ühistööl. Kõige parema meelega läheks Kata praegu ja katsataks oma meesperele midagi heatahtlikku, kiitvat, ülev-soosivat. Kuid aastatepikkustest halbadest kogemustest kasvanud vaist ütleb, et nüüd hoia meestest eemale, neil omavahel pingeid ülearugi, kui nüüd sekkud, siis pööravad nad kõik maailma pahandused üksmeelselt sinu kaela, see käiks nagu meeste au pihta, kui nad ei saa oma asju isekeskis klaariks. Aga klaariks pole nad saanud ega saa kunagi, meestel pole ju mõtlemist, nad ei teekski muud kui päev päeva järel üht rumalust teise otsa, meestele on elu antud nagu selleks, et kasvata maailma pahanduste hunnikut aina suuremaks ja suuremaks, aga naine ärge pistku oma nina liiga lähedale, kuigi naine on loodud targaks ja mõistlikuks, on loodud selleks, et mehed ei lämbuks oma mustusesse ja halbusesse, naine on ainus tark perekonnas, aga kes võtab nüüdsel ajal enam tarkuse häält kuulda. Oleks nemad alati Katat kuulda võtnud, poleks peres saanud olla mingeid pahandusi, oleks kõik korras olnud, nagu on agronoomi peres ja mitmel teiselgi. Kõik on Kaarli süü, ka poisist on ta teinud omasuguse. Ei, poiss on parem, poiss on väga hea, ta on Katasse läinud, aga Kaarel rikub kõik siin ilmas ära.

Paha on nad mõlemad Katale teinud, kuid pojale andestab Kata kergemini, poeg on ikkagi oma, Kaarel aga, kui nii võtta, pole sugulanegi, on üks võõras mees, kes Kata ellu tunginud ja rõõmu hävitanud.

Praegu oleks Kata nõus kõik inetu unustama ja läheks selle isa-poja üksmeele paistele end soojendama, ema enesetunde tõusu teistega jagama, ehk teistele oma eluoskustki nina alla hõõruma, sest üks ole see imeline päev Kata kätetöö, tema viis ju isa pojaga kokku.

Ehk ometi hakkab nüüd peres kõik laabuma.

Kui tihti on Kata pidanud tundma end kanaemana, kes kogemata pardipoja välja haudunud ja kaagutab siis kohkunult tiigiveerel, et poeg on vee peal, vees aga uputakse, kuid aidata ei oska ema mingil kombel; kõik kanad ometi upuvad vees, tänapäeva noortel pole enam mingit arusaamist, võiksid ilusti siblida.

Kalle-Kaarli vahekorras teab Kata alati poja poolel olla, seda oskab emasüda juba vaistlikult.

Kui nüüd hakkaks kõik iseenesest laabuma.

Ei, ei tule sest elust enam õiget nahka, poeg on kord juba vanemate võimu alt pääsemise vabadust tundnud, ei seda enam taltsuta. Kas tuleb joodik või varas.

«Ma ütlesin Joosepile, et lao need puud ära,» lausub Juta. «Minul ei ole tõesti aega,» vastab Annus, «sa näed küll, mis heinal toimub.»

«Ega ma sinule öelnudki,» püüab Juta oma tagamõtet salata. «Joosep üksi ei jaksa. Neid on seal päris pörakaid jämedaid. Laps pole kahemeetriste punnitaja.»

«Miks ei jaksa,» ütleb Juta, «sa mine vaata rehetoa taha, ta valib peenemaid ja ehitab neist endale maja, tallab heina maha ja kõik kohad propse täis.»

«Minul pole küll aega teda aidata.»

«Mina ei saa oma mureks ka võtta, küttepuude ladumine on ikka meeste asi.»

«Minul pole küll aega, nii suur poiss peab oskama ise mängida. Nüüd mängi lapsega ka veel.»

«Sa saad aru küll, mis ma räägin,» ütleb Juta.

«Eks mina oleksin pidanud talle selle mõtte pistma, et ehitada endale mängumaja, nüüd propse volilt võtta, aga tööd on nii palju, ei tulnud pähe poisi eest muretseda. Küll on hea, et ta saab oma fantaasiaga hakkama. Parema on, kui nad rohkem teevad ja leiutavad, kas või räissi, kui et ei tee midagi, ei tohi teha, ja siis hakkab igav. Siis on ükskord ka elu igav elada... Juta, see räissilootitud puude hunnik pole õige teema kahe targa inimese jutuks. Niiviisi laiali ehk kuivavadki paremini. Kui tõesti ei jõua lõigata ega laduda, las mädanevad seal, toome uued, traktor käes ja uudismaalt võta praegu nii palju kui tahad. Las mädanevad, praegu on maailm muid probleeme kuhjaga täis, need ühed küttepuud ees või taga, mis see enam loeb, ikka sõidame kõige kreimpliga pörgusse. Sa vaata lehte, mis kõik ilmas juhtub; aga kui valivad Ameerikas vale presidendi, mis siis saab? Loe ometi, küttepuudest pole lehes sõnagi.»

«Ah, tehke mis tahate, mis see minu asi peaks olema,» loobub Juta sellest teemast.

Kaks meest tõmbavad sujuvas rütmis kahekäesaagi, kaks üsna vaikivat üsna ühepikkust meest on üksmeelselt töösse süvenenud. Töö laabub, aga mis toimub kummagi põues, seda suudavad nad vaevalt vastastikku ära tunda.

Isa Kaarli teine näopool on potisinine. Kas sa tuled Türgi sõjast, küsisid kaaslased töö. Kukkusin, vastas ta lühidalt, mis on ka tõsi. Võõrastele ütled, aga oma pere ees pole see lugu sugugi nii ühesõnaline. Kuigi siin kodus ei ütle keegi sel teemal enam midagi, on see ometi kõigi mõtteis.

Pereisa sinine silmaalune on nagu pidupäevaloosung või plakat, mis peab masside mõtte mingis kindlas suunas liikuma

panema. Kaarel on oma ebatavalises dekooris nii karjuv plakat, et ehmatab teiste inimeste mõtted lendu nagu hirmunud linnud iga kord, kui satub vaatevälja.

Tal endal on tegelikult kõige lihtsam, sest endale ei vaata igal sammul näkku.

Kaarel ei oskaks öelda, et ta tunneb end praegu halvasti.

Häiritu vaid see selja taga vaikselt öeldud lause, see hommikul kolhoosis kuuldu: poeg peksis. Kui niisugune lause hakkab rahva süües levima, siis ei jää isa autoriteedist maailma silmis kopikatki järele. Vanamees laskis poisiklunnil end läbi klobida — sellist teadet saab päris suure kahjurõõmuga suust suhu veeretada.

Aitaks, kui nüüd võtaks ja klobiks ise poisi läbi, nii et ta kisa kostaks küla peale, sest siis oleks selgelt näha, kes on praegugi veel tegelik peremees kuulsa Koolira Kusma poja majas.

Aga Kallet lüüa, seda Kaarel ei oska.

Kas Kalle lasekski end lüüa? Nüüdsest on selline küsimus siin kodus tõesti päevakorral, kuigi vastust ei saada kunagi.

Nüüd on võrdne vastane, see mõte tekitab isas kaheksuguseid tundeid, on isauhkus, et su poisist on mees saanud, on hädine piinlikkus, et ise jäid alla. Kaarel püüab mõtteid sellelt ummikteelt mujale juhtida. Kõige parem on niiviisi saepead kiskuda ja vaadata, kuidas vastviilitud hambad purevad oma jälge palgis aina sügavamale, kuni lõpus jõuavad üsna kiiresti eesmärgile, kõige parem on mõelda nende saehammaste mõtet, mis on väga konkreetne ja lihtne.

Kui mõtted siiski käest lipsavad ja pojale lähevad, siis rahustab Kaarel end, et ehk ongi nõnda kõige parem, kuidas kõik läks, sest see oli kiire lahendus. Muidu aga — kuhu ta oleks teadnud oma kahekõnet pojaga välja tüürida? Praegu ei mõista ta igatahes ette kujutada, kuidas oleks nende jutt võinud edasi minna. Mis sõnu oleks isa veel osanud öelda?

*

Kaarel õppis saagimist samuti isa kõrval, aga isa viidi minema, kui poeg oli alles poisikene, koos töötada nad ei jõudnudki, ja sellest on hirmus kahju, oma isaga oleks tahtnud väga lähedane olla. Ehk oleks saanud kord isaga võrdsekski, kui lood oleksid kujunenud teisiti, nüüd pole see võrdsus iial võimalik. Isa on mälestustes suure, targa, tööka ja heana, nagu laps teda tookord nägi. Nüüd oled isast vanem, aga ennast ei oska nii auväärse ja enesekindlana näha, oled isast ikka niisama palju maas, kui olid lapsena. Kas teiste täisealiste meeste sees on ka niisugune eluabituse, -sihituse ja -oskamatus segapundar, nagu Kaarel tunneb endas lootusetuse hetkil? Kaarli kõrval ei olnud

isa, kui tema arenes noorukiks ja seejärel meheks, kas seejärel on tema mehehinges tänapäevani midagi selgimata? Kas sellepärast pole tema osanudki oma pojast asjalist kasvatada, et ise pole enda peal näinud, kuidas pojast mees tehakse?

Missugune on Kaarel oma poja Kalle silmis, kas Kalle igatseb oma isa sarnaseks saada? Seda ei taha mõeldagi.

Kas inimsugu käib üleüldse nii kiiresti alla; Kaarel on oma isast nii kehalt kui sisult nigelam, poeg Kalle omakorda temast mõtlemiselt maas, poisil pole mõistust ollagi, teeb niisuguseid rumalusi, milletaolisi Kaarlit endal poleks selles eas unes ka pähe tulnud. Inimkond käib kolinal alla, tahaks näha, missugused on veel kaks järgmist põlve.

Isal olid kuldsed käed, ta oskas kõike. Selles punktis on Kaarel talle ehk kõige lähemale jõudnud, päris järele muidugi mitte, sest isa oli imeväärne töömees, tänapäeval niisugust ei kohta, aga Kaarligi töömehehaine on kolhoosis päris kõrge, sest see, mis tema teha võtab, on siin kõige paremini tehtud. Vahel ehk nurisetakse, et ta kulutab aega rohkem kui vaja, tehku ka kuidagiviisi ära, käib küll, kolhoosi värk. Ega puutöö alal olegi sellist imeasja, mida Kaarel välja ei nuputaks ja ära ei teeks. Eks ole selle kolhoosi heakäekäik sõltunud piisake ka Kaarli hoolikusest. Ära miljonäriks upitanud oma kolhoosi, mis seda rääkida. Aga kus on su oma rikkus? Mis seda rääkida.

*

Kalle tõmbab isa vastas saagi ja püüab mitte midagi mõelda. Töötab, silmad maha löödud, sest kuhu sa neid tõstad, isa on nii inetult ära ristitud, et ajaks naerma, kui poleks omaenda isa.

Saag on praegu nagu sunnitöölise kett, mis seob isaga paari. Muidugi, elus on päevi, kus sa ei oska oma peaga midagi välja mõelda, on nii enneolematuid situatsioone, et lased asjadel iseenesest areneda, oskamata oma tahet mängu panna; neil päevadel on isegi sunnitöölise kett parem kui ei midagi, parem kui see eimidagi, milleks sa ise suuteline oled; see saag on praegu lausa pääsemine, päästab mõtlemast, tõrelusi kuulamast, küsimustele vastamast, oma peaga otsustamast, elu elamast. Oled nagu vaherahu ajal eikellegimaal. Juhtunust toibumise perioodiks on see saagimine parim rohi.

Vanainimesed on oma töö küljes päevast päeva nagu sunnitöölise ketiga, mis mõnu nemad sellest saavad, mis pattu nemad lunastavad? Vanainimeste elu peab küll olema üks hirmus tüütu elu, neist on omajagu kahju ka, kui mõtlema hakata. Aga milleks mõelda, kui nemad ei mõtle; mis see kõik minu asi on.

Vanamehe on see rohmakas paigast nikastanud, on nii mahe-daks läinud.

Vana on enda arvates tark, teeb pojale töökasvatust, mõtleb ühist keelt leida. Loppis esivanem on lausa heldinud.

Kalle ise on ka kusagil hingepõhjas heldinud, kuid häbi on lasta seda nõrkust välja paista.

*

Raamat on Annuse täielikult haaranud, ta loeb süvenemisega, aeglaselt, kui jõuab looga lõpuni, siis seab end seliti, paneb silmad kinni, laseb mõtted jooksmas, mõnuleb, tunneb sooja surisemist juuksejuurte all ja sõrmeotstes. See on otse kontsentraat, elu ja elamuste tihenemise kõrgeim aste, palsam väsinud hingele.

Mida võib üks inimene! Elas-kirjutas kusagil Ameerikas, teadmatagi, et võõras Eestis on kunagi keegi elust roiutatud traktorist, kelle hing vajab tingimata kaugete maade romantika rohtu.

Tõlkimine on imeleiutis, Faulkner astub vaikselt su koju, vestleb su tüdinud hingega, räägib, kuidas on elanud ja elavad inimesed suures ilmas, näitab, kui pisi-pisikesed on sinu enda mured ja läbielamised, mis vohavad su piiratud olemises puhuti traagiliste mõõtmeteni.

Isa ja poeg vastamisi kui erinevad isiksused ja ühtaegu teineteise poole tõmbumas, nende ühise vere kutse jääbki lõpuks kõlama. Laps on sunnitud nägema, kaasa elama meeletule isale ja peab lõpuks saama saatuse sõrmeks isa eluneeduse ahela katkiraiumisel. Isa hukkub.

Nõnda kui oli laudasüütaja oma eneseteostuses järjekindel ja surmani jonnakas, oli samast verest poeg oma eneseteostuses niisama järeleandmatu, isa vääris oma poega, nad olid sarnased, võrdsed oma sisejõus; oli nende õnnetus, mitte nende süü, et inimeste elutäringuid pimedas, kotis soputav saatuse seadis nad teineteise vastu, kuigi võis ette arvata, et nii vägevate konfliktis peab vähemalt üks hukkuma.

Ilus on mõelda, et teisel juhul rähkleksid need kaks vägevast meest ühes suunas, vastastikku teineteist võimendades, mängiksid oma elu hinna ümbritseva halva maailma vastu sihiteadlikult välja. Maailmas on nii palju võimalusi, et kõik on mõeldav. Annus ja Joosep tegutseksid kahe mehe tohutul ühisjõul ühise eesmärgi nimel. Aga millise eesmärgi?

*

Niiviisi üksinduses on ka vahel sekka päris mõnus töötada. Kaarel tellis seekord ise uste ettepanemise individuaaltöök. Tööd antakse talle ikka, küsi ainult, keegi pole siiani keelanud, kui mõni tegevus on talle eriti meeldima hakanud. Ülemustel

ka lihtsam, sest see lõik, mille Kaarel omaks tunnistab, on kõigi teiste muretsemistest välja lülitatud. Vahel unustatakse teda nädalaks või nädalaiks, kuni ta tuleb ja ütleb, et sellega on kombes, mida nüüd peale hakata.

Ustega õiendades saab valida paika, kus oled teiste silma alt ära, mis sa neile ikka räägid, kui kipuvad küsima või lõõpima. Ega inimesed nii õelad olegi, aga teiste kallal aasimine toob vaheldust, teeb elu rõõmsamaks, pole Kaarel isegi sellest patust prii, tema naljasoon on ehk tugevamgi kui mõnel teisel. Praegu aga läheb nagu aina sinisemaks kätte, laigu äärtest lööb kollaseks, varsti käi kui vikerkaar ringi, mis sa ennast liputad teiste silma all. Selles ehitusmeeste kambas ei tohi sinul nõrka kohta olla. Füüsiline töö, igasuguse ilmaga ravis, see teeb inimesed karedamaks. Eks siit lähe tee viinani ka. Õeldakse, et viin on ehitusmeeste kutsehaigusi.

Uksehingede rihtimisel on Kaarel leiutanud erimeetodi, ta pole seda kella külge pannud, aga oma töö on läinud küll hõlpsamaks. Paned ukse paika, istub nagu loodud, vaatad oma käetööd ja muheled, selles igakordses õnnestumises on oma mõnu, niisugune nauding, mille taolist elu pakuks muidu üsna vähe.

Mõnu tööst on üks imelik asi, sellest ei räägita ju peaaegu üldse, või saavad seda tunda nii vähesed, et ei tõuse teemaks.

Teemaks aga on iga päev ja alati plaan ja plaani täitmine, segased arvud ja ümmargused protsendid, mis ei ütle töömehele mitte midagi. Iseasi, kui räägitaks palgast, et see kuu sai Jaan või Juhan niipalju, teisel kuul teistmoodi, see annaks mingeid emotsioone, sest raha on raha.

Mõnu tööst — see on mul isalt päritud. Selle on isa oma lapsele tänasesse ellu kaasa kinkinud — töönauding. Kinkis, ilma et oleks ise sellele mõelnud või kuidagi sihiteadlikult tahtnud Kaarlit arendada. Oli lihtsalt elu loomulik käik, et väike Kaarel vaatas sellest alates, kui esimest korda jaksas neljakäpukil laastuhunnikusse ronida, sealt üles suure targa imeosava isa peale, kelle kätest tuli kõiksugu asju. Kuidas nuga, saag ja hõövel võlusid tavalisest puust ilusat siledat aknaraami välja. Loomulikult oli lapse alateadlik suur unistus saada isa sarnaseks.

Isa ei keelanud oma teravaid tööriistu kasutada, kui juba ulatusid kruupingist üle vaatama.

Töönaudingu võime jääb lapsele külge vist nooremast peast kui elu elamise tarkus, üht jõudis isa oma lühikeseks jäänud elus anda, teist mitte.

Isa perekond oli küll ilus, niipalju kui laps aru sai.

*

Kui hakata võrdlema, siis elas isa romantilisematel aegadel, kui elab Annus ise. Isa oli umbes Annuse praeguses eas, kui siinkandis kolhoos asutati, isal tuli keset oma paremaid aastaid senistes arusaamistes täispööre teha, kõigele varem olnule selg keerata. Seejuures oli isa veendunud, et kõik läheb halvema poole, oli veendunud, kuid tegi vastupidiselt oma arusaamistele, sest mis sai tema parata. Kuid isal oli ometi ka tunne ja teadmine, et ta näeb väga lähedalt pealt ajaloo tohutute hammasrataste pöörlemist.

Muidugi, kui näed seda nii ligidalt, siis pead ka hoolt kandma, et mõni rattahammas ei haaraks sind hõlmapidi kaasa, ei veaks rataste vahele ja masinavärk ei murraks su konte. Eks toda kondiraginat kostnud läbi ajalooveski mürina isa kõrvu üsnagi selgelt.

Pisut üle viiekümne jõudnud mees on oma elu parimas eas, selles eas, kus üks tõsine töökas isa suudab oma lapsed ära toita, suudab ka suure pere leivas hoida, sest talupidamise oskus on juba verre kasvanud ja kogu mehejõud veel lihastes. Selles eas isa-ema lasteperel on kätte jõudnud kõige turvalisem eluperiood.

Minu isa aga pidi üle elama niisuguse talve, et polnud lastele leiba lauale panna. Kolhoos oli langenud madalaimale astmele ja kogu aasta töö inimestele tasumata jäänud.

Annus oli liiga noor, et seda maarahva elupööret endas kuigi-võrd teadlikult läbi elada, aga isa oli just tolles küpses eas, kus osatakse mõelda ja võrrelda ja taibata. Vaheldusrikast rada käinud mees, noorukina esimesest ilmasõjast osavõtnud mees, igasugust elu ja olu näinud mees. Mis tähendas temale tookord see elule allajäämise tunne, laste tühja kõhu eest vastutamise tunne? Isegi suur põud poleks elujärge nii ummikusse viinud, sest talu maad on madalad ja savipõhjaga.

Mida on Annusel vastu panna? Ei mingit heitlust, riski, näljahust rääkimata. Nüüd on leib lastel alati laual. Aga mis rahuldamatuse, lootusetuse tunne valgub vahel üle Annuse, kust saab alguse tema elutülpimus, mis tekitab hetkiti lausa õudu? Kui ka nüüd juhtuks midagi sellist, et perel nälg varuks, kas annaks see konkreetne mure tallele ebamäärasele painele kergendust?

Annus rähkleb riidamaal, rõkkav mootorsaag annab kaugele teada siitpere meeste tänaõhtusest tegevusest. Isa tükeldab puid pakkudeks, mis paraja ahjuhalu pikkused, poeg tõstab neid puki otsa alt kõrvale. Kes jandiks praegu, heinaajal, küttepudega, seepärast saigi saagi kergesti laenata.

«Ostame endale ka,» tuleb Joosep mõttega välja. See on tal omakasupüüdlik ettepanek, sest isa ütles, et võõrast tööriista

ei tohi lapse kätte anda. Kui oleks oma, ega isa siis keelaks, siis lõikaks Joosep ise kõik need puud, teeks päevad otsa üksi tööd. Lõikaks ja laoks riita ka.

«Seda saagi pole kusagilt osta,» vastab isa.

Joosep teab selletagi, et kõigist kõige paremaist asjadest pead elus ilma jääma. Joosep oleks nõus suvi otsa puid lõikama, kui vaid mootorsaag ta kätte usaldataks.

Lapsele on unistus ja minule tüütus, ega ma oleks ette võtnud, kui Juta poleks jutuks teinud. Jutast peab ka aru saama, tema õlul on kodune majapidamine, muretseb ise, ja on loomulik, et paneb siis ka teised tööle. Kodustes toimetustes on Juta märkamatuult peremeheks tõusnud ja Annusel pole selle vastu midagi, on koguni hea, saab kolhoosi traktoril istudes oma tööle pühenduda, saab kolhoositööd hoolikamalt teha, kodumured pole segamas.

Teeme need puud ära, sest kuniks elu. Jutal oli väga hea meel, et mehed hakkasid saaga müristama. Annus pingutab praegu rohkem sellepärast, et Jutale head meelt valmistada, kui et küttepudega oleks mingi kiire tagant sundinud. Kuniks elu; oled selles elus, mis sulle antud, naisele halb, siis on pärast kahju.

Teise küla mees sai autoõnnetusel surma. Sa ei aima ette, millal siit lähed, elu on niidiga kaelas, kust sa tead, kas saad homme veel naisele rõõmuks olla või mitte. Kuni elad, ela nõnda, et ligimestel oleks sinuga kerge.

*

Kui kodu jäi isast tühjaks, tundis algkoolipoiss Kaarel, et nüüd on tema ainuke mees majas. Peremehepositsioonil ei osanud ta end ette kujutada, kuigi ainsale pojale oli alati olnud loomulik, et tema pärib ükskord talu, kaks öde pidid kunagi mehele minema ja neil polnud siis enam kodutaluga asja. Kaarel hakkas korraga märkama, et emal on raske, ei, ega ema jõupuudust kurtnud, alles neljakümne kuuene inimene, aga päevad jäid lühikeseks, et kogu tööga üksinda toime tulla. Praegu ei oska tagasi mõeldagi, mitu tundi ema päevas magada sai. Talu oli üks imelik allikas, millist jõudu ja tahet ta emale andis, kuidas köitis meeli ja mõtteid eluga. Emal polnud aega, et käsi rüppe lasta ja oma kurva saatuse peale mõelda, ta rühmas ööd ja päevad, sest talu oskas igal aastaajal tööderea nii järjekindlalt pinges hoida, et tegevusest ei tulnud kunagi puudu.

Talu asjade üle mõtlemises ei osanud Kaarel oma ema kuidagi aidata. Ka tööle ei sundinud ema teda üleliia, Kaarel muidugi tegi, mida oskas ja jaksas, kuid ema lootis ikkagi ainult enda peale. Niipalju Kaarel elust siiski juba taipas, et tal hakkas

emast kahju, proovis oma arusaamist mööda tema elu kergendada.

Lapse arusaamine oli nagu ta oli. Kahekäesaega lõiksid emaga küttepuid peeneks. Kaarel pidas mehekohuseks teha ema osa selles töös kergemaks, ta hakkas saagi enda poole tõmmates tugevamini peale vajutama, aga ema tõmbamisel hoidus surumast. Nõnda pidi mees tema arvates tegema mehetöö, kaks kolmandikku lõikust pidi toimuma tema jõul. Ema abistamise tuhinas läks ta isegi isa õpetuse vastu, et kahekäesae juures ei tohi kunagi olla raske käega, sest siis kisub saag jämedas puus kaardu ja lõpuks ei jaksa üldse läbi tõmmata. Need küttepuid olid küll peenemad, aga kaardu kiskus saag tõesti. Algaja meheaju oli peaaegu lahendamatu dilemma ees: kas teha ilusat lõikust või pingutada end ema säästmiseks. Tegelikult väsis ta ise palju rutem kui ema, kuid seda ei tohtinud välja näidata, sest siis oleks ema omakorda võinud tulla mõttele enda poole tõmmates tugevasti peale vajutada. Käed jäid tuimaks ja Kaarel pidi lõpu poole rohkem kehaga rebima, et saag üldse liiguks. Saagimise väsimus on üle mõistuse väsimus, mõte veel tõmbaks, aga ihu ei jaksa, viimased tõmbed paku läbimise eel on nagu uppuja viimased krambid. Kui pakk kukkus, pani Kaarel sae käest, keeras emale selja ja lõõtsutas, et enne uut katsumust veidigi toibuda. Kel pole tulnud lapseas viimase jõuraasuni saagi kiskuda, on ühest suurest elamusest ilma. Kaarlil tulid pisarad silma väsimusest ja oma jõuetuse äratundmisest, ta laskis pea longu, et varjata nagu ema eest, nuttis ja kiskus saagi oma ahastavas lapsevihas. Lõpuks vasardas mõttes vaid üks: vastu pidada lõunasöögini, vastu pidada, muu pole siin elus enam üldse tähtis.

Kaarlil on hea meel, et ema elab praegu tema väikses kambbris. Õed asuvad ka siinsamas kolhoosis, on toredasti jalul, aga ema eelistab olla poja juures, oma kõige noorema juures.

Poe otsas tõllerdab purjus meestekamp. Agronoom läheb poodi ja viipab naeratades Kaarlile. Kaarel on just pudelit suu juurde tõstmas, kohkub kää tagasi ja keerab kiiresti selja, läheb maja nurga taha. Mis on Kaarliga viimasel ajal lahti, kuhu hakkab kaduma tema enesekindlus, pani õemehe eest pelgu nagu poisikene, kes kiviga akna sisse visanud.

Mihkel on kuldaväärt mees, tema saab teise inimese murest aru. Tavaliselt mõistavad ligimest paremini need, kes ise vintsutada saanud, ise mõne murega killas, aga Mihklil pole siin elus mingit painet, elab oma Made kõrval nagu linnuke oksal.

Kaarli vanem õde Made on nüüd perekonna keskne isik, nüüd, kus ema jõudnud raugaikka. Tavakohaselt peaks seda

olema Kaarel ise, sest Kaarel on mees ja ka ema asub tema kambbris, aga Made on tasakaalukas ja tark, koolitatud inimene, mis sellest rääkida. Eks Kaarel oleks ehk ka koolist läbi käinud, aga saatust...

Made kohta ei ole otse midagi halba öelda, ainult et kipub nooremale vennale ülalt alla vaatama. Ega see üleolek kusa-gilt välja paistagi, aga Kaarli hinges pesitseb väike allajäämis-tusk, pigistada saab ehk see vana talupojatunne, et poisilaps on peres tähtsam kui tütarlaps.

Õde on aidanud, kui häda kõige suurem, kuid tänuvõlglane olla ei ole piinlik, see tekitab ennem uhkust, et õde-venda on omavahel nii ohvrimeelsed, sest Kaarel annaks särgi seljast, kui Madel peaks seda kunagi vaja minema, abivalmiduse suhtes ei jääks Kaarel alla. Et õde on saanud teda rohkem aidata kui tema õde, see on juba saatuse mäng.

Kui nemad emaga kahekesi otsisid endale Eestis uut elupaika, oli Made see, kes kutsus neid kõhklemata enda juurde, esimese nädala elasidki tema kindla katuse all. Madet-Mihklit olid juba tookord rahulikult elujärjel. Mihkel leidis Kaarlile kolhoosis tööd ja aitas esialgse elupaiga sisse seada. Siis abiellus teine õde Annusega. Nõnda on neil kolmel siin Viljandi-maal uus ja vist jäädav kodukant.

Lapsekodu on kaugel, Eesti teises ääres. Kaarli lapsepõlv näib ajaliselt veelgi kaugem, asub suure elukuristiku taga. Kui siit padrikust üle kuristiku tagasi vaadata, kangastub seal kusagil päikeseline koduõuemuru.

Annus istub maja otsas vikati-pinnimise pingil. Siin pingil kasutas isa oma peremeheõigust kõige kauem, vikati pinnimine oli nii tähtis toiming, et seda ei usaldatud poisikesele. Annus oli ammu juba mees meeste seas, kuid vikati õhukeseks lõõmise eesõiguse säilitas isa oma surmani, selles ainsas punktis oli Annus tema silmis ikka poisikene.

Vikati pinnimine oli talus üks pühalikumaid rituaale. Pärast pikka heinapäeva leidis isa selle jõu, et toksis õhtu viimast valgust kasutades tööriistad teravaks. Paistis, et see toiming ei väsitanud, andis hoopis jõudu. Suveõhtu vaikuses kostavad maahääled kaugele, kuulatama jäädes võid teiste talude elust osa saada. Vikati kõlav toksimine andis teada, et elu kestab. Naabertalu isa kõlksutas oma vikateid hommikul, tõusis selleks pool tundi varem kui teised niitmaminejad. Ühe talu viimase kõlksu ja teise talu esimese kõlksu vaheajaga sai mõõta heinalise lühikest ööd.

Muud õiendused kodus usaldas isa pojale juba varem, ta tah-

tis olla see progressiivne talunik, kes annab ohjad noortele õigel ajal, ei oota, kuni aastad ükskord nõdraks teevad. Mis siin tegelikult üle anda oligi, lehm, mullikas ja kolm siga sulus, mis peremehena sa end tunned. Tuli Juta majja, võttis aega, pidi sellegi väikese juhtimise üle, lõpuks ei jäänud ei isale ega pojale, seda sõnaõigust, mis neil enne oli, elu hakkas minema lausa ilma peremeheta.

Kas isa elas seda oma hinges rängalt üle, et talu kadus, seda ei tea. Eks ta oli raamatute lugemisest kasvanud omamoodi filosoofiks, ega ta lasknud pisikestel asjadel oma rahu rikkuda, arutas rohkem maailma probleeme, Ameerika, Aasia ja Aafrika olid tema mänguväljaks. Oma kolhoosi asju rääkis enamasti huumoriga, isa suutis ajastu pisiaskeldustest üle tõusta. Ehk lisas enesekindlust seegi, et ta oli elus siiski olnud omaette peremees, see kogemus andis hingele tugeva põhja, oli tasakaalu saavutanud eneseteadvuse vundamendiks. Igatahes elas tema oma elu vähemalt pealtnäha stoilises hingerahus, mingit kättemaksu ei haudunud ta tõenäoliselt kunagi, päris kindlasti ei ihalenud kusagile tuld räästasse pista.

Töö oli harjumuseks, nii et pensionipõlve pidas ta ainult lühikest aega, surm oli tema peamine pension, tasu ausa rähklemise eest siin isaisade põldudel.

Põhiolemuselt oli isa, nagu on teisedki maamehed, aus ja usaldav, talupoeg teab kindlalt, et teda võib usaldada, ja sellelt pinnalt kasvab välja samasugune usk teistesse. Ta pidas teist inimest ausaks esimese pettuseseni, aga kui see teine oli üheainsa korra tema usaldust kurjasti pruukinud, siis oli tolle juba võimatu tekkinud umbusku murda.

Isa uskusi õigust, pidas lugu aumeeste mängust.

Üks probleem oli isal surmatunnini mureks, seda tema arutas Annusega, püüdis täielikule selgusele jõuda.

Kolhoosi alguse asju kuulis Annus põhiliselt isa pärastistest juttudest, sest tookord need noore inimese teadvusse eriti ei jõudnud. Maade, hobuse ja lehmade ühistamiseks suhtus isa kui paratamatusse, kus tema heakskiit või hukkamõist midagi ei muudaks. Maal oldi harjunud kogu külaga ühteviisi elama ja maailma asju enamasti ühetaoliselt mõistma. Kolhoos oli samm tundmatusse, aga et kolhoosi astus kogu küla, siis oli toeks mõte, et kui teised ära elavad, siis elan mina ka, ega minagi ole nõrgem või saamatum.

Riik pakkus kolhoosi astujaile põhimõttelise kokkuleppe: saagist annate kõigepealt riiginormi, seejärel eraldate seemnefondi ja kindlustusfondi, ning mis siis veel üle jäänud, selle

saate kõik endale. Kogu ülejäägi saate endale, olgu seda kui tahes palju, jagate väljatöötatud normipäevade järgi omavahel ära ja olete sellega vaesed või rikkad, oma asi. Töötate hoolikamalt, saate suurema ülejäägi. Päril ilus kaup, tööta ennast nii rikkaks, kui tahad.

Kokkulepet täideti algul järjekindlalt, riik sai oma osa saagist kätte ja talupojad elasid ülejäägiga, kuidas oskasid. Kas nad ei suutnud kolhoosiga aastapealt kohaneda või milles oli viga, kuid mõne sügise möödudes jäid saagid nii kehvaks, et normipäevadele jagamiseks vilja peaaegu ei jätkunud, talupoeg töötas kolhoosis aasta otsa, saades normipäeva kohta vaid kopikaid. Aga kaup on kaup, mis parata.

Elati see mõnanaeg kuidagi üle, läks üks aastakümme, veeres juba teine, kolhoosid hakkasid jalule tõusma, enam polnud see aeg, kus jagajale jäid näpud. Kokkulepet täideti.

Veeres uus aastakümme, kolhoosi tuli päris jõukus, nüüd oleks saanud anda igale kolhoosiliikmele kuhjaga mõõdu, et mida paremini töötad, seda paremini elad. Kas talupoeg hakkas uskuma, et kolhoosis võib hoolsa tööga tõesti suurt tasu saada, või mis oli põhjuseks, kuid ühismajandi jõukus kasvas, tulusid arvestati miljonitega.

Jõudis aeg, kus võinuks kunagi tasuta tehtud töö kompensatsiooniks nüüdse töö eest topelt tasuda, ülejääki oli küllaga. Aga ei tasutud; need kolhoosid, kes töötasid paremini ja said suurema ülejäägi, pidid rohkem ära andma, suurema summa tulumaksu maksma. Tekkis olukord, et kes paremini töötab, see annab rohkem ära.

Isa ei saanud surmatunnini päris selgusele, kas esialgne kokkulepe maksab veel või mitte.

Isa tegi mitmesuguseid kavasid. Maksu jõukal järjel kolhoos vähemalt neile inimestele kogu nende tööga tekkinud ülejääk välja, kes kunagi kolhoosi vaesusele vaatamata jäid oma tööle truuks, tulgu nende tasu nüüd pealegi oma kolm-neli korda suurem kui ülejäänuil. Kunagine peaaegu palgata töötamise risk ja kõigele vaatamata kokkuleppele truusjäämine peaks ometi õigustama kokkuleppe püsimist nende surmani. Ülejäänuille makstagu siis pealegi vaid näiteks kahekordne tasu. Kolmekordne — ütles seepeale Annus naljatamisi, oma õigusi kaitstes.

Isa arvates oleks pidanud algusest peale kolhoosis töötanud vanadele maksma austuspensioni, mis võrduks kolhoosiliikmete praeguse keskmise palgaga. Ta ise sai neli korda väiksemat pensioni.

Mis huvi on nüüd kolhoosil teistest kolhoosidest paremini töötada, küsis isa.

Kaarel on järjekordse ukse ette saanud ja naudib selle puhast käiku. Saad selle kinni panna täiesti helitult, kusagilt ei krööpsa. Uks istub seejuures nii tihedalt, nagu oleks korteris vaja vaakumit säilitada. Kahju, et praegu pole kedagi näemas, demonstreeriks, milline on üks maailmatasemel uks.

Kaarel istub ja vaatab õnnestunud tööd nagu armunud koolipoisiklikat, selline sisemine mõnu, et paremat ei tea tahta. Siit ei raatsi ära minna, et hakata järgmise uksega tegelema. Ta istub maha ja mõtleb, et nüüd naudib oma isu täis, kellele asi, istub ta või töötab, millal teeb või millal ei tee, kokkuvõtteks on tähtis vaid ettetõstetud uste arv, neid aga selle maja peale korjub, suur nagu linnamaja.

Korter seitse, huvitav, kes selle endale saab? Mis nüüd viga kolhoosi tulla, tule ainult, korter ootab. Tuleb üks naine ei tea kustkohast, astub esimehe kabinetti ja ütleb, et ma tahan hakata lehma lüpsma; kui teil on anda vanniga korter, siis olen nõus. Muidugi saad vanniga, jumala eest, tule ja lüpsa, muidu jäävad kolhoosi lehmad lüpsmata. Pole tähtis, oled sa linnast või maalt, oled lehma enne näinud või mitte; äkki läheb seekordse kandidaadiga tõesti õnneks, äkki saab ometi lüpsja juurde. Esimees riskib kolhoosi lehmade ja kolhoosi korteriga, sest kui piima ei tule, siis kistakse sul kõrvad peast.

Korterisaaja vaatab ja proovib; kui töö ei istu, võtab ühel heal päeval oma koli ja läheb kusagile mujale õnne proovima. Neil tulijail-minejail jääb õigust ülegi.

Kaarel ise on kolhoosis üle kahekümne viie aasta ega kavatsegi kusagile joosta. Praeguste palgaotsijatega võrreldes on tema Tarvastu kandis juba põliselanik, laste sünnikodu on siin.

Oma kätega on kodu üles ehitatud, oli vaja teha ja noorusjõudu jätkus. Ehituse jaoks ajas raha kokku, rabas kolhoosis lisatööd. Tagantjärele imestad isegi, kuidas üks inimene kõike jõuab. Noorele tundub elu selgem ja lihtsam: saad oma maja üles, kolid sisse, ja kogu maailm on sinu meelest päevapealt korras. Niisugune võluasjandus pidi olema see igatsetud kodu, et kõik muud lood ja probleemid lahenevad siis iseenesest.

Üks suur eesmärk ergastab ja tuimastab ühtaegu, ergastab jõudu ja oskust suure tööga toime tulla, aga juhmistab mõistust, sa nagu ei märkagi enam muud enda ümber ega oska midagi mõelda, ja see juhmus võib sulle ükskord saatuslikuks saada — kodu on, aga elu elada enam ei oskagi.

Praegu on kodus käsil juurdeehitus, see ei edene mitte kuidagi. Kas inimene hakkab väsima, pole enam seda jõudu? Pole ei jõudu, ei raha? Rahaga on tõesti kuidas temaga parajasti on, aga jõudu peaks ikka jätkuma, eluaeg füüsilist tööd teinud mees ei tohiks ometi enne viitkümmend ära vajuda.

Ehk on tulnud mõtlemine ja tarkus? Suur tarkus aga ütleb, et suur eesmärk on lollus, rabad eluaeg nagu elu eest, aga

ükskord märkad, et pole midagi saanud ega näinud, taipad, et elu pole olnudki. Küllap ongi tegu tarkusega, Kaarel on ka ometi kord targaks saanud, mõistusega inimeste kilda astunud. Muidu öeldakse ikka, et tööinimene areneb kolmekümne kolmanda eluaastani, aga Kaarel on suuteline elult õppima veel neljakümne viieselt, nõnda võib ta ükskord kogemata vaimu inimeste hulka tõusta.

See palk, mis sina tööramamise eest saad, ei korva kuidagi seda elu, mis jäänud nägemata-olemata.

Veel on elu näidanud, et raha ei tehta tööga, eriti mitte kolhoositööga; suur raha, kui teda üldse tuleb, siis tuleb ta kusa-gilt mujalt, ja enamasti ettevõtlikele inimestele. Need palga-töölised, kes ajavad kolhoosist kolhoosi rännates pikka rublat taga, otsivad mingit laiemat pragu, kust rublasid pudeneks ohtramalt, — need on lihtsalt saamatud inimesed, sest kui nad leiavad kusagil tõesti sadakond rubla suurema palga, mis see siis ära ei ole. Mis see sada rubla ikka annab? Need palgarat-sanikud kihutavad hoopis vales suunas, need ei saa elu jooksul mingit rahahunnikut kokku.

Raha tehakse tänapäeval kuidagi teisiti, raha saab see, kes oskab konjunktuuri ära kasutada, kel jätkub ettevõtlikkust jätta oma palgatöö kõrvaliseks asjaks.

Miks Kaarel ise palgatööd teeb? Ei, ega tema ei teegi oma päevi siin kolhoosis palga pärast, talle lihtsalt meeldib see tegevus ja ongi kogu põhjus. Ei, siiski, kübeke elumugavust on ka, ei viitsi hakata midagi muud välja mõtlema.

Kaarel ehitab endale maja, aga õed ei ehita, kas Kaarel on sellest targem, parem või jõukam? Ei ühti, kehvem ikka; õed on parema tähe all sündinud, tema peab siin elus riisimete-ga leppima.

Kui seada need kolm eluaseta kõrvuti, jääb Kaarli oma viima-seks. Madet ei tasu rääkidagi, tema elab kolhoosi ehitatud suu-res ilusas üksikelamus, agronoomi ametikorteris. Mis Jutalgi nuriseda, abiellus Annusega, kel kõik isatalu hooned käes, ruumi ülearugi.

Lihtsalt saatus seadis nii, et Kaarlit ei oodanud kodu ees, tuli ise ehitada.

Milline perekond aga juhtub sinna enda ehitatud või teistelt saadud või süllekukkunud majja, see on juba hoopis iseasi, sellel pole maja päritoluga mingit pistmist. Oleks Kaarel saa-nud oma ponnistuste eest ometi ilusa perekonnagi, siis oleks ehk võinud saatust mõista, et ta püüab küll sinu heaks, aga mõni asi jääb tal märkamata.

Iga kandi pealt nõogib.

Kui palju olekseid võiks praegu ritta laduda. Oleks mina sündinud kakskümmend viis aastat hiljem, oleksin tulnud praegu siia tööd küsima ja maja saama — muidugi ehitame

sulle maja, kolhoosi brigaad ehitab, asud sisse elama; tahad ostad ükskord poole hinnaga endale, ei taha, ela niisama, maksa vaid väikest üüri.

Mis praegustel algajatel viga, neid meelitatakse kolhoosi nagu kutsikat võileivaga. Ta lakub või pealt ära ja põlgab leiva halvaks. Minule ei näidatud õiget leibagi, kui mina siiamaille tulin.

Maainimene on vahepeal olnud nagu üks põlatud seisus, teda nõõgi kuidas tahad. Nüüd on siis see nõõkijate eneste mõõttäis, nüüd osatakse küll viisakalt öelda, et pai põllumees, anna linnale leiba. Kui kõht hakkab korisema, siis tuleb viisakus persest pähe küll.

Nüüd otsi inimest, kes tahaks maale tulla, et ajaloo ees tolaks jäänud linna kuidagi ära toita. Otsi ja meelita korteri ja rublaga, räägi, kui õilis on maatöö. Rahusta talupoega: sa pole üldse madalam, muidugi oled linnatöömehena võrdne, muidugi, muidugi, võrdsem kui võrdne, sa ilus hea tubli priske maamees. Paneme su fotosid lehte nii palju kui tahad, aga anna leiba.

Eks me siis mõtle, kas anname, me vaatame veel seda asja, ootame, ega me usu neid juttusid enam ühe sõna pealt, nüüd näidake ka tegudega, mis see sõna väärt on. Olete küll lobisenud, nüüd vaatame teie tegusid ka.

Joomasõber tahtis Kaarli poole tulla, kuid õnneks oli Kaarel õues, nägi õigel ajal, ruttas värava juurde vastu ja likvideeris esimese ohu. Süngmustad pilved on kogunenud selle kodukolde kohale, siin ei kannatata praegu purjus mehe haisugi, aga kaks tegelikku purjus meest oleks katastroof. Ega Kaarel ise olegi purjus, ta võttis ainult vähe, aga see sell ei püsi õieti jalulgi.

«Oled sõber?» küsib see sell.

«Olen,» vastab Kaarel.

«Oled sõber?»

«Ega sa ometi rooli istu?» imestab Kaarel. Sõber on jätnud auto õueaia taha teele ja püüab nüüd Kaarlit sinna sisse meelitada.

«Ütle mehesõna, oled sõber?»

«Olen.»

«Sinult raha ja minult auto ja lähme toome ühe pudeli.»

«Ega sa niiviisi suurele teele sõida?»

«Sõidan küll, iga kell!»

«Räägime seda asja veel,» venitab Kaarel.

«Istu sisse, mina viin, kuhu vaja.»

«Sa oled purjus,» arvab Kaarel õigemaks asju siiski nende oma nimedega nimetada.

«Mina ei ole, aga sina oled.»

«Ei, mina ei ole.»

«Istu siis ise rooli, käime poe juures ära,» leiab teine kavala lahenduse.

Kaarel tunneb, et tema võiks küll sõita, kui häda nii suur. Tegelikult peabki sõpra aitama, sest kui Kaarel ütleb praegu ära, siis istub see mees tõesti rooli ja kes teab, mis juhtub.

«See lühikene ots ja aeglaselt sõidame,» on teine asja õiguses veendunud.

Kaarel on sõbraga nii tegemises, et märkab Madet alles siis, kui öde peatab oma auto otse nende juures. Made astub ka tee peale, märkab kohe, mis seisukorras mehed on, ja taipab nende plaane. Küll on hea, et ta juhtus õigel ajal peale.

«Minu õekest ka näha,» rõõmustab Kaarel, kuigi alateadvus hoiatab, et nüüd võivad kõik plaanid nurjuda. Oli seda Madet veel vaja. «Kas lähed toa poole?»

«Mul ei olnud mingit plaani, nägin sind ja peatusin.»

«Ma pean sõpra aitama, ta on purupurjus ja tahab vägisi rooli istuda,» selgitab Kaarel.

«Kuhu te lähete?» küsib Made.

«Poodi,» vastab sõber.

Made kutsub Kaarli kõrvale, teise mehe kuuldeulatusest eemale.

«Te olete mõlemad väga purjus, ära sinna autosse istu,» hoiatab Made.

«Mina olen vähe võtnud,» teatab Kaarel.

«Ma näen ju.»

«Aga siia ei saa autot ka jätta, tee peale, mõni sõidab külge.»

«Ärge poodi sõitke, teile aitab tänaseks.»

«Ta peab auto garaaži viima,» ütleb Kaarel.

«Las viib.»

«Mina pean sõitma, sest tema on purjus.»

«Sa oled ise ka, ära istu rooli, pärast hakkad võõrast autot kinni maksma. Las see olla siin.»

«Garaaži tuleb viia,» on uus mõte Kaarlile meeldima hakanud, see on tema enda mõte. Öde tuleb ja muudkui kaman-dab, mis teab tema meeste omavahelistest asjadest. See oleks praegu sõbra reetmine, kui laseks tal üksi sõita.

«Kui sa oled temast kainem, siis ütle talle, et ta ei istuks rooli,» keelatab Made.

«Kuidas mina saan teda keelata, ta on ise mees,» ütleb Kaarel.

«Ma räägin siis ise.»

«Ära mine, ega see praegu aita.»

«Aga sina jää ilusti koju,» veenab Made. «Lähme tuppa, ma tulen ka.»

«Mine sisse, ma aitan auto ära viia.»

Made taipab, et see on praegu meheau küsimus, et kange mees Kaarel ei tohi sõbra silma all ühele naisele alla jääda.

••• Mida rohkem räägid, seda kindlamad on nad oma ettevõtmise õigsuses.

«Ära sina mingil juhul rooli istu, sa oled niisama purjus kui tema,» vannutab Made.

«Kaasa pean ikka minema, et midagi ei juhtuks,» on Kaarel jonnakas nagu väike laps. Väikevend suure õe kõrval, kes harjunud aina üle olema. Eluaeg muudkui kuula teise õiget juttu. Täna läheb Kaarel sõbra autosse, mis saab Made teha. Aga see rahajutt on Madel küll päripidine, sest kust võtaks Kaarel selle summa, kui midagi juhtuks. Kõige rumalam see õde muidugi ka ei ole. Kaarel aga läheb, ja kõik.

Sõber on juba roolis, Kaarel kobib ta kõrvale.

«Nüüd sõidame sinu garaaži juurde,» ütleb Kaarel kõvasti, et õde kuuleks.

«Poodi,» on ka sõber jonnakas.

«Saad aru, ainult garaaži, või muidu mina ei tule sinuga kaasa,» on Kaarel kindel.

«Sõitke väga aeglaselt,» on ka Made auto juurde tulnud.

Auto liigub paigast. Made ruttab oma «Žigulisse» ja sõidab järele, et vend garaaži juurest tagasi koju toimetada, sest nüüd ei tohi neid kaht küll omapead jätta.

Kaarel suutis oma tahtmise läbi suruda, auto keerabki kodu-
õue.

«Kust tema siia sai?» imestab juht, kui näeb äkki Madet oma õuel.

«Sa ei märganudki?» naerab Kaarel. «Ta jälitas meid.»

«Mina kihutasin nii kiiresti, kuidas üks naine järele jõudis,» imestab tuikuv autoomanik südame põhjast, ise toetub igaks juhuks sõiduki najale.

*

Raha, raha on kõige tähtsam. Kaarel on küll näinud, kui enesekindlalt mõni mees end tunneb, kui rahapatakas taskus, ennast pole ollagi, aga kuraasi täis. Ütle sina mis sina ütled, aga raha on meie ajal ka üks prestiiži aluseid.

Oleks Kaarlil raha taskus, mine tea, ehk läheks vaataks noori tüdrukuid, mis häält Kata siis teeks.

Rahal on imejõud, üks mees olnud aastat nelikümmend aina haige, ikka üks ja teine häda, kaebab, käib arstidel, otsib ime-rohtusid, ei abi midagi, kurdab ikka. Nüüd oli hakanud aiandusega raha tegema ja haigused nagu pühitud. Kui sul on nelikümmend tuhat hoiuräamatul, siis tunneb su närvikava end päevast päeva ainult hästi ja haiglasena tundmiseks polegi seal enam ruumi.

Oleks minul, Koolira Kusma pojalt, seitse tuhat rubla kindlat sissetulekut aastas, et ei peaks iga rublat arvestama, kui välja annad; oleks et raha tuleb ja raha läheb ja ongi kogu psühho-

loogia, muud poleks murekski, eks mina oleksin siis ka ehk teistmoodi mees, seitsmetuhandene mees.

Ometi raha liigub, raha ei ole maailmast otsas. Inimesed sõidavad autodega, ainuüksi bensiinile kulutavad tuhat rubla aastas. Muidugi, kui kulutavad, kui see bensiin ei jookse kusa-gilt viltu.

Ometi korjub raha mõnda kohta. On veel raha ja on oska-laid inimesi, kelle juurde ta kipub.

Kui autoremontijal jätkub ülbust, et ei häbene küsida, saab ta varsti endale auto pealekauba.

Tallinna kandis teevad äri naistepäevatulpidega.

Peipsi ääres ja Tahkurannas räägitakse muinasjutte kurgi-parunite rahakotist.

Üks mees olevat võtnud kirvevarte valmistamise monopoli, teinud töötoa freespinkide ja muu vajalikuga, puha poolauto-maatika, ja on Eesti kauplused oma kirvevartega üle ujutanud, annab nii palju, kui turg nõuab. Müüb ametlikult koope-ratiivile, kellelgi pole midagi öelda. Keelad ära, siis poleks kirvevart kusagilt võtta, sest ega riik hakka niisuguse pisi-asjaga tegelema. Riigi kõrvalt ripatab nii mõnelegi mehele.

Õnne ja õnne vahel on muidugi ka vahe, ühel inimesel veab kahe-kolme kandi pealt korraga, teisel ei vea üldse just nende-samade kahe-kolme kandi pealt.

Kaarel kuulub niisuguste inimeste hulka, kelle ettevõtmised kisuvad kiiva. Võta või maja ehitamine, eks sinna alla ole läi-nud hulga raha, mis võiks praegu taskus olla. Mõnel on ju see summa taskus, elab kolhoosi või riigi majas, maksab kergelt üüri ega näe paha undki ehitaja muredest.

Majasse läheb kümme tuhat rubla, paneme oma töö juurde, ütleme kokku viisteist tuhat. Mihklil on see viisteist tuhat kulu-tamata, ta paneb summa hoiukassasse ja löikab intresse, maksab neistsamadest intressidest iga kuu üüri ja vaata et tal jääb veel pudeli või teise jagu vaba raha ülegi. Temal on nõnda-viisi katus tasuta pea kohal, või mis tasuta — see kolhoosi maja teeb hea mehe poolest oma elanikule igal teisel pühapäeval veel liigud ka.

Ometi oleks Mihkel rahas ka ilma selle viieteistkümne tuhan-deta.

Kas Kaarlil oleks siis raha taskus, kui tema elaks Mihkli asemel ametikorteris ja maksaks vaid üüri? Vale jutt, siis leiaks elu teda mõne kolmanda kandi pealt nõökida.

*

Viljandis rääkisid mehed ühes joomaseltskonnas, et «Norma» tahab laste mängulabidatele väikseid varsi, ilusaid siledaid treit-tud varrekesi. Labidaid teevad ise, aga kust varsi võtta?

See tundus päris tõepärane jutt, eks Kaarel võiks küll ühe sellise konjunkturiotsa üles korjata. Pole niisugust puutööd, mida tema ei oskaks ära teha. Mis need pulgad lopsida oleks. Rajaks töötoa, hangiks mõnesugused saed, laseks kasepakud laudadeks ja seejärel liistudeks. Laudadeks lõikaks ehk kolhoosi saekaatris, tuleks odavamgi. Küllap nuputaks spetsiaalse frees-pingi, ehk poleks vajagi oma pead vaevata, küllap on midagi taolist kusagil olemas, mine vaata ja tee järele või osta ära. Lihvimispingi peal lase varred pärast liivapaberiga üle. Kui tahavad ekspordiks, siis vaata, et vartele ei jääks oksajälgi sisse.

Huvitav, palju sellise pulga pealt saab? Kopikaid ainult. Ära naera, kopikatest ei korju midagi muud kui just rublad, aga rublad on juba teada, mis nad on.

Palju neid pulki päevas teeb? Oleneb, millised pingid üles sead. Neid võib saada arutu kimbu, mitu tuhat.

Ümmarguseks arvutamiseks oletame, et «Norma» maksab iga varre pealt kümme kopikat: siis teeb kümme pulka rubla, sada teeb kümme rubla, tuhat — sada rubla, kümme tuhat — tuhat rubla, sada tuhat — kümme tuhat rubla, miljon pulka teeb sada tuhat rubla...

Kaugemale polekski vaja, sada tuhat on kena ümmargune raha, ega ahneks tasu ka minna.

Miljon pulka — ei see arv vii veel täismehemõistust peast.

Kulub muidugi hulk kasepalke, ei tea, kui hulk, niisugust asja ei oska ühekorraga välja arvutada. Eks pea ühe paku prooviks ära tegema ja siis arvestama, kui palju varsi tihu kaske välja annab.

Võib arvata, et läheb röögatu riit...

Kaarel võtab paberi ja pliiatsi, püüab rehkendada, kuid ei saa päris õiget otsa kätte. Palju palke läheb ühte majasse, seda ütleks tema hommikul unise peaga ka ära.

Röögatu riit — kui meeter kõrge ja meeter lai, siis kaugelt üle viiekümne meetri pikk puuriit. Selleks kulub terve mets. Oma ümbert ei raatsiks raiuda, mine või Kärstna kandist ostma. Küllap Eestimaalt leiab need puud ikka, kase taha ei tohiks asi kinni jääda.

Puitu ostaks vähehaaval, sedamööda kuidas «Normast» raha laekub, aga tööpingid peab saama kohe. Värkstuba tuleks rajada krediidi abil. Nii tululiku ettevõtmise jaoks saab ikka kusagilt raha võlg.

Jätaks selle juurdeehituse pooleli, mis ei too rublatki sisse, aga neelab küll, hakkaks ka ühest õigest otsast kinni. Ümber-ringi oskavad inimesed raha teha, kas Kaarel on teistest kehvem?

Selle tööga tuleks ma toime, sellist puutööd pole olemaski, mis minu käes ei edeneks.

Nad rääkisid, et need mängulabidad lähevad ka välismaale, otsaga isegi Vietnami välja.

See kirvevarte mees tegi vaid Eesti jaoks, aga Kaarel ütutaks oma vartega üle kogu Aasia turu, Eesti muidugi ka, aga see on köömes, seda ei tasu rääkida, paljude Eestis neid lapsi sünnib, aga Aasias elab oma kolmandik inimkonda ja seal sünnib neid aina juurde.

Mängulabidavarred on kindel äri.

Nii viisi vea varsti kogu Kärstna kandi mets Vietnami, mis ütleksid selle peale Kärstna mehed ise? Teeks neile poe juures peataie välja, mis see siis enam nende asi oleks.

Seda ettevõtmist kui alustada, siis hakata suurelt.

Mina ütutan maailmaturu üle.

Aga hirmus palju sekeldamist on uue töö käimapanekuga. Aga kui ta kord juba jooksmas läheb, siis hoia kahe käega rahakoti raudu lahti.

Miljon pulka — kõlaks päris peadpöörítavalt.

Pulgamiljonär.

*

Kaarel ebaleb veidi, sest kunagi ei tea, miks sind kutsutakse. Kontorisse on töömehel endal vähe asja.

«Agronoom saatis sõna,» ütleb Kaarel esimehe sekretärile oma kohatu ilmumise põhjendamiseks.

«Ta tahtis silotorni juurde appi,» teab sekretär. «Ta on praegu esimehe kabinetis, seal on komisjon koos, astuge ise sisse, siis ta näeb teid.»

Kaarel teeb südame külmaks ja astub esimehe sildiga uksest sisse, ruumis on palju mehi, kes hoolega jälgivad esimehe telefonijuttu, vaid agronoom märkab teda ja viipab, et istu ja oota. Kaarel istub nurka toolile, püüab olla väike ja tähelepan-damatu. Ka tema jääb kuulama esimehe sõnu.

«Las ma olen süüdi,» ütleb esimees telefoni, «aga kolhoos peab kindlustusraha kätte saama... Las mind kaevatakse pärast kohtusse.»

Kaarel kuulis juba kolhoosi peal, et tulekahjukomisjon on kohal, on mehi Tallinnast ja Viljandist, aga et neid istub praegu, päise päeva ajal, siin üheksateist koos, seda ei osanud ta oletada.

«Ta lubas vabariigi tuletõrjeülemailt järele pärida,» vastab esimees teiste küsivatele nägudele. Oodatakse vaikides, kuni telefon heliseb.

«Ongi,» ütleb esimees, võtab toru, kuulab, annab siis toru üle. «Ministri asetäitja tahab rääkida rajooni kindlustusülemaga.»

Kindlustusülem kuulab esmalt, siis vastab telefoni:

«Millest tuli alguse saab, see pole üldse tähtis, peaasi on... Kui on käärimisega riknemine, siis ei saa kindlustus maksta.»

Kui telefonijutt lõppenud, oodatakse rajooni kindlustusülemat selgitust.

«On vaja selgeks teha, kui palju heinajahugraanuleid rikneb tulekahjus, kui palju käärimisega,» kinnitab ta.

«Küsigil pole öeldud, et selles tornis tohib graanuleid hoida,» lausub torni ehitanud rajooniorganisatsiooni esindaja.

«Aga pole ka öeldud, et ei tohi hoida,» pareerib ministeeriumi mees.

«Mina lugesin venekeelsest artiklist, et selles hoidlas võib säilitada ka rohuajahugraanuleid,» mainib esimees.

Jälle heliseb telefon, taas on teisel pool ministri asetäitja seekord soovib ta rajooni tuletõrjeülemat. Tuletõrjeülem võtab toru.

«Kui kindlustuselt hakatakse seda sadat tuhandet rubla nõudma, siis tuleb kriminaalasi,» vastab ta ministri asetäitjale.

Seejärel saab toru tulekahjukomisjoni esimees, lõpuks veel kolhoosi esimees. Kui ühendus Tallinnaga lõpetatud, siis selgitab ministri asetäitja mõtet esimesena kolhoosi esimees:

«Ta ütles, et kui seda kahju saab panna muule arvele kui tulekahjule, siis peab ka panema, sest meie vabariigis on tulekahjusid liiga palju. Aga kui muu põhjus takistab kolhoosil kindlustusraha kätte saada, siis olgu ikkagi tulekahju.»

«Sada tuhat on suur raha.»

«Tegelikult pole heinajahugraanulite säilitamistingimuste eeskirju olemas.»

«Teadlased pole uurinud, on võlgu.»

«Üks kolhoos peab end ohverdama, et katsetada, siis saavad teised teada.»

«See on kuivsilos torn.»

«Kui säilib kuivsilos, miks ei võiks siis säilitada graanulid?»

«Sõnastame akti nõnda, et kolhoos saaks kindlustusrahad kätte,» ütleb esimees.

«Püüame seada nõnda, et ei läheks tulekahjuna arvele,» sõnab rajooni tuletõrjeülem, «me saame pähe.»

«Tänavu on vabariigis poole rohkem söödahoidlate tulekahjusid kui mullu,» teab tuletõrje esindaja Tallinnast.

«On vaja silmas pidada, et kolhoosi ei saaks kohtusse kaevata,» arvab ministeeriumi esindaja.

«Süü võib langeda ehitajate kaela.»

«Ei lange.»

«Ministri asetäitja ütles, et kui on tegemist tehnoloogilise seadmega, siis ei lähe selle põlemine tulekahjude statistikkasse. Kas suur torn on ladu või tehnoloogiline seade?»

«Väiksem punker on tehnoloogiline seade.»

«See on suur summa, selle väljamaksmist ei otsusta rajoon, vaid vabariiklik kindlustusvalitsus.»

«Põlenud torni tühjendamise ja uuesti krohvimise kulu kandku ka kindlustus.»

«Aga väliskihis varem käärimisega riknenud graanulid tuleb maha arvata.»

«Ometi nähti leeki, kümme sentimeetrit leeki oli.»

«Teises samasuguses tornis on segasöödagraanulid, need on siiani hästi säilinud.»

«Teine torn tuleb ka tühjendada, mine tea, mis muidu võib juhtuda.»

«Kuidas tulekahju avastati ja kustutati?»

«Hommikul kell kümme nähti torni kohal auru, varsti mindi üles vaatama, torni keskel graanulite peal oli kümme sentimeetri kõrgune gaasileek, selle all olid graanulid kuni kaheksa sentimeetri sügavuseni pruunistunud. Tuli kustutati ära ja torni juurde seati pidev ööpäevane valve. Kolm päeva hiljem märkas valve, et torni küljeluugi prao vahelt pudeneb hõõguvaid graanuleid. Siis toodi tuletõrjepritsid ja hakati ülalt vett alla ajama. Jälle valvati kolm päeva ja vajaduse korral kustutati.»

«Kirjutame komisjoni otsusesse, et kogu betoonist silotornis olnud sööt, üheksasada nelikümmend seitse tonni graanuleid, riknes kuumuse, vingugaasi ja kustutusvee tagajärjel.»

«Kirjutame ka, et tegemist on tehnoloogilise seadmega, see on ministri asetäitja soovitus.»

«Laseme komisjoni otsuse masinal ümber lüüa, siis kirjutavad kõik alla.»

Jäädakse eksemplare ootama, kolhoosi esimees seab end tooli seljatoele lõdvaks, sest paistab, et tänane pingutus ja närvikulu on jälle kord asjad vajalikus suunas liikuma pannud. Tähtis on õige paber õigel ajal; kui see kord valmis ja suure masinavärgi rataste vahele lükatud, siis hakkavad need iseenesest sinu kolhoosi kasuks pöörlema.

Igal esimehel peab Tallinnas olema üks oma mees.

Mehed mõtlevad oma mõtteid; et üldist meeleolu tõsta, räägib esimees anekdoodi:

«Külas oli kaklus ja sepp lõi teise mehe maha. Kui asi läks kohtusse, siis hakati külas arutama, et meil on ainult üks sepp, aga kolm puuseppa, kuidas sa hakkad seppa süüdistama, parem las läheb üks puusepp vangi.»

Tuuakse ümberlöödud protokoll, see loetakse veel kord ette.

«Kolmandal leheküljel on soovitus, et vabariigi teistes analoogilistes hoidlates tuleb kontrollida sööda olukorda. Me peame kirjutama: analoogilistes punkrites,» teeb keegi õige märkuse.

Viimane lehekülg saadetakse veel kord ümberlöömisele.

Mihkel annab Kaarlile märku ja nad väljuvad esimehe kabi-

netist. Kaarel nägi esimest korda elus kolhoosi juhtimist nii lähedalt ja tal on kümme küsimust keelel. Koridoris pöördub ta oma õemehe Mihkli poole:

«Miks nad kõik siia kokku sõitsid, kui ministri asetäitja otsustas telefonis asjad üksi ära?»

«Ära küsi, inimene, ma ei tea,» vastab Mihkel.

«Kas esimees teab?» pärib Kaarel edasi.

«Esimees ka ei tea.»

«Ta teab ju kõike.»

«Kõike peale selle ühe pisiäsa, et miks käivad asjad just nõnda, nagu nad käivad.»

*

Nuumpullide laudas võtab Kaarlit vastu täissöönud loomade enesega rahulolu õhkkond. Mõnus puhkimine ning lihavate kehade elu ja liikumise vaikne sahin. Mõned sõimed tahavad remontida ja see anti Kaarlile tänaseks tööks. Siin on Kata kuningriik, Kata ja Kopli Maret kahekesi toimetavad kogu toimetamise selles laudas. Laut on vana, tahab alatasa kõbimist siit ja sealt, aga mis saavad pullid paremat nõuda, sest kõik hea saab piimakari esmajärjekorras endale.

«Tule, ma näitan,» kutsub Kata oma meest lauda keskpaika.

Pullid jälgivad võõravõitu meest peapöördega, see veidrik on nende tänase päeva sündmus. Muidu aina tappev igavus, aina ühed ja samad pullinäod ümberringi ning ikka needsamad Kata ja Maret varahommikust hilisõhtuni askeldamas; see Maret, kes laulu lõõritab, ja see Kata, kes ühel päeval su najal lohutamalt nutab, aga teisel päeval sind oma saamatute rusikatega pekstes süüdistab ilmakorda ja inimesi.

Too rusikatega vehkimine on ühele paadunud pullile peaaegu niisamasugune õrnuseavaldus kui kaelavoltide silitamine, need rusikad vaid masseerivad magamisest tuimunud rasket liha. Katat ei karda siin laudas ükski pull, ennem juba suhtuvad nad temasse heatahtliku arusaamisega, nende poolehoid kuulub rohkem Katale, kes tegeleb aina nendega, kas või kurjustadeski, kui noorele Maretile, kes ei lõõrita oma laulugi neile, hoopis mingile püksikandjale seal väljaspool. Maretile pole nad nagu inimesedki, ta ei tee neist peaaegu üldse välja, mõtleb oma mõtteid, vahel nagu ei märkakski, et on laudas, kannab masinlikult sööda ette ja kaob. Katale aga on nad alalised suhtlemispartnerid, Kata ei saaks kuidagi oma elu nendeta elatud, ja kuidas peaks üks pull muidu üldse teada saama, mis tähendab loomale inimese käsi, naisinimese käsi. Meesinimesed on küsitavam seisus, ja kui need juhtuvad lauta, siis katsub mõnigi loom rinnapõhjast üles otsida oma unustatud pullimõiret. See tänane mees aga on kurjusest kaugel, tema

peale pole mõtet isegi puhkida mitte, temast kiirgab vaigistavat heatahtlikkust, temaga võtaks mingi vasikaea-mängu üles, kui kett posti küljes ei piiraks liikumisvabadust nõnda otsustavalt.

Mees paistab hea, aga lõhn on tal nagu mõnel peletisel, tuletab veidi meelde praaga lõhna, kuid on kirbem, järsem; praak on mõnusalt hapu ja suupäraselt kibekas, aga see mees käib paksu pilve sees, mis lööb su nina esimesel hetkel nagu lukku. Päril vastik pole see lõhn siiski, kui saad esimesest ehmatusest üle, pullid sirutavad ninasid mööduvale Kaarlile järele, et nüüd juba hõrenevast lõhnapiilvest veel oma sõõm tõmmata. Laudast käib üle mingi mõistatuslik ergastumishoog, pullid ärkavad elutardumusest, neis tärkab ebamäärane rõõmulootus.

*

Annus viskab traktorikärult viimased hangutäied küüni, ronib siis maha, läheb traktori peale ja tõmbab agregadi hoone otsast eemale. Võtab reha, riisub pudenenud heina hunnikusse, tõstab ka selle ülalt luugiaugust sisse, seab siis redeli ja ronib vaatama, palju küüni katuse all veel tühja.

«Koorma surume ära,» arvab ta.

Reiaaluse lakas on heinte jaoks hulk ruumi, kuid kõigepealt panevad nad laudaga otsneva küüni tuubil täis, nõnda on tehtud nii kaua, kui Annus mäletab. Siit tõsta heinad talvel üle ukse lauta, pole vaja külmaga õue kaudu tassida.

Hein on tänavu hea, magusa lõhnaga. Juta õhetab kiirest tööst ja pilpakatuses säilinud päevasest hõõgusest, on visanud end poolseljakile heinalademele. Üks poisikeselik mälestus vilksatab Annuses, ta hüppab täielt hoolt Juta kõrvale selili.

«Praegu tahaks päris unistada,» ütleb Annus.

Nad vaatavad lähedalt pilpakatuse tuttavat mustrit, ammu ammu isa löödud katust, mis peab ikka veel ilusti vihma.

Tahaks, et suured hõredad vihmapiisad koputaksid katusele, oleksid nagu nõudlikud sõbrad ukse taga, ärataksid meeled ärkvele ja mõtted lendama.

Praegu võiks küll sadada, sest kogu kuiv hein sai varju alla.

Vahel tahaks mõtetele hirmus suurt lennuruumi. Kui nüüd hakkaks kõvasti sadama, oleks homme pool päeva siin raske keha järgi mõnusalt lohkuvajaval päikesest lõhnaval heinal pikali, mõtleks, unistaks, fantaseeriks ja muud poleks olemaski; maailma, seda tüütuseni tuttavat reaalselt maailma poleks olemaski, oleks vaid kujutluste ilm, see ainus, mitte ühegi teise maailmaga sarnanev ilm, mis saab tekkida vaid Annuse vaimus.

«Sa ütlesid kord, et künnad selle kraavitaguse unustatud mõõdi ümber,» mõtiskleb Juta.

Annus ei vasta.

«Künnad ümber ja viskad hea heinaseemne peale... Seda ei tea, kaua nüüd niisugust asja lubatakse, aga mõne aasta saaks kultuurheina... Hoiaksime lehma kõrval kogu aeg vähemalt kaht pulli nuumal. Piima on kauge välja viia, eks muidu võiks praegu kas või kolme lehma pidada. Selle heinamaa ja karjamaaga, mis seisab siin ümbruses aastast aastasse kasutamata ja kasvatab ainult kulu, võiks rohkemgi pidada, aga rohkem ei jaks.»

«Meil ei olnudki enne sõda rohkem lehma kui kolm.»

«Praegu on pullid meie jaoks etemad, neid ainult süüa,» kinnitab Juta. «Sul traktor käes, teeksid need väiksed talu põllulapid ära, nii et ei saaks arugi. Sa ikka künnad selle võsavahele ümber?»

«Kust ma seemet saan?» pärib Annus.

«Eks sa Mihkli käest küsi.»

«Ei sobi.»

«Kolhoos müüb, seda saab Mihkel ikka seada,» on Juta veendunud.

«Praegu, kui hakkaksid nii palju loomi pidama, oleksid nagu teorentnik, päeval müta mõisa väljadel, seejärel otsi ööst lisa, et oma põldu harida.»

«Paljuke seda heinaseemet kulub,» mõtleb Juta oma mõtet edasi.

«Vanasti sai vähemalt sulase enda eest teomeheks palgata, kui talu kandis.»

«Praegu pigistatakse üks silm kinni, keegi ei tule lauta su loomi lugema.»

«Nad võivad ka kaks kinni pigistada, aga töö teed ära sina, loomad talitad sina, ega nad appi ikka tule.»

«Ole rõõmus sellestki, et toda loomade arvu seadust eriti ei peeta.»

«Mul on vahel kuidagi raske tunne, niisugune ilma tulevikuta tunne, ja siis on mul ükstapuha, mis tuleb või kuidas on praegu,» ütleb Annus sõnad, mida ei ta naine ega ta isegi oodanud end ütlevat.

Kata ja Kaarel seisavad keset õue ja ajavad rahulikult juttu, täna paistab just Kata olevat see rahumeelsem pool.

«Esimees pakkus perekonnafarmi,» ütleb Kata.

«Sa võtsid vastu?» on Kaarel veidi irooniline.

«Ega minule üksi. Et sina tuleksid samuti pullide peale.»

«Ei ma usu, tal puutöömehi ka vaja.»

«Maret läheks siis lüpsjaks, nad seal suures laudas on väga hädas.»

«Ei usu, see esimees ei paku nii umbropsu.»

«Aga pakkus.»

«Siis tuleb tõsiselt mõelda, mis kasu ta sellest tehingust loodab. Miks ta arvab, et minu pealt saab pullide juures suuremat tulu lõigata?»

«Nüüd on perekonnafarmid moes, eks ta sellepärast rääkinud.»

«Ma olen kakskümmend viis aastat kolhoosis olnud, kõiksugu ajad ära näinud, see on minevik, kui kolhoosiesimehi sai iga uue tuule järgi jooksutada, nüüd nad ei rutta enam tühipaljale jutule kooris järele kiitma. Kui meie oma midagi kavatseb, siis on ta selle ise välja mõelnud.»

«Mina oleksin küll nõus,» kinnitab Kata. «Poissi võiks siis vahel laudas tööle panna, tuleks temal ka miski huvi.»

«Tema on midagi välja mõelnud ja nüüd on minu kord välja mõelda see tema mõte. Ega kolhoosnik jookse samuti enam umbropsu, need ajad on ka möödas. Kui mina taipan, mis on tema nõuks, ja kui sellest tõuseb ka minule tulu, siis vaatame, mis teeme. Kui aga ei taipa, siis on kõige targem jätta oma nina sinna toppimata, siis las peab ise oma perekonnafarmi. Muidu oled pärast see loll.»

«Juurdekasvu pealt saaksime suurt tasu, hooldaksime paremini ja saaksime, esimees sõlmiks kindla kokkuleppe,» käib Kata peale.

Ei, seda ma ei tee, seda mitte — langeb äkki nagu taevast hele valgus üle Kaarli. Oma Kataga ühes töötada; tööl, kodus, puhkehetkel; Kata ja Kata. Matku Kata see mõte kohe maha, tuleb talle mingit kolli silma ette maalida, et ära kohkuks, muidu ei lõpegi jutt otsa.

Ei mingil juhul, see oleks Kaarlile kindel lõks. Kas Kata mõtles ise välja, läks esimehega rääkima? Kaarel päevade viisi Kata silma all. Ja Kata käpa all. Kui juhtud ta välja vihastama, siis ei tulegi ta tööle, tehku Kaarel üksi, ega loomi saa süüta mata jätta. Sul pole enam pühapäeva ega argipäeva. Mis praegu viga, on teada töö, ei pea rabama, teed, nagu tunned, oled peaaegu ise enda peremees.

«Kata, sa tead meie esimeest, tema ei lähe niisuguse asja peale välja, millest ei saa kolhoosile kasu lõigata, hoia sellest perekonnafarmi mõttest nii kaugele eemale kui saad.»

«Mis sellest halba võib tulla, see pole mõni nägemata asi, ma olen juba aastaid laudas, ongi peaaegu minu laut, mis üllatust seal juhtuks?»

«Ole edasi oma laudas, mina ei keela, tasu juurdekasvu pealt on praegugi seesama, mille poolest too perekonnafarm sulle nüüd äkki parem paistab?»

«Aga halvem ka mitte,» ütleb Kata.

«Mõttele veidi. Süüa juurdevedu jääb endiselt kolhoosi asjaks, aga ise tead küll, kuidas võib juhtuda, hilinevad või toovad

... vähem; juurdekasv kahaneb, palk kahaneb, sa maksad kolhoosi organiseerimatuse või lohakuse oma taskust kinni.»

«Aga...»

«Remondimehed lähevad siis ka lohakamaks, aga vanas laudas on alatihti midagi seada. Esimehel jälle hea öelda, et pisi, et Kaarel, oskaja mees, on ju laudas, teeb ise muu hulgas ära. Teen remondi ära, aga ei näe selle eest kopikatki. Mine katsu esimehega rublat pooleks tõmmata, et mis minule, mis kolhoosile. Esimehel oleks loomulikult hea, kui saaks selle laudarisu minu kraesse sokutada. Ja ma teeksin muidugi korda, olen niisugune inimene, et teeksin töö ära... Hoia sina perekonnafarmist eemale, las nemad vahutavad, kuni ära tüdinevad, siis on jälle vaikus.»

«Ma ei tea...»

«Mina tean. Puhkuse organiseerimine, või kui üks meist haigestub, siis asendaja organiseerimine — kolhoos ei näe sellest kurja undki, kõik meie eneste mure. Mis kolhoos see siis on, milleks kolhoosi enam vaja, suurt kontorit inimesi täis. Sa ei saa streiki ka teha, kelle vastu sa streigid, sina minu või mina sinu vastu?»

«Oled küll palju streikinud!»

«Ma pole, aga ma ütlen põhimõtteliselt.»

«Ma tean küll su põhimõtet,» torkab Kata.

«Kolhoosiga katsu võimalikult selget sotti ajada, ära mine udu peale välja,» ei lase Kaarel end oma joonelt kõigutada.

«Sinuga ei saa midagi arutada.»

«Sa ei märkagi, kui sul nahk üle kõrvade tõmmatakse. Neil on ülesanne toota võimalikult odavalt võimalikult rohkem.»

«Sina aga tahad võimalikult kergelt võimalikult suurt palka,» turtsab Kata tigidalt, sest on juba selge, et tema Kaarel ei tee perekonnafarmi.

Rajooniülemus palus vähemalt pool tundi oodata, mida hakkad sa Viljandis selle ajaga peale? Mihkel on küllalt rahutu, et aega ooteruumis mitte niisama surnuks istuda. Ta tõuseb ja läheb tänavale, jalad ise viivad lossimägedesse varjuliste puude alla, kus kõik kõneleb minevikust, eesti rahva ennemuistsest ajast. Looteas teeb inimene läbi kogu eelneva evolutsiooni ainuraksest kuni oma bioloogilise liigini; kas inimene oma elueas, kui ta on kahele jalale tõusnud, teeb läbi oma rahva evolutsiooni koopahämarusest siiani?

Mihkel istub pingile, praegusel hetkel pole tal mingeid kohustusi ja eelseisev kohtumine on ka mõeldud vaid talle pika paitegemiseks, neil see tööplaanis sees, vaja linnuke kirja panna, aga las kiidavad ka vahel, ega kiituski mööda külgi maha jookse.

Aeg, peatu.

Väikene Mihkel istub koos suuremate poistega laial lehmakõrgusel kivimürakal ja koksib pähkleid katki. Lõuna suunas kaldu kiviselg on istme all mõnusalt soe. Pähkliid on maitsvad.

Mihkel on suutnud juba kolm korda ise kivi otsa ronida, teiste abi pole vajagi, nüüd võib ta kogu elu, kui vaid tahab, selle kivi otsa ronida, ja kui veel kasvab, siis hooga joosta, nagu teevad suuremad.

Terve igaviku oli see kõrgus siin kättesaamatu unistus. Päril algul ei julgenud isegi teised teda üles punnitada, et viimati veereb alla. Siis tuli aeg, kus üks tiris ülalt käest ja teine lükkas alt takka, ta võis jõuda siia kõvale libedale kõrgele kiviturjale, kus hirm naelutas vaikselt istuma, kuigi teised ta ümber lõbusalt karglesid.

Kuidas saada üles, kui ise seda ei suuda, see on väikse pea jaoks vahel nii lahendamatu ülesanne, et nutt varuks. Kui nad on heas tujus, siis aitavad, aga kui mitte, mis saad sina parata?

Ärge väikest üles tirige — ema keeld neil ka käepärast, aga see kaotas mõju, kui mindi üleemeelikuks, keeld ei määranud tegelikult midagi. Määrasid kaks ränka asja — unustamine ja kiusamine. Sind lihtsalt unustati, et sa vahid sealt ääre alt igatsevi silmi üles, või siis lausa kiusati, et mina saan, aga sina ei saa. Kõik need alandused on tulnud läbi elada ja iga kord väljapääsu otsida. Kui kaua aega pidi ta lootusetuult ronimiskatseilt pettununa maha tagasi astuma.

Eile sai ta äkki üles. Isegi ei uskunud algul, libistas end kõhuli alla nagu ikka ja proovis jälle ja sai tõesti. Täna on ta taas omal jõul kivi otsas, ööga ei unustanud seda oskust, nüüd on ta kogu mäletamise alguseni kestnud elu kestel juba tervelt kolm korda ise suurkivi turjale tõusnud, koksib väikse muna-kaga pähkleid kui mees muistegi, kui võrdne maailma teiste võrdsete hulgas.

Sellist rahulikku iseteadlikku ülevust pole tulnudki rohkem läbi elada kui sel alandusest ja unustusest omaenda jõul ülestõusmise tunnil. Sa ei sõltu enam kellestki, teed, mis tahad. Võid tulla ihuüksinda ja seista siin ülal kui ainuvalitseja ja vaadata maailma, mis laiub su ümber hoopis teistsugusena kui alt maadligi vaadatuna.

Teiste jõust ja heast või halvast tahtest sõltumatuse tunne on üks kallimaid lapsepõlveelamusi.

Kui hirmus tähtis on meil kõigil tunda, et jaksad ise omal jõul tõusta suurkivi otsa, tõused sinna, ja kogu alandus on korrapealt kadunud, nagu poleks sa iial nutnud väeti, sõltuva, oma jõuetust tundva inimese kuumi kibedaid pisaraid.

Annus läheneb kohtumispäigale ja süda põksub sees. See on õnnelik juhus, et ta nägi kaubamajas Madet, nüüd ei pea buss ootama, saab Viljandist varem minema. Made ütles, et ta «Žiguli» seisab raamatupoe ees parkimispaigal.

Made läheneb teiselt poolt, nad märkavad teineteist korraga ja naeratavad eemalt, peaaegu nagu vandeseltslased. Nende vandeselts kestab küll vaid see pool tundi, mis võtab aega autosõit Viljandist koju, aga seegi on Annuse elus sündmus, sest niiviisi päris kahekesi pole ta oma naiseõega olnud ei tema mis ajast. Annus tahaks kättpidi tere anda või ükskõik mis moel Madele oma vaikset rõõmu väljendada, aga jõuab auto juurde ja seisab kui nui, kuni Made avab ukse ja palub teda sisse. Nad istuvad kõrvuti, Made käivitab vilunult ja võtab kohe paigast, suvine aeg, mootor pole jõudnud jahtuda. Kummaliselt vaikne on autos istuda, kui võrdled oma traktoriga.

Imelikult leebe õhustiku loob ainuüksi see, et Made on su kõrval.

Kõige suurem ime oleks, kui Made ütleks nüüd, mil viimane Viljandi maja jääb selja taha: täna alustame siis ometi viimase ümbermaailmareisi, mina ja sina, mina roolis, sina minu mehaanik, aasta pärast sõidame maamuna teisest küljest jälle Viljandisse sisse, aga praegu keerame vasakule, Tartu peale, sealt Novgorodi poole, siis jõuame Novosibirskisse ja kunagi Alaskale ja San Franciscosse...

Made keerab järve otsast ikkagi paremale, Holstre peale.

«Vambola» kolhoos on maailma lõpp, tupik, ja varsti oleme päral.

«Meie poiss on kurb, et ei läinud õpilasmalevasse, nüüd kahetseb,» ütleb Made. «Tahab kallist makki osta, aga isa ei anna nii palju raha. Et poiss õpib elus kõike kergelt saama. Poiss peab plaani, et teenib ise järgmisel suvel, siis saab osta. Mina ei tahtnud kevadel, et läheb nii vara tööle, organism alles arenemata.»

«Nüüdseil lastel on teistsugused unistused, kui olid meil, sinul ja minul,» püüab Annus alateadlikult Made ja enda mõtteid ühendada.

Made jätkab juttu oma laste teemal ja põikab korra Mihkile. Annus on sõnakehv. Made märkab tema kohmetust ja püüab asja omapoolse jutukusega parandada, kuid sunnib sellega mehe veelgi rohkem endasse tõmbuma.

Kui oleks pikk vaikus, kas siis Annus saaks end äkki Madele avada?

Missugune tunne oleks, kui Made räägiks Annusest niisamamuguse osavõtlikkusega nagu oma lastest?

Mis Madel maksaks küsida: kuidas sa, Annus-poiss, end tunned, kas tervis peab traktori peal ikka vastu? Kas sa maailmareisile oled mõelnud — kui jätkaks kõik siia paika ja haihtuks?

Annus tunneb äkki ängistava selgusega, et see hetk kaob, nagu on kadunud kõik hetked, ja ta pole kunagi teinud katsetki püüdmatut püüda. Ta on oma suure välise kohmaka kesta vang, ei pääse tema sealt välja oma hingest teistele teatama, ei pääse ükski väljast sinna sügavasse pilku heitma. Ta pole tegelikult kellelegi elus põhjani avanenud.

Ta tahaks väga endast midagi hoopis salajast välja pursata, aga praeguses situatsioonis oleks see Madele koomiline. Madel on takti, ta ei naeraks. Kas peaks hullumeelseks?

Tema, Annus, elab enda sisse, kogu elu, liiga enda sisse; Made mahedus on teda kõige rohkem õhutanud hinge paljastama, aga nad pole selleni jõudmiseks kunagi küllalt kaua koos olnud.

Milleks on teised inimesed üldse maailma loodud, kui neid pole sinule olemas?

*

Kaarli hinge ei anna ikka veel rahu Kata salakaval perekonnafarmi asutamise trikk; kuidas tohib üks naine arvata, et ta võib mehe mõtlemises üle trumbata; kui tütarlaps võrgutab poisslapse oma avastamata aladega ära, lülitab poisi mõistuse välja, see on iseasi, aga tulla lollitama täisealist meest, kes juba palju aastaid perekonnapea...

Kaarel askeldab riidamaal, kui Kata astub juurde, et toogu pliidi jaoks puid kööki.

«Mul on üks hea mõte, parem kui su perekonnafarmi kaup,» ütleb Kaarel ja taipab samas, et selle jutuga saaks Katat kiustata.

«Sinu mõtted on kõik teada,» vastab Kata.

«Brigaadiviisiline töövõtt on progressiivne vorm, ma otsustasin ka üle minna brigaadiviisilisele tööle.»

«Teil ongi brigaad.»

«Ega ma ehitusest räägi, mul on palju parem ots soolas... Esimees pakkus, ütles, et sa, Kaarel, mine õige kartulikasvatamise brigaadi, seal on hoolikaid mehi vaja.»

«Kes siis puutööd teeb?»

«See on segabrigaad, peab kõike tegema. Näiteks sügise eel lõõme kartulikastisid kokku.»

«Ei ma usu.»

«Mida?»

«Et esimees pakkus.»

«Kes siis?»

«See on agronoomi rida.»

«Aga kui pakkuski õimees? Kuidas ma saan siis ära öelda? Pakkus sugulase poolest head otsa. Raha paistab sealt tõesti rohkem kui muidu ja tööreegleid pole mingisuguseid,

peaasi et kõik vajalik saab tehtud. Juhtub, et teed ööd-päevad seejärel satub kõige ilusamal põuaajal nädal priiust. Kõik oma asi, ei peremeest, ei sulast, sügisel anname saagi kolhoosile üle ja paneme vastava rahapataka tasku, jagame omavahel ära ja elame. Hakkame elama.»

«Mina ei saa aru, kas sa räägid tõsiselt või? Siis oleks perekonnafarm ometi kindlam võtta, talvekski töö olemas.»

«Talvel lähen jälle ehitusele.»

«Teeme perekonnafarmi,» ärkab Katas uuesti lootus.

«Kartulibrigaadi kõrval on see täitsa mage mõte. Kartuli brigaad on nagu pokkerimäng: kui julged riskida, siis võid rän-
galt võita.»

«Risk tähendab ka kaotust.»

«Ei me kaota suurt midagi, aga võita võime, ka teiste arvel ja päris puhtast taeva armust... Sa mõtle, kui kartuli õitse-
mise ajal tuleb üks kena vihmapäev. Neid tonne ei jõua kokku lugeda, mida annab juurde õigeaegne vihm, aga iga üle plaani
saadud kartulitonn on kõva võiduraha... Sajab, heinalised
vannuvad, meie rõõmustame, peame palvetundi, et varsti saa-
baks uus sahar.»

«Palvetundi viinaga.»

«Kui mõnepäevaste vahedega tuleb muudkui vihma — seda ei oska mõeldagi, mis siis sügisel saab. Vihmapäev on meie jok-
ker, ja neid võib kätte tulla rohkemgi, mitte ainult kaks... Muidu läheks vihmakasu ainult kolhoosile, aga kui on brigaadi-
viisiline töövõtt, kindel kokkulepe, siis lõikame ka meie oma
suured lõikused.»

«Nüüd sa liialdad.»

«Ei liialda, ja kõige kuradim on see, et me kühveldame neid suuri rahasid ka sinu arvelt. Sa ei näe õrna undki, kui meil on sinu lauda sõnniku pealt tuhanded taskus. Ega vihm iseene-
sest saaki tõsta, aga ta aitab paremini ära kasutada sõnnikut, mis me välja veame ja kartulile anname. Sina ei keela ju, sul hea meel, kui koristame sõnniku jalust ära. Sina naerata alati, kui sinu seljast kooritakse. Kolhoos ei ole sulle siiani sõnniku eest kopikatki maksnud, miks peaksime meie maksma, kolhoos
tasub sulle vaid pulli juurdekasvu pealt ja ongi kõik. Sinu sõnnik on meie kartulibrigaadi kullaauk.»

«Ma ei anna siis muidu.»

«Ma hakkam ehk isegi brigadiriks, agronoom pakkus. Räägin Annusele augu pähe, tuleb meile traktoristiks, ta on hoolikas mees, meil ei jääks midagi tegemata, mida üldse annab kartuli juures teha. Mina aga paneksin muhedalt teiste kõrval rahasid tasku.»

«Sa hakka parem esimeheks.»

«Ei, esimeheks küll ei hakka, teda võivad väga kergesti kohtu alla anda, ma kuulsin üht niisugust juttu pealt. Brigadiriks.»

«Kartul õitseb juba,» taipab Kata.

«Praegu on õige aeg tuleva aasta kartulikasvatuse eribri-
gaadi kokku klopsi.»

«Head sellest ei tule,» ohkab Kata.

«Ega ma tea ka veel täpselt, kust ma hakkam raha tegema, aga hakkam.»

*

Kaarel on unustanud end istuma riidamaale laiale puulõhku-
mispakule, ölad eluväsimusest longus ja mõtted hajevil.

Mis aasta edasi, seda raskemalt tuleb elu sulle meelde, et ta on elu.

Kui mõelda lapsepõlve tagasi, siis paistab sealne elu ühegi plekita, ainsagi vaevata. Kas on looduse seadus, et iga uus aasta, mis tuleb, rõhub inimest aina rängemalt, et selline ongi kõigi inimeste saatuse, on olnud maailma loomisest alates. Või on Kaarel teiste seast valulapseks välja valitud. Või on maailm just Kaarli maa peal olemise ajal teist külge pööramas ja on pöörates Kaarli oma külje alla kitsikusse jätnud, nagu lohakal emisel juhtub mõne pörsaga.

Lapsepõlvkodus oli õue all põllu ääres väike liivauk, kust algselt võeti ehitusliiva, kuid siis läks laste valdusse. Kaarel mäletab seda mänguvälja juba sellest peale, kui ümbritsev maailm hakkas oma jälgi mälusse talletama. See oli suurim eneseunustuse paik, seal kadus meelest kogu ümbrus, jäi vaid suur rahulolu, mõnu enda liikumisest, leidlikkusest, nauding juba sellest, et sa oled olemas. Siinsesse maailma tõi tagasi vaid ema hõige, kui ta sööma kutsus; see reaalsusse kiskumine pol-
nud samuti kare ega kohutav, sest ka söömaeg pakkus mõnu.

Elasid, ja ühegi järgmise hommiku ees polnud sul hirmu, niisugust, millele sa ei oska õieti nimegi anda, hirmu, et pead jälle ärkama ja pole teada, mis inetut toob sulle uus päev. Halva elupäeva tõenäosus ripub su kohal kui raske sünge vari, millega ei oska võidelda. Mõtted ja võitlused siis, kui sind tabab mingi tegelik äpardus, aga mida peale hakata, kui jälitab ine-
tuse peatse võimalikkuse nähtamatu eelõud?

Kuidas nüüd saavutada kogu ümbritseva maailma unusta-
mise õndsust?

Teadagi kuidas, aga see kõik on ajutine tuimastus, viina-
uimast väljudes on lootusetuse masendus veelgi rusuvam.

Laps läks liivauku mängima, aga mida peab peale hakkama täisnimene keset oma elu? Kes ütleks? Kõik jäetakse su enese hooleks.

Iga päev ja alati on kui keegi tagurpidi su kukil.

Kana rabeleb takus, ei jõua kusagile välja.

Kogu maailm nagu laseks liugu su turjal.

Sina aga tee teiste inimeste ees nägu, et kõik on korras, ol aga rõõmus ja koguni kelgi millegagi, et mängida kõigest üle olekut, sest kelle juurde sa lähedid kaebles; kui oled täis mees, siis pead teadma, mida maailm sinult ootab või mida ei oota.

Mihkel on mõttesse vajunud. Vanaks elada on me kõigi ees märk, sest kes ei igatseks elada viiskümmend... kuuskümmend... seitskümmend aastat... Mitte surra noorelt, elada vanaks, inimlikult mõistatav soov.

Miks läheb mõte nendele teedele juba enne viitkümmend? Kas viiskümmend on ka saavutus, kas võib juba õnnelik olla, et sulle nõnda palju elupäevi kingitud? Nii mõnelgi meist ei näinud isa oma poolesajandat sünnipäeva.

Viiekümnes on ehk esimene kokkuvõtetegemine või esmakordne mõtlemanõksatamine, et ükskord tulev vanadus pole lihtsalt suur aastate hunnik, vaid rahulolupõlv, segamatu enesest rõõmu tundmise aeg.

Viiekümneselt märkad, et elu on sorisenud nagu jõeliiv sõrmede vahelt läbi, jätmata pihku midagi su enda jaoks, ennustamata mingit raugaea hingetuge. Viiekümneselt jõuad ehk veel elupööret teha, et ära teenida elulõpu hingeõndsust.

Hingeõndsusele mõelda oleme üldse unustanud, me poolpimesi aina edasi tormajad. Kuhu tormad, külamees? Ajaloo tuul viib mütsi peast, ükskord lõdised omaenda hingekõleduses.

Millega jääd ükskord oma lõpu eel rahule, mis tundub siis tagasi vaadates su elus sulle endale tähtsaim?

Peatu, tormaja, võib-olla on vaja suunda muuta! Siiani elasid väljapoole, elasid just nagu õilsalt, ennast ohverdades, aga ehk oled elanud hoopis millegi tarbetu ja ajutise nimel, võib-olla päris mõttetuse nimel, mis ei kasvanud välja su hingevajadusest, vaid oli juhuste kokkusattumise rägastikus kogemata kaelalangenud koorem, mille all oled eluaeg küürus olnud; jumal hoidku, et ajalugu ei naeraks ükskord su üle, et see sinu oma oli tühipaljas tarbetu prahikoorem, kuid sa kakerdasid tõsiasjalikult, ise teadmata, et tulevaste põlvede silmis oled tavaline mittemiski. Ise arvasid oma kohtlases tõsimeelsuses, et elad teiste inimeste, nende hingeõnnistuse nimel, võitled teiste õnne eest. Aga tegelikult viskasid omaenda mõistuse ja südame lihtsalt prahihunnikusse. Oi õudu, kui ükskord vanas ja targas eas märkad juba ka ise, kus nad sul asuvad. Kuhu sa siis põgened oma südametunnistuse eest, ei saa rahu ei ööl, ei päeval?

Parem kaalu juba nüüd, millega su hing rahule jääks, kui sul on ükskord kohutavalt palju aega oma elu üle järele mõelda.

Mis on just minu olemusest lähtudes tähtsaim, kui peaks möödunud elust mõne kullatera välja noppima? Kas Made, töö, lapsed, omaenda lapsepõlv...?

Ega enda eest naljalt pääse, on ju nähtud, kuidas mees seitsmekümneselt või seitsmekümne viieselt äkki märkab, et kuulsus ja tähelepanu, mis teda ümbritses täismeheas, et see oli paljas tarbetu vaht, mille peale pugejad hurraa hüüdsid, teda silmakirjalikult ülistasid, varjates elutõe ta silme eest.

Vähe on raugaeelikuid, kes suudavad sel ärkamispäeval oma elu tühisust tajudes enda vastu ausaks jääda; nad asuvad oma harjumatu ebamugavustunde põhjusi iseenda eest varjama, annavad oma tärkava südametunnistuse komplekside meelevalda, jättes end nõnda ilma oma ainsast targast teejuhist, ja hakkavad manguma, räuskama või vehklema, kes kuidas, kes millise kompleksi pakutud näilist mõnutunnet eelistab. Üks hakkab lunima aumärke või kõlavaid aunimetusi, teine põhjab nooremaid ja andekamaid, kolmas süüdistab igaüht enda mahakiskumises, neljas teeb seda kõike korraga...

On isegi nähtud, et mõni kiiremini raugastuv hakkab juba kuuekümmeselt oma kompleksidelt võltsi hingekosutust kerjama.

Mihkel, mõtle, kas ka sina oled kord poollollakas vanamees, kes vehkleb oma virila minaga teiste nukraks naeruks? Sulle on juba selle maailma tühist kassikulda mokale määratud, nagu oleks see ehtne mesi; oled küll sinnapoole teel.

See on see suurim üksindus, kui oled vanas eas lausa iseendata üksinda.

«Me oleme sinuga laugud, nii neid varem nimetati,» sõnab Mihkel.

«Meheõemes,» ütleb Kata mõtte kuuldavalt välja.

«Naisevennanaine,» vastab Mihkel samaga.

«Need on siis laugud?» pärib Kata üle, sest Mihkliga kahekesi on imelik olla ja millest sa temaga räägid.

«Abiellumise teel sugulaseks saanud inimesed.»

«Kas keedan kohvi?»

«Pole vaja, me tulime vaid korra, Made kutsus mind kaasa, sest siit edasi on meil ühine minek, läheme sünnipäevale.»

Made tuli ema vaatama, tema jutukõmin kostab kambrikest, jättis laugud ilma pikemata kahekesi omapead ja läks ema hellitama.

«Kaarlit ei ole ka veel tulnud...» kohmab Kata. Eks mehed omavahel leiaksid ikka mingi jutu.

Aga parem juba olla kahekesi Mihkliga, kes on inimesena

Kata silmis erapooletum kui see... kui see Made. Minia peab vanainimest päevast päeva hooldama, aga tütar käib pidukleidis korraks vaatamas, kui tuju tuleb.

Ega selles Mihklil süüd ole mingit, tema on teada hea mees, Mihkel on rahvamees, oskab kõigiga läbi saada. Mihkli poolest võiks Kaarli ema kohe praegu siit tütre juurde kolida, aga Made ise pole kunagi sellist juttu alustanud.

«Naised rääkisid, et esimees pannakse vangi,» leiab Kata hea teema. «Selle silotorni pärast.»

«Miks siis teda?» imestab Mihkel. «Võib-olla hoopis mind?»

«Kas tõesti panevad sind vangi?» on Kata siiralt kohkunud. «Nii kuulsat inimest ei saa ometi vangi panna.»

«Saab küll, aga ega nad nõnda lihtsalt pane, sest kes hoiab siis kolhoosi korras. Palju muudki, mis oleks võimalik, ei saa tegelikkuseks, sest pole, kes tööd teeks.»

«Kas sa organiseerid kartulibrigaadi, Kaarel rääkis midagi, et brigaadiviisiline töövõtt?»

«Ei mingit kartulibrigaadi, see oleks nagu kolhoos kolhoosis.»

«Räägivad, et niiviisi saab rohkem kartulit.»

«Igasugust asja räägitakse, muud enam polegi, kõik aina räägivad; nagu keegi mingit uutmoodi sõna kuuleb, nii hakkab seda heietama. Kartulibrigaadis oleksid tublid mehed kinni, neid ei saaks kiirel heinaajal ja teraviljakoristamisel appi kutsuda, nad ütleksid, et neil oma töö ootamas, nad omaette pere-mehed. Minul kaoksid kolhoosi juhtimise võimalused käest, sest poleks enam õigust paigutada inimesi sinna, kus on parajasti kõige kiireloomulisem töö. Kõik muu peale kartuli hakkaks logisema ja kolhoos käiks oma kartulihunniku otsas alla. Mul pole nii palju inimesi, et saaksin kedagi priiks lasta.»

Nüüd ma Kaarlile ütlen, mõtleb Kata parastavalt. Mihkel ise ei teagi, aga ta on Kata poolt.

«Kas kuulus on hea olla?» tahab Kata teisele midagi head öelda.

«Ma ei tea, mis asjast peaks aru saama, oled sa kuulus või mitte.»

Kata ei oska teda õpetada.

«Gagarini seavabrik ajab oma läga, et maa ja ilm on täis,» tuleb Katal uus idee pähe.

«Sealiha ei ole jumalale päris meelepärane, eks ta selletõttu kiusab neid inimesi,» arwab Mihkel millegipärast.

Katale meenub Kaarli süüdistus, et ta ei saavat kunagi naljast aru. Praegu peaks ehk naeratama, aga kui Mihkel oleks veidigi usklik, siis ei sobiks. Kas Mihkel on usklik; seda pole küll kuulnud, aga mis ootamatusi sa vahel ei kuule. Katal endal pole jumalast sooja ega külma, aga Mihkel on Katast nii palju targem, et teda ei hakkaks küll ümber pöörada. Nii kaval on

Kata siiski, et otse küsima ei lähe. Kaarel peaks oma õemehest ometi sellist asja teadma, küsin pärast tema käest.

Made ise küll usklik ei ole, tema vahib meestele avalikult otsa. Mihkel on üks mõistlik mees, miks ta võttis just Made? Kuigi jah, ega äkki oskakski ette heita, mis võiks Madel pere-naisena viga olla. Küllap ta on oma perele hea, aga vennale ei mõtle, hoiab ema siin, ehkki vend elab vaesemalt kui tema. Kui olla aus, siis on see elamine venna arvel, Kata arvel muidugi ka. Mihkli asi see pole, Mihkel on tolele vanainimesele just niisama vähe sugulane kui Katagi. Hetkeks tundub Katale, et Mihkel on neist kõigist kõige rohkem ta enda sugulase moodi. Oleks Mihkel tema vend ja see vanainimene nende kahe ema, siis viiks Mihkel ema kindlasti ära. Ei, ega siis olekski probleemi, oma ema on oma ema.

Mihkel ei näe vana välja, eks ta ole kerge töö peal, Kata enda tööga ei saa võrreldagi. Mihkli külaskäik tekitab alati mingi tunnetesegaduse ja Kata ei oskaks isegi öelda, kas see tulek on kokkuvõttes hea või halb. Mingi piinlikkuselaine käib üle, et nad Kaarluga vaeselt elavad, muul puhul pole ta sellele öieti mõelnudki, aga Mihkel tuleb nagu pooleldi teisest maailmast ja viib Katagi mõtted teisale, teistsugusele elule. Aga või see on Kata süü, Kaarli-suguse mehe kõrval polegi muud oodata. Katat ei saa hukka mõista, temale tuleb kaasa tunda.

Ülendav on muidugi ka, et Mihkel astub Kata tarre sisse ja on siin poolkaudu omainimene, nüüdki ütles tulles nii tore-dasti — langud.

«Maainimese elu on raske,» arwab Kata.

«On küll,» nõustub Mihkel.

«Sina oled ka valitsus.»

«Ei usu, ma olen ehk spetsialist, lihtsalt asjatundja ühel alal, müün riigile oma erioskust, nagu sina müüd oma tööjõudu või nagu igaüks äritseb sellega, mis tal juhtub parasjagu olema.»

«Mis muud nüüdsel ajal müüagi.»

«Mõni müüb härjaliha Pihkva turul, mõni käsitööd, oma-tehtud korve Viljandi turul, mõni pakub tänavanurgal lilli; müüa on nüüdselgi ajal.»

«Mis selle sinu kauba nimi oligi?» on Kata veidi segaduses.

«Mõistus ehk, muud mul polegi midagi turule viia, ma olen selles mõttes päris paljas poiss. Kui mõistus ühel heal päeval üles ütleb, olengi kerjus.»

«See on siiski kaup, mis ei lähe nii kergesti hapuks,» püüab Kata vestluse kõrgusel olla.

«Peaaegu, aga ega tohi päris kindel ka olla. Kui näiteks turul ei ole mõistuse järele nõudmist, siis ei saa sa teda müüa, jääb kasutult seisma, mine siis tea, mis juhtub.»

«Praegu lasevad koduste loomadega raha teha, ei tea, kui kaua nõnda lubatakse?» küsib Kata.

«Kuni rahva toitmine on probleem, läheb seda vaja,» arvas Mihkel.

«Millal see aeg teistsuguseks läheb?» mõtiskleb Kata.

«Seda ei tea mina ega mitte keegi teine.»

«Mis seal kontori pool ka uudist?» otsib Kata jutujätku.

«Mõtleme, kas mitte minna kolhoosis viiepäevasele tööndalale,» ütleb Mihkel.

:

*

Kaarel on sel ajal mõnuses seltskonnas, õllekast on puude vilusse murule tõstetud ja lõbusad mehed laagris ümber selle. Vahel läheb lärm suureks, sest kõik tahavad korraga eneseväljendustungi rahuldada, siis aga leitakse mõneks ajaks teema, mis suudab stiihilist massi köita, ja tähelepanu keskmesse tõuseb üks või teine kange mees. See siin on väike omaette maailm, ja kui sa suudad pulbitsevat stiihiat oma vaimujõu ja õlleauru varal ületada, siis oled maailma tähtis. Ka Kaarlit õhutab takka mingi hallil kainel päeval pelgupugev, kuid nüüd aina suuremat eluõigust nõudev enesetähtsuse kuradike. Ta tõstab häält ja alustab teemat, kuid hääldesegadik matab ta enda alla, ta nagu püüaks läbi murdlainevahu randa ujuda, kuid paisatakse ikka ja jälle tagasi üldisse melusse; pole küll uppumistunnet, aga mitte ka kindlat lootust kaldale pääseda. Mõni mees jääb rahule sellega, et lihtsalt mõmised tundide viisi kaasa, on kuulajaid või pole; tema on oma tarkuse öelnud, igaühe enda häda, kui ei vaevunud kuulama. Ükskord komberdab ta minema ja rind on rahu täis nii arvamusterohkelt möödunud päevast. Kaarlile aga on rohkem vaja, tema triumfi peab kinnitama hiirvaikus ümberringi, nii kaugele kui silm ulatub, merest mereni.

«Mehed, merest mereni!» — nii ta ütlebki, kuid hääbub endiselt kohinasse. Kui praegu võtaks täie mehejõuga mingist maailma talast kinni ja raputaks nii, et alev väriseks, ei need siin oma nooti muudaks. Seda ahvatlevam on enda tähtsust proovile panna.

Kui juba kõik lootused kadunud, märkab Kaarel äkki, et ta ümber on tekkimas vaikuse ring. Millest see, imestab ta isegi, vaatab naabreid, et keda siis õieti kuulatakse, aga silmad on suunatud temale. Nüüd meenub, et ta oli öelnud midagi endale, rahulikult häälel, aga korranud sama lauset järelejätmatu jonnakusega.

«Mina tean meest, kes teenib nädalaga seitse tuhat.»

Ümber on tõesti küsivad pilgud.

«Viib koorma kapsaid Novgorodi, ja seitse tuhat puhast vahelt,» pole Kaarel kade asja olemust päevavalgele tooma.

«Mis sa jamad.»

«Ma ütlen ainult, nagu asi on.»

«Ära sega.»

«Sõidab suure külmutusfurgooniga, käib sügisel lõunavabrikidest fruktisid toomas.»

«Ma tean ka.»

«Midagi sa ei tea.»

«Las räägib.»

«Gruusias või Moldaavias saab koorma peale, aga siit läheb tühjalt.»

«Paneb kapsa.»

«Kevadel surutakse kolhoosidele kapsaplaan peale, aga sügisel ei võta keegi nii palju kapsast, virnad vedelevad põllu ääres, mädanevad ära, kui tahad päästa, anna lehmadele.»

«Igal sügisel on ajalehes, ajakirjanikud teenivad palga välja.»

«Ta sõidab põllu äärde ja paneb peale.»

«Ei sõida,» on Kaarel segajate ja temaga au jagama kippujate peale pahane. «Ta ostab kõigepealt ära ühe virna, ühe virnakese, mis on köömen selle kapsahulga kõrval, mis ujutab kogu Eestit.»

«Pistab esimehele raha pihku.»

«Seadust mööda, ikka seadust mööda, ainult seadust mööda; kui kolhoos ei taha eraisikule müüa, siis ostab ta kooperatiivi kaudu. Kooperatiiv saab oma raha ja kolhoos saab kapsaist auga lahti ja hinna veel pealekauba ja sina saad kapsad.»

«Lipsti.»

«Eestimaal on sügisel kapsaid nagu merd, igatahes niipalju küll, kui sina, kõnn, jaksad ära osta.»

«Mina ei lähengi neid ostma.»

«Valesti teed, mina igatahes lähen. Ma räägin selle mehega, teen kaupa, olen talle abiks,» tuleb Kaarlil hea idee.

«Kapsastega on sügiseti suur jama.»

«Ja õuntega ka.»

«Ma olen juba sel sügisel kambamees, kahekesi on alati lihtsam, muidu peab tema aega raiskama, et koormat peale organiseerida, aga auto aeg on sügisel väga kallid. Mis tal minuga viga, ma otsin siin mõne maanteeäärse põllu, panen oma kapitali mängu, viskame kähku koorma peale, ega me seda kapsavett kaaluma hakka, silma järgi sumame autosse.»

«Siis Novgorodi.»

«Jah, istun peale ja olen hommikul vara Novgorodis. Ei, mis mina sinna üldse lähengi, ma jään siia teist koormat organiseerima. Novgorodis pole kapsaga mingit muret, seal sõida ainult õigesse paika ja nimeta, et mul kümme tonni kapsast; on siis kümme või kaksteist, mis sel erilist tähtsust. Võtavad kohe terve koorma — rubla kilo.»

«Nii kallis?»

«Kui jääksin ise müüma, siis oleks poolteist rubla kilo, aga

hakkan mina seal oma aega raiskama, see mõni tuhat ees võ
 taga, parem saadan teise koorma veel, teenin rohkemgi.»

«Nii võiks igaüks.»

«Mina ei lähe ahneks, võtan seitse tuhat sügise pealt, ostan auto ära ja mulle aitab.»

«Kakskümmend tuhat.»

«Kasumi jagame pooleks, seda puhaskasu tuleb seitse tuhat koorma pealt, kui kapsa ost ja veokulud maha arvata.»

«Jääd vahele.»

«Vahele jään siis, kui müün võörast kapsast, aga ma kasvatan oma õueaiamaal, minge vaadake, mõni kapsaleht paistab umbrohu seest välja ka. Jah, me leppisime juba kevadel kokku, et mina, kolhoosnik, kasvatan ise kapsa, saan selle peale külanõukogu tähtsa dokumendi ja tema, õigusteta linnamees, on vaid minu autojuht. Mina olen see peamees, rahva toitja, aga ma pean ka teisest inimesest lugu, kasud ikka pooleks. Tema teab neid Novgorodi sehtisid, mina pole seal käinud.»

«Kutsu meid kapsast peale tõstma.»

«Akordtasuga!»

«Muidugi,» on Kaarel lahke, «küll ma nimetan, kui aeg käes. Mida rohkem mehi, seda lühem auto seisuaeg. Mina olen see ettevõtja, neid asju rääkige minuga.»

«Palju maksad?»

«Küllaga. Ja veel üks asi. Mul on ehk sügisel mõneks päevaks autot vaja, «Žigulid» koos juhiga; mõelge järele, kes tahab, ma maksan viiskümmend rutsi päevas.»

«Ise teenid tuhat päevas.»

«Aga mul on ka furgoon nagu laev.»

«Viiskümmend päevas maksad ära, sul ei jää seitset tuhandet järele.»

«Selle «Žiguli» sõidu kannan tootmiskuludesse.»

«Kes see mees on?»

«Nime ma ei nimeta.»

«Tee selle peale kast õlut välja.»

«Kaarel, muidugi, mis see sul teha on. Käsirahaks.»

«Me viskame üheskoos koorma peale.»

«Kaks koormat.»

«Täna on juba hilja,» arvab Kaarel. «Teeme teine kord.»

«Sul pole raha kaasas? Kes laenaks?»

«Raha on,» tõrjub Kaarel.

«Milles küsimus, mehed, kes aitab Kaarli kasti poest siia tassida?»

«Ega ta ei pea ise tirima.»

«Kaarel, joome õige sügiseni kõik üheskoos ühe koorma maha, terve ilus viljalõikuse aeg veel ees, jõuame küll.»

«Vaatame, kas on ka kõva koorem.»

«Alustame täna ühe kastiga, Kaarel...»

Ohturahu suvise kõrge rukkipõllu ääres, pikad, paisuva teraga viljapead su kohal hõljumas, selle saagi lubadus agronoomile juba teada antud. Mihkel istub, elusad õrnalt võbelevad kõrred toetuvad usaldavalt ta seljale, mõnda neist on läbi õhukese pluusi väga selgelt tunda. Agronoomi osadus oma viljaga jääb lihtsurelikel aimamata, kuid kogu rahva teadvuses kandub agronoomile siiski üle mõndagi kunagiste austusväärsete taimetarkade müstilisuse oreolist. Eesti kõigi põllumeeste seas kipub agronoom ikka esikohale tõusma.

Kui tähtsad on tema viljad ta olemuse kujunemisel? Kui kõigele olnule ükskord kaugusest tagasi vaadata, mis tunduks siis muust mõjusamana, mis elus kogetust on Mihkli hinge jät nud kõige sügavam, kustumatuma jälje? Kas rukkipõld, agronoomipõli?

Kujutleks end kaugele tulevikku novembrikuu tormiöösse väiksesse vanasse majahütti, mille seinad ägavad, võibsevad ja nagisevad, andes teada looduse igavesest võimsusest ja sinu enda mannetusest. Mis meenuks esimesena, mis tunduks tagasi vaadates kõige kaunim, mis oleks hingetoeks? Mille kohta saaks endale kinnitada, et ma olen saatusega rahul, sest olen elus seda tunda saanud?

Pähklipõli.

See maailma avastamise iga.

Kui loodus õpetas oma last elama, kui mängisid ise endale peatoiduse leidmise mängu.

Naabritüdruk ja vanem vend ja mina, kõige väiksem, ronimas kõrgeil laiuvail sarapuupõõsail, all sulisemas oja, ülal kuu ses pahandamas ärritatud oravapapa.

Iga päev aina selgemaks paisuv lihaste sisetunne: jah, siin, sarapuu ladvas, olen ma igavesti kõikunud, siin tunnen end kõige mõnusamalt, see on minu pärisosa.

Edaspidi on see pärisosa-tunne iga uue eluetapiga järjest lahjenenud, praeguseks peaaegu hajunud, ümbritseva maailma mõttetus saginas hakkab nüüd hoopis paisuma omaenese olemasolu mõttetuse tunne; mida aasta edasi, seda totram tundub kõik, seda tarbetum paistab su tõsimeelne askeldamine teiste samasuguste justkui tõsimeelsete hulgas.

Aeg nürbib inimest, tema loodusetaju, ta loomulikku olekut, ürgne elutarkus kaotab väärtuse, asemele tuleb mingi psüühilises tehislaborindis slikerdamine, inimese terve loomus kuhtub.

Kas slikerdamine on ainus oskus, mille sisendab oma järel põlvede geenidesse meie ajastu inimene?

Mida suudab siin enam rukkipõld, ta on vaid korraks su puhkusekaaslane, sa pead ju tõusma ja minema jälle sinna sagnasse, kus kellelgi ei tule pähe, et rukkiväli on iseendas üks

tervik, on ka lihtsalt omaette võetuna tore elunähtus, et tal on mingi iseväärtus väljaspool statistika tonne ja protsente ja preemiaid ja pahandamisi.

Eks võiks ju välja mõelda ilumuinasjutu, et legendikul heljuv rukviväli on agronoomi hingele sama mis seitsmesele põnile sarapuupõõsas.

Ei ole.

Agronoom on oma armastuse kaasa tassinud läbi selle jätkuvate vasturääkivuste ning hirmu ja armu labürindi, mida tema ametiteekond siin inimelus praegu kujutab. Mihkel pole osanud oma hinge koju jätta, et teenida oma palgatunnid välja hingetu ametnikuna. Ta, rumal, on oma hinge kõikjale kaasa võtnud, ja kes kõik pole ametikokkupuuteis püüdnud seda risustada ja risustanudki, mis prügikastina võiks see praegu paista, kui oleks silmaga nähtav.

Mis sa saad sellelt rääbutatud hingelt nõuda, paljude temas enam peakski elavale rukvikõrrele kohta olema.

Hirmus mõelda, et mõnele pole tuules hõljuvat rukist jäänud enam isegi puhkehetkeks, ei rukist, ei sarapuud, ei...

Kas tõesti on ükskord vanapõlves mu hingepidemeks vaid nooruse sarapuu ja ei midagi küpse ea põldudest?

Praegused ja tulevased aastad elan oma hinge tühikäigul, sest mu töö on mu peamine elu.

Mis kummaline lugu, kui su elu tuuma, seda surmani sinusse kogunevat elu täisväärtuslikkuse tunnet on aidanud kasvatada peamiselt lapsepõlveelamused. Mida vanemaks meie ajal saad, seda elurumalamaks kängud — kas nõnda?

Kas sa, Mihkel, oled kord raugaeas elutuumata, iseendata üksinda?

Seda ei tea ette.

Ära siis vähemalt ole teiste inimesteta üksinda, võitle nende olemasolu eest. Olgu teised tingimata su hinge jaoks olemas, praegu ja alati edaspidi. Oma hinge, mis kuulub mõnele kõige lähemale, ära kaota kunagi, maksku see mis kaotusi tahes sinu töös või majanduses või ajutises heaolutundes või jõus või mis muus maiseis asjus.

Külanali oli Annuse isa põlvkonnale külaelu paratamatu osa. Neid naeru täis õhtuid kodus, millele Annus lapsena kaasa elas, ei oska kokku lugeda. Tuli mõni naabrimees laenama tubakalõikamise seadeldist, mille isa oli konstrueerinud, siis ei saanud ta kunagi kohe minema, vahel istus terve pika talveõhtu ja jutul ning naerul ei olnud lõppu. Naer oleks nagu kostnud kaugele küla peale, sest üks-kaks meest astusid sel õhtul veel lihtsalt niisama sisse. Vaist viis mehed mõnda talusse

kokku. Räägiti kõigest, ka tõsistest asjadest, kuid naljal oli alati oma osa. Igas külas oli hambamees, kes teadis naljakaid elujuhtumisi või kelle lõopjutt võis lõputult joosta. Oli ka neid, kes elasid teiste naerumõnuks oma elu naljakalt, õieti neid, kelle elust sai kokku rääkida rohkem nalja kui teistest küla-peredest. Oli ta kas liiga agar või vastupidi, sündinud sellise tähe all, et kõik vedas kentsakalt viltu, kuigi mees ise mees nagu ikka. Elus tuleb ette kõike ja üsna paljut sellest saab võtta muhelusega, kui rahva hing pole elumõradest haige. Isegi mõne õnnetuse juures suudab rahvas naerda, nii suur saab olla tema optimistlik elujõud.

Elus juhtus palju värvikat, sest iga mees külas oli omaette mees, kes veidi kõveram, kes veidi sirgem, aga oma isikupärane nagu ei puudunud neil kellelgi.

Miks ma nüüd naerule mõtlen? Kas lugesin midagi naljakat?

Faulkner muidugi. Milline mõnus jutt, mis sisemise naudingu kirja pandud. Kui suur imetus ja austus inimese vastu, kui suur usk inimesse, tema olemuse lõputusse nüansirikkusse; miski ei seisa inimeses eraldi, kõik on omavahel seotud: õnn ja õnnetus, vigur ja tõsielu, katastroof ja nali; need kõik viskavad inimese elus vastastikku üksteisele oma helki. Elu veeretab kõige ootamatuid äpardusi meeste teele, aga elu optimism ei hääbu, kirikugi põlemise juures võid kõige mõnusa-malt muhelda, kui näed seda Faulkneri kombel, elujaatavate inimeste silmade läbi. Ja miks ei peaks inimene huumoritunde abil tõusma ajutistest äpardustest kõrgemale, olgu siis kas või kaudsel teel, näiteks püüdes teiste äpardusi heatahtlikult naerdes pehmendada omaenda pitsitusi.

Kuid laiemas plaanis võttes pole katki midagi, sest issand saab ükskord ikka oma sindlid.

Rahva tervest elutunnetusest annab kõige kindlamalt teada tema kärbumata naljasoon.

Huumoril on tohtu palju varjundeid, ega neid suudaks keegi loetledagi.

Lapsepõlve külaelutundes oli varem elanud meestest-naistest ikka ka midagi muhedat meenutada. Üks inimese püsiväärtusi ta ümbruskonna silmis oli selle inimese elu värvikus. Sa ei elanud ainult endale, pealekauba elasid ka külale.

Mida saavad minu lapsed ükskord minust naerda?

Ei midagi.

Kas tõesti? Tõesti.

See on minu elu kõige ehmatavam avastus. Mis on juhtunud minuga või minu ümbrusega? Inimesega?

Kellest praegu elavast räägitakse meie külas lõbusaid legende? Ei kellestki.

Kuhu nõnda ükskord välja jõutakse, mis saab inimesest, mis jääb temast veel järele?

- Kas ei peaks riik oma jõu ja võimuga vahele astuma?
- Elu läheb aina tõsimeelsemaks. Oleks ta seda siis ka tõeliselt, aga too tõsimeelsus kipub hoopis näiliseks väänduma ja selle ebardliku varikatte hämaruses sigineb väiklus, vohab aina lopsakamalt.

Inimesest lugupidav naer, ühtsustunnet tekitav lõbusus on nagu ilus kultuurtaim hoolsa mehe põllul, mis tõrjub inetuse umbrohu välja.

Mida vähem rõõmsameelsust, seda rohkem tusameelsust, suur elutusk aga ei taha rinda mahtuda, väike inimene ei suuda seda alla suruda ja hakkab oma ümbrusele levitama inetut nakkust, hakkab kaaskondlastele pisiastjades pisikesi ebameeldivusi soetama; need pahandatud isendid lahendavad siis oma ausatuju kolmandate kallal. Nagu griepideemia levib väiklus ühelt inimeselt teisele. Inimene ei naerata enam inimesele. Kui teiste suhtes on võimalik valida hea ja halva vahel, siis valitakse pigem halb.

Selle asemel, et toredasti kokku juhtuda ja üksmeeles rind kergeks naerda.

Naer on üks inimeseks jäämise vahendeid, inimese suureks, suuremeelseks jäämise võimalusi.

Inimese hingekultuuri võiks ehk mõõta suuremeelsuse-väikluse protsentuaalse vahekorraga, ainult kustkohast leida seda täpset mõõdikut?

Teise inimese austamine lihtsalt selle pärast, et ta on inimene, ei ole ometi nõnda ränk koorem, et seda ei suudaks endaga kaasa tassida üks keskpärane inimene. Pingutus oleks väike, aga võit tohutu suur, sest kui igaüks hakkaks oma ümbrust austama, saaks see kesine keskpärane isik ju ise samuti auväärses ja tajuks ehk esimest korda elus, mis suur õnn on olla inimlaps, kõigist austatud, tähelepanuga ümbritsetud.

Meie aga punnitame elukoormat mornil näol, igaüks oma ette.

Inimene jääb aja suure haarde varjus aina tillemaks kübemeiks, tema hind väheneb, maad on võtmas inimväärtuse inflatsioon. Inimese enda loodud linnade, mehhanismide, ideede, kiiruste ja muude saavutuste ja ebasaavutuste mõõtmed paisuvad ebainimlikult suureks, mõned nähtused pole keskmisele inimesilmale enam haaratavad, mõistusele mõistetavad. Inimene tuleb oma kunagisest inimlike mõõdetega, mõistetavast keskkonnast, aga kuhu ta läheb?

Inimene igatseb, teda vaevab nimetu tusk, ta tunneb, et tuskleb, aga mille järele, seda ei taju. Titt tuskleb ema sooja magusa rinna järele. Mille järele tuskleme meie? Mida oleme kaotanud?

Sisse murrab praktitsism. Ligimest süüdistame tarbijalikkuses, endale ausameelselt näkku vaatamata. Asiasjalik maailm

on risti teel ees, kuhu ka silmi ei pööraks. See pole ehk veel kabuhirm, mis sunnib meid väljapääsu otsima. On ehk alles alateadlik nälg inimlikumate väärtuste järele. Tusklemine on siis nälja tunnusmärk. Tuskleme teadmatus suunas ja haaramel vahel lausa pimesi selle järele, mis paistab asiasjalikule keskkonnale risti vastupidine, peaasi et ainult oleks midagi hoopis muud.

Nälg nälja ja näiteks müstika järele, millegi seesuguse järele, mis peoga püüdmatu ja rahaga mõõtmatu.

Meie silme all muutub kõik kibekähku. Inimene enamasti ei kooni enam, laseb autol end sõidutada. Inimene ei ole enamasti peremees enam, pigem lubab end käsutada. Kas ka naeruga pöörab nõnda, et inimene ei naera enam ise, vaid laseb end naerutada, raadio kaudu näiteks?

Naljasoon on erisugune läbi erinevate inimeste, ka läbi erinevate aegade.

Kas jõuame naeru normeerimiseni, põhjendades seejuures, et muidu kaob naer päriselt?

Nali on ometi looduseand, kasvab ise, kui tingimused soodsad, aga ka hääbub põuaseil päevil.

Aga miks siiski peaks eluhuumor iial känguma? Sest issand saab ikka oma sindlid.

*

Selgelt tuleb silmade ette pikkade käsivarrejämeduste nõtkuvate okstega sarapuupõõsas, iga korjeline omal oksal, Mihkel kõige kõrgemal, sest tema on veel päris kerge. Hirmu ei ole, kogemus ütleb juba, et kukkuda pole kuhugi, põõsas on tihe, kusagilt saad ikka käega kinni, kui oksake murdub või jalg libiseb. Jalg ei libise, kui sa ise pole just päris tita, jalatald ongi selleks kare loodud, et hakkaks puukoore külge parajalt kinni. Kui aga käed on vabad, siis turni nagu tead, muidugi kui ema pole nägemas, ja teda pole; sarapuumetsa ei ole ema iialgi oma jalga tõstnud, seda ei kujutaks Mihkel ette — ema niisama lusti võõral ojakaldal kõndimas. Ojaveered on nende võõrandamatu kuningriik, kaod siia ja unustad aja ning maailma. Ega ei otsita ega pahandata ka, kui jääd hilja peale, sest sügiseti on teada, kus poisid asuvad, ja las nad olla seal.

Käed ongi vabad, sest sarapuumetsa ei võta keegi korvi kaasa. Taskud on väiksed, peavadki paratamatult olema, sest püksid pole veel suure inimese püksid. Suure inimese taskud väikse inimese pükstel oleksid hirmus kentsakad. Taskud saavad ruttu täis. Muidugi saavad, aga pähkeldid võib pista kaeluse vahelt pluusipõue. Algul tunduvad nad ihu vastu karedad, kuid selle unustad kohe, kui märkad pea kohal peaaegu

• käeulatuses ilusat suurt viielist kobarat ja hakkad kogu mõeldavat osavust välja pannes selleni küünitama.

Sarapuumetsas kasvavad lapsed vahel ühe päevaga täpselt paras jagu pikemaks. Hommikul jääb üks kõige maitsvam pähkel sinna kõige tippu, sa ei küündinud temani, poole sõrme pikkus jäi puudu, venita end kuidas tahad. Kui õhtu eel ringiga selle põõsani tagasi jõuad, siis taipad, et sind vaevab vaikselt kogu päeva just see üks ja kättesaamatu, kuigi vahepeal korjasid igasuguseid — suuri ja väikseid, küpsemaid ja maitsetumaid, kobaras ja üksikuid, nii et nüüd punnitab pugu ümber kogu kere, kõhu pealt pontsakam, selja taga lõdvem. Sa ronid oma koormaga uuesti üles ja su pähkel itsitab ikka sealsamas paigas ja sa venitad endast jälle välja kõik, mis venitada on, ja sa oled, oh imet, poole sõrme võrra pikem ja pähkel on käes. Varba otsast sõrme otsani oled sa selle päevaga kasvanud poolteist tolli, kui isa seda lugu kollase tollipulgaga täpselt mõõdaks. Mihkel teab küll, kui palju on poolteist tolli, see on pool kolmetollise naela pikkust, isa näitas alles eile ja ütles, täna on veel meeles küll. Üks toll on üks toll, aga poolteist on rohkem, poolteist on mitu. Aga kolmetolline nael on kolmetolline, see ei ole üldse viietolline. Igal naelal on oma nimi.

Kodus on toll isa põidlalüli pikkus ja maailmas on toll Inglise kuninga põidlalüli pikkus. Kui mehed hakkavad kusagil ilmas mõõtmise juures vaidlema, siis kutsuvad nad kuninga ja tema mõõdab ja ütleb, kuidas on õige. Kuningad ongi üksjagu sellepärast maailmas olemas, et neil on õige mõõduga põidlad.

*

Annus laseb sahad heinamaakamarasse ja traktor jõrratab ootamatu raskuse tõttu sügavalt rinnapõhjast kõvasti ja kajavalt. Siin peaks praegu sahkama hiirvaikselt, aga traktor nagu õrritaks oma peremeest, toimib koerust täis lapsega, keda ema keelamine just õhutab käratsema. Salateol õhtuvaikuses niiviisi mürrata, ajad veerand kolhoosi kokku. Mis ma ütlen inimestele — mida ma praegu teen?

Kui nüüd juhtuks keegi nägema.

Kunagise isatalu uudismaapõld, mis ammu sööti jäetud ja seejärel aastaid Annusele kesist lehmaheina andnud. Nüüd tahaks siia külvata kultuurhein. Kolhoosi huvid on praegu Võrtsjärve-äärsel poldril, kus avar uudismaa, siinset võsatagut lapikest ei tule kellelgi meelde. Aga kui kõlbab Annusele, miks ei oleks ta pidanud kõlbama kolhoosile? Künnab inimene, kel pole selle põllu peale mingit ametlikku õigust.

Annust ängistab ei tea miks kerkiv süütunne. Niiviisi petturi kombel ahnitseda endale kolhoosi sööti. Ometi pole Annus

kunagi olnud mingi ahnitseja, see ei käi tema eluvaatega kokku. Tegelikult on kogu asjade loogika praegu tema poolel, mingit hingeava ei tohiks olla. Kolhoos on maadüki unustanud, tema on olnud faktiline kasutaja, keegi teine ei tuleks siit tema õue alt endale niitma, kui tema loobuks. Rohi on kehva, mineval aastal jättis Annuski selle juba niitmata, praegu rohi vana kuluga segi. Kui Annus ei kasutaks, oleks siin mõne aasta pärast tihe noor kasevõsa nagu lina.

Töö köidab tähelepanu ja mõtted, seda vana kamarat polegi nii kerge korralikult kummuli keerata, peab päris meistrioskused mängu panema. Tööel ununeb peaaegu kõik muu, aga otsel, ümberpööramise, toob südametunnistus Annuse jälle reaalsusse tagasi, ta vilksab ringi vaadata, kas lähikonnas pole kedagi liikumas.

Läheksid nagu naabrimehe karjamaale lambavargile, kui suur valge veel väljas. Selle hirmsa müraga oled igale lähedusse sattujale nähtaval nagu sipelgas peopesal.

Traktori kasutamine ei tekita kõhklusid, ta on sellega endale ikka ära teinud kõik tööd, mis teha vaja, traktor ei tundu väga kolhoosi oma olevat, traktor kuulubski nagu rohkem temale kui kolhoosile, tema seab ja hooldab seda paremini, kui ükski kolhoos teaks üheltki traktoristilt nõuda. See traktor on saanud sellise armastuse osaliseks, nagu võib saada vaid isiklik masin.

Maadüki teine pool on lausa metsistunud, põlvekõrgune võsa ja mättad teevad kündmise võimatuks. Peab rääkima linttraktori-meestega, ehk tulevad keeravad uudismaa-adrage pahu-pidi.

Tänane künd on tehtud, Annus ajab traktori õue ja tuleb alla tagasi, seisatab lepapadrikuribaks kasvanud kraavi ja künni vahelisel peenral. Õhtuvaikus on nüüd kõrvadele naudinguks, hõljuks nagu õrn muusika.

Põld mustab, kargab silma keset ümberringi metsikuna vohavat lopsakat rohelist. Kui kultuurhein juba kasvab, tuleval suvel, siis tundub ehk kõik jälle loomulik, aga praegu viibid nagu kuriteopaigal, kus värsked asitõendid annavad süüdlasest kõigile teada. Seda kündi ei peida enam kuidagi, kas see hakkab südametunnistust kriipima, ta paistab tagakambri aknast selgelt kätte.

Annus toetub vööni ulatuvale kivile ja teda ründavad mitmesugused mõtted. Ta ei tunne oodatud rõõmu tööst, ehkki see sai tehtud endale. Kas patu tunnetus on tal veel nii tugevasti hinges; ometi pole kolhoosilt osavalt võtmist maal tihtigi teab mis varguseks peetud.

Jah, see on patt, mis ma tegin, tajub Annus äkki täie selgusega, see on anastamine; mis loeb siin mõne teise mõttelaad, Annus elab oma elu, omaenda südametunnistusega. Keegi ei

tule kunagi lohutama, et mis sa niisugust tühja asja üle elad, raba kust aga saad, kuniks elu. Igaüks jäetakse oma tegudega üksi.

Ka hukka mõistma ei tulda, ennem juba kiidavad seljataga rääkides heaks, kes tunnustavalt, kes kadedalt, oleneb kui suur hing kellelegi antud.

Keda sa oma teoga petad, Annus? Keda ja milleks? Milleks sa rabad siin hilisel öhtutunnil endale põldu? Mis on selle kauge eesmärk? Tahad rahvast toita? Aga ise petad rahvast, sedasama rahvast. Kas ma petan oma eesti rahvast või teen talle head? Kes ütleks? On see kokkuvõttes halb või hea, see heinapõld, et ta saab mul olema?

Kogu selles praeguses olukorras ei lähe ots otsaga kokku. Need, kes peavad konjunkturi kasutades seadusega lubatust rohkem loomi, on sunnitud mingi kandi pealt kavaldama, kas ettenähtust suurema pinna haaramisega, altkäe kolhoosi või seavabriku jõusööda ostmisega, kolhoosi metsast tarapostide raiumisega või kuidas kellegi vajadus ja oskus tingib.

Niisugune olukord võib maarahva kõveraks kasvatada.

Miks peaks rahva toitmine olema mu isiklik mure?

Milleks pean ma elama ebamääraselt, kandma endas mulle täiesti tarbetut süü- või hirmutunnet selle kolhoosi käes võssaläinud põllulapi pärast?

Minu loomus nõuab, et kõik oleks selge ja sirge. Jäägu parem kasvatamata need nuumpullid, keda nii väga oodatakse, ma ei taha olla pettur! Selle ainsa elu, mis mulle kingitud ilu jaoks, tahaksin ma ka väga ilusalt ära elada. Ärge segage mind.

*

Kaarel astub ema tuppa, vanake on viimase aastaga raugastunud, end alati elu peremehena tunda püüdnud inimene on praegu päris abitu ja see abituus talle enesele kohkumiseni harjumatu. Ema on elus vähe haige olnud ega teagi õieti enda nahal, mis see tähendab, seepärast peab oma vanadusnõrtrust haiguseks, küsib, miks tohtrid ei aita teda. Ema arvab end unustatuks ja peab vahel plaane, kuhu siit ära põgeneda; kui jalad oleksid asjalisemad, ehk kaoksik ühel tusapäeval. Nüüd ei saa ta oma mõttepaineid tegude kaudu maailmale nähtavaks lavastada, nüüd saab ta neist vaid sõnadega teada anda, kuid sõnad, eriti kui need korduvad igal uuel päeval, ei mõju nii tugevasti, kui mõjuks tegutsemine.

Kaarlile on ema nagu väike laps, kellest sa ise tead paremini, kuidas tal hea või halb on, kelle sõnad on ümbrusele tarbetud, aga ütlejale endale südamekergenduseks, ja seda süütut hingelahendust ei tohi talle keelata.

Lapsena tundub ema veel sellepärast, et temast pole pere-

konnas mingit talitajat, ta ei suuda enam pliidi ääres supipoti juureski seista. Elab ainult enda rõõmuks. Elaks rõõmukski, aga ta elab rohkem enda nukruseks, kui võtta ta jutte tõena. Miniale ei luba vanainimese elutarkus midagi halba öelda, ennem juba kiidab, kui kenasti Kata teda toidus hoiab, tema hea poeg Kaarel ja pojanaine Kata.

Kas ema ise taipab, et Kata ja Kaarli vahele on tema pärast tekkinud peaaegu sõnadeta pinge? Kord oli sõnugi kuulda: kui Kaarlile tema patregistrit näkku karjuti, oli ema seal ühe punktina sees, muidugi täiesti ülekohtuselt.

Mingi vaevus on tekkinud Kaarli hinge; neil härdail tundidel, kui ta endas töötab, et püüab oma naisele igaviisi meele järgi olla, kaldub ta ka ise selle poole, et ema võiks tõesti siit kambrit ära kolida. Kui ta aga nõndaviisi ema juurde astub, siis ei paindu tema keel kaine peaga iialgi seda teemat üles võtma.

Rahumeelsel ajal hoolitseb Kata ema eest toredasti ja ta näol pole tusavarjugi, kõik paistab olevat kõige paremas korras ja Kaarel hakkab vaikselt häbenema oma nõrkust, sest ta oli peaaegu emale nõu andmas, et rääkigu Madega.

Ema on ikkagi ema, ja selle emaga on kõigele lisaks elus ränki aastaid koos üle elatud, siis, kui ema oli veel pojast tugevam.

«Miks sa, poeg, jood?» küsib ema.

«Kas ma siis joon?»

«Kas sa praegu ei ole purjus?»

Kaarel teab, et on küll, ja päris kõvasti, aga ega siis vanakese silm ole ometi enam nii terane, et teeks vahet.

«Mina küll ei märka,» ütleb Kaarel.

«Sa ära joo. Kata kaebab, et minu poeg.»

«Mis see teeb, kui ma vahel väheke võtan, kõik võtavad, miks peaks Kata mees üksi risti ette lööma? Kas Kata on niisugune kullatükk?»

«Kust mina seda tean, pojake.»

«Mina tean, jätka minu elu mu enda mureks.»

Kaarel toetub uksepiidale, et end mitte reeta, ja kobib vaikselt välja. Mõtleb igaks juhuks õue pelgu minna, sest kui juba vanake hakkas kahtlema, mis siis rääkida Katast, kellel silmad peas kui öökullil.

Mees astub just naise silma alla.

«Kas Made pole sinuga juttu teinud, et viib ema ära?» alustab Kata halbaennustava häälega.

Kaarel vaikib.

«Ema ise tahab,» lisab Kata.

*

Made astub Juta tarre täiesti ootamatult ja Jutast käib läbi kerge ehmatuse, ta on nii harjunud metsanurga kõrvalise eluga, et keskusest tulnud öde tundub esimesel hetkel ebareaalne. See on rõõmuehmatus, suurem öde on Jutale käimahakkamisest peale olnud salajane eeskuju ja Juta pole talle tänase päevani järele jõudnud.

Tegetikult on pühapäev, aga õige pühapäevatunde tõi kaasa alles Made. Kui sul on lehm lüpsa ja sead sööta, siis pole pühapäeva ja argipäeva hommikul erilist vahet, Jutal alles suur seakartulipada tulel. Ta tõmbab tule paja all väiksemaks, jätab selle omapead podisema ja viib öe tagatuppa, istuvad suure ümmarguse laua juurde.

Tavaline vana maakodu, kus koos väga erinevate aegade mööbliesemed. Sajandialguse pruun, nagu kõrvetatud värnitsavärviga kaetud riidekapp, vananev televiisor, tualettpeegel, kergejalgne mehekõrgune raamaturiidul, lillepotid aknalaua, aknad ise kuueruudulised, kärbest külstatud ebamääraste riidekattega laearmatuur, kolmekümnendate aastate vastupidavad puutoolid, uhiuus diivan, ümmargune teadmata ajast pärit laud. Kõik, mis igapäevaseks eluks vajalik, on siia tuppa toodud aegade jooksul ja siin ta seisab, kuni püsib tarvita-miskõlblik.

Köök on väga avar, aga toas jääb liikumisruumi väheks, tuba on rohkem istumiseks ja magamiseks.

Made laseb hindava pilgu üle toa, kõik on talle siin ammu tuttav, aga oma moodsast kodust tulles tajub ta alati uuesti mingit erilist ajaloo hõngu, siin on aeg seiskunud. On küll seiskunud, kuid paistab kimbatuses olevat, sest ei tea isegi, kus ta parajasti seisab.

Öed elavad väga erinevat elu, ühed öed, ühel ajal, ühes kolhoosis, aga ühetaolisust poleks nagu mingisugust.

Riidekapi otsas lae all armutult kulunuks sirvitud endisaegse eesti entsüklopeedia köited, raamaturiidul nende varasemal kohal uhiuus ENE. Kui otsaakna all televiisori kõrval oleks alkeemiku töölaud kolbide ja kõverate klaastorudega, siis harjuks varsti sellegagi, mõtleb Made ega ole seejuures kübetki pilkav, vastupidi, ta tunneb oma sooja poolehoidu kasvavat.

Mis Madet meile tõi?

Ei, Madel pole mingit asja, tuli lihtsalt, on ilus päikese-pühapäev.

Näe, Annus on kolhoosis heinal, kõik aeti välja, heina sisse-vedu vaja lõpetada. Juta ise läheb ka pärast lõunat, ei anta temalegi hõlpu. Keedab seakartulid ära, võtab hangu ja läheb.

Madel on pühapäev, tema ei ole kolhoosi liige.

«Kuidas Annusel läheb?»

«Kurdab teine vahel südant,» ütleb Juta.

«On midagi tõsisemat?»

«Ei tea, ta räägib sellest vähe. Tema ei taha haigustest rääkida, justkui pelgab neid, ei enda, ei teiste haigustest.»

«Südamele peab mõtlema.»

«Tal on nagu hirm haiguste ees, tema ei läheks tohtrilegi, kui muidu saaks.»

«Anna talle mett, mesi on südame toit.»

«Ega meil toiduga kitsas ole, me sööme ikka kõike mis teie sedki.»

«Ta on sul vaikne.»

«Mina olen ka viimasel ajal mõelnud, et ta jääb tõsiseks.»

«Oh, see on heinaaja väsimus, eks nad saa nüüd kõik vatti. Minu oma on ka näost kõhnaks jäänud,» ütleb Made.

«Tõmmuks päevitunud teine, ma nägin poe juures,» kiidab Juta.

«Võõras ei saa aru, aga ma ise näen, mis temaga on,» vastab Made.

«Kes see kõrvaline teiste asju teab,» on Juta nõus.

Made tahaks Jutale olla väga hell ja hea, aga astuda tema juurde ja kallistada oleks imelik. Öeke on inimene omaette ja tema ise elab oma elamist, mis teavad nad praegu vastastikku teineteisest. Sõnadki jäävad pinnalisteks. Aga soe tunne on küll, et öde Juta on maailmas olemas. Hingele on see nagu abiventiil, et sa tead, et on üks inimene, kes sind mõistab, kui sul peaks kõigi teistega halvasti minema. Emale pole endast enam midagi rääkida, siis jääb Juta.

Ometi on tal ju Mihkel, poleks mingit põhjust hoida oma hingele veel sellist salajast varuväljapääsu.

«Sa Kaarlit oled näinud?» küsib Made, just nagu oleksid Jutal suuremad võimalused venda kohata.

«Alles eile käis siin, tahtis Annust traktoriga appi.»

«Kas purjus ei olnud?»

«Ei mina saanud aru. Õllepudelid olid vist kaasas, Annusega kahekesi nad istusid sauna juures kaskede all. Mina ei näinudki teda kuigi palju, mässasin laudas Maasiku asemega.»

«Ma ei tea, mis Kaarliga saab,» kurdab Made.

«Annus on ka seda arutanud,» lisab Juta.

«Seal peres on praegu muret palju. Ma olen mõelnud, et kui Annus räägiks temaga, Annusest peab ta lugu, ehk kuulab. Annus on tasakaalukas.»

«Sa räägiksid ehk ise,» arvab Juta. «Sind ta kardab.»

«Mis ta kardab, ei karda, ta on meesterahvas, keda tema kardab.»

«Ta usub sind,» väljendab Juta end teisiti.

«Kuidas mina temale ütlen? Oleks ta laps ja käiks minu koolis, siis ma teaksin.»

«Ta arvestab sind,» tuleb Jutal lõpuks õige sõna keelele.

«Mis teame meie meestest ja kuipalju nemad üldse naisi

arvestavad? Ma kujutan ette, et kui Mihkel jookse, mismoodi saaksin mina teda parandada? Aga Mihkliga olen ma ometi terve elu koos elanud.»

Pärast Made lahkumist on Jutal ebamäärane tunne, sai nagu räägitud kõigest, aga kui hakata järele mõtlema, siis tegelikult mitte millestki. Ja Made tundus mingit närvilisust, mida varem polenud märgata. Tark talitsetud Made, mis peaks tema elus praegu olema?

*

Annus peatab traktori ja astub maha, nähtamatu käsi nagu tõukaks teda, millegi halva eelaimdus nagu sosistaks kõva, et põgene. Annus lähebki traktorist eemale, heidab põllupeenrale pikali, klomp tõuseb kurku. Mis häire see on, kas stratosfääri elektritormid mõjuvad tundlikule närvikavale? Kas mul on tundlik närvikava?

Häirituna on Annus end tundnud siis, kui traktorisse lööb mingi vale toon, kuid praegu on traktor täie tervise juures, on ehk tervemgi kui Annus ise. Kuigi mis Annuselgi peaks viga olema.

Mis müstika? Kas traktori põhja alla on pistetud viitsütikuga pomm ja see lõhkeb lähema kolmekümne sekundi jooksul? Kes see kaitseingel on, kes tõstis Annuse ohust eemale? Traktor? Kedagi lähedasemat siin praegu pole. Äkki mingi parapsühholoogiline side? Kellega? Parapsühholoogilisi nähtusi on teiste puhul hea uskuda, aga enda küljes ei tea neid olevat.

Traktor ise võib küll mõista anda, Annus tunneb täpselt kõiki tema hëlisi; kui kostaks midagi harjumatu, hoiaks traktor momendiks hinge kinni, et Annus saaks seda võõrastavat tajuda. Kas nüüd tiksub seal mehhanism?

Kui viia mõtted lapsepõlve, siis saab painest lahti.

Haigust ei tohiks küll mingit olla.

Lapsepõlv, lapsepõlv, ma mõtlen lapsepõlve peale. Seal oli mõndagi ilusat, väga ilusat. Oli ka seda, mille mälust kustutaks.

See oli enne koolipõlve, kui Annus pidi pikalt põdema. Polnud õieti mingi raske haigus, aga häiris väga selle väikse mehe elu, ei lubanud omasugustega ringi lipata. Kui mõni suurem võttis Annuse vahel väga harva kukile ja sõidutas teda nõnda teiste külapoistega kaasa, kui need tegid karjamaalagendikul lõket ja paugutasid tule lähedal kivil süsipüssi või võtsid ette midagi muud avastuslikku, siis oli hea. Enamasti jäeti ta lihtsalt kodutrepile istuma ja kogu maailma hirmus põnev elu läks temast kaugelt mööda. Nagu väikene invaliidikene; eks see mahajäetus, armetus võinud lapse alateadvusse jälje jätta. Kui sa oled ahne kõige järele, mille järele kõik poisid täiest hin-

gest igatsevad ja kogu oma tervise jõust päevad otsa jooksevad, siis on sunnitud ilmajäämine nii ränk saatuselöök, et võib õrnas eas hinge omakorda invaliidistada. Oled kehv, abitu, üksildane, tõugatu, kellelgi pole sinuga asja.

Minuga ei mängita.

Kõik teised mängivad kusagil rõõmsalt koos, minuga ei mängita. Istun nagu nui paigal, elu tormab mööda.

Ehk olen veel praegugi tavalisest tundlikum selles, kas mind märgatakse või mitte. Jalg on ammu terve, aga hing pole päris paranenud siiaani.

Istun kui ikka veel invaliidina kodutrepil ja süda väriseb hirmust, et rõõmsad ilmaseiklejad tormavad mind märkamata mööda, jätavad endaga kaasa võtmata.

Tookord arvati, et jäängi jalast lonkama, aga ei jäänud, selle eluperioodi võiks hingest täiesti kustutada.

See algjuhtumine oli nii pisikene, et seda ei saa õnnetuseks nimetadagi, ennem saatuseks, halvaks endeks elule.

Kui jalg hakkas valutama ja mult küsiti, siis olin öelnud, et koksasin kogemata teise jala puukota ninaga sinna kederluu alla. Kanna ja kederluu vahele tekkis ja jäi kauaks püsima mingi mädakolle, ei aidanud arstid, ei rohud.

Kas see oli mingi üldisem ainevahetushäire, tollal ei räägitud veel vitamiinidest? Organism põeb enda kui terviku häda välja oma kõige nõrgemas kohas ega lase haiguskoldel terveneda. Keegi ei mõistnud, miks peab laps nii pikalt piinlema.

Ehk pugus mu hinge lootusetus, et ei parane enam iialgi, jäängi selliseks inimeseks, kes peab liikuma ühel jalal keksides? Hakkasin inimesi veidi häbenema, pelgama. Koolipõlves võõrastasin tüdrukuid, tantsima pole siiani õppinud.

Igaüks kõmbib oma teed, minuga ei mängita.

*

Kui suutsin kolhoosi üles viia, miks peaksin siis isiklikule elule alla jääma? Täiesti ebaloogiline: kui üks inimene suudab nii keerulist asja, et Eestis võib selliseid mehi üles lugeda ehk nelja käe sõrmedel, miks ei suuda ta siis seda, millega tuleb toime peaaegu igaüks — oma elu elada?

Eesti paari vanema põlve populaarsema põllumehe kohta räägiti, et nende perekonnaelu oli untsus, aga kui elu on kord juba alt vedanud, siis ei jää muud midagi üle kui töö; ei, siiski kaks võimalust: hakkad jooma või hakkad tööle. Nemad uputasid enda ja oma isikliku elu inetu saatuse töösse. Ja et nad juhtusid olema võimekad mehed, siis tõusidki kuulsaks.

Kas minu kohta räägitakse ka ükskord niiviisi? Meil Madega ei ole riidusid olnud ja Made pole seda tüüpi naine, kes teeks mehe elu põrguks.

Aga kui sinu perekonnaelu teistsugune ebardlikkus saaks kuidagi teatavaks, kui leviks kumu, et sa jooksid just oma impotentsuse painel nagu lehm kiini ja tormasid kogemata esimeseks, mis sa siis ütled? Kas sinu juhtum poleks koomilise-
semgi? On sinu õnn, et lahtine tüli kostab ümbruskonnale kergemini kätte kui mehe saamatusest johtuv kahe inimese vaikne vaev.

Armastuse füsioloogia võiks olla tegelikult terve suur teadusharu, aga meil pole seda eriti uuritud. Armastuspsühholoogia ja armastusfüsioloogia, nende omavahelised seosed. Suure hingelise armastuse korral afekteerub ehk ka füsioloogiline mõnu meeletult suuremaks. Või vastupidi, kui satud partnerile, kes viib sind ekstaasi puhtmeeleliste, -füsioloogiliste nianssidega, kas ei või sellelt pinnalt hakata vähehaaval paisuma ka hingeelamus? Kumbagi võimalust ei julgeks eitada. Ja siit edasi, et kui vaibub hingeline külgetõmme, muutub ka erootika selle partneriga igavamaks. Nii et ihuhädale saaks ehk kuigivõrd abi ka hinge uuesti ülesturgutamise-
ga.

Muidugi on Made mu tähelepanu ringist aina rohkem välja libisenud, oleme hingeliselt eemaldunud, ehk juba liigagi jäh-
tunud.

Mis on põhjus, mis tagajärg, ega seda oska elus enamikul juhtudel selgelt öelda. Hing, erootika, töö, isikliku kogupotentsi maht — mis on selles sõlmituses põhjus, mis tagajärg?

Selge on vaid see, et nad kõik kokku on üksainus elu.

Ja selge on seegi, et oma elu elad ise, mitte keegi ei tule seda sinu eest elama.

Teist korda sulle elu enam ei anta, jääb saamata juba ainu-
üksi trahviks, et sa selle esimese ära rikkusid.

Made, Made, ma tahan hakata oma mõtetes sulle rohkem ruumi andma.

Meil on minevikus meeletult palju ilusaid päevi olnud.

Päris jahe ei olnud see tutvus esimesest pilgust alates. Juba paarist juhukohtumisest peale kandsime kumbki hinges vaevu-
märgatavat salatunnet, et see inimene võiks ehk kunagi su elukaaslane olla. Elu alustav noor pedagoog ja noor ag-
noom, nagu me siis olime, väga loomulikult pidi mõte minema kodu rajamisele. Olime ehk isegi veidi üle küpsenud.

See oli meie teisel-kolmandal kokkulepitud kohtumisel, me polnud veel tulnud mõttele kahekesi koos seltskonda minna, kui ma ütlesin oma järgmise päeva plaane rääkides, et õhtul olen vanade tuttavate juures sünnipäeval. Su reaktsioon oli üllatav, esimesel hetkel tundsin end meelitatuna. Sa ütlesid: ma ei tahaks, et sa lähed sinna, teiste juurde.

Ma võtsin seda kiitusena, et näe kui tähtis sa ühele tüdrukule oled, ta ei tahaks enam tundigi sinuta olla.

Tegelikult oli siis meie kohtumiste vahel veel hulk päevi,

mis rääkida tundidest. Sinus kihvatas hoopis armukadedus, su omanditunne oli puudutatud. Juba siis, algidus, tõstis sinus muude tunnete kõrval pead ka omandivaist. See oleks pidanud mind ära ehmatama, aga hea ka, et ma polnud siis veel nii elu-
tark. Oleksin ma tulevase armukadeduse hirmus sinust eemale tõmbunud, poleks mul praegu minu Madet, seda head, leebet, kuigi kompleksivaevast naist.

*

Annus istub puulõhkumispakul, suitsetamiskommet tal pole, istub lihtsalt puhkuseks. Silmitsi oma kodumajaga, mille otsa-
seina vastu toetuvad kaks päevinäinud jalgratast, tagaseina aga piirab kartulipõld, seadusega lubatud oma põllulapike. Köögi-
akna all on mõned varjus kiduraks jäänud mustsõstrapõõsad ja kohe nende äärest algavad vaod, mis praegu valendavad õites. Kui istud söögilaua taga ja vaatad välja, siis oled nagu Prant-
suse keiser, näed suurt lillevälja. Kusagil seal oligi kartul ilu-
taimeks, kui Euroopasse jõudis.

Mu kodu on mu kindlus.

Ega see mõte päris võõriti kõlaga. Annuse kodumajja pole keegi iialgi loata astunud, jõuga sisse murdnud, isa elupõlves ka mitte. Nii nagu ehitati, nõnda pole see maja otsest võõrast vägivalda tunda saanud.

Kodukindlus on varasest lapsepõlvest juurdunud tunne või koguni külgesündinud vaist. Jooksed tuppa, põrutad ukse kinni, ja sind mahajätnud kindlustunne koguneb varsti rinda tagasi.

Annus oli päris väike, kuid juba omal jalal jooksjä, kui kord mängis tagaõues sauna juures. Kas see seal metsa ääres oli hall-
hunt, kes seda teab, kuid hiljuti kuulnud hundijutust kohuta-
tud Annus tormas koju, majja, süda meeletult põksumas. Sel-
gelt on meeles hirmu asendanud suur rõõm, et maailmas on kodu-
uks, mille taha hundi eest varju minna.

Kindlustunde aluseks on elukogemus, see kogemus teab, et siia majja ei ole keegi sisse murdnud.

Puhtteaduslikult, statistilise seaduspärasuse alusel, võiks ka ennustada, et on suur tõenäosus, et siia ei trügi edaspidigi keegi jõuga sisse.

Oma kodus oled puutumatü. Annus ei ole koduseinte vahel eluhirmu tundnud; turvalisus paistab nii loomulik, et pole sellele mõelnudki.

Isegi sõja ajal ei juhtunud midagi, mis oleks jätnud hirmu jälje hinge. Igaks juhaks kartmist muidugi oli, aga tegelikult ei kinnitanud neist kartustest ühtegi. Annus võib oma kodu puutumatuse üle õnnelik olla, siin valitsev iseenesestmõistetav

turvaturunne on lastesse üle kandunud, nende närvikava on seda võrd tasakaalukam, nad ei karda elus iga juhuslikku krõpsu. Mille kõige eest saad tänulik olla.

Lauta läksid võõrad siiski kord omavoliliselt sisse.

Sõda polnud enam ammu, võitlus käis hoopis vanade igandite vastu. Tollal peeti patuks, et erasektor annab ikka veel üle kolmandiku Eesti piimast, ja selle vastu võitlemisel mindi mõnel pool üle taktilisuse piiri. Asjamehed läksidki isalt luba küsimata lauta lehma üle lugema. Kas keegi oli saatnud valekaebuse, kes seda meile seletama hakkas.

Taluinimese mentaliteet ei suutnud niisugust jõhkrat käitumist andestada, eriti vaevus see sündmus ema, kas tema haigus ei ägenenud just seetõttu? Ehk oli emale isikupuutumuse tunnetamiseks lauda turvalisust vaja niisama suurel määral kui toa turvalisust?

Präegu pole lehmade loendajaid nähtud, kuigi just nüüd leidub arvupiiri ületajaid. Aeg on teiseks saanud, ajal on omad vääramatud seadused, mis vahel trumpavad surelike inimeste tehtud katselised seadused üle.

*

Tuttav rattamees, märkab Kaarel juba eemalt, südamesse lööb soe tunne. On elus veel inimesi, kes pole sulle ühegi kandi pealt kübetki halba teinud ja kellega kohtudes ei teki kõige väiksematki võõrastustunnet. Kaarel on hakanud nii mõnegi inimese ees nimetut ja tarbetut hirmu tundma.

«Tere, Annus, kuhu põrutad?»

«Suman' elupadrikus nagu sinagi.»

«Arvad, et rattaga jõuad padrikust kiiremini välja?»

«Ei arva.»

Kaastundelaine käib üle Annuse, Kaarel on jälle võtnud. Kuidas küll aidata seda head meest, et ta jõuaks sirgele rajale tagasi? Kui abitud me siiski oleme elu käes, mis rääkida sellest, et me ei mõista teistele toeks olla, vahel ei oska me isennastki aidata. Need mõlemad nõrkused on tegelikult võrdsed patud. Nõnda aina vänderdame teadmatus suunas.

Saad korra kokku, varsti lähed lahku ja igaüks eksleb omapead nagu oskab või ei oska.

«Kas vaatad, et kapitalismi igandid?» püüab Kaarel naljaga teise pilku pareerida. Ise taipab kohe, et see oli nii vale algus kui olla saab, oleks pidanud alustama mingit erapooletut juttu. Need süüdistavad või haletsevad pilgud tekitavad Kaarlis kohe tõrjeseisundi, ehkki Annuse puhul ei peaks ta ometi okkaid turri ajama.

«Nelikümmend aastat sotsialismi peaks ometi juba olema oma jäljed jätnud ja igandid loonud,» tabab Annus teise tooni.

«Meil poe juures lektor ütles, et teatud eas sotsialismi hädad,» trumpab Kaarel üle.

«Käisid lektooriumis?»

«Sa teed jalgrattamatka, aktiivne puhkus või nii?» võtabki Kaarel nüüd uue jutu üles. «Sinust pole midagi kuulda olnud, vaikselt elad.»

«Ma ei tea isegi, kuidas ma elan.»

Nii ta on, inimene sünnib, elab ning sureb ja miski ei kosta kuigi kaugele.

Kogu ümbruse jaoks on sellel üsna vähe vahet, kas sa üldse elad siin maailmas või pole sind olnudki.

«Mina tean küll, kuidas ma elan,» saab Kaarel olla kangem mees.

«Elad edukalt?»

«Edukalt.»

«Sa räägid puhkusematkast, aga kui ma hakkam mõtlema, siis pole ma elu jooksul ühtegi puhkust välja võtnud. Linnainimene põgeneb igal aastal mõneks ajaks oma töö juurest ära, aga mis saame meie parata, et abimajapidamine hoiab aasta ringi rakkes.»

«Aktiivne puhkus või nii,» kordab Kaarel.

Kaarliga ei tule täna asjalikku juttu, mõtleb Annus, tal on mingi lõõpimise meeleolu, niisugusega lõmpsi kergelt kaasa ja mine siis oma teed. Annus hakkabki jalgratast sõidupäri seadma.

«Homme siis kodanikukohust täitma,» lausub Kaarel, tema tahaks juttu pikemaks venitada.

«Mis kohusest sa räägid?»

«Valimiskastide juurde.»

«Ei mingit kohust, on ainult kodaniku võõrandamatu õigus,» ütleb Annus veendunult. «Kui mina astun valimiskasti juurde, siis lähen mina oma riigis oma õigust maksma panema.»

«Mis õigust jälle?» ei saa Kaarel kohe aru.

«Õigust osa võtta riigi ja ühiskonna juhtimisest.»

«Kui nii, siis muidugi,» venitab Kaarel.

«Mitte kohustus, vaid võimalus.»

«Kui nii, siis muidugi.»

«Iga kodanik läheb paneb maksma oma õiguse ja nõnda kogunebki riigis kõigi ühine õigus.»

*

Juta pühib luuaga ukseesist muru, mis ise kujunenud, madal ja lapiti väga tihe, nagu samet. Annus näeb seda ja läheb seab reiaaluses uue luua varre otsa, toob Jutale, sest kulumata oksad võtavad pehmemalt ja laiemalt. Juta tõmbab uue luuaga tara äärest viimased raapsud ja asetab tööriista seina najale.

«Peaks jälle luudasid vaatama,» ütleb ta välja viimasel ajal korduvalt pähetulnud mõtte.

Annus laseb esimese ütlemise kõrvust mööda, sest kui asi tõesti tõsine, siis ei jäta Juta seda kordamata.

«Kui saaks sel kuul viissada luuda,» jätkab Juta.

Viissada ei ole väga palju, mõtleb Annus. Eks praegu saaks tuua vastuargumente, et pole aega luudadega jahtida, tööd niigi küll, kuid Juta jutul on ka põhjus olemas. Tööst pole ennegi puudust tulnud, aga luuad on ikka muretsetud, päris suurel hulgal pealegi.

Kunagi varem mindi väga rangeks, et iga kolhoosi liige peab välja töötama kindlaksmääratud miinimumpalga, siis tuligi Annus luudade mõttele. Päeval istus traktoril, õhtul seadis luudasid kokku. Viis koorma kolhoosile ära, kolhoos maksis palgalehe kaudu Jutale kinni, müüs siis luuad Tallinna, sai oma vaheltkasu. Kolhoos ei kaotanud midagi, ennem võitis, Jutal oli aga nõutud palgasumma ette näidata.

Juta on põllutöölise kirjas, aga toimetab rohkem kodus kui kolhoosipõllul. Oma laudast saab raha kergemini, kolhoosist ei jaksaks ta sellist palka välja töötada. Annus pole end Juta tegevusse seganud, las käib kolhoosis, palju heaks arvab.

Ega Annus teeninudki Juta palka kuigi kaua, luuategemine tüütab pikapeale ära. Pähe torkas veelgi parem mõte: ta ostis luuad teistelt tegijatelt kokku ja viis kolhoosi. On ju ka neid, kes näevad luudade meisterdamises lisateenistust, neil paremgi, kui Annus viib luuad kodust ära ja maksab kohe välja. Annus maksis täpselt sama hinna mis kolhoos, ise ei saanud vahelt kopikatki tulu, aga see polnudki eesmärgiks. Too tehing oli omamoodi geniaalne leiutis — nagu kõvera toruga püss, mis laseb ümber nurga. Praegu leiutab oma oskamist mööda ju igaüks, või ratsionaliseerib. Jutal on ratsionaalsem, tulusam pidada kodulaudas lehma, siga ja nuumpulli kui käia kolhoositööl.

Vahepeal ei olnud probleemiks, aga nüüd heinaajal käivad jälle peale, et kõik oleksid ametis. Mõistetav ka, sest linnast veetakse inimesi siia oma tähtsa töö juurest ära, kuidas sa kolhoosirahvale hõlpu annad.

Juta mõte pole paha: kui ta on palgalehel parajalt sees, kes siis ikka nuriseda saab. Linnas on suvelgi luudasid vaja, praegu on just tolmune aeg. Nemad tulevad meile heinale, meie saadame vastutasuks luudasid.

Pistan raha tasku, panen traktorile käru taha ja teen ühel õhtul luuaringi ära.

«Mina olen mõelnud, et kui ma hakkan ükskord pensile minema, siis peaks terve aasta neid luudasid saama,» ütleb Juta.

*

Kask kasvas päris Võrtsjärve kaldal, nad tegid väikse lõkke, Annus toetus mõnuledes seljaga vastu kaske ja Henno lõpetas päeval alustatud joonistust. See muinasjutt kangastub vahel nii selgelt. Jah, Annuse silmis on see kauge ilu võtnud muinasjutu värvingu, sest uuemas elus ei ole midagi sellega võrreldavat.

Annus ja Henno olid päris noored, eas, kus ustav sõprus täidab pool elu. Henno käis linnakoolis, aga tuli suveks maale, siis olid nad tihti koos.

Suur kask Võrtsjärve kaldal, kas leiaks selle koha üles, kui läheks nüüd otsima?

Tolle suve krooniks sai jalgrattamatk ümber järve, suur seiklus mööda seniavastamata maid. Öömajaks leidsid nad hõreda haavapalkidest küüni, mis seina kõrguselt värsket sooja heina täis. Nad unistasid avasilmi hommikuvalguseni välja, maalisisid kujutlustes mitmesuguseid ilusaid elusid, nii raske oli otsustada, milline neist valida. Hennost saigi kunstnik, tema oskas fantaasia teoks teha.

On olnud hetki, kus Annus tunneb, et tema ongi Henno, ta on siis hakanud nagu kuutõbine pliiatsit ja paberit otsima, kuid äkki leidnud end taas traktoriistmelt.

Eneseunustused on südame kloppima pannud, sest need viivud sarnanevad hullumeelsusega. Ta ei ole neist kellelegi rääkinud. Kas suudaks Hennolegi avaneda, kui too ilmuks praegu ta ette?

Annuse elus on inimesed olnud väga tähtsad, nii heas kui halvas tähenduses. Inimestest on ta võimeline saama suurimat ülevust ja ka mustimat masendust, asjadel ei ole tema peale sellist mõju. Aga inimesed on kapriissemad kui asjad, oma tujude ajendil võivad nad sulle anda selliseid obadusi, et jää otse keset elu seisma ja oiga valju häälega.

Algkoolis oli koolivennaga pool koduteed ühine, koolist tulles vantsisid nad tavaliselt ühes, mitu aastat juba, kuni ühel kenal kevadpäeval käitus koolivend inetult. Annuse tunded said puudutatud ja ta ütles: miks sa nii teed, me oleme ju sõbrad. Päh, mõni sõber, vastas koolivend, pööras selja ja kõmpis iseteadlikult minema.

Sõpruse ärapõlgamine oli selline hoop, et Annus ei teadnud pärast kaua aega, mida inimestest mõelda. Vist sellest päevast peale ongi ta hakanud inimesi vaagima, ta püüab juba ette mõistatada, kes on suuteline ühel kenal kevadpäeval sõpruse peale sülgama, kes mitte. Oma hinges peab ta lugu vaid neist, kellest arvab, et need ei reeda sõprust mingis olukorras, ja neid pole kuigi palju; kas elab inimene tõega nii kõledas keskkonnas või on Annus liiga range kohtunik? Ehk on Annus haiglaselt tundlik baromeeter, sest teised elavad vaevlemata.

Mulle on inimene tähtis, aga ma elan enamasti nagu erak.

Annusel on Kata ees piinlik ja see, et nad juhtusid täna jälle kokku, on täiesti ülearune, aga põgeneda pole kuhugi. Oma perekondade kaudu on nad sugulased, seegi seab kohustuse, et pead teise ära kuulama, kui ta igatseb sulle südant puistata. Mingi kummalise saatusetuju tahtel on Kata valinud Annuse oma hingepihtimuste kuulajaks. Kata kannab oma hinge keelel, temale ei maksa enese paljastamine mingit pingutust, samal ajal kui Annus põeb just vaikumiskrampi. Kaks vastandit, kellest üks püüab teist jäagitult ära kasutada, aga teine ei oska sellest esimesest mitte midagi saada.

Piinlik, et ta juhtus eile pealt nägema Kata ja Kaarli perekonnatüli — mis tüli, üksnes Kata ennastunustavat hüsteeriahoogu, sest Kaarel on elust õppinud, et vahel on kõige õigem päris vait olla. Kuigi öelda oleks hirmus palju, ei ütle ta sõnagi, selle poolest on Kaarel isegi Annusest pisut maad elutargem, just elutargem, sest Annuse vaikimine on loomupärane, aga Kaarel oskab end selleks sundida. Kaarel on sünnilt lobiseja, aga hoidub sõnasõjast, temas pole kakleja hinge.

«Kuidas sina nii rahulik oled?» küsib Kata.

«Ma ei tea, kas rahu ongi see kõige parem variant,» vastab Annus millegipärast. Ise mõtles just, et miks peab tema Katat rahustama, aga suust tulid sõnad, mis seavad Kata olemuse peaaegu eelisasendisse ta enesega võrreldes.

«Olen mõelnud, et kui ma oleksin abielus sinuga, siis elaksin õiget elu,» ütleb Kata sama ootamatult.

«Hüsteerika ongi ehk kõige õigem suund,» läheb Annus nagu enese kiuste Katat välja vabandama.

«Tõega?»

«Hüsteeriaseisundis on inimene oma mõistuse kontrolli alt ära ja paiskab oma psüühika risu kiire puhanguga välja, see on nagu prahi põletamine kevadel, pärast on kõik ilus ja lahe ja helge. Elad endast välja, mis siis, et suits ja ving matab ümberringi hinge.»

«On kergem küll,» tõdeb ka Kata.

Elad oma saasta teiste kaela välja, mõtleb Annus endamisi edasi. Teised su ümber aga langevad nagu lukku, et säästa end saasta eest, ega tulegi vahel enam lukust lahti, ja ka su hilisem helge päikesepaiste ei jõua enam nendesse.

Hüsteerika ei ole kahe inimese vaheline informatsioonikanal; kui palju rohkem on seda vaikne inimlik soe jutt, eriti veel sosistamine.

«Kaarlile aga on kõik nagu hane selga vesi,» lisab Kata.

Muidugi, Kaarel on mõistlik kuulaja, ei muutu kärsituks, ei lähe kirglikult kaasa, ei saada persse, mõtleb Annus, enda kohta üllatavalt irooniliselt.

Aga Katast on kahju ka, peaks tõesti püüdma teda kuidagi aidata, pole ta enda süü, et saatus oli ta vastu nooruses samal moel ülekohtune kui Kaarli vastu. Need kaks poleks ehk tohtinud omavahel abielluda, mõlemad ärarüüstatud närvidega, nagu nad on. Kui juba tervete tugevate närvidega inimesed ei suuda meie päevil abielus olla, aina lahutavad, mis siis üldse rääkida Katast-Kaarlist; nad on hoopis omamoodi kangelased, elavad laste pärast koos.

«Vahel ma tunnen, et lähen hulluks, et enam ei või,» ütleb Kata.

Siis oleme kaks hullu, mõtleb Annus, üks märatsev, teine vaikne. Tõepoolest, paras paar. Vaikne hullus on endale ohtlikum, märatsemine teistele ohtlikum. Sa oled saanud just õige mehe, rahumeelse ja huumoritundega Kaarli, kes püüab endale paksu nahka kasvatada. Mina läheksin sinu mehena veelgi kiiremini hauda, kui ma ehk muidu lähen.

Maja lõunapoolsest otsaseinast kolme sammu kaugusel kasvab seninägematu elujõuga punase sõstra põõsas, Annusele on ta peaaegu iga päev põgusalt silma puutunud nagu teisedki põõsad-puud koduõues, kuid täna äratas ta tähelepanu. Annusel on tunne, et põõsas justkui tõmbas teda endaga vestlema.

«Mis sul öelda?» küsib Annus nagu vanalt sõbralt. «Ohoo, sa hakkad tudiks jääma,» imestab siis. Tõepoolest, see põõsas on kõigi praeguste pereliikmete mäletamist mööda siin vohanud igavesest ajast alates, ta oli kohal juba enne Annuse sündimist, nüüd aga...

Majaotsa punase sõstra põõsas oli püsivuse võrdkuju, elas nagu üle inimeste ja aegade. Oleks meie sõprus Hennoga niisama terve ja rõõmus, oli Annus kunagi selle põõsa juures soovinud.

Nüüd on aeg siis jõudnud imesõstrani, aeg klaarib oma arved kõigiga, temale pole keegi suutnud võlgnikuks jääda. Põõsas endas pole mingit imet, aianduskirjanduse järgi võib arvata, et ta on kõigile tuntud sort 'Hollandi punane', aga temast väljaspool, tema keskkonnas pidi küll olema midagi erilist, et talle hakkas kõigist ümbruskonna elukohtadest kõige rohkem meeldima just see seinaesine. Siinse pere inimesed on tõesti olnud küla ühed südamlikumad, osavõtlikumad, mõistlikumad, vana-isast alates, keda Annus mäletab üsna hästi; kas põõsas tundis tõesti seda soojust? Temale helgivad magamiskambri ja tagatoa aknad, igaüks, kes vaatas sealt välja, paitas oma pilguga ka sõstart.

Annus neelatab nukrust oma kurgust, meenub lein, ema-isa

kaotamine. Kas põõsas leinab neid tänini taga? Kutsus Annus oma meeleolu jagama?

Muidugi on põõsast hellitanud selle maja lembus, lõunapäike peegeldus voodrilaudadelt tagasi, lehed said igast küljest kül-
laga valgust ja soojust. Päeval päikeses hõõgunud sein hoidis
siin öö soojemana kui kusagil mujal. Talvel igatses põõsas
ahjusoojuse kauget kuma, mis aimus läbi seina.

Loomulikult tundis ta ära ema, neid pangetäisi ei oskaks
kokku lugeda, mis ema köögist siia mullale või lumele kallas,
ühtaegu väetist ja vett.

Ja väikest Annust pidi ta teadma kõige paremini, sest kusa-
gil polnud nii mõnus soru lasta kui siin soojas tuulevarjus.

Suviti hoidsid kanad põõsaaluse mullal, see oli nende parim
siblimispaik.

Kõik maja ja pere elas nagu sõstra pärast, aga nüüd on aeg
teiseks saanud. Nüüd käiakse väljas tööl, kellel enam lusti sinu
pärast olla.

*

Annus istub pliidi ees, teeb tuld, sest leegid ja kuma mõju-
vad rahustavalt.

«Ma ei saa aru, mis minuga on,» ütleb Annus.

«Mina ei näe küll miskit,» vastab Juta.

«Nagu tusk oleks, mingi kosmiline tusk. Kui see tuleks kõi-
gile inimestele korraga niiviisi peale, siis oleks kindlasti kos-
miline.»

«Minul ei ole.»

«Kõik tundub tühine, vahel lausa mõttetu.»

«Minul, kui gripp vaevas, siis oli ka väga tüütu olla.»

«Mis minuga on?»

«Külmetanud?» muretseb Juta.

«Südasuvel ei külmetata.»

«Ma teen kuuma pärnaõieteed,» teab Juta abi.

«Hakkan halbu mõtteid mõtlema; mis siis saab, kui need
mõtted täide lähevad? Mõtlen inimestele ja ilmale halba kaela,
aga kui sellest osagi täitub... Parema ärgu üht inimest olgu,
kui et ta rikub oma maa saatuse ära, vägistab teiste ini-
meste elu oma halbuse järgi ära.»

Juta ei saa päris aru, mida mees seal pliidi ees järil arutab,
Annusest ei tasugi välja teha, kui ta jälle fantaseerima hakkab.
Vahel loeb midagi ja on siis selle mõttega mitu päeva killas.
Juta toimetab oma toimetamisi, Annus mõtleb oma mõtlemisi.
Ta paistis juba abiellumise ajal veidi veidrik, aga me kõik
oleme isesugused. Annus on hea loomuga, las ta muidu olla,
nagu tahab.

«Kui et ma rikuksin oma riigi ära,» ütleb Annus.

See läheb tal mööda. Juta pole uudishimulik, et hakkaks
küsima ja asja endale iga hinna eest päripõhja selgeks tegema.

«Mine voodisse, ma toon sulle head kuuma teed.»

«Ehk lähengi,» arvab ka Annus.

«Kas sa oled kuulnud, et nuumsigala rahvas sai kolhoosilt
petta?»

Annus ei paista kuulvat.

«Nad talitavad sigalas brigaadiviisilise töövõtu korras.»

Annus tõuseb ja läheb magamiskambrisse, laskub raskelt puu-
voodisse, mis pärit veel ema-isa noorpõlvest.

«Kas sa mett ka võtad?» hüüab Juta.

«Eks sa too.»

Annusega on tõesti midagi lahti, kuidas ta muidu teeks
endaga kõike, mida Juta ette paneb.

Annus hoiab käega südame kohalt, et summutada sisemist
huugamist.

Südant peaks imestama, et see lihas töötab eluaeg; teised
muskliid võtavad vahel puhkust, enamasti puhkavadki, aga süda
ei unusta end minutikski. Kuidas tema suudab? Inimene ise
ei suudaks kogu elu trammis olla, inimene laseb ka end lõdvaks,
kui aga saab. Südant peaks imestama tema töö pärast, aga me
unustame ta ära, unustame aastaiks, ainult siis tuletame
meelde, kui seal kusagil südame kandis kipub pigistama, siis
imestame, mis sel südamel hakkas. Aga loomulik, et hakkas,
sest kogu meie elu veereb üle meie südame, kõik puutub
temasse, veri viib emotsioonid läbi südame, nii rõõmu kui
nukruse, hõiskamise kui tusklemise.

Meie töö on igal juhul ka meie südamele koormaks. Endalt
veel küsime vahel, kas jaksad, südamele mitte iialgi, kuni ta
ükskord hakkab endast teatama.

*

Hea on end tagasi mõelda sellesse ikka, kus ükski haigus ei
andnud veel märku. Kolmekümne ringis me olime, kui tegime
matka Eestit pidi, Mihkel sai kolhoosi sõiduauto ja kadusime
neljakesi vaatepiirilt.

Olime terved, vabad, vallatud ja võrdsed, elu tundus täiesti
elav. Õeksed Madet-Jutat igatsesid oma sünnikanti vaatama,
viisid Mihklit ja mind esmakordselt neisse paigusse. Küla nagu
küla ikka, aga nendel oli seal hulk paljutähenduslikke kohti:
puud ja künnad koolitee ääres, ojasild, oja enda looked ja haua-
kohad, teerist... See lapselik õhin, mis naisi valdas, tegi päeva
eriliseks, kaks aega segunesid ja nad viibisid oma hinges roh-
kem lapsepõlves kui tolles reaalses päevas. Me Mihkliga armu-
sime mõlemad uuesti oma naistesse.

Selles eas on inimesel nooruse esimesed aatlemised aadel-

dud, suurimad tormid tormatud, ausus ja siirus karedalt ilmalta oma tugevad vopsud saanud, illusioonid hajuma hakanud; oled juba osalt kohanemas elu paratamatuste ringiga, millesse sind on litsutud, sest nagu öeldud, inimene kohaneb kõigega.

Ihu ja hing on ahned elu järele, ja kui mingisugunegi elamisvõimalus olemas, siis kaob kõik muu, mis sind juhtumisi ümbritseb, teisele plaanile. Inimene on omaenda mahlast tulvil, elu enda pime sund kihutab sind aina elama, muuks jääb vähe mahti.

Pole veel tõsist eluküpsust, millega kaasneb suurem või väiksem annus nukrust ja ängi sellest, mida enda ümber näed ja mõistad, tollest ebamõistlikkusest ja asjaolude tohuvabohust, millesse oled oma elu jooksul nagu märkamatuks sattunud. Ise ei oska arvata, kus oled teinud vea, kus on kõik inimesed ühtekokku kord teinud suure vea, mis sünnitab nüüd eluõiguse kõigile neile väikseile vigadele, mis on su ümber nagu tüütud kihulased; suure vea pahad pudemed.

Tol kaugel ajal oli sõprus soojem, selles oli veel hindamatut vahetut elamuslikkust, mis on küll kõige iseloomulikum lapsepõlvele, kuid annab ka kolmekümnese hingele veel tugevasti värvi.

Mis imelik lugu on aastate kulg, me kapseldume nagu järjest rohkem endasse, kasvatame selga koorikut, millele iga aastaring lisab oma kihikese, peaaegu märkamatu õhukese kihikese, nõnda et ükskord hakkad tajuma alles hulga aastate kogumõju.

Korba all oled nagu käänd, teised inimesed su ümber on kannust möödakõndijad, hea seegi, kui keegi suvatseb su peale istuda, et korraks jalgu puhata, on niipaljukestki vaheldust.

Kord tuleb aeg, kus sa tundud liiga kõdu isegi pealeistumiseks.

Kui elu õnnestavate nüansside mõju sinu meeltele jääb järjest tuhmimaks, millest siis rõõmustada?

«Sul on täna riigipüha,» ütleb Kaarel.

Kaks meest teevad meeletuid ponnistusi, et püsti jääda, õieti oli sihiks astuda kodu poole, kuid elus on olukordi, kus edasiliikumist ei saa enam seada peaesmärgiks. Kaarliis on veel küllalt iseteadvust, et pidada just ennast selleks abistavaks ja toetavaks pooleks. Lõpuks aga on nad sunnitud tunnistama paratamatust, et maakera külgetõmbejõud on visam ja väsimatum kui kahe mehe lihasejõud kokku. Nad veerevad kraavi.

«Ongi tee pealt ära,» kommenteerib Kaarel.

«Seal sõidavad otsa,» kinnitab kaaslane.

Seavad end seljakile vastu kraavikallast.

«Sul on riigipüha.»

«Täna ei ole.»

«Sa jõid end riigiviinast purju, on küll.»

«Ma näen varest.»

«Sa oled mu sõber.»

«Sa oled mees.»

«Sa oled mu ainus sõber.»

«Ole mees, mis sa virised.»

«Mina ei virise ja sina ei virise, me oleme mehed,» kinnitab Kaarel.

«Nadi-nunnadi...»

«Mul on õigus sõpra leida.»

«Ma olen kange mees.»

«Ma ei ole nurjatu, mul on õigus,» kinnitab Kaarel.

«Kes on kange mees?»

«Sõda viis mu venna noorelt.»

«Viis.»

«Tema oli mu kõige parem sõber.»

«Viis.»

«Nüüd oled sina mu parim sõber.»

«Kaarel...»

«Oled sõber.»

«Olen, olen. Kaarel, sa sokuta defitsiiti.»

«Kas meil viinast puudu või muret vähe?»

«Sokuta mulle.»

«Saad, viina saad alati.»

«Sokuta sealt ehituselt.»

«Enda noorusest ma ei räägi, aga vend suri noorelt.»

«Sokuta.»

«Kui ma räägin enda noorusest, siis hakkad nutma.»

«Ära nuta.»

«Miks peab mees nutma, ma ei räägi.»

«Mina ei nuta. Kuule, ma ehitan linnamehele suvilat.»

«Löön kampa.»

«Löö kampa, too mulle defitsiiti, ma maksan.»

«Löön kampa, seda tööd ma oskan.»

«Tood?»

«Ma ehitan paremini kui sina,» on Kaarel vaimustuses.

«Tood?»

«Ehitame koos, sõber.»

«Ma küsin, kas tood.»

«Ma aitan ehitada.»

«Töö teen ma ise.»

«Sa ei raatsi tööd jagada. On hea ots?»

«Ma teen töö ise.»

«Saad neli rubla tunnist?»

«Iga kell.»

«Sa oled mu sõber.»

Armastus, kui palju on temast aegade jooksul räägitud, veel rohkem temale mõeldud, hunnikud raamatuid kokku kirjutatud, kuid see kõik on kübe tunde enda kõrval. See on tunne, millest keegi õieti ei teagi, mis ta on. Kord on ta õnneekstaas, kord huugav vaev nagu lõputu hambavalu, kord ülim eneseohverdus, kord mõrtsukatöö, kord hirmus sarnane vihkamisega, kord pikkade aastate helge õnnistav päikesepaiste, kord meelemõistuse kadumine, kord ajend eneseületamiseks kunsti-teose sünnil.

Mis ta siis on, see armastus?

Mihkel ise ei oskaks igatahes sõnaselgelt öelda, mis on armastus. Kui siiski püüaks mõelda ja sõnastada, tuleks vastus erinevais vanuseis hoopis erinev. Neljateistkümnese ja neljakümnese armastus; siiski, neis on ka midagi ühist, just armumise kõige meeletumasse järku jõudmisel. Kui oleks mõeldav mingi armastuse algaine, mõni keemiline ühend, siis peaks seda inimese veres leiduma kõige rohkem armumise kõrghetkel.

On tõsi, et kord oli Mihkli maailm kuhjaga täis, kuigi seal polnud midagi ega kedagi peale ainsama Made. Oli rohkem täis kui mõnel teisel eluperioodil, kus sellesse sinu maailma peab mahtuma tuhat asja, nähtust ja inimest korraga. Justkui tekiksid paljude asjade mahutamisel õhuvahed, hõredus, ja ainult armastusega täitumine on nii veatult tihe ja kompaktne, et ei saa enam sõrmegi vahele pista.

Möödunu kaja kostab hinges siamaani, tollastel üksikpäevadel ja erilistel hetkedel pole omaette tähendust, on kõigest kokku soe kuma emotsionaalses mälus, see kuma on taustaks kõigele muule, edasises elus juhtunule. Nõnda on üksikinimesega.

Kuidas vaadata armastusele inimkonna poole pealt? See armastuse järk, kus inimese kaotab meelemõistuse, ei tohi kaua kesta, maailm läheks uppi, kõik oleksid kui segased.

Kas läheks ikka uppi? Suure armastuse nimel oleksid inimesed ka sotsiaalselt julgemad, vapramad, ennastohverdavamad.

Kõik me oleme ühiskondlikud argpüksid, armastus aga vähendab ohutunnet, hirm kaotab sel perioodil oma kõikejuhtiva rolli.

Ega tea, ehk oleks inimkonnal tervikuna vaja head, ülendavat emotsiooni, et tardumusest ärgata; ehk vajab ka inimkond nagu üksikisikki tugevate tunnete perioode, mis elustaksid teda edasisel teel kauge toetava kumana.

Tänast päeva juhib aga emotsioonideta kainus.

Kui kusagil pulbitsebki emotsioonike, siis ei uhka see üles armastuse allikast, vaid levitab hoopis komplekside läppunud lehka. Kui ühe ülemusekese õrnuke väärdunud enesearmastus

saab veidi pigistada, siis peavad teised tema hingevingu tunda saama, hirmuga pelgu pugema, aga armastust ei ole näha. Ühed komplekslevad, teised poevad; vastastikku parasiteerivad ühe enesearmastus ja teiste hirmutunne.

Ausus üle kõige — kes seda ütles? Võib-olla polegi keegi öelnud, siis võiks Annus ise praegu nõnda kuulutada, et saaksid vastu vaielda need, kes mõtlevad teisiti, avalikult poleemikasse astuda.

Ausus mõtteis on kõige edasise alus, sest mõte võib saada sõnaks, võib kasvada koguni teoks.

Kui ebaaus mõte ka jääbki ainult mõtteks, ega tähenda seegi ehk päris neutraalsust, sest mis teame meie mõttelainetest ja nende toimest; palju ühepidiseid halbu laineid võivad võimenduda ja tegelikkuses midagi nihu nihutada.

Kui suurem osa inimesi mõtleb millegi suhtes ühteviisi ebaausalt, siis osutub see ju enamuse mõttelaadiks, mis saab automaatselt kogukonna moraaliks, normiks; kõigile mõistustele nähtavalt toimub hookuspookus, mustkunstitrikk, kus hulgast miinustest saab ühtäkki priske näiline pluss, mida siis hardalt või võltshardalt kummardama rutatakse.

Ebaausus tegudes allub kõrvalisele kontrollile rohkem, kuid ikkagi on mõned läinud valgustkartvatele tegudele, riskides oma reputatsiooniga.

Oma ebaausa hinge väljaelamise sundi saab kergemini, vähem riskantselt realiseerida ütlemistes, sest kui lähed tegudeni, võib ümbruskond sul sagedamini kuklast kinni võtta ja su nagu rumala kutsika valguse kätte siplema tõsta.

Nurgataguseid, kuhu oma autu jutuga minna, leidub ikka.

Annus formuleerib enda jaoks lihtsa reegli: teise inimese kohta ütlen ainult tema näo ees ja tema kuuldes, mis mul öelda on, see sunnib autud sõnad ausate seast välja sõeluma ja kõrvale jätma. Kui tekib vajadus öelda seljataga, ütlen sama mis näo ees. Kui aga peaksin kogemata juhtuma mõnda nurgatagusesse, kust ei kosta midagi välja, siis oleksin kõige parema meelega vait.

Ilus, aga raske, mõtleb Annus iroonilisena nii enese kui teiste vastu.

Kui saaks õpetada ennast ja teisi olema ütlemistes aus! Kui oleks näiteks nõnda, et iga autu samm teiste suhtes teeks su vasaku jala millimeetri võrra lühemaks. Esialgu käid ja mustad teisi ega märkagi enda juures eriti midagi, varsti aga tunned end kuidagi imelikult, kolmkümmend keelelõksutamispäeva on kõnnakule kehvasti mõjunud, juba nagu piinlik teiste silma

alla minna. Ja mis sa ütled veel siis, kui kümne sentimeetri norm täis.

Käiksin rahva seas oma korralikel jalgadel ja teeksin nii muuseas visatud pilguga kindlaks igamehe autuse astme.

Küllap paneks mõnegi mõtlema, küllap astuksid paljudki üsna pea inetuse teelt ära aususe alleele tagasi; see poolteise-sentimeetrine lõnks, mis eluks ajaks külge jääks, ei paista ehk väga väljagi, liiati kui mitmed kannavad seda vana märki kaasas.

Kui mõni ei suudaks kuidagi jätta oma viltust hinge teiste salalaimamise abil turgutamata, siis peaks ta lõpuks ühel jalal hüplema.

Rahuliku südamega jalutav ausus ja komberdamisi hüplev autus juhtuvad siis vahel eluteel vastamisi.

Elada illusioonides, on see hea või halb?

Elada illusioonideta, on see hea või halb?

Mihkel kordab neid mõttehakatise endale kuuldavaltki kui küsimusi. On probleem, paugupealt ei oskaks hakkama saada, kuigi ainuõige vastus paistab keelele tulevat kohe esimesel hetkel.

Illusioon on ometi enesepettus. Miks su hing tõrgub selgesõnaliselt vastamast, et illusioonideta elu on hea?

Kulla mees, vabanda väga, aga see kõlaks hirmus kõledalt, nagu uluks veel vaid tuul telefonitruutides ja muud midagi poleks enam maailmas olemas.

Sa anduksid siis meelsasti enesepettusele?

Kui südame häält kuulda võtta, siis vastaksin mõlemale küsimusele otsekohe ja kõhklemata: halb!

Aga need küsimused välistavad teineteist. Järelikult ei vastaks sa mitte midagi, räägiksid vaid iseendale vastu.

Paistku ma sulle pealegi parandamatu romantik, kuid ma jään kahe ühesuguse vastuse juurde. Sa oled juhm, kui tahad elu ühteainsasse vastusesse suruda. Elu ongi sellepärast elu, on kordumatu, et ta ei lase end ühe valemiga ära seletada, sinu-sugusel juhnil isegi mitte kümne valemiga, näigu need kui õiged tahes. See ongi elu olemus, et kui sa tahaksid seda niidipundart harutama hakata, ei saaks sa iial aligusotsa kätte, edasisest rääkimata.

Mõistus, loogika, teadus ja muu sarnane on inimesele antud selleks, et elu illusioonidest puhastada, steriliseerida. Juhm oled sina. Mõistuslikkuse vastand on juhmus. Ütle konkreet-selt: milleks sul illusioone vaja?

Illusioonid annavad hinge värvi, kosutust.

Ära aga liiga üle võõpa.

Ma ei kahtle, et sa tegid teatud eas just ise seda liigvõõpamise pattu.

Võtame mõne reaalse nähtuse, ütleme riigi. Kas sul riigi suhtes on illusioone?

Ei ole. Aga mul võivad olla suured ilusad illusioonid isiklikus elus, armastuses näiteks.

Teatud eas ei sobi enam mingid illusioonid, sa oleksid teiste silmis vana narr. Kuhu jääks elutarkus?

Aga kust sa võtad, et mulle, elutargale, ei meeldi olla vana narr; ehk just meeldib?

«Sa oled võhivõõras inimene, ma võin sulle kõik ära rääkida,» vennastub Kaarel. Ta on ilusas Viljandi linnas leidnud veel ühe sõbra.

«Võhivõõrad enam pole, pool tundi juba tuttavad,» on teisel mehel oma arvamus olemas.

«Minu nime sina ikka ei tea,» märgib Kaarel.

«Aga sind juba tean, sa oled hea mees, üks hea joodik.»

«Joodik ma pole.»

«Jätame selle, me teame ise, kes me oleme, ja sellest aitab.»

«Sa oled siitlinna mees?»

«Jah, Viljandi mees, elupõline linlane.»

«Vaata seda mina ei ole,» rõhutab Kaarel, «aga kust mina olen, seda sina, mees, teada ei saa.»

«Mulk oled.»

«Mulgiks pole ma sündinud, aga seda sina teada ei saa.»

«Ise lubasid kõik ära rääkida,» tuletab teine meelde.

«Ma räägin sulle hinge pealt kõik ära, aga muud mitte midagi,» on Kaarel endas kindel.

«Jooma selle peale.»

«Jooma.»

«Ütlevad, et Viljandi on ilus linn.»

«On küll,» kiidab Kaarel, «aga täna räägime muust.»

«Millest meil ikka rääkida on.»

«Minu hingeelust.»

«Sa oled siis kuradima keeruline sell, kui sul see loom ka on.»

«On, ja veel kuradima karvane loom.»

«Mina olen sellest luksusest loobunud, meie aja väiksed korterid, kus sa teda siin linnas hoiad,» ütleb viljandlane.

«Mina räägin oma südame pealt kõik ära, roogin hinge viimase söpi sinu ette välja. Põhjani ausalt, sa ei kuule ühtegi võltsi sõna.»

«Mis mina sest saan?»

«Sa vaatad siis, kas minus on seal kuskil üks rike, sest kaine peaga ei saa mina kellelegi kõike hingelt ära rääkida.»

«Sa oled siiras ainult siis, kui jood.»
 «Sa oled ehk koolitatud mees, ütled niisuguseid sõnu, ma ei räägigi sulle.»
 «Ega mina pole ka päise päeva ajal siiras, öösel vahel,» lohub linnamees.
 «Ütle, kas minus on miski rike!»
 «Kaine kare hingetu maailm on see rike.»
 «Ütle, miks mina häbenen kaine peaga seda sinu öeldud siirust? Ütle!»
 «Joome selle peale.»

*

Mis on inimese siht? Kas inimesed valivad endale eluks sihi? Mihkel mõtleb tagasi oma noorusajale: missugused kaugemad eesmärgid ta endale seadis? Tuleb välja, et ei seadnudki, agroomiks sai ta ju pooleldi kogemata. Niisama hästi oleks ta võinud olla lendur — kogemata.

Sihid on nooruses väga ebamäärased. Esiteks puudub elukogemus, mille alusel tulevikku prognoosida. Siht on oma olemuselt aga võimalikult õige prognoos, mis alal ja mil moel sa suudad kunagi tulevikus oma annet ja loomust kõige edukamalt realiseerida.

Mis mõttes edukalt? Kas endale kõige mõnusamalt või eesti rahvale kõige kasulikult? Eks vasta viieteistaastaselt.

Elu sihiks võib juhtuda ka mõni suur igatsus, mille täitmiseks su jõud ja mõistus ei paku õiget katet. Teed oma elust pika mõttetu vaevlemise ja lõpetad kompleksidest puretuna.

Objektiivselt võttes, mis erilist isiklikku sihiselgust saabki olla, kui selles ikka rohkem ja rohkem reglementeeritud keskkonnas sõltub sinust endast aina vähem ja vähem, arutab Mihkel.

Aga mõni on ometi oma jonni ajanud ja eesmärgini välja jõudnud.

See on ilus erand, kuid erandid vaid kinnitavad reeglit.

Reegel on siis...?

Näib olevat reegliks, et eesmärk olgu võimalikult hästi kohaneda ja las sind haaranud vool võtab su kaasa ja viib iseenesest kuhu viib, omaalgatus ja oma tahe viska nurka.

Mis tunne on mul enesel praegu siin oma elu keskpaigas, minul, Mikhliil?

Eesmärgile jõudmise või igatsuse täitumise tunnet pole küll mingit, kuigi ma olen oma tasandi tõenäoliselt juba saavutanud. Kas tunnet pole sellepärast, et kunagi jäi siht formuleerimata, või ei ole mulle üldse eriti tähtis, kui kiiresti kui kõrgele või kaugele jõuan?

Mu kolhoos on heal järjel. Noh, on, mis siis? Kas see, on

olnud mu igatsus? Või on lihtsalt igapäevase töö tulemusena nõndaviisi juhtunud?

Olümpiaga on mõistetav ja selge: kiiremini, kõrgemale, kaugemale.

Muidugi, elus on kõik keerukam ja vastuoksuslikum kui spordis, aga kas aeg on tõesti nii ummikusse jõudnud, et inimese isiklik suur siht läheb lausa moest? Või on juba läinudki?

Küll tahaks praegu kuulda, kuidas on inimestel oma elusihiga, päris isikliku ja päris suurega.

Kas tendents suundub sennapoole, et valdavaks eluhoiakuks saab minnalaskmine; elu mõttetus tundub nii valdav, et inimene ei seagi enam eesmärki?

Sihiks saab sihitus.

Sihtideta padrikus sihitult ekselda.

*

Madel on vaja Kaarli abi, sõitis talle ise autoga järele. Kaarliil on esimesel hetkel hea meel öest ja sellest, et öde ei saa ilma temata hakkama, ilma tema kõike oskavate käteta. Ta istub öe kõrvale autosse ja mõistab siis äkki, et on nüüd lõksus, sest sõidu pealt välja ei hüppa.

Kas Kata tegi tõesti ähvarduse teoks? Kata ütles, et Kaarli joomine pole enam üldse tema asi, et ta kaebab Madele ja see tehku Kaarliga mis tahab. Kas appikutsumine on varikate, tege-likult on Made eesmärk hakata talle epistlit lugema?

Kahe täiskasvanud inimese omavahelised asjad peavad jääma perekonna piiridesse; kui need kantakse maailma ette laiali, siis on millestki väga olulisest üle astunud; üks õige mees tunneb, nagu oleks talle avalikus kohas näkku sülitatud. Niisugust tegu ei saa jätta karistamata.

Kuidas sa Katat karistad? Mis mõjuks temale veel rohkem kui siiani juhtunud asjad? Midagi ei oska välja mõelda.

Kata vastu enda meelepaha õhutamise ei aita praegu midagi, Kaarel tunneb end öe ees nagu patult püütud koolipoiss. Madel on õpetajamaneerid veres, hakkab muidugi kasvatama.

Mis nad minust tahavad, kas ma ise ei tea, mis on hea ja mis on halb! Kas ei tea? Nemad saavad minu arvel targad olla, tikuvad õpetama täiskasvanud meest. Üks tark on kodus, teine siin autos.

Made on hea öde ja sellepärast on piinlikkus selle inetuse pärast, mis nüüd ees, veelgi piinavam.

«Sa tuled oma perekonna asjadega ise toime?» ütleb Made.

«Jah,» kohmab Kaarel vastuseks.

Kas ongi kõik, imestab Kaarel, kui hakkab taipama, mis sõnad siin autos praegu kõlasid. Made ütles seda ju jutu lõpetamiseks, mitte alustamiseks, olematu kahekõne lõpetamiseks,

mille kumbki pidas maha omaette. Made teadis täpselt, et on olemas vaid üksainus sõna, mille ta vastuseks kuuleb, ja pärast seda on tema ammendatud.

Kaarel tunneb suurt tänulikkust oma vanema ja targema õe vastu.

Oleks Katas midagi Madest.

Kaarel on alati püüdnud Katat Made ees heas valguses näidata, sest, sa pead suutma oma tegude eest vastutada. Kui ei osanud nii hästi abielluda nagu Made, siis on see su oma süü ja pea see endale, ära jookse teiste ette virisema. Kaarel hoiab ja austab Katat kõigi ees, kellelgi pole lubatud Katale näpuga näidata, Kaarli naisele, Kaarli enda valitud inimesele. Kaarli pere on Kaarli pere ja kellelgi teisel pole sellega tegu.

Õde Made taipas oma venna meeoleolu ja tegi ainuõige sammu, andis tunda, et Kaarli pere on Kaarli enda asi, mitte tema asi.

Kaarel on oma hinges ütlemlata tänulik, et õe-venna vahel korda ei tulnud tumestama asjatud ülema-alama pinged, et nad saavad ikka teineteisele silma vaadata kui võrdne võrdsele.

Iseasi on muidugi Kata, tema oskab perekonna au maailma silmis alla kiskuda, läheb Kaarli peale keelt löksutama.

Katal käib elu üle mõistuse.

Juhuslik jutuajamine Kaarliga ei olnud pikk, aga mõjus Annusele masendavalt. Kaarel on omadega päris kaugele alla käinud, tema jutt on purjus inimese jutt, meest pole enam ollagi. Kainena on ta veel asjalik, aga kokku juhtud enamasti selle Kaarliga, kes on eluvaevade vastu võitlemiseks hinge kinnitanud, tuju tõstnud, elu puudete suhtes tundliku olemuse viinasse lahustanud ja ainult oma isiku tüütu pära endale alles jätanud.

Kaarli pole enam mingeid ideaale; õieti kõlab see sõna Kaarliga seoses kentsakalt, eluvõõralt. Mis ideaalidest rääkida, saaks vaid pisutki rohkem korda igapäevase argielu pisiseigad, tõuseks üks elupäev teise järel kuigivõrd inimväärsemaks.

Kus, millal ja kes kiskus Kaarli ideaalid maha, õigemini — hävitas Kaarli võime näha ja uskuda ideaale; selliseid, nagu tema loomusele kohased, olgu siis suuri või väikseid?

Ilma ideaalideta aga on elus kõik ükstapuha.

Miks pole Kaarel leidnud uusi ideaale, kas pole temale sobivaid enam olemas või on iseloom nõrk, et annab elule kergemalt alla kui mõni teine, ei hakkagi vägisi otsima? Kõige lihtsam tee tundub siis maailmale käega lüüa ja jooma hakata. Tundub küll, aga on ehk üks raskemaid teid, mis kõigele lisaks ei vii mitte kuhugi välja.

Kaarli pole usku ümbritsevasse, ei perekonnasse, ei muusse.

Kaarli sidemed keskkonnaga on peaaegu viimaseni katkenud, ta nagu loksus oma eluruumis ja ei tajugi õieti, kas viibib parajasti pea ülespidi või alaspidi.

Pidetud teeb olemuse hellaks, oma sisetundes on Kaarel nagu lindpüü, keda võib haavata igaüks, kel pähe tuleb. Kaarel ei saa hingehaavajale millegagi vastu hakata, sest kes ta on, milles on tema jõud, väärikus, positsioon? Kaarli isal oli talupoja enesekindlus, ta juttudest võib taibata, et isa on olnud ta elu suurim eeskuju, meheideaal.

Kust leida Kaarlile see pidepunkt, mis annaks ta enesetundele kaalu, pakuks hingeturva, paneks tema jalad veel kindlalt maha? Mille abil jõuaks ta tundeni, hinge veenva tundeni, et ta on ka keegi, keda ümbruskond peaks arvestama?

Mida sa seaksid praegu Kaarlile ideaaliks?

Kui inimene kaotab eneseusu, siis on peaaegu võimatu seda tagasi anda.

Kaarel abistab ema, kes on tõesti väetiks jäänud. Ometi oli see inimene kord võimukas, töökas, taibukas, oli elu peremees, lootis vaid enda peale ja uskus ainult tervise, jõu, oskuse, töö kõikemääravasse osasse; tema vahetõde maailmaga oli sirge ja selge veel nii vanalt, kui on praegu Kaarel ise.

Meenub see viimane suvi lapsepõlvkodus, Kaarel oli juba kolmeteistaastasena päris pikk poiss. Ema juhtis talu ja tema oli suvi otsa täie töömehe eest väljas. Oli täismees, mitte jõu mõttes, aga selle usalduse poolest, et ema andis kõhkluseta kõige tähtsamad põllutööd temale. Äkke taga kõndimine oli ammu selge, kuid kündmisele ei osanud ta ise veel mõeldagi. Ema aga mõtles, õieti oli see taluelu enda loogika, et Kaarel pidi kõrrepõllu kündmiseks sahakured pihku võtma: töö tahtis teha, aga ema ise ei jõudnud igale poole.

Kas on Kaarel kunagi elus end veel nii tähtsana tundnud? Põlvepikkusest peale pidas ta kündmist üheks põnevamaks tööks, seda oli kõrvalt vaadatud, paremaks kaasaelamiseks sai paljajalu isa järel värskes künnivaos vantsitud. Kündsid alati täismehed ja poistel ei tulnud pähegi, et nad võiksid ise proovida, see oleks olnud nagu pühaduseteotus. Nüüd aga sammub äkki Kaarel ise pühalikult, pidulikult adra taga, nihutab seda sügavamale või madalamale, kas tõstab käepidemest või surub peale, ja ader kuuletub. Muidugi mitte kohe, aga kolmandal päeval tundus ta endale vana vilunud künnimehena, nii kolmekümnesena.

Ader kuuletus tema tahtele, see mõeldamatu ja kättesaamatu täismehed.

Sügisel läks ta kuuendasse klassi juba nagu mees, tõeline töösuvi seljataga.

Tegelikult oli see ühehobuseader, väike talu ei pidanud rohkem hobuseid, aga hea ader, ilusasti pöörava hõlmaga, korralikult jooksuma reguleeritud.

Imelik, kui oluline oli mulle kolmeteistkümnenesena, kes ja mis ma olen. Ader andis peaaegu kõik, mis selles eas mehele vaja, andis tähtsuse ja teadmise, et sa oled tõsine töömees Kaarel ja ei keegi muu. Ning see olgu väga kange mees, kes suudab su kõrvale astuda.

Kui oled tugev töömees, siis lahenevad muud probleemid elus iseenesest.

Kodu oli andnud võimaluse, kodutalu muutus neist künnipäevadest peale hoopis teistsuguseks, Kaarel hakkas nagu uute silmadega vaatama paigale, kus ta asus, need polnud enam lihtsalt põld ja heinamaa, see oli koht, mis võimaldas ühele isikule kõiki mehetegusid.

Oli selge, kuhu Kaarli tee viib: kasvada suureks meheks, targaks, ja töökaks nagu ta isa. Igal talvel kogu elu unistad, et tuleks kevad, saaks ometi adrakured pihku, saaks tunda, kuidas maa ise räägib läbi tundlikult võbeleva adra su kätega; see- met igatsev maa rapsab töömehe käsi nagu jõudu proovides, võibstab neid nagu võrdne võrdset või hellitab, et su jõutunnet suurendada; kuidas tal parajasti meeolelu.

Kündmise mõnu, kust saaks veel midagi nii head. Paljad tal- lad tunnevad igal sammul mulla soojust, niiskust, pehmust, käed on kõikvõimsad, maa rabeleb vastu, aga sina juhid atra vääramatult aina edasi ja edasi.

See oli hea ader.

Koduuks käib kuidagi vastumeelselt, nagu ei tunneks pere- meest ära, varem oli ta käele mõnus, see rahulik aastaid näinud uks, nüüd tundub puine, tõrjuv.

Annus astub kööki, istub sõnatult toolile ega suuda toibuda. Mis temaga õieti toimub? Keset suve, algab viljalõikus ja Annus on haige.

«Mis arst ütles?» küsib tagatoast kööki tulnud Juta.

Nüüd lisaks veel kohustus rääkida.

Annus läheks kõige parema meelega metsa hulkuma, teeks kauge ringi, et ennast unustada, vantsiks end väsinuks.

Ei tohi, mingit pingutust ei tohi olla, pikem käimine on kee- latud. Veidi käia võib, veidi käima peab, aga aeglaselt, rahu- likult. Õieti on see ainus, mida tohib, midagi muud ei tohi.

«Ma ei tohi enam puid lõhkuda,» vastab Annus.

See ütlemine tuli kogemata, aga vallandab kujutluspildi.

Annus istub paku otsas ja õpetab poega, kuidas lõhkuda pliidi- puid. Tuleb Juta, võtab kirve poja käest, lööb ka ise mõned halud peenemaks, laps ei tohi endale liiga teha. Annus istub kasutult ja vaatab pealt.

«Mis sul siis on?»

«Ei tea, südames midagi.»

«Rohtu andis?»

«Andis.»

«Puid on sul ette valmis lõhutud,» rahustab Juta.

«Seasöögipange ei tohi ka tõsta.»

Juta ei ütle selle peale midagi, sest paljude on Annus neid tassunud, ikka on Juta toime tulnud.

«Ise veel ei tahtnud arstile minna,» lausub Juta.

«Traktoriga jäta jumalaga,» ütleb Annus.

«Sa arvasidki, et pead ehk kergemale tööle minema.»

«Arst ei arvanud seda.»

«Jääd päris koju?»

«Andis sinise lehe.»

«Mis nad teevad kolhoosis ilma sinuta, praegu kõige kiirem aeg.»

«Tööle ei tohi mõeldagi.»

«Mis ta ütles sul olema?»

«Arst ütles, et tööle ei tohi mõelda. Millelegi halvale ei tohi mõelda. Mingit muret ei tohi olla.»

«Ega meil olegi miskit muret.»

«Ütle, mida saab üks inimene keset viljakoristust muud mõelda.»

«Võtad oma raamatud ja loed neid.»

Arst pidi eksima, nii hullusti ei tohi minuga olla, mõtleb Annus.

Küll paistab kaugel see aeg, kui nad Kataga tuttavaks said. Kata oli ka kunagi noorukesena kodukohast väljakistud taim, juurteta nagu Kaarel isegi, ja jõudis elupaiga otsinguil siia.

Kaks juhuslikult Viljandimaale sattunud, lapsepõlvkodust võõrdunud inimest hakkasid siin üheskoos juurduma. Paistis maailma suurim õnn, et saatus viis nende teed kokku.

Kord üsna algul otsustasid nad Viljandisse sõita, lihtsalt sõita sinna ja olla päev otsa nagu juhtub. See oli elu pühapäev.

Võõras linnas Kaarel ei häbenenud, nad käisid käsikäes ringi. Käisid, istusid, käisid, vaatasid. Käsi tütarlapse käes. See oli Kata suur usaldus, et ta ei keelanud oma kätt hoida.

Käe usaldamine on kõige algus. Hinges tunned, et sul ongi juba kõik olemas, sest mida sa tulevikuks ka ei fantaseeriks, see paistab reaalne, enam pole midagi võimatut.

Sel momendil, kui sa saad teise inimese käe, ei fantaseerigi

sa tegelikult rohkemat, sind täidab ääreni ainuüksi see käsi, mis on juba iseenesest õndsuse tipp. Nõnda nagu tõuseb süda kurku, nõnda läheb ka mõistus umbe, sa ei mõtle enam raasugi, käid ringi õndsas näoga nagu kohtlane; kõik taeva tipud oled sa vallutanud.

Mitte keegi teine Viljandis ei käinud sel päeval tütarlapse kätt oma käes hoides, kui palju vaesemad tundusid kõik teadmatusena lõpud lihtsurelikud su ümber. Olid keisri jao kõrge- mal kõigest argisest.

Olid ainus avastuse teinu, su hinge ees oli üks pärani valla hoopis teistsugusesse maailma, kui sa olid seni elanud, siiani kõigi poolt avastamata seisnud maailma; kui sind poleks kord maa peale sündinud, oleks kogu inimkond jäänud selle kogemuse võrra vaesemaks, terve päikesesüsteem oleks oma suures teadmatuses kuni oma trööstitu lõpuni tühjalt edasi tiirelnud. Nüüd ei ole lõpp trööstitu, sest kaks inimest on saanud kõik teada. Või vähemalt üks. Aga küllap oli Kata omadega siiski niisama läbi kui Kaarel.

Kui õrn oli Kata käsi. Niisama õrn pidi ta olema üleni. Tütarlapse õrnust ei saa kunagi liiga, see ei saa mehele iialgi haiget ega halba teha. Mida malbem naine, seda mehisemana tunneb end mees tema kõrval, mida kindlamat kaitset ta vajab, seda kaitsvam on mees tema kõrval. Ühe õrnus kasvatab teise jõudu, julgust, iseteadvust, eneseväarikust, positsioonitunnet. Naist hoides ja kaitstes on mees maailma isand.

Kui tundlikud olid Kata käed, nii tundlikud, et pisar tuli silma, kui mõtlesid, et keegi võiks neile kunagi haiget teha. Ka Kaarli käed muutusid Kata mõjul niisama tundlikuks.

Jutukad olid need käed, mis värvika kahekõne õppisid nad selle ainsa Viljandi-päevaga ära.

Elektrist pingel sõrmed, mõnel minutil ei mahtunud kogu vool rinda, hakkas hingamist takistama, olid nagu kala kui- val, ahmisid veel vaid abitult õhku. Ellujäämiseks pidid aeg- ajalt märkamatu eemale tõmbuma.

See kõik oli. Tõenduseks seisab Viljandi tänapäevani oma kohal. Kui ei usu, mine vaata, on lossimäed, rippsild, raekoja tagant viib pikk trepp järve äärde, seesama paat ootab sõud- jaid.

Ja kaks noort inimest käivad ka praegu augustikuises Viljan- dis päev otsa sihitult ringi, käsi teise käes, — nagu sinu noo- ruse kaja.

See heinakuhi, esimene kuhi, mille nad emaga kahekesi val- mis tegid, kõrgub siiani mälestustes vastu.

Välja all heinamaa äärel lösutas vana kuhjaase, niikaugele kui Kaarel mäletas, olid seal ikka kuhjad seisnud. See kodu-

lähedane kuhi head heina jäeti kõige viimaseks, viidi tühjaks mõõdetud lakka alles vastu kevadet: olgu tee lagunemas või mis tahes, siit õue lähedalt saab heinad ikka kuidagi ära vee- tud. Pealegi aitab hea hein varakevadel loomi talvisest nõrku- sest toibutada.

Kaarel võttis kirve ja läks kuhjaaset ette valmistama. Vana kuhjavarras oli ajahambast puretud, Kaarel ronis üle karja- maatara ja lõi metsast paraja latikuuse maha, kooris sealsamas ära, võttis õlale ja pidas loomulikuks, et viib selle ühe hingega välja alla, alles seal puhkab, suitsu ette ei pane, nagu pani isa, aga puhkab, et hingamine rahuneks.

Ajas kuhjavarra püsti, lõi sellele neli lühikest tuge ümber, et varras jääks seisma, tegi kõik täpselt, nagu isa oli teinud. Mitte keegi polnud teda kunagi õpetanud kuhjaaset seadma, kuid see kõik oli talle juba põngerjast peast iseenesest silma jäänud. Nüüd, kus äkki oskust vaja, talitas ta enesekindlalt nagu vana tegija kunagi.

Tõi veel põhja tõstmiseks mõned roikad, lõi siitsamast heina- maalt pajupõõsaisse kasvama hakanud parajaid kaski peale ja ase oli sama ilus kui alati.

Niisama suured kased, kui toodi tuppa suvistepühiks, ainult heinaajal on neil täiskasvanud lehed. Kui vead kuhja talvel ära, on seal all ilus roheline kuivanud lehtedega kasehagu, mida lambad väga meelsasti sabistavad. Isa jättis haod kuhja- asemele kõdunema, aga Kaarel viib nad heinakoorma otsas koju, las lambad rõomustavad.

Heinu hangutas algul ema, siis tuli Kaarel kuhja otsast alla, võttis pikema varrega hangu ja hakkas ise üles tõstma.

Teed tööd, päris tööd, mitte mängult. Tõstad heinahangutäie üles kõrgele ja tõstmise tunne on lihaseis, mõtteis ja hinges. Ilusa suure kuhja saavad nad emaga kahe peale. Higi nõrgub üle näo, asja eest valatud higi.

Tegemise mõnu joovastab, sa lähed hasarti, ei rutta õhtule, ei oota, millal saad koju. Tähtis on vaid, et kuhi tõuseks kõr- gemaks ja kõrgemaks, et jätkuks hangutäisi.

Mida kõrgem, seda parem, unustad täiesti, et seda raskem tõsta. Heinakuhi on ühteagegu töökuhi, see koguneb silmaga nähtavaks ning käega katsutavaks.

Tasule ei mõelnud, sest endaga pole kellelgi palgavahekorda. Mõte ei läinudki sellele, et heintest tuleb piim ja piimast saab ükskord raha.

Kui malgad said tippu ja ema libistas end kõie abil kuhja otsast alla, siis astus Kaarel eemale ja vaatas oma tööd. Kuhi oli ilus, sihvakalt munajas, varrast vaid meetrijagu väljas. See looming läks nii hinge, et praegugi tõuseb silme ette suvine hilisõhtu poisi, heinakuhi ja metsa pool tiheneva heleda läbi- paistmatu uduribaga.

Poe juures kuuleb Mihkel, kuidas üks ema kurdab teisele, et poeg õpib EPA-s ja talle on tingimata vaja kulukaid jalga, vaata et muidu ei saagi enam agronoomiks õppida. Kulukaks lähevad need kulukad emadele.

Mihkli ema oli seda vaimu, et tahtis oma poega koolitada. Tollal olid tudengi nõudmised hoopis väiksed, kuid päris ilma kodu toetuseta ei tulnud siiski toime.

Ega me, koolivennad, teadnudki siis õieti, mis toimub teiste kodus. Kolhoosid olid madalseisust alles ärkamas, maal raha eriti ei liikunud.

Ema rääkis hiljem, et kord, kui Mihkel jälle raha küsis, polnud seda kusagilt võtta. Ema seadis siis kolmeliitrise purgi mett kompsu ja läks müüma, käis perest peresse, valla keskele välja. Lapsena nägi ka Mihkel viimaseid harjuskeid. Nad tulid kööki, löid oma kohvri lahti: nõöbid, pitsid, nõelad, niidid... Harjuskommi oli perest peresse oma kaupa pakkuda.

Mihkel võpatab seesmiselt. Millist piinlikkust pidi ema tundma, endine lugupeetud taluperenaine käib ja kohmitseb võõrastes köökides oma kompsu lahti, pakub ja kiidab kaupa. Pakkus kurguhaiguse rohuks, et kuumutatagu koos sibulaga ja võetagu teelusikatäis korraga. Ostetigi, mõni jäi nõusse klaasitäiega, mõni raatsis vaid poole klaasitäie eest raha välja anda.

Ema koolitas oma poega, see oli talle midagi väga suurt, mis pidi õigustama kõiki ohvreid, aga mida mõistis poeg emale vastu anda? Mihkel on nüüd haritud mees, vanakene on koolitatud poja ema, kas see teadmine on talle elulõpul toeks, kas poja elu on ema hingest kustutanud kunagise enesealanduse? Või kerkib vahel ikka silme ette, kuidas ta harjuskina ukse taga kobistab, kööki läheb ja kaubale ei saa, edasi astub ja järgmises taluperes veidi müüb, tõstab kristalliseerunud mett supilusikaga kolmeliitrisest purgist teeklaasi, ise jutukust teeseldes, et teised ei märkaks ta piinlikkust. Ära minnes peidab raha nagu alandavat armuandi taskurätikunurka.

Mihkel märkab Kaarlit, astub juurde ja annab terekätt, nagu poleks nad ammu näinud.

«Kuidas ema tervis on?» küsib ta jutu alustuseks.

«Küllap tervis on hea, aga elu on kätte vanaks kulunud, ta ise ei saa enam täpselt aru, kuskohal on vanaduse ja tõbisuse vahe,» vastab Kaarel.

«Aastaid ka juba.»

«Tema elu ei ole kerge olnud.»

«Kellel ta nüüdsel ajal kerge on.»

«Sul uus auto, palju tal ees on?»

«Esimest kümmet tuhandet jookseb,» vastab Mihkel.

«Sulle kuluks «Volga» ära,» arvab Kaarel.

«Meile kõigile kuluks ta ära.»

««Moskvitš» on «Žigulist» kehvem.»

«Ole õnnelik, kui sellegi kätte saad.»

«Kolhoos sai preemiaks,» teab Kaarel.

«Sellega läks halvasti, parem, kui oleksid jätnud preemia tulevaks aastaks. Tänavu oli lootust saada rajooni jaotuskava järgi maastikuauto, nüüd segab see «Moskvitš» mängu ära. Kõik majandid ootavad pikisilmi, ja kui meie saame äkki kaks korraga, nemad ei ühtki, lähevad kadedaks.»

«Mis sa raisku räägid.»

«Tänavu peaksime hädapärast kolm sõiduauto ostma, endised on kätte vanaks jäänud.»

«Raha meil on?»

«See pole üldse probleem, kui osta saaks.»

«Palju me kolhoosil üldse raha on?»

«Esimees on püüdnud nii seada, et pangast oleks alati miljon võtta.»

«Oma raha?»

«Oma.»

«Oleks endal.»

«Räägitakse, et Eestis on mõned mehed miljonärid, suure päranduse saanud.»

«Ah jah, ma tahtsin küsida, meil mehed rääkisid, et sa oled välja võidelnud kaks puhkepäeva nädalas. Mõned ei usu, veavad kihla.»

«Praegu pole veel midagi kindlat, aga otsustamine on juba viimase veerandi peal, võib hirmus äkki kätte tulla.»

«Või mitte tulla.»

«Kes sedagi teab.»

«Kummal poolel sina ise kihla veaksid — et tuleb või ei tule?»

«Ma olen kõik ühele kaalule pannud — peab tulema, praegu ei tohi ma kübetki kõhelda.»

«Madet näed, siis ütle, et mul on valmis, las sõidab ise järele.»

«Millest jutt?»

«Küll ta ise teab. Ütle siis!»

Kaks autot on tee ääres, ninad vastamisi, esimehe vana «Volga» ja agronoomi uus, kuid vähem soliidne auto. Ka mehed ise on vastamisi, sest agronoom on järjekordselt oma jonni täis. Agronoom on nagu õnnemängur, esimees läheks alati kindlama võimaluse peale välja, ei seoks enda mainet suure riskiga.

«Sul pole raha, et kahju kinni maksta, kui vihm kaela tuleb, ütleb esimees enda arvates naljatamisi.

«Minu asi on vilja lõigata, kui põld valmis ja ilm soodne, võtta nii palju, kui mehed ja masinad jaksavad.»

«Kui tuleb vihm ja terad lageda taeva all lademes...»

«Ma tunnen, et ei tule,» ütleb agronoom.

«Sinul on tundmused, aga pärast vastutan mina.»

«Aga sa ära vastuta, ehita lihtsalt uus ait ja kuivati juurde.»

«Kui paneks kombainid seisma? ... Kurrat, pidi see ilm ka nii heaks minema,» vannub esimees südame põhjast.

«Tallinna-ülemad jälle rõõmustavad, et ilus koristusilm,» torkab Mihkel.

«Ära räägi mulle linnamehe rõõmust, tema läheb täna kell neli Pirita plaazile, tund enne lõppu töölt ära, läheb «objektile». Annaksid nad mulle ehitusmaterjali, me ehitaksime sinuga kahekesi õhtuti haltuura korras selle aida valmis.»

«Linnamees on ka inimene.»

«Ärgu siis jahmerdagu seal, tulgu olgu üks päev esimees. Mul on see raha, aga ma ei saa aita, ja vilja pole kusagile panna.»

«Minu süü ka, et liiga suure saagi kasvasin,» seab Mihkel end linnameestega ühte ritta.

«Muidugi,» on esimees tooni tabamas, «sa võtad hektarilt nelikümmend kaks tsentnerit, aga Eestis aitaks kolmekümnest küll. Tood muret kaela endale ja linnale.»

«Nende mure... see on vaid jutt; kui võtaksid ette midagi põhjalikku.»

«Et juttu polekski vaja, töö ise haaraks inimesi kaasa. Hoia neid vaid paras jagu ohjes, et ei tormaks liiga.»

«Aga praegu ongi õige aeg ehitamisluba välja pressida, las mina lõikan, sina aga vea linnamehed terakuhja juurde ja hirmuta neid vihmajutuga,» taipab Mihkel.

«Ega see vale ole. Ilmastiku-ideoloogia on praegu kõige veenvam,» arvab esimeeski.

«Jube lugu.»

«Paneme kombainid üheks päevaks seisma ka,» tuleb esimees äkki jutu alguse juurde tagasi.

«Hästi, ma ei pane kombaine seisma mitte üheks, vaid koguni kaheks päevaks, laupäevaks ja pühapäevaks, kuid tingimusel, et pressid lähemal päevil rajoonist välja lõpliku nõusoleku kahele seaduslikule puhkepäevale nädalas,» ütleb Mihkel. «Täna peale seisab meil põllutöö igal laupäeval ja pühapäeval.»

«Anna veel aega...» kaupleb esimees.

«Praegu on just sobiv moment. Näita viljakuhja lageda taeva all ja ütle, et me suudame viie päevaga seitsme päeva töö ära teha, et näete, praegu kombainid seisavad...»

«See viiepäevane töönael on erakordne saim.»

«Las olla. Ainult nii saabki midagi ära teha. Inimene peab kord ometi tajuma, et vili pole tähtsam kui tema puhkus ilusal suvepäeval, tähtsam kui ilus suvepäev. Inimene ise on kõige tähtsam. Vili on ju ainult vili. Inimene peab mõistma, et tema on esikohal, las ta hakkab end ometi inimesena tundma. End inimeseks pidav inimene aga tuleb paljuga toime, selle eest ma vastutan.»

«Vastutan mina,» märgib esimees.

«Mis sa arvad, miks viljalõikus praegu nõnda kiiresti edeneb?» küsib Mihkel. «Aga sellepärast, et juba ainuüksi kuuludus kahe puhkepäeva võimalikkusest on rahva meeleolu muutnud.»

*

Kaarel on jälle sattunud omasuguste jutukampa.

«Hädaabitöösid oleks rohkem vaja,» ütleb Kaarel.

«Töösid oleks üldse vähem vaja.»

«Töö peaks olema rahulik,» arvab kolmas.

«Töö ei tohi viinavõtmist segada.»

«Ära aja jama, ma räägin tõsiselt, et kõige parem on hädaabitöö. Kui mõni avarii on kukil, siis küsi palju tahad, nad maksavad sulle ära.»

«Perset, mehed, mis te tööst...»

«Ole vait, lase rääkida.»

«Pausaalsumma on kõige parem,» ütleb Kaarel. «Lepid ette kindla peale kokku ja siis rabad nagu jaksad.»

«Mehed, teeme ise avarii.»

«Ma räägin tõsiselt, pausaalselt lõikab kõige rohkem.»

«Sa muud ei oskagi enam.»

«Ega ma sunni, aga kes tahab, see rabab.»

«Sa keri pausaalselt, tead, sinna!»

«Kolhoosis võiks kogu aeg kusagil mingid erandtööd olla, et lähed ja lõhud, kui raha vaja,» ei jäta Kaarel oma ideed.

«Palju sa oled saanud?» osatab keegi.

«Olen saanud. Kui silotornis graanulid põlesid, siis kutsuti mind torni tühjendama.»

«Mind ei kutsutud.»

«Torni tühjendama. Pea käis ringi ja hirmsasti ajas jooma.»

«Seal oli vingugaasi.»

«Jooma ajas hirmsasti, aga ma ei jätnud jonni.»

«Vingugaasiga saab end ära tappa.»

«Seal oleks pidanud gaasimaski pähe panema.»

«Mis sa maskiga jaksad.»

«Agronoom mind ei kutsunud.»

«See oli hea ots.»

«Palju sulle maksti?»

«Kui oleks jälle põlemine, ma läheksin kaasa.»

• «Kaarlil on õigus ka. Me vindume päevade viisi, ei tee tööd ega ole õiget palka.»

«Ma ütlen,» saab Kaarel hoogu juurde, «kolhoosis peaks olema valida üks niisugune töö, kus saad päeva eest kolm korda rohkem; teed siis seda, kui ainult tuju tuleb.»

«Sul ei tulekski ehk tuju, kui võimalus oleks.»

«Aga võimalus võiks ikkagi olla.»

«Palju sulle maksti?»

«Agronoom pani sugulasele pihuga.»

«Mina olen alati ainult töö eest saanud.»

«Oleks rohkem avariilukordasid.»

*

Mihkel sai kolhoosis üsna varakult kõrge ameti. Imelik on see noore inimese endast eemalolek, algul polnud mingisugust enesetunnet, kes sa oled või mis sa teed.

Mihkel käis ringi omaette, nagu poolunes, liikus ja elas, aga kas tema tegevus ka kolhoosi kuidagi mõjutas, sellest ei saanud aru. Kolhoos elas oma elu, kuigivõrd tehti ka tööd, kui tehti, kõik kulges nagu kogemata, üks päev ajas teist taga, üks töö oli teise kannul, nagu ise tuletasid end meelde ja lasksid end ära teha.

Agronoom Mihkel ja kolhoos olid juhuslikud teekaaslased, kel kummalgi polnud teineteisega eriti midagi pistmist.

Palgapäeval kutsuti kassa juurde ja ulatati palk pihku. Mille eest veel see? Kui Mihkel oleks äkki märkamatuks aurustunud, olematusse kadunud, poleks kolhoositöö vist korrakski võpandanud, keegi poleks midagi märganud.

Mihkel ei teadnud, mida ta õieti peab tegema, ja töö ei rutanud ka end peale suruma.

Ta rippus nagu õhus, juhuslikult just selle kolhoosi majapidamise kohal. Elu kostis temani kerge summutatud kumina, mis ei köitnud tähelepanu ega ahvatlenud sinna sukel-duma.

Kolhoos läks oma rada, kiirustamata ja silma torkamata, Mihkel lipendas tal sabas nagu paberitükk lõdva nõõri otsas.

Mihkel elas oma elu, aga kas tal töö oli või polnud, see ei andnud päevadele mingit erilist värvi juurde. Töö oli talle võõras; võõrdumiseks ei või seda nimetada, sest ta polnud veel jõudnud omaseks saada. Võõrduda saab ikka vaid sellest, mis su oma olnud, mida oled korrakski omaks pidanud. Mitte tööst võõrdumine, vaid töövõõrus. Mitte võõrandunud töö, vaid veel omanemata töö.

Kuidas on aastad kõik pea peale pööranud, praegu on kolhoositöö Mihklile liiga oma, valusalt, vaevavalt oma, nii suurt ohverdamist nõudev, jalad on selle koorma all lausa maasse vajumas.

Mihklil on nähtavasti see loll loomus, mis õhutab võõrastki omaks pidama, maailmamuret just nimelt endas ära muret-ama, jätmata teistele raasugi.

Mihkli tööta ei kujutaks praegu keegi kolhoosi ette. Imelikul kombel leiab ta nüüd kuhjaga niisugust tegemist, mis just ja ainult tema jagu. Oskuse kasvust rääkimata — aastate kogemus ja alalises treeningus olev mõistus on kahe peale kokku sünnitanud hoopis uue, ettearvamatu kvaliteedi, nüüd peetakse Mihklit koguni meheks, kellel agronoomi ülimaist. Vaistuga aga on nagu talendiga — ta kas on või teda pole.

Mihkli enda poolest läheb töö kolhoosis praegu, nagu mõtled, oleks vaid, et töäjõud ja tehnika tuleksid mõttele järele.

Mihkel polegi päris tavaline nähtus, leidub ju küllalt neid, keda nooruse töövõõrus saadab kogu elu, kes ei taju pikkadegi aastate vältel päriselt, kes või mis nad on, elavad oma lihtsa-meelsuse õndsas kaalutuses.

On neidki, kes just algul lapselikult innukad, kuid hakkavad aastate möödudes tööst võõrduma. Nõnda kipub minema kunagise tubli töömehe Kaarliga. Aga Annus? Kas tema ei kannatanud töö ülemäärase võõrandumise pärast?

*

«Ma olen lugenud parapsühholoogiast,» ütleb Mihkel. «Minu mõistus ei taha kuidagi võtta, et see harjumuslik, mis on me ümber iga päev, polegi ainuvõimalik.»

«Need nähtused on veel vaidluse all,» teab Made.

«Mitte enam kõik. Katsetega on kindlaks tehtud, et mõnedel inimestel on tõesti seletamatuid psüühilisi võimeid, nad suudavad toimida täpselt risti vastu sellele, mida me peame loomulikuks, vaieldamatuks normiks, kindlaks looduseaduseks.»

Kui on tõestatud ühtede parapsühholoogiliste võimete olemasolu, siis ei julge keegi kindlalt väita, et teiste, praegu vaieldavate või seni veel tundmatute võimete toetus ei leia kunagi veenvat kinnitust. Sest kui piir on korra ületatud, siis ei ole enam juttu niivõrd selle piiri taasületamisest kui võrd nähtuste mitmekesisusest seal juba vallutatud rajajoone taga.

Kui me ei kahtle, et need üksikud uljad seaduserikkujad, piiriületajad, on inimesed ja mitte tulnukad kosmosest, siis on inimesele lubatud tohutult suuremaid isepäi minemisi, kui me oma igapäevas oskame unistadagi. Sa leia endas see ainult sinule omane eripärasus, nii väike või suur kui ta ka on, ja mine oma teed. Minekul pole mingeid piire. Õigemini, piirid sõltuvad su enese võimekusest ja võimalustest, mitte teiste poolt pealepandud või etteseadud, argitasandil loodud primitiivseist seadusekriipsukestest.

*

Mihkel märkab jälle Kaarlit poe juures, ta astub lähemale ja tunneb, kuidas võitmatu nukrusehoog valgub hinge. Kolhoosis on Mihkel peaaegu kõikvõimas, siin aga istub inimene, kes vajab abi, kuid tema on täiesti võimetu. Ühel hetkel tahaks ta ümber pöörata ja sõnatult lahkuda, kuid sunnib end siia jääma.

Kaarli väline kuraasikus on vastuolus tema jalgade suutmatusega mehe sõna kuulata. Mihklit märgates Kaarel vakatab, sest ta tajub läbi kõige sügavamate aurude, et vanal noodil ei sobi enam edasi lasta. Mihkel oma olemisega on Kaarli seltskonnale kõige suurem vastand, nad on sellised äärmused, nagu polekski ühe aja ja sama küla inimesed. Kaarli mõte otsib, kuidas Mihkli äkilisele ilmunisele reageerida. Igaks teiseks elujuhtumiks oleks praegu varuks automaatne reageering, joõbnu enesekindluse ja kõikvõimsusega paneks ta asjad üheainsa lausega paika. Esimene kihk Mihkliga, oma õemehega, kõigi ees vennastuda, talle soosivalt õlale patsutada ja mõnus sõna lendu lasta mattub varsti aukartuse alla, mis on Mihkli ees isegi instinkti tasandil tugevam kui muidu võimutsev edevus. Praegu oleks tõesti ahvatlevalt sobiv võimalus kõigile selgelt näidata, kui palju Kaarel neist üle ulatub, sest on õe kaudu Mihkliga võrdne. Kaarli sees käib meeletu kähmlus ja ta on sellest paigale kivistunud, ta ootab, mis saab edasi, mis suunas sügavam looduseadus teda nüüd võtab paisata.

«Kas sul ei ole juba aeg koju minna?» küsib Mihkel otse ta silme ees vaikselt ja sõbralikult.

«Ei ole,» raputab Kaarel pead, sest üks kange mees ei saa ometi teise inimese ütleemisega kohe nõusse jääda.

«Ma sõidan just sinnapoole, tule kaasa,» kutsub Mihkel.

«Kas Kata saatis sind?»

«Sa arvad, et ma olen Kata saata?»

«Ei ole, muidugi ei ole, mina ei ole ka,» on Kaarel nõus.

«Keegi pole Kata saata. Ja keegi pole Kata kutsuda, mina ei lähe koju.»

«Lähme ikka.»

«Mina ei julge selle Kata juurde minna.»

«Polegi vaja, mine lihtsalt koju.»

«Aga kelle kodu see on ilma Kata?»

«Ega ole küll. Aga ükski mees ei karda oma kodu.»

«Ega ei karda küll,» on Kaarel kõigiga võrdne.

«Noh, näed, lähme.»

«Tule sina ka meile, vii mind ise koju.»

«Ma tulengi sinuga koos.»

«Tule, siis ei karda me kedagi.»

Elav vestlus ei lase Kaarlit märgatagi, kui ta on juba autos, kodutee kaob samal põhjusel, aga koduvärvast taipab Kaarel

olukatsiooni täit tõsidust ja hakkab kogu veendumusega oma vabadust ja inimõigusi kaitsma.

«Sõidame edasi,» kaupleb Kaarel.

«Kuhu?»

«Lähme sinu Madele külla.»

«Lähme enne sinu Katale.»

«Käi üksi Kata juures ära ja siis sõidame edasi.»

Lõpuks lähevad siiski kahekesi Katale külla.

Kata teretab Mihklit, kuid Kaarlist ei tee väljagi.

«Kaarel tuli koju,» ütleb Mihkel.

«Kes see on?» imestab Kata.

«Kaarel,» vastab Kaarel.

«Mina ei tunne niisugust inimest.»

Asjaloo selline pööre teeb Kaarli sõnatuks.

«Miks sa siia tulid?» küsib Kata Kaarlit, ise näeb välja ääretult rahulik.

«Ma ei tulnudki,» kohmab Kaarel.

«Me saime Kaarliga kokku ja otsustasime, et ma astun ka läbi,» püüab Mihkel igapäevase asja juures igapäevase häälega rääkida.

«Mina ei tunne seda inimest, kes see inimene on?» jääb Kata oma teema juurde krampi.

«Näed nüüd,» ütleb Kaarel. Tal on piinlik, et tõi Mihkli siia, ise kutsus. Ei osanud ette arvestada.

«Ma ei kannata silmaotsaski ühtegi selle sugukonna inimest, vihkan kõiki, kes kannavad seda nime,» ütleb Kata. «Ma ei saa midagi teha, et vihkan.»

Kaarel läheb uksest välja. Sa ise kannad ka, mõtleb ta.

Mihkel on Annuse poole sisse astunud, aga Annust pole. Juta ütleb, et tema ei tea, kus Annus võiks kolada, kaob teine kodust sõna lausumata. Eks Mihkel istugu veidi, puhaku jalgu; Annust oodata muidugi ei maksa, sest tema tulekut ei oska ette arvata.

Köök ei ole praegu teab mis mugav istumispaik, kuid vanarahvatarkus ütleb, et niiviisi korrakski istumata majast ära minnes viid pererahva une kaasa. Mihkel toetub puupõhjaga toolile, laseb pilgul ringi käia. Vanade talude hõngu on kõige rohkem säilinud just neis suurtes köökides.

Mihkel on Annuse isaga, tolle aruka jutuka vanamehega, siin mõnedki korrad päris pikalt vestelnud. Temaga oli alati kerge olla, sest jutupaun oli põhjatu. Kas esimene ilmasõda, põrsalaadale sõit, endisaegse vestekirjaniku riukalikud ütlemsed või kunagised erakondade võitluse naljad või mis tahes. Oskar Lutsust rääkis ta nagu vanast tuttavast, oli temalt ja tema

kohta kõike lugenud, Lutsu elule enda hinges nagu lakkamatult kaasa elanud. Kummaliselt avar oli selle lihtsa talumehe ellusuhtumine, ta püüdis kõike mõista ja nagu kehastus huvitavaist inimestest lugedes või neist juttusid kuulates nendeks ümber. Tema väikses kodus oli lausa tuntavalt koos terve inimeste maailm. Tolle taluniku kohta võis suureviisiliselt öelda, et rikka vaimsusega isiksus.

Tema poja Annusega seob Mihklit osalt mälestus tollest isast ja osalt Annuse enese huvide haare. Annus on nagu oma isakaja või hääbuv isa või sama isiksus summutatud kujul. Annuse ja ta isa ellujuurdumine toimus erinevalt, kas mõjub juba ainuüksi see; meeste elukeskkond nende täisjõu aastail on olnud risti vastupidine.

Annuse isa aval, terve ja murdumatu, optimistlik loomus võiks olla eeskujuks paljudele.

Köök on otsekui tühjaks jäänud, maailm oleks nagu välja tagasi voolanud, siin istumine tundub vaid kohusetäitmisena.

«Kuidas Annus end tunneb?» küsib Mihkel.

«Ei saa temast aru,» vastab Juta.

«Selles eas ravivad välja.»

«Ta ei oska haige olla, käib muudkui ringi, nagu oleks midagi ära kaotanud.»

«Sellele pole ma mõelnudki. Mõnele inimesele võib haigelemine rohkem vaeva valmistada kui haigus ise. Siis peab temaga rääkima, üksinda mõtleb ei tea mida.»

«Mõtleb küll,» on Juta nõus.

«Mis arstid ütlevad?»

«Vist arvavad, et tuleb pikalt põdeda.»

«Kes teda ravib?»

«Viljandis käis.»

«Peaks ehk Tartusse minema...»

«Mina olen arutanud, et otsiks ühe imearsti üles,» avab Juta oma kinnismõtte.

«Mis imearsti?»

«Ära ütle, nemad on küll aidanud. Näe, mina olin noorem, siis oli siitkülalt üks laps suremas haige, ema rääkis ühele kirjakandjale linnas, postipoisile, see võttis ja tegi lapse ühekorraga terveks, pani käed peale või mis ta tegi.»

«Pani käed peale?»

«Nii nad rääkisid. Ja kohe oli abi.»

«Ega nood südant ravi, haige enese uskumine aitab rohkem siis, kui haigus lähtub psüühikast,» arwab Mihkel.

«Tea, ehk arstivad südant ka, peaks ära proovima.»

Impotentsust võivad nad küll ravida, lendab Mihkli mõte äkki hoopis mujale.

«Mõned ei usu imearstidesse, kas sina usud?» küsib Juta.

«Kui ma usun parapsühholoogiasse, siis võiksin pisut uskuda

ka imearstidesse, sest see kõik kokku on peaaegu üks ja sama. Ebatavaline.»

«Sa usud vist liiga vähe?» ei saa Juta aru.

«Kui näeksin korra oma silmaga, siis ei oleks mul vist raske uskuma hakata,» vastab Mihkel.

Me oleme kolm haiget meest, igaüks isemoodi — Annus, Kaarel ja mina —, meil igal oleks oma imearsti vaja.

«Mina usuksin seda postipoissi täiesti. Kui saaks teada, kus ta nüüd elab,» ütleb Juta.

«Annus peaks Tartusse minema, seal on südamearstid. Ma kuulan järele.»

*

«Made, tead, mida ma sulle linnast tõin!» hüüab Mihkel juba ükselt.

«Kleidiriide?»

«Ei, sa oled alati öelnud, et seda ei oska ma sulle osta.»

«Ma ei tea arvata.»

«Arva ikka.»

«Suhkrusaia?»

«See on veidi lähemale. Paku edasi.»

«Ei oska.»

«Siis ei saa.»

«Kas su kõht on tühi?»

«On. Tead, millega tegelevad Tallinna intelligendid, kõrg-intelligents? Horoskoopidega; kaks Tartu-koolipõlve tuttavat lugesid mullegi sõnad peale.»

«Mind huvitaks see ka. Kas sa ei saanud kirjandust kaasa tuua?»

«Eesti keeles pole vist midagi, nad tõlgivad seal enda jaoks soome, poola ja teab mis keelest.»

«Ma ütlesin sulle kunagi, et küsi mulle horoskoop, kui peale juhtud,» tuletab Made meelde.

«Targad inimesed on hasardis nagu lapsed, see peab midagi tähendama,» arutab Mihkel. «See on tänasest reaalsusest põgenemine. Kas praegune elu on liiga fantaasiavaene, et otsitakse abiventiile?»

«Sa ise oled parapsühholoogiast nakatatud,» teab Made.

«See on nii muuseas, aga nemad on väga tõsimeelselt asja juures, uurivad kirjandust ja arutavad omavahel. Nende meelest on tähtede seis umbes sama tähtis kui ülemate seis, mõlemad võivad isiku saatust otsustavalt mõjutada.»

«Tähed on ehk tähtsamadki,» arwab Made.

«Sul on õigus. Eks ülemate seis ole ka juba ammu ette tähtedes kirjas.»

«Raadio ütles, et järgmine tuleb roti aasta.»

«Mis ma rääkisin, näe, raadio neil ka juba vallutatud.»

«Sa tõid mulle horoskoobi!» hüüatab Made äkki. «Ütle, tõid?»
«Tõin. Ära taipasid.»
Mihkel võtab taskuraamatu vahelt paberilehe ja selgitab:
«See on Vietnami horoskoop, mida peetakse maailmas üheks usaldusväärsemaks. Sünniaja järgi oled sa viigipuu; neljateistkümnendast kuni kahekümne teise juunini ja kaheateistkümnendast kuni kahekümnenenda detsembrini sündinud on viigipuud.»

«Kes sina oled?»

«Jasmiin.»

Mihkel loeb ette:

«Viigipuu on õrna välimusega, ilmekate vormidega. Pole ilus, kuid ei jää tähelepandamatuks. Väga tundlik, tal on mõningaid komplekse. Mitte igal pool ei tunne end hästi. Vajab avarust ja soojust. Ebasoodsais tingimustes kuivab ära. Elab raskelt üle vastuolulist suhtumist endasse, kurvastab ja solvub, siis on tema kaitsesüsteem nõrk. Tugevalt arenenud perekondlikkus, hädavajalik pidev kontakt oma lähedastega, isegi siis, kui nad ei suuda teda mõista ega hinnata ja ei õigusta tema lootusi. Vajab stabiilsust, kuna ise pole eriti stabiilne. Mõnikord ei suuda vastu seista kiusatusele ja rünnakutele. Püüab täita oma igapäevaseid kohustusi, kuigi mitte pidevalt (eriti mõtetes mitte). Tema peale võib loota. Töötab palju ja pikka aega, kuigi on sisimas laisk. Mõtlilik ja tulvil häid plaane. Viigipuu elu möödub oma nõrkuste pidevas ületamises. Realist, võib olla aktiivne ja arukas. Tõeline aare oma lähedastele. Tema töö kannab vilja. Teda tasub armastada. Ei kuulu romantiliste armastajate hulka. Lihtsust ja loomulikkust hindab rohkem kui fantaasiat.»

Tekib vaikus, mille lõpetab Made:

«Selles on palju tõde.»

«Minu arvates ka,» kinnitab Mihkel.

«Aga kas ma ei ole romantiline armastaja?»

«Nii on kirjas...»

«Ja kiri ei peta, tahad sa öelda?»

«Teda tasub armastada, seda aaret. Nõnda on ka kirjas.»

«Sa ise kirjutasid selle kõik. Mõtlesid välja,» tekib Made kahtlus.

«Ei, see on ehtne horoskoop.»

«Aga kuidas seal nii palju täppi läheb?»

«Mõni asi ehk ei lähe ka,» arvab Mihkel.

«Ega sa ei mõelnud ise välja?»

«Ma ei oskaks sind nii iga kandi pealt lahti harutada.»

«Kui mõtlema hakata, siis võib seal kõik klappida, sest ega ise ei tunne ennast nii hästi, mõne vähem meeldiva joone saladgad enda ees maha.»

«Maailma parim horoskoop...»

Heliseb telefon, Made kuivatab kiirustades käed ja jookseb köögist elutuppa: poeg arvatavasti.

«Hallo, ma kuulen.»

«Kata räägib,» kostab telefonist.

«Jah... Ma kuulen.»

«Sa vii oma ema minema.»

Made taipab situatsiooni kohe esimesel hetkel, kuid ei oska ikki midagi kosta. Ta mõistab, et emaga pole midagi halba juhtunud, ehmatamiseks pole põhjust, vanainimesega on kõik korras. Aga see helistamine ise on juhtum ja pole teada, kuhu see välja jõuab. Made püüab mõtteid koguda, sest midagi peab vastama. Oleks tegu lihtsalt telefonihuligaansusega, siis paneks toru sõna lausumata käest, aga teises otsas on Kaarli naine. Mis neil seal jälle juhtus? On Kaarli naine, inimene, peaaegu lähedane inimene, kellele tunned kaasa. Mis talle öelda?

«Sa vii oma ema minema!» kostab mõne aja pärast uuesti, seekord on hääles erutust ja nõudlikkust, peaaegu käsku.

Keegi käsutab Madet. Kes saab Madet käsutada?

Aga ikkagi ei suuda Made järsult vastata, teist inimest korrale kutsuda; täiskasvanuga ei saa käituda nagu lapsega.

Selge on vaid, et praeguses telefonikõnes ei või tekkida juttu ema ümber, sest probleem pole selles. On asjaolusid, mis räägivad ema Kaarli juures elamise kasuks, on ka mõningaid tegureid, mis võiksid panna teisiti mõtlema, kuid neid on hoopis vähem. Made on selle kõige üle endamisi mõelnud, küllap ka Kaarel ja Juta.

Nüüd aga püüab käsutada hoopis Kata.

Kui praegu helistaks oma vend Kaarel, oleks jutuajamisel hoopis teine tähendus, siis ehk kerkiks ema teema tõesti üles.

Katale tuleb lihtsalt öelda mõni rahustav sõna.

«Kas sa kuuled mind?»

«Jah, ma kuulen,» vastab Made.

«Millal sa viid?»

«Kaarel ei ole rääkinud.»

«Kaarel joob ja tema ema peab meilt ära minema.»

«Ma tulen varsti ema vaatama, küllap näen siis Kaarlit ka,» sõnab Made väga rahulikult ja leebelt.

Näo ees poleks Kata niiviisi rääkinud, aga telefon kaotab jutu intiimsuse, telefonitoruga kahekesi olles häbened vähem. Telefoni juurde saad rutata siis, kui tuhin kõige suurem, inimesteni ei jõua nii kähku, paine võib teekonna vältel lahutada. Ei tea, kust ta helistab, kas keegi kõrvaline kuulab pealt? On vaja lõpetada.

«Mul oligi plaanis tulla ema vaatama,» kordab Made ja paneb toru ära.

• Ta on ju peaaegu Kata enda ema, Kata laste vanaema. Lapsed näevad ema suhtumist vanaemasse; ema on nende peamine eeskuju, kord täiskasvanuna käituvad nad temaga just samuti kui tema praegu nende isaemaga.

Ema pole siiski öelnud, et Kata oleks talle halb, küllap ei märka ka lapsed seda siseheitlust. Kas Kata suudab endast üle olla? Ju ta suudab, tõesti ei kujutle teda näo ees samasuguseid sõnu rääkimas, ta on tegelikult väga hea inimene, üldse mitte kalgi hingega. Made läheb sinna ja teeb näo, et mingit kõnet pole olnudki, Katal jääb siis piinlik moment ära.

Kui kord kaoks lapsevanemate kui heade inimeste eeskuju, mis saaks siis tulevastest põlvdest; kui nooremad arvestaksid vanematega suheldes eelkõige oma tusatuju, mitte vanakeste heaolu? Mis saaks kõigist tulevastest vanurite põlvkondadest? Kõigepealt meist endist?

Annus istub tühja söögilaua taga, käed laual, ja vaatab kaugusse. Tuleb Juta, paneb seasöögipanged pliidi kõrvale, heidab pilgu mehele. Annusega peaks praegu rääkima, ükskõik mis teemal.

«Katal võib Kaarliga raske olla,» ütleb Juta.

«Sul sobiks öelda teistpidi,» vastab Annus. «Kaarlil võib Kataga raske olla. Kaarel on su vend.»

«Mis see vend loeb, kui ta niisugune on.»

«Sa hoiad igal juhul naiste poole, suguõdede poole?»

«Kaarliga läheb asi järjest hullemaks, ma ei tea, mis peaks temaga peale hakkama.»

«Kaarel on tore mees,» sõnab Annus.

«Sinule on kõik toredad.»

«Mis ma saan parata, kui nad on.»

«Joodikuga on naisel alati raske.»

«Kaarel on hea inimene, ta ei tee kellelegi halba,» ütleb Annus.

«Aga selle perekonna elu on halb.»

«Kui edasi mõtleks, saaks huvitava reegli: inimesed on kõik head, kõigi nende heade inimeste elu on halb.»

«Mis filosoofia see sul jälle on?»

«Pessimismi jutlustamine.»

«Oled sa siis pessimist?» imestab Juta.

«Ei tahaks olla.»

«Mina olen mõelnud, et Kata on ikka väga tubli, tema on seda elu rööpas hoidnud.»

«Vaielda pole midagi, Kata on muidugi tubli,» soostub Annus.

«Mis hakkaks Kaarel peale ilma Katata?»

«Ega ei hakkakski,» on Annus nõus.

«Kata on väga õrna hingega ja hea inimene. Mäletad sel sünnipäeval — tal tulid pisarad silma.»

«Kata on õrn naisterahvas.»

«Sa pilkad?»

«Ei. Ma olen päris veendunud. Enamik naisi jaksab suurt koormat vedada, aga Kata on üks vapraid.»

«Minu ema on tema juures, vanainimene tahab rohkem teiste abi, teeb tüli,» ütleb Juta.

«Eks too ema siia,» pakub Annus.

«Me oleme jätnud ema enda otsustada.»

«Kaarlil on vaja end rohkem inimesena tunda, et ema oleks tema abistada, see annab talle pojaväärrikust juurde. Kaarlil on väga vaja väärrikustunnet.»

«Joodik.»

«Ma räägin inimese eneseväärrikusest, see on üks õrn asi, sealjuures päris mahukas ja kirju kogum.»

«Jätku joomine maha ja ongi kohe väärrikas,» arwab Juta.

«Eneseväärrikus on meil igaühel kokku porsitud paljudest mitut värvi lappidest. Kaarlil on selleks vaja meheväärrikust, abikaasaväärrikust, isaväärrikust, pojaväärrikust, töömeheväärrikust, riigikodanikuväärrikust, positsiooniväärrikust, jõukuseväärrikust, sõbraväärrikust, perekonnapeaväärrikust, kolhoosnikuväärrikust, eestlaseväärrikust, mulgiväärrikust, peremeheväärrikust... Sa loe sõrmedel kokku, mitut neist tegureist võib Kaarel omaks tunnistada.»

«See on ta enda teha.»

«Väga kahtlane väide, enamasti on see rohkem ümbruskonna teha.»

«Kõigepealt loeb, missugune on ta ise.»

«Aga see, missuguseks ta kunagi kujunes, oli siiski poolenisti ümbruskonna teha — millise lapsepõlve ja noorukiea tema kogukond talle lõi. Nooruses sõltub endast üsna vähe, aga isiksus häälestatakse põhiliselt just siis.»

«Sul on nüüd hirmus palju aega mõelda; mida kõike sa oled kokku mõelnud,» märgib Juta.

«Ma teen praegu siinsamas laua taga reegli: vaatame ühe inimese juures läbi kõik tema puhul mõeldavad väärrikused, ja kui ta saab tegelikult omaks pidada neist enam kui viitkümmend protsenti, siis on ta isiksus tasakaaluseisundis; mida suurem protsent, seda suurema eneseväärrikustundega ja enesekindlam ta on. Kui aga neid väärrikusi koguneb tal vähem kui viiskümmend protsenti võimalikust, siis on asjad tema eneseväärrikustundega halvad, tekibki see haiglane enesetunne, väärtusetunne, pidetusetunne. Niisugune inimene on nagu katkise tiivaga vares, keksib ja lohistab seda haiget tiiba järel, lendu ei suuda enam iialgi tõusta.»

«Kas sa arvad siis, et Kaarlil...»

«Loeme sõrmede peal üles, milliseid väarikusi ta endas ei tunne: mehe-, abikaasa-, isa-, positsiooni-, jõukuse-, perekonnapea-, mulgi-, peremeheväarikust. Juba kaheksa miinust, ehk tuleb veelgi rohkem, kui täpsemalt analüüsida.»

«Pojaväarikus on tal siis olemas?»

«Täpselt. Ema hooldamine annab talle pojaväarikuse, seda plussi on ta alateadvusel tohutult vaja. Kui ta ajaks ema minema...»

«Aga kainuseväarikus?»

«Kainuseväarikuse kaotamine on juba teisene nähtus, mis sõltub kõigest eelnevast, see tuli Kaarli kätte alles siis, kui ta üldine protsent oli langenud allapoole viitkümme. Muidugi, joomine viib enesetunde veelgi kindlamalt madalseisu, kõigest sellest kokku on ükskord veelgi raskem välja tulla.»

«Ütle, et Kaarel joob, sest tal pole õiget eneseväarikuse protsenti?»

«Kaarli puhul julgeksin ma küll nõnda kinnitada. Kuid juuakse ka selle eeldusega, vahel lihtsalt iseloomunõrkusest, loomupärasest lollusest või millest kõiki; mõni võib olla isegi põhimõtteline, teeb enese tööjõu laostamisega nii-öelda üheinimesekontrrevolutsiooni. Jumala loomaaed on ometi väga kirju.»

«Mispärast Kaarel joob, see ei tee Kata elu karvavõrdki kergemaks,» ütleb Juta.

«Tõsi, ei tee. Kuid naine saab mehe eneseväarikustunde tõusule tublisti kaasa aidata. Mõnikord ehk isegi seevõrra, et mehe eneseväarikustunde jõuab niisugusele tasandile, kus tal ei tekigi enam tarvet joomisest eneseunustust otsida... Ma ei tea, kui palju Kata on Kaarli mehe-, abikaasa-, isa- ja perekonnapea-väarikuse tõusule või langusele kaasa aidanud. Küllap ei saagi kunagi teada.»

«Aga Kata hoiab elu rõõpas,» jõuab Juta alguse juurde tagasi.

«Hoiab nagu oskab. Kui tuleb üks või teine lõök, peaks inimene oskama kohe õigesti reageerida, kuid keegi ei õpetata teda olema igaks elujuhtumiks valmis; ta reageerib siis üsna juhuslikus suunas, ja pole sugugi kindel, et alati just õiges suunas... Seda hinnatavam, et Kata on nõnda umbropsu rahmides vapralt vastu pidanud... Intelligentsus on selline tarbeese inimesele tasku pistetud, mis aitab teda elu kõige erisugusemates situatsioonides võimalikult õigesti orienteeruda. Mis saab Kata parata, et temale pole seda pistetud vajalikul hulgal.»

Võsavahelise heinamaasoru kõrgemal kohal kõssitab ülemulune heinakuhi, unustatud ja väikseks vajunud. Hein on tehtud, aga talvel pole juurde pääsetud või pole vaja olnud. See

kolmemeetrine kuhjaköss on nagu ilmutus. Kakskümmend viis aastat tagasi tegid nad Hennoga siin pilti. Henno ronis kuhja otsa, seisis alasti seal pjedestaalil, võitjapoosis, kuhjavarras piigina pihus püsti. Annus klõpsutas aparaadiga, Henno tegi oma tsirkust. Ka tookord oli siin samasugune köss.

Nüüd, kus aega on rohkem kui kunagi enne, satub Annus aina paikadesse, mis seotud mälestustega, endisaegsed pildid tõusevad kujutlusse päris elavaina.

Henno on teistsugune natuur, tema puhul olgu aeg missugune tahes, ta leiab end ikka, lööb läbi, temale on aja vastuseis isegi kasulik, see äratab võitlusvaimu ja ta saavutab ehk rohkemgi kui uinutavas pärituules purjetades.

Annus ise sõltub rohkem sellest elukorrast, mille teised inimesed oma suurt või väikest poliitikat ajades talle ette seavad.

Annus on püsimeelsem, temal oleks sünnist surmani vaja enam-vähem sama õhustikku, siis tunneks ta end õigesse kesk-konda sattununa. Aga niisugused asjad pole siin ilmas inimese enda valida, sulle tehakse elus mingil kättetulnud ajal mingi teine juhuslik raam ette ja sobita end sellesse, kuidas oskad. Kui ei oska või kui sa ei mahu, siis...

Henno aga ei püüagi end logisevasse raami mahutada, tema ei hakkagi sinna pugema, ronib hoopis peale, võtab viltusest kuhjavardast kinni, teeb koomilise võitjapoosi ja muudab kogu raamistiku üheks naljanumbriks.

Henno iga küllatulek on toonud vaiksesse nurka pahvaka eluhoogu. Ajapikku soikub Annus uuesti oma olekusse, need tulekud on siis nagu üllatavad ärkamised, et inimeste maailm on mõeldav ka hoopis teistsugusena, et kohanemispüüd pole see ainutarkus, võib-olla üldse mitte tarkus.

Praegu oleks Hennot siia väga vaja, ehk tekiks mõte, mida ma võiksin endaga peale hakata.

Kui Henno nüüd kirjutaks, Järgmisel nädalal saaksin kirja. Kuid tal pole kirjutamiskommet enam paarkümmend aastat. Tuleb alati nagu välg selgest taevast.

Henno sõidaks kaheks päevaks siia.

Homme saaksin Hennolt kirja, et ta tuleb varsti.

Ootan kirja. Ootan. Ootan.

*

Made sööb juba, kui Mihkel lõunale jõuab. Made tõuseb lauast, läheb Mihklile esikusse vastu. Ta tahaks Mihklit kallistada, aga teine sisetunne hoiab tagasi, mingi plikalik eneseväarikus hoiatab, et ära suru end avalikult poisile peale, ära määri end teisele kaela. Poiss peab ise taipama ja aktiivne pool olema. Mida rohkem su ihu Mihkli järele igatseb, seda ükskõiksem ole. Küllap on loodus ise naisele kaasa andnud näilise

tagasihoidlikkuse, mis teeb ta just nagu kättesaamatuks ja just sellega ärgitab mehe mõtteid ja instinkte aktiivsusele, agressiivsusele, paneb teda kogu jõust kindlas sihis pürgima, äratav kättesaamisiha, teeb mehe targaks, kavalaks, tugevaks, pealetükkivaks.

Normaalsel juhul aitab naise häbelikust tagasihoidlikkusest küllaga, et juhtuks just nõnda, nagu tema sooinstinktid, ihalused parasjagu igatsevad.

Mihkel omalt poolt on hakanud võõrduma sõbralikust kallistusest, sest see naine võib isegi kergemast puudutusest erootiliselt erutuda ja siis on jälle häda ja häbi.

Mihkel ei ole enam normaalne juhul, temale on õilis häbelik naine vaid nagu teeäärne kaunis puu, mida on mööda minnes kena vaadata, kuid mida ei pea tingimata kaenlasse võtma. Just selline tore puu, mis pakub Mihklile veel peaaegu ainsat kättesaadavat mõnu, vaatamismõnu.

Kahe kalda vaheline sild on rahulikult üles tõstetud, kuid vastaskaldail seisjaisse mõjub see teineteiseni jõudmatus risti vastupidiselt. Made kaldal kihvatab nagu valu, tagasihoidlikkuse poolt allasurutud naiseagressiivsus nõuab valla-pääsu. Mihkli kaldal võtab maad meeleolu, et jälle on loota päeva rahulikku õhtussekaldumist, mis juba traditsiooniks muutumas, keegi ei puutu kellesegi ja inimesel on inimesest hea meel lihtsalt niisama.

See lihtsalt niisama on enesepettus, ja kes peaks seda paremini teadma kui analüüsiva mõistusega Mihkel ise.

Mis imelik elulaiskus on Mihklit vallanud, ta on ometi endale sõna andnud hakata elama Made jaoks, kuid päev veereb päeva järel ja ta peesitab ülestõstetud silla taga nagu laisk peni päikeses, peni, kel pole mingit muud soovi, kui lastagu teda rahus suikuda.

Mihkel teab muidugi, et kuigi tema pääseb, võib teises inimeses mõni psüühika tasakaalukeel paigast nihkuda, ega see pingete endassesurumine tee neid olematuks, nad kogunevad varjatult ja ühel heal päeval võib prahvatada tulekahju.

Kust võtta kiiretoimelist ja efektiivset kustutit, mis summutaks katastroofivõimaluse selle esimeste tundemärkide ilmnemisel ainsa hooga? Meestel peab see alati kasutusvalmis olema, aga Mihkli tarbitoru ei tööta.

Mihkel muheleb oma eneseiroonilise mõtteulamise peale.

«Mis sulle nalja teeb?» küsib seda märganud Made.

Mihkel jätab vastamata ja põikab Madest mööda kööki toidulaua juurde. Naise tähelepanu on kõige lihtsam mujale juhtida sellega, kui teeskled, et oled näljane; veel parem, kui oled päriselt nälga koolmas.

Made läheb talle pisut pettunult järele, sest ootas kas või põgusatki tähelepanuavaldust.

Istuvad ja söövad, ajavad juttu nagu ikka, kuid Mihkel tajub järjest selgemini, et täna kipub Made sisemus üle keema. Mihkel märkab kirekihi tärkamist Made selle esimesest hetkest peale, nii tugeva treeningu on tema meeled saanud Made eluavalduste paratamatul ja pikaajalisel registreerimisel. Järgnev repertuaar on ette teada, sest Made alateadvus on oma režissööriametis ikka kaldunud enesekordamisse. Nüüd mängitakse kogu stsenaarium jälle kord otsast lõpuni läbi. Ja mis saab Made sinna parata. Kuigi ta peaks olema juba kogenud, et see tühi kott ei tõuse püsti, olgu mustkunstitrikid nii meisterlikud kui tahes.

Made ennastunustav kaasaminek uue lootusetu lootusepuhangu teeb ta kõrvaltvaataja pilgule abituks ja armsaks, nagu lapseks, kes ei oska end veel ise talitada, kellega peavad tegelema teised, tema nina pühkima või mida muud kõik veel ette võtma.

Nad ajavad juttu. Made reageerib Mihkli mõtteavaldustele järjest kirglikumalt, ülepaisutatumalt, ta repliigid ei haaku päris Mihkli ütlemistega, või kui ta ruttabki Mihkli mõtet püüdlikult kinnitama, siis pakub mehele järelekiitmise innukuses kolmekordselt üle, nõnda et hüperbool surmab ühekorraga mehe arukana algatatud teema. Made üliinnukas kaasaminek näitab, et juba on osa teadliku mõistuse kontrollkeskusi välja lülitunud.

Mihkel ise ei toimi ka arukalt. Ta teab ometi, et kõige parem on sellisel tunnil vaikida, kuid laseb end ikka ahvatleda lootusest, nagu pakuks jutt mingil erapooletul teemal varikatet, hajutaks naise tõusvat tusklemist.

Muidugi, vaikimist võiks Made võtta enda vastu kerkinud meelepaha märgina.

Kui Made on kuuldavale toonud järjekordse ebakohase ülihukkamõistu, et omalt poolt toetada Mihkli väljendatud kerge hukkamõistu, saab Mihkli loogikanärv nii kriimustatud, et ta ei pea vastu, tõuseb sõnatult lauast ja läheb oma kabinetti, hingab seal mõned korrad sügavalt ja tuleb seejärel lauda tagasi näoga, nagu oleks käinud vaid hambaorki otsimas.

Nüüd otsustab Mihkel jätkata söömist vaikides; kui närid kanakonti, ei saa ju rääkida.

Made niheleb ja kleit nihkub põlvedelt nagu iseenesest ülespoole. Kitsa kõõgi väikse laua taga peab ta istuma nõnda, et põlved paistavad. Kleit nihkub üha, need pehmejoonelised, kuigi pisut poisilikud põlved on väga ahvatlevad, kumb siin lauas seda ei teaks. Mihkel näeb ja ei näe.

Piinlik on Made pärast, vaadates aga avaldaksid talle nagu heakskiitu.

Ja ka enda pärast ei saa vaadata, pole moraalset õigust, pilkude lubadustele ei järgne tegude katet.

Aga ta näeb neid ikkagi pooleldi alateadlikult, elus kordunud pildi mälestuste kumana; näeb neid vaatamatagi.

Tõuseks ja läheks jälle korra oma kabinetti? Mihkel jätkab siiski süvenenult söömist. Ka Made sööb. Varsti peaks hakkama kostma lõuapärade naksumist, mis on viimane vaatus. Mihkel teab ette, et siis ei pea ta jälle vastu ja läheb uuesti hambaorki otsima.

Elu näitemäng erootikanälja pinnal. Kas komöödia või tragöödia?

*

Kaarlile meenub tema noorukiarmastus. Tütarlapse nimi on meelest läinud, aga see õndsusest tulvil nädal kajab üle vahepealse elusegadiku siiani selgelt vastu.

Tiheda blondi juuksepahmakaga madalat kasvu tüdruk, Kaarlist aasta võrra vanem, oma tärkavate vormidega juba küpsemiseas neiu.

Neljateistkümnene Kaarel ise oma näiliselt arglikuvõitu, aga sisemiselt suure eluigatsusega, puhkeva tundevarskusega, nagu puhas helevalge leht, mille puutumatuses ka õrn värvilaigukene mõjub nagu hõise.

Nad olid sunnitud elama koos kahe pere jaoks eraldatud väikses toas, Kaarel oma emaga ja too tütarlaps ema-isaga. See oli ajutine hädalaager, kuid Kaarlit köitis esimesest päevast peale võõras vaikne tüdruk, kõik muu tema ümber kadus iga uue päevaga aina kaugemale ähmasesse uttu. Eelnenugi omandas ühekorraga risti vastupidise värvi. Mõni päev tagasi oli ta vanemate inimeste murelikkusest mõjutatuna vaikne ja tõsine, unustas naeru nagu teisedki. Nüüd said ka möödunud kümme heitlikku päeva õnne tähenduse, sest kuidas oleksid nad muidu kokku juhtunud, ta poleks eluski teada saanud, et ühel inimesel võib olla selline paks jonnakas juukseüllus, mis teeb kammile liiga.

Ta nägi kammimist ja kõike pealt.

Nad istusid kahekesi väikse söögilaua taga ja mängisid kaarte. Tütarlaps istus nurgas, seljaga seina poole, kuid aken valgustas ta nägu päris hästi. Lapselikult selge, aga juba nagu elutargalt tõsine nägu sai nii armsaks, et oleks lõputult ainult vaadanud. Ja tüdruk ei keelanud vaadata, ainult seletas kohe päris algul ära, et see juhtus tal väiksest peast. Ta oli jõulupuul all mänginud jõuluvana, suur takune habe nööriga näo ette köidetud, ja siis oli habe äkki küünlatulest põlema lahvatanud. Ta hakanud kiljuma, isa kuulis teise tuppa, jooksis appi, kustutas ära, nii et juuksed jäid alles. Sellest õnnetusest ongi põletusarmid põskedel.

Kaarel ise poleks teadnud, et need on põletusjäljed, ta mõt-

les, et teine on mingi haiguse läbi põdenud, õieti ei mõelnudki ta midagi, sest tolle tüdruku nägu oli armas just sellisena, erisugusena, heleda naha kerge krobelsus tegi ta ehk salapärasemaks.

Ta ei osanud ette kujutada ühtki teist nägu, mille järele hakkad nii tugevasti igatsema ööl kui päeval. Päeval polnud tegelikult vajagi igatseda, nad olid ainult teineteise päralt, neid ei lahutanud mitte miski, istusid otse vastakuti, ainult laud jäi vahele. Aga imelikul kombel kestis igatsus siiski ka päeval edasi.

Kaarel kutsus välja, et lähme sumame lumes, päike juba kevadine, ega õues olegi nii külm. Tüdruk ei tulnud. Kaarel ei läinud siis ka, õieti käis paaril esimesel päeval veidi ümbruskonnaga tutvumas, aga kõik ülejäänud aja oli samuti nagu laua juurde naelutatud.

Valus ja magus ja hea ja õnnis ja õnnestav on armastus; mis muud võis see täielik enese ja ümbruse unustamine olla. Kogu ebamäärasest elukorrast, mis kõiki teisi ahistas, ei jõudnud Kaarlini midagi, ta ei olnud suuteline tajuma, et maailmas võib olla ka midagi halba. Igasuguse hingevalu ja ahastuse parim tuimastaja on armastus, see vallutab nii jäägitult, et ei jäta ruumi millelegi muule.

Ei tundunud üldse imelik, et nad terve nädala vaid istusid ja mängisid. Tuba väike, kus sa siin liigudki, aga õue ei tahtnud tüdruk tulla, nõnda paistiski nende teguviis üsna ainumõeldav.

Vanemail oli endaga nõnda palju tegemist, et nad lapsi peaaegu ei märganud. Toast väljaminek vist tuletasid meelde, aga unustasid samas ja nii ei sundinudki nad millekski.

Siis äkki viidi tüdruk oma vanematega ära kusagile kaugemasse külla. Sellel ärakolimise segasel ja äreval päeval märkas Kaarel, et tüdrukul on küür.

Küür ei olnud üldse selline suur turjakaar nagu Posti-Kaarlil, oli kuidagi hoopis mahe ja millegipärast ühepoolne, kuid siiski juba esimesel pilgul kleidi all selgelt märgatav.

Kaarel oli täiesti jahmunud.

Kuidas polnud tema, Kaarel, kes arvas teist läbi ja lõhki tundvat, märganud sellist kõigile nähtavat kehaviga? Küür ise hämmeldas muidugi ka kuigipalju, aga kõige kummalisem oli asjaolu, et tema polnud sellest teadlik.

Näost õhetades andsid nad teineteisele jumalagajatuks kätt, esimest ja viimast korda andsid kätt.

Pole teada, kuidas oleksid nende tunded ja meeleolud muutunud, kui nad oleksid jäänud kauemaks ühte tuppa või samasse külassegi, kuid see, mis oli, see järsult alanud ja lõppenud, elust nagu kääridega väljalõigatud ainsa tugeva puhta värviga episood kumab siiani täiesti erilisena kõige muu kõrval, mis elu toonud.

Älles kolmandal päeval pärast toa tühjaksjäämist taipas Kaarel, et tema tüdruk oli meelega istunud terved valged päevad hämaras nurgas seljaga seina poole. Ta, vaeseke, oli kartnud, et Kaarel ei suuda küürakat armastada. Tuli toime sellega, et oli Kaarli silmis siin toas niisamasugune, kui oleksid olnud kõik teised, terved ilusad tüdrukud.

Minu armas, unustamatu küürakas, kus sa praegu oled, anna endast teada.

«Järjest selgemaks saab, et kolhoosis on kahesuguseid töömehi,» ütleb Mihkel. «Õieti on kujunenud kaks erisugust põlvkonda. Viiekümnesed on veel hingelt põllumehed, aga kolmekümne viiesed töötavad nagu moonakad. Seda ei arva mina üksi, Tallinnas nõupidamisel rääkisid Paide rajooni mehed ka, et see vanem põlvkond püüab tööd hästi teha, vaatamata kõigele, aga need nooremad on rändurid, otsivad paremat palka.»

«Eestlane on alati töökas olnud,» lausub Made.

«Seda muidugi, ka praegu oleme tööviljakuselt liiduvabariikide seas kindlalt esikohal, aga ma räägin, et selle üldise töökuse foonil toimub diferentseerumine, inimeste siseajendid ja tulemused on erinevad,» jätkab Mihkel.

«Miks?»

«Kui ma täpselt teaksin, aga ma olen hakanud järjest rohkem mõtlema taludele.»

«Mihkel, sa igatsed talusid tagasi!» on Made üllatunud. Nii-sugust juttu pole nende peres varem kunagi olnud.

«Ei, üldse mitte, miks peaksin mina neid tagasi igatsema. Talus poleks ma ilalgi nii edukalt tegutsenud, kolhoos on andnud minu isiku väljamängimiseks küllalt hea mänguplatsi — kui rääkida eneseteostusest või rollist.»

«Aga mõisavalitsejana?»

«Siis peaksin väitma, et igatsen mõisaid tagasi, aga ma räägin esialgu ainult taludest. Minu isikliku mätta otsast vaadates on just hea, et taludega tehti lõpp enne, kui mina meheks kasvasin, aga ma püüan mõtiskleda üldisemalt. Praegu on mõnedki mehed segaduses, miks pole noortel sama mentaliteeti, kui oli praegustel pensionäridel või on ka veel meie põlvkonnal; kuhu hakkab kaduma inimese suhtumine töösse kui elu loomulikku, iseenesestmõistetavasse ossa. Ja need mehed teevad enamasti näo, et noored ise on milleski väga süüdi.»

«Ma olen alati rääkinud, et on vaja koolireformi,» ütleb Made.

«Ma tean, aga elus ei suuda üks nähtus teist kunagi täiesti asendada. Kool on kool, kodu eeskuju on midagi muud; kodu-talu õhustik ja mentaliteet, mis kasvatab last iseenesest, nagu kogemata, on hoopis midagi muud kui laste karjakaupa kokku-ajamine ja siis tööleutsitamine.»

«Olen ka talust pärit, aga teen isuga õpetajatööd.»

«Sa oled mul tubli, ja ainult kinnitad oma olemisega minu mõttekäiku. Oled õige taluinimene. Mida oligi vaja tõestada.»

Talude kadumisega kadus osal inimestel ka õige peremehe-tunne, see on selle sammu loomulik kaasnähtus. Kolhoseeri-misega peetigi silmas peamiselt just ellusuhtumise muut-mist, kui selle murrangu ümber teoretiseeriti. Lähem praktiline mõte oli muidugi ka, et riik saab vilja kolhoosist lihtsamalt kätte kui arvutuist väikestest taludest, kus iga peremees võib mõelda isepidi, kuid ega seda külge avalikult väga rõhutatud. Mõned üksiktalude kaotamise entusiastid nimetasid endist nähtust, kõike taluga kaasnevat ühtekokku, eraomanditundeks, mis nende järgi pidi olema paljude surmapattude alus ja kasvu-pind. Et juurid puu välja ja hädad kaovad iseenesest. Kõik tundus imelihtne. Aga vahepeal, kui mitmeid vigu tehti, ei tulnud kellelgi pähe mõelda taluinimeste töömentaliteedile, selle säilitamisele.»

«Nüüd mõeldakse?»

«Olukord sunnib mõtlema, eks see praegune abimajapida-miste soodustamine seda tähendagi.»

Kuid tegu on tehtud, mentaliteedi vahetamine toimunud, üsna kapitaalselt ja arvatavasti pöördumatult. Noorema põlv-konna töösse suhtumine on tõepoolest teistsugune, kui oli endi-sel talupojal.»

«Sa ise oled öelnud, et noorte hulgas on mõned väga tublid töömehed,» märgib Made.

«Neid on, aga need on erandid; erandid teatavasti kinnitavad reeglit. Need mõned juhtumid tõusevad inimeste isiklike karak-teriomaduste pinnalt, ja mitte tänu situatsioonile, vaid sellele vaatamata. Ma püüan tabada üldtendentsi.»

«Aga kes ütleb, et sa tabad täppi?»

«Praegu ei ütle keegi, aga elu ise ja aeg kahe peale kokku annavad kord hinnangu, kas ma arutlen õigesti. Võtame näi-teks Annuse ja Kaarli. Nad mõlemad on veel sellest põlvkon-nast, kes sai oma lapsepõlvkodust kingina kaasa ausa ja loomu-liku suhtumise töösse. Nad teavad, et kõike, mis sa elus teed, teed endale, olgu see siis töö või midagi muud. See äratund-mine pole mingi pealispinnaline äraõpitud ideoloogia, vaid on kogunenud nende elumahladesse.»

Praegune kolmekümne viieste põlvkond on juba teistsugune, neid on kasvatatud teine keskkond. Nemad ei ole enam ruma-lad, nad on kaasaegsed, nad teavad, et endale ei tehta tööd, endale tehakse vaid palka. Kui neil üldse mingi eesmärk on, siis on see suurem palk.

Kaarel ja Annus pärisid töökuse oma vanemalt, aga praegu, uutes tingimustes, põletavad nemad end teistest rohkem. Nad ei suuda moonakamentaliteeti omaks võtta, on oma ellusuhtu-

mise ohvrid, põlevad läbi. Sellelt pinnalt võib kergesti kasvada kas teadlik või alateadlik paine, mille tagajärjed on etteaimamatud. Lisaks võõrandub veel nende töö tulemus, produkt, nemad ei saa seda käsutada, see pole nende oma.»

«Kuidas on su enese võõrandumisega, sa ju ka viiekümne põlvkond?»

«Endale pole ma mõelnud.»

«Mõtles?»

«Millest sa räägid, ideoloogilisest võõrandumisest?»

«Ei, töö võõrandumisest. Kas sinule tundub su tegevus oma tööna?»

«Töömehega võrreldes olen ma erilises olukorras. Ma olen kolhoosi peale üksinda, saan kogu kolhoosi pidada oma käetööks. Mina olen selle kuhja kokku ajanud.»

«See mulje on illusoorne, kolhoos on paljude pingutus.»

«Kas või illusioon, aga see tunne on minus olemas, see annab hingepidet, sellelt pinnalt ei tohiks minus paineid tekkida. Ei ole võõrandumist.»

«Esimees peab kolhoosi oma hunnikuks.»

«Hästi, jagame au pooleks, aga nii järjel kolhoosist jätkub ka kahele-kolmele mehele küllalt priske pala hingekosutuseks.»

«Seegi on illusioon.»

«Hing on üks kentsakas asi, teda mõjutab illusioon vahel rohkem kui tegelikkus.»

«Mis tunne on sellel, kes tajub töö või keskkonna võõrandumist?»

«Kust mina tean... Noh, paine. Mingi seletamatu alateadlik ebalus, tusk, võõrastus, sihitus, võõrdumine...»

«Seda on meis kõigil mingil määral, vahetevahel tundub, et mitmed asjad lähevad valesse,» ütleb Made. «Minus küll.»

«Aga millest mina räägin!» rõõmustab Mihkel. «Sinu näide kinnitab minu teooriat. Ja mitte erandina, vaid reeglina.»

Mihkel on selleks õhtuks valmistunud. Ta ei öelnud küll Madele, aga oli naise vastu tähelepanelikum kui tavaliselt, Made tundlik baromeeter reageeris meeleolumuutusele ja temas on tahtmatult tärganud nõrk lootus. Made tuleb kindlasti enne voodisseminekut head ööd soovima, ja see ei ole neil enam päris igapäevane komme.

Mihkel magab juba aastaid üksi oma kabinetis. Kunagi otsis ta üleväsimuse põhjusi; ühelgi hommikul ei tundnud ta end väljapuhanuna ja arvas, et teise inimesega külg külje kõrval magamine väsitab, segab und, et teise biovoolude toime on liiga intensiivne. Nüüd on üksinda magamine kujunenud kindlaks harjumuseks.

Made tuleb öösärgis ja istub korra Mihkli kušeti veerele,

ta on päris rahulik, sest selliseid muuseas tehtud ja loomulikult tühjajooksunud visiite on kogunenud küllalt, et usust võõrduda.

Mihkel kutsub Madet teki alla.

Made on rõõmsalt üllatunud; üllatunud oli ta tegelikult juba päeval, aga välja näitab nüüd.

«Ma võtan särki ära?»

«Jah,» vastab mees.

On kaks taktikat, kas püüda end kohe erksaks teha, kasutada ära paljaste ihude esmane elektrilaeng, mida nende vahel ometi ikka veel peaks väheselgi määral olema, või lebada algul rahulikult Made külje vastas, ajada juttu, oodata, kuni veri ise kogunema hakkab. Mihkel võib endaga kihla vedada, et ei ta vabatahtlikult kogune midagi, verel pole Mihkliga enam mingit tegu. Nõnda on vaid üks tee, kuid see on riskantsem. Lebedes ja oma aega oodates pole sa Madele mingit lubadust andnud, võid lõpuks teha näo, et sul oli üks jutt hingel, tahtsid selle ära rääkida ja kogu lugu. Hakkad aga ennast ja nõnda paratamatult ka Madet üles erutama, siis ei jää enam mingit põgenemisvõimalust, siis on sillad põletatud ja pead lahingu kas võitma või kaotama.

Kaotad muidugi.

Mihkel tunneb end ähmitäis noorukina, kelle voodisse on äkki sattunud unelmate naine, kelle puudutamisest ta pole julgenud päriselt unistadagi, aga kellega nüüd, kus imel lubatud teostuda, ei oska midagi peale hakata, kelle ees igavesse häbisse jääb. Totter kaotushirnu kramp ahistab kõik sooned.

Päev otsa valmistuda selleks hetkeks ja nüüd kohe põgeneda? Mihkel pöörab end Made peale, embab ja niheleb, et ehk ometi tuletab see poos ihule midagi endisest ajast meelde. Ta koondab oma tahte, püüab paisuma sugereerida, aga keda sa sugereerid, kui sina oled omaette ja tema on omaette mees, teeb mis tahab.

Täna see juhm ei taha ja otsustaval tunnil üksijäetud Mihkel jääb narride narriks. Häbi põletab.

«Ma olen väsinud, ma puhkan veidi,» püüab mees oma meheau pisutki päästa, kui paaniliselt alustatud lootusetust katsest loobub. Ta pöörab end Madest ära.

Praegu ei suudaks Mihkel kellelegi silma vaadata. Küllap võiks sellisel hetkel mõnele mehele isegi surmaminek tunduda kerge ja lihtsa lahendusena.

Mihkli aju otsib eneseõigustust. Kas on Made kunagi oma meest voodis alandanud, et mehel on tekkinud erootilise alaväärsuse salahirm, mis pikapeale võitmatuks kompleksiks kasvanud? Mihkel on ometi igapidi terve ja tugev mees, temal ei saa mingit esmast süüd olla. Läheksin ja prooviksin mõne saamatut tüdrukuga, oleks minust kohe asja. Ma ei kahtlegi selles, mina olen korras.

Rahune, rahune. Täna pead endast võitu saama. Kas kumbki mingit mõnu tunneb või mitte, polegi tähtis. Enda edaspidiseks julgustamiseks on vaja, et täna leiaks aset lihtsalt fakt. Rahune, ole kindlameelne, valmistu faktiks. Jäägu Made pealegi rahuldamata, küllap ma jõuan edaspidi sellenigi, täna on vaja end kokku võtta, et suuta ainult pisut, ainult nõnda palju, et kor-rakski naisesse tungida, kinnitamaks endale oma tahtejõu võimekust.

Mihkel puhkab pool tundi, Made ta kõrval on kannatlik ja kaastundlik. Mees töötab muidugi hirmsasti, nad on teineteisest päris võõrdunud.

Või on Mihklil viimaseil aastail keegi teine, näiteks Viljan-dis? Käib päeval seal ja väsitab end ära, öhtul on siis olnetu. Made on hoolega jälginud igasuguseid tundemärke, neid mui-dugi on, kuid surmkindlaiks ei saa neid pidada enne, kui kahte teolt tabaks. Päris kindel fakt paistab igatahes see, et Mihkel ei kallista koju tulles enam tervituseks.

Mihkli käikudest-sõitudest päeva jooksul ei tea Made midagi. Keegi ei tea, ta lendab nagu vaba lind kõigi nelja tuule poole.

Ei tohi paanikasse sattuda, teab Mihkel, elus ei tohi kunagi enesekontrolli kaotada. Kõiges muus suudab ta end ohjes hoida, kui tahab, aga praegu on kogu tarkus ja enesesugestioonivõime nagu pühitud. See peab olema üks meeletu kramp, millest Mih- kel ei suuda välja rabelda.

Mingit tunnet ei ole kehas, aga lõputult ei saa ka oodata, on aeg uuesti üritada. Loid poolsuigatus peab nüüd asenduma ergastumisega, ihu ihaldab ometi selliseid kontraste ja järske üleminekuid, närvides on nüüd värske, puutumatu pind ning nad peavad ometi igatsema rõõmsaid tajusid, naudingut. Made on ülim nauding. Made on olnud Mihkli ülim nauding, sel- les ei saa ometi kahelda üksi närvirakk. Miks nad siis ei igatse kogu jõust selle naudingu allikaile?

Ei igatse.

Oh, jumal küll, milline rist ja viletsus!

Eneseergastamine ei anna tulemusi.

Ma pean!

Mihkel jätab ühe käe enda juurde ja viib teise Made kube- meile, mis on muidugi hulljulge tükk, sest sellega annab ta mehelubaduse. Sõrmed muljuvad Madet rütmiliselt, see tuttav- lik rütm nii ahvatlevas paigas peab ometi närvikava kindlale igatsusele lülitama.

Mees vägistab end kogu oma tahte ja oskusega.

Lootus tõuseb, kuid vaid pooleldi. Kuidas toimida nüüd, kas jätkata — aga ühest tabamatust punktist alates hakkab seegi poolik turve lahtuma ja siis on kõik pöördumatult läbi, siis enam kaotusest ei toibu.

Made on ootuse ülimal tipul, teda ei suuda enam üllatada see, et Mihkel langeb äkki nagu tormijooksul temale, ta vaid ohkab raugelt.

Made on nii võimsal paisul, et mees ei suuda midagi, ta ei tõusnud siiski nii tugevaks, kui oleks naise saavutamiseks praegu vaja. Käe Made külge panemine oli ehk viga: kutsusid naisest välja endale ületamatu tammi.

Mees vajub täiesti rüüstatuna naise kõrvale. Nüüd ei aita enam mingid sõnad, kuid ta kuuleb end siiski ütlevat:

«See viljalõikus. Ma olen täiesti läbi.»

On selge, et arstita pole mingit lootust.

Aga mis näoga läheb üks mees arsti juurde? Pealegi on nende jutt ette teada: füüsiline tegevus, liikumine, külma veega karastamine, vitamiinid, üldisest üleväsimusest hoidumine.

Mida see kõik aitab. Lähed teist korda, et ikka vanaviisi, siis teeb ta kirikuõpetaja näo ja hakkab lohutama, et armas hing, inimesel peavad teatud eas ilmuma teised huvid. Seksi asemel tõusevad esiplaanile ilusad vaimsed huvid.

Südaööl alasti naise juures vaimsed huvid? Alla viieküm- nesel mehel?

Mihkel, sa oled liiga tõsine. Kus on su kuldne reegel, et iga elunähtuse juures peab inimene suutma kas või pisutki naerda?

*

Ma tahaksin, et kõik oleks hea, mõtleb Kaarel. Minul oleks hästi ja teistel läheks samuti iga ettevõtmine korda. Kõigil oleks kõigist hea meel.

Miks on elus siiski teisiti?

Mina olen ometi alati nii teinud, nagu olen kõige paremaks arvanud. Olen kogu hingest seda püüdnud.

Kas on ühtainustki asja, millele keegi, ükspuha kes, saaks näpuga näidata ja öelda: Kaarel tahtis sihilikult, et see läheks sitasti.

Aga tegelikkuses on asjad juhtunud kätte kõikepidi, nagu nad on parasjagu ise tahtnud.

Kui kõik kujuneb niikuinii iseenesest kas hästi või halvasti, siis pole Kaarlil üldse mõtet püüda, et midagi saaks korda.

Elu suurim unistus on olnud, et pojast tuleks asjaline, poeg elaks igapidi paremini, kui on antud Kaarlile endale. Kuidas peaks see paremini välja nägema, seda ei osanud päris ette kujutada.

Kaarlil oli oma pojaga iga päev ja igal sammul asja, nii kahe- sega kui kümneaastasega, ikka ühteviisi hooles. Kui poiss män- gis valesti, siis ütles isa, et tee teisiti, tee täpselt nii, nagu isa käsib. Kui ta tahtis õueväravast välja, oli isa kohe keelamas.

Tahtis külla joosta — mis sa sinna tühja jooksed. Leidis tarviliku käigu, siis saatis isa ise poissi, kuhu vaja. Niipalju kui poeg on silma all olnud, on isa teda ikka hoolega ohjes hoidnud, et ükskord poleks mõtlematu tuisupea.

Inimene peab aga tööl käima, tema pole ainult lapse jaoks. Öhtul tuled, siis kantseldad küll jälle tagantjärele ja homseks ette.

Kuhu on kõik püüdmised viinud? Poiss ei tee isast enam suurt väljagi, praegu kas räägid või mitte, ta ei kuulegi sind.

Annus jutustas kord, et Viljandis üks kolmeteistaastane tüdruk terroriseerib oma vanemaid. Seadnud ultimaatumi, et ta kas põgeneb kodust või antagu katusekamber tema omaks ja mitte keegi ei tohi mitte iialgi teda seal segada. Ta võib allkorrusel küll söömas käia, kuid ka seal ei saa vanemad nõuda, et ta nendega sõnakestki vahetaks. Kui tahab, siis räägib, aga sundida ei või keegi. Tema elusse ei saa tungida. Vanemad andsid muidugi järele, sest ehmatab ära küll, kui nii noor laps kaob üksinda maailma peale.

Sina tahad neile kõige paremat, aga nemad...

Kaarel ise pole kunagi vanematele vastu hakanud. Tema oli vist iseenesest hea poiss, selliseks sündinud. Teda pole tegelikult keegi kunagi kasvatanud, aga ikka korralik inimene. Ema ei tegelnud kasvatamisega üldse, tal ei tulnud niisugust asja pähegi, tööst väsinuna või tusesena andis vahel võnni kuklasse, kui poiss lähedale sattus, ja oligi kõik.

Made on haritud inimene, aga tema ei oska ka seal koolis lapsi kasvatada. Poiss pole koolis põrmugi paremaks läinud.

Mis saab nende laste käes ükskord maailmast, seda Kaarel ei tea.

Annusel on alati oma teooriad, tema ütleb, et lapsi ei peagi kasvatama. Tema tahab vahel vist lihtsalt oma lustiks rääkida teistpidi kui sina.

Aga ühes paistab Annusel siiski õigus olevat: ühiskond ütsitab täiskasvanud inimesi tõesti liialt. Muudkui keelab, kõikjal ja kõike. Mis peab nõnda inimese minast ükskord järele jääma? Ta keelab, et ära tee nii, aga tee tingimata hoopis naa. Kuda sina astud ja kuda sina istud?! Selles on Annusel küll tōsi taga. Kui sa inimesele igal sammul näpuga näitad, et just niiviisi, siis tüdineb ta ükskord ära ja ei taha enam keda kuraditki näha. Kaarel teab seda enda käest.

Annus küsis, et kui sa, Kaarel, longid igas asjas lihtsalt kuulekalt järele, mis saab siis sinu oma tahtest, tahtejõust, isikliku tee otsimisest, oma elust? Su oma näost?

Jood oma näo loppi ja ongi kõik, muigab Kaarel tänase imeliku mõttejooksu peale.

Ta on kaks päeva kaine olnud, seepärast lippavad mõtted ringi igasuguseid teid pidi, et kõige lõpuks jõuda välja viina

juurde. Kaarel teab ennast, kõik muu on eelmäng, et ainult lõpuks viin meelde tuleks. Aga praegu on Kaarel endast üle: looda sa, et viina saad!

*

«Sul jäi künnivõistlus ära,» ütleb Juta.

«Ma ei taha sellest rääkida,» keelab Annus.

Jah, muidugi, Annusega peab nüüd oskama, igat asja ei saa temaga arutada. Halb on, kui inimene korjab tuska vaikides endasse, aga Annusega läheb praegu just nõnda. Endast ei lase ta alustada, eks siis tule teistest juttu teha.

Annus peaks käima naabrite juures, läheks ja istuks öhtuti, aga külas pole enam sellist kommet. Siia ei tule ka keegi. Mõni saaks ometi sisse astuda, aga Juta ei teagi, et Annusel oleks niisugust sõpra, keda hakkaks tema puudumine vaevama. Kui tööl käis, siis ajas küll omadega ja töökoja meestega juttu, nagu nad ikka, aga koju vaatama pole tulnud neist keegi, kõigil on endaga tegemist. Kes silmast, see südamest.

Annus võiks ise vahel töökoja juurde lobisema minna, see on ometi ükskõik, kus ta oma aja maha istub, aga ei lähe, et kes tema nüüd on. Oli traktorist, aga praegu?

Inimesed ei ole omavahel inimesed, on nagu ei tea mis.

Kaarel oleks muidugi, Kaarliga klapivad nad hästi, aga eks ta lähe pikapeale tüütuks purjus inimese juttu kuulata. Kui Annus ise ka võtaks, siis võiksid nad päevad otsa jahvatada. Aga Annus pole kunagi suurem võtja olnud ja praegu on arst viina koguni ära keelanud.

Oleks mõni teistsugune haigus, et Annus võiks viina võtta, siis las tema parem jookse, et meel läheks rõõmsamaks, saaks oma hingelt ära rääkida. Viin teeb keelepaelad valla, ei lase inimesel kõike rasket endasse jätta.

Niiviisi, nagu on Annusel praegu, võib inimese hing haigeks rääsuda.

See raha oleks neil küll, et Annus võiks kas või kaua juua. Tahtis teine hakata autot ostma, aga nüüd ei tohi rooli istuda.

Joomine on järjest hullemaks läinud, ega seda või kah mees-tele kaela tahta. Mõtle kuidas sa mõtled, kuidagi pole hea.

«Ma rääkisin sulle, et sealaudas läks kaup uppi?»

«Ei rääkinud,» vastab Annus.

«Peekonilaudas võtsid kõik enda vastutada. Rääkisin?»

«Ei.»

«Brigaadiviisiline töövõtt, et teevad hoolikamalt, kasutavad söötasid paremini ära ja saavad suure protsendi sellest lisakasust endale. Kõik pandi lepingusse kirja, et peekoni kasvatamine on brigaadi mure, realiseerimine kolhoosi asi, et lepingu täitmata jätmisel saab brigaad palka vähem, kui ta saaks ilma lepinguta sama töö eest.»

«Kavalalt küll, et võiduvõimalusele paned oma riski vastu,» arvab Annus.

«Lugu läks untsu, üks nad kasvatasid ilusad peekonid, aga Võhma lihakombinaat ei võtnud vastu, ja ei võtnudki, tee mis tahad. Sead on siiani laudas, ootavad oma järke. Nüüd on nad peekonikaalust üle kasvanud, ei saa neist enam seda head hinda, mida arvestati lepingus. Ja sööta kulub ülearu.»

«See on kolhoosi süü, tema pidi realiseerima,» ütleb Annus.

«Kolhoos ei pea enda süüks, tema ei saavat midagi parata, kui lihakombinaat ei suuda õigel ajal vastu võtta. Inimestel kärbitakse palka väiksemaks, suure preemia saamatajäämisest rääkimata.»

«See pole aus,» arvab Annus, «kui oli leping ja brigaad selle täitis, andis peekonid kolhoosile üle, siis on juba kolhoosi risk, kas ta saab need ära müüa või ei saa, mis see brigaadisse puutub.»

«Kolhoos ütleb, et tema pole sigu brigaadilt üle võtnud.»

«Jama,» leiab Annus.

«Ega sa kolhoosi kassast vägisi raha ei võta, mis tema maksab, seda saad.»

«Sel juhul polnud lepingul mingit õiget mõtet, see oli nagu inimeste petmiseks tehtud.»

«Kust võis kolhoos ette teada, et kombinaat ei jaksa.»

«Kolhoos on lepingu murdja ja peab selle kahju ise kandma, ettenähtud suured rahad brigaadile välja maksma. Mis see seatalitajasse puutub, kuidas kolhoos riigiga asjad aetud saab, temale peab tema töö eest ausalt tasuma... Kõik vead jäävad inimeste kanda.»

«Ehk peaks riik maksma? Tema lihakombinaat.»

«Praegu ei olnud riik lepinguosalinegi.»

«Ega kolhooski ole riigist väljas.»

«Sellega on täpselt nõnda, kuidas kasulik, vahel loetakse kolhoos päris riigiasjade sisse, aga vahel öeldakse, et ta on oma ette vastutaja.»

«Nad võiksid ehitada suurema lihakombinaadi. Mis nad lähivad niiviisi tühja õhu pealt inimestega kokku leppima,» arvab Juta.

«Nokk kinni, saba lahti,» ütleb Annus. «On loomi palju, on häda, ei ole, ka häda.»

«Kes enam usub brigaaditöövõtu lepingut teha.»

«Nagu pime vehiks piitsaga.»

Las ta põhjab, saab või pisutki hinge kergemaks, mõtleb Juta rõõmsalt. Nad oma traktoritega on ka Annuse haiguses osalised, kannatagu nüüd see väike pragamine välja.

Annus seisab künnimaa otsas, põhjast väljapööratud mulla ürgne lõhn toob igatsuse hinge. Annus tunneb pisaraid silmanurgas pakitsemas. Töö on elus nii hingē kasvanud, et selle kiindumuse suurust ei oska vist ise päris õigesti hinnatagi.

Miks ei võiks Annus praegu seal roolis istuda? Läheneva traktori mürin raputab rinnakorvi, see selgelt tuntav võbin on elustav ja mõnus, selles on nagu mingit patust võlu, keelatud vilja maitset. Traktor on Annusele verre kasvanud, salakavalalt tundmustesse pugenud, sugereerinud end talle igapäevaseks vajaduseks, võimaldanud joovastumist ja ise seejuures Annust märkamatu surmale lähemale tõuganud. Nagu narkootikum. Täpselt nagu narkomaan on Annus selle mõnu ja huku poole püüelnud.

Traktoriga on kaasnenud viljasid sigitava ja kõiki toitva mulla lõhn; nõnda on see õilis lõhn juhtunud traktori kaassüüdlaseks ja Annus peaks mulda tema libaksmineku pärast põlgama.

Muld on alati lõhnanud sõbralikult, rikkalt, lubavalt, see lõhn on kinnitanud põllumehe eluusku, olnud talle igipõlvest peale tugi ja turgutaja.

Kas peab Annus nüüd isaisade elueliksiiri hingama nagu mürki?

Võimas uudismaa-ader pöörab madalat kasevõsa ja mätastikku mängeldes vao põhja ja matab sinna vägeva mullalindi alla. Jõud ja tehnika mängivad looduses võitjamängu, kõik muutub hetkepealt, kaduvat rohelist katab nagu must leinapalakas. Mis loeb iga rohukõrre ja kasevitsa individuaalne elu. Mis loeb ehe elukirje sel maamunal.

Mis loeb miski, kui inimene tahab süüa, süüa, süüa...

Mis loeb ka inimene, kui inimene tahab süüa, süüa, süüa...

Kaselehed lõhnavad nii tugevasti.

Heidaks ühtsustundest sinna haua põhja väikeste kaskede kõrvale.

Traktor peatub, juht astub maha, tuleb Annuse juurde.

«Kas on ilus künd?»

Annus pöördub temast ära.

«Tund veel ja valmis,» on teine reibas.

«Muidugi,» lausub Annus pomisemisi. Teine inimene teeb, mida tegema kutsutud, mis sa temale ütled. Too kutsuja on seesama Annus ise.

Annus on muutunud igapäevaelu suhtes järjest ükskõiksemaks, mehe künnile kutsumine või kutsumata jätmise paistaks talle praegusel hetkel päris võrdväärseid. Kas siin kasvab tuleval suvel tema pullide hein või mitte.

Annus kutsus ammu, siis, kui nägi, et ei saa oma adraga sellest söödisiilust jagu. See oli tollal, kui ta veel ise traktoril töötas. Nüüd müristas tuttav mees äkki õue, et kus see padrik

sul on. Vana kutsumise peale tuli, on ka üks sõnapidaja mees, Annusega ühealine.

Juta muidugi rõõmustab.

Traktor jätkab.

Annus teab, et tal on siin valus vaadata, aga ta ei lähe minema, las valu käib kehast ja hingest läbi, milleks põgeneda; oled maa peale sündinud, siis tunne kõik tundmised viimse piisani ära, rüüpa karikas põhjani, et võiksid ükskord endale tunnistada: olen saanud kõik, mis minu jagu olnud.

Kõike ammutanu elu ongi elu. See ongi ehk täiuslik elu, kui sa oled oma meeltega võtnud igat, mida võtta antud, oled selle täienisti oma närvidest, ihust, hingest läbi lasknud. Ehk ongi ainutähtis just maailma tundmine endas?

Aga see, et sa oled teistele leiba muretsenud, on ehk juhuslik kõrvalnähtus, millele eluteel lihtsalt komistasid?

Et elu on nimelt midagi muud, hoopis see, millele me ei oska aina tööd rabades korrakski mõelda?

*

«Tere, Kata, pole ammu näinud.»

«Tere, Juta. Imelik jah, ela ühes kolhoosis, aga pool suve ei juutu kokku. Annust olen ma ikka trehvanud. Sa vist rohkem kodune?»

«Ma olen kolhoosis vähe käinud. Kuidas sina elad?»

«Ära parem küsi. Ma elan väga halvasti.» Kata näost käib üle kurbusekramp, mis võtab põsed korraks võbelema ja annab silmadele teise läike. «Ma ei saa sellest kohe rääkidagi.» Kata paneb käe suu ette, summutab oma kõnekat nägu. Tal pole midagi Jutas kaastunde äratamise vastu, aga ta loodab rohkemat: ehk oskab Juta mingit mõistlikku nõu anda. «Aga sina?» küsib ta endale aja võitmiseks.

«Mul on rahulik... Oiendan kodus nagu ikka, elu läheb päevast päeva, õuering on ju üks ja sama, muudkui talla, eks sa tea omast käest toda maainimese elu.»

«Mina ei kannata purjust inimest. Ma ei suuda teda voodis enda juurde lasta, see on nii vastik,» ütleb Kata.

Juta ei näita välja, et kuulis.

«Tänavu sai hea heina. Vanasti olid ka niisugused heinaajad, kas nüüd hakkavad ilmad tagasi tulema? Räägitakse, et nad lõhuvad nende pommidega, igasuguste aatomipommidega ja rakettidega, atmosfääri ära ja ilm läheb halvaks terve maailma peal. Ameerikas muudkui igasugused pahad tormid, vihmaujutused ja põuad. Meil andis nüüd siis head ilma, oleks, et inimesed töötaksid... Ameeriklastest on kahju ka... Meie ei teinud küll täit heina, siis ei olnud kuidagi aega, kui ilmad lubasid; jääme hiljaks... Mina ei tea, mis sest elust ükskord saab.»

«Mõned lähevad teiste juurde, kui oma naine ei lepi,» ütleb Juta.

«Oh, tema!» naerab Kata pilkavalt. Aga hakkab siis selles suunas mõtlema ja kohkub, sest kodu asub tõesti keset lahtist maailma. Kodu pole kindlus, kuhu võid mehe luku taha panna. Ta on küll saanud täislakkunud Kaarlit kiusata ja alandada, oma üleolekut näidata, aga kui Kaarel... Siis näitab Kaarel oma üleolekut.

«Kuidas Annuse tervis, tunneb ennast paremini? Ta on hea inimene, näe kuidas temaga juhtus,» lausub Kata nüüd seda, mis tal juba algul keelel oli.

«Ma ei oska päris öeldagi, süda ju sisemine asi, ega see tõi paistagi kõrvalisele väga välja. Haige inimene on muidugi haige inimene. Vahel on vaikne, omaette, vahel räägib ilma asjadest. Sinust on ta juttu teinud, et sa oled üks tubli inimene. Ütlen talle vahel, et mine räägi, sul nüüd palju aega.» Mis jutt see oleks, mida Annus võiks Kataga ajada, mõtleb Juta kohe ega oska arvata, mismoodi nende kahe vestlus välja näeks. Seda on tõepoolest väga vähe, millest üks inimene ikkaks teisega lähedal meelel rääkida. Mõtteid kui ongi, siis hoitakse neid rohkem endale või öeldakse kodustele välja. Annusel on teemasid siiski alati jätkunud, nüüdsest rääkimata, aga või Juta temastki kõike teab.

«Ema on sul vilets, tule ikka vaatama,» kutsub Kata.

Miks ta nii ütleb? mõtleb Juta. Kas annab märku, et ma olen halb tütar, ei pea ema meeles? Tema ei tea, aga ma olen ema juurde jõudnud küll, Kata on siis alati kolhoosilaudas tööl olnud, ema üksi koduhoidjaks jätnud.

«Küll ma käin,» ütleb Juta erapooletult.

«Tule külla, saab juttu ajada, üksinda mõtled vahel teab mida hirmsat kokku. Tulge mõlemad, võta Annus ka kaasa.»

*

Miks ma nii lolli mehe sain, ütleb Kata mulle.

Jätnud võtmata, võiksin mina temale vastata.

Ma olen sinu maitse, võiksin temale vastata.

Loll tunneb ikka lolli ära.

Sinu kõrval olengi ma saanud selleks, kes ma olen.

Kõik hea, mis minus on, olen mina võlgu naisele.

Kaarel vaikis tegelikult, nagu oleks ta Kata suunised heaks kiitnud või arvesse võtnud.

Kuid küsimus jääb: kas Kaarel on ikka tegelikult ka loll?

Ei saa olla. Kaarel on palju pärinud isalt, aga isa oli teada tark mees. Sugukonna aru antakse ometi põlvest põlve edasi, see on läbi aegade kõigi ühine omand. Muidugi, üks põlvkond

kasutab seda vara vähem, teine rohkem, aga olemas on ta kusa-
gil kogu aeg.

Kindlasti on tarkus Kaarlilgi siinsamas käepärast, iga kell
võtta. Aga kui mees ei võta, on see juba mehe enda asi.

Kes saab santi sundi, kui sant ei taha kõndi.

Ma ei lase kellelgi endale näkku öelda, et ole nüüd tark.

Üks tuleb ütleb, et ole niipidi tark.

Teine tuleb ütleb, et ole hoopis teistpidi tark.

Aga mina küsin vastu — mis see linnamehe asi on, mis maa-
mees oma innas lehmaga teeb...

Kaarel muheleb enda ette: saite nüüd. Suunised.

Haridus on väike. Seda küll, aga kas ma pean kogu aeg ava-
likult nutma, et jäin koolitamata?

Kuidas see minu enda hinges pöörab, kui mõni portfelli ja
lipsuga poolisand oma diplomiga kelgib, aga ennast pole ollagi,
kuidas mina tunnen end tema kõrval vastu enda tahtmist
väiksena, ehkki seal pole meest ollagi, kui hakata meid kahte
päris tõsiselt võrdlema; kuidas see ülekohus tõstab minus
mässu.

Õn verelt suured ja on end üles punnitanud poolsuured.

Kuidas see vaev on minu hinge segi pööranud, jäägu see
ainult minu teada. Seda ei näita ma karvavõrdki välja. Ah et
need koolitatud mehed saaksid minu arvel oma kaastunnet
üles näidata, saaksid end minuga võrreldes veelgi suuremana
tunda!

Ühe mehe kaastunne teise vastu on ju teise viletsusele
näpuga näitamine, et vaadake, mida mina haletsen, vaadake,
keda mina haletsen, üht väetit armetut; siis vaadake mind
ennast ka temaga võrreldes, kui hell ja hea hing on mul veel
pealekauba, minul, kes ma selletagi hõljun siin kõrgel ülal
Kaarli pea kohal oma koolitarkusega.

Mina istusin viieteistkümnelt traktoriroolis, et ennast ära
toita, teda aga karistasid papa-mamma, et ta ei tooks koolist
kahtesid.

Mis asi on üldse haridus, ja kes on kes?

Sa oled jonnakas nagu sikk, ütleb Kata.

Mõelgu ta ise: kui ühel mehel poleks just nagu midagi, ei
tarkust, haridust, — kui sel mehel enam jonni ka ei ole...

Siis on ta üks...

Siis ei olegi ta enam midagi; on eikeegi.

Eikeegi Kaarel kõnnib maa peal.

Nii ei laseks ma endale öelda.

Parem siis öeldagu: see jonnakas Kaarel trambib maa-
kamaral.

Kõlab ometi päris mehiselt.

Ma elan aastakümneid nagu võõrast elu, ma ei tunne päris,
kes ma olen, ei tunne üldse, et elan, et ma olen mina. Vaatan

teda, seda jonnakat, nagu kõrvalt, ta ei puutu minusse; ma ei
tahaks, et ta minusse puutub.

Kui sa elad võõrast elu, mis see tarkus sind enam aitaks?

Inimesel aga, kes elab oma elu, — mis erilist tarkust peaks
temal vaja olemagi, siis ole lihtsalt sina ise.

Kui tahad võõra elu elada, siis pead slikerdama, et olla kui-
dagi tema moodi, pead püüdma just nagu elada.

Olen jah sikk.

Inimene ma pole, keegi pean olema.

Olen ma siis jonnakas või ei?

See pole veel kaugeltki kindel, seegi mitte.

Mis asi on minu juures üldse kindel?

Ainult see, et mu nimi on Kaarel?

*

Annus jookseb läbi padriku, ümbrus on võõras ja imelik, aga
ei kohuta, äratav uudishimu, avanuvad uued ja uued pildid,
heledad ja kutsuvad; riivad põõsaid, need paitavad, annavad
järele nagu õhulised siidnarmad, võsa taga avaneb heinamaa-
küngastik; Annus ei lõõtsuta, kerge vetruv maa põrgatab teda
pehmelt, lagendik teeb rinna lahedaks, jooksjä muudub üle-
meelikuks, tulevad taas põõsad, hüppad hõljuma, maandud
lahedale maale, hüppad kenas kaares, üle ja üle, paistab mets,
jälle padrikusse, algul hõre, hoia silmi, oks riivab silma, vaata
oksi, neid on palju, hämar, miks on hämar, jalg tunneb maa
raskust, joosta on raske, väsitab, ilu kaob, on hirmus, elutu
oks lööb vastu põske, hoia silmi, kraapab, higi tõuseb, hingata
on raske, äng kasvab, äng paisub, kuidas suuta, paugatab, see
on püss, see on surmav püss, miks, oravaid lastakse, ei jaksä,
enam ei jõua, ei jõua sinna, kus orav sureb, ärge laske, näete,
puus on oravad, need on lapsed, minu lapsed, ärge laske; mu
lapsed, hüpake alla, põgenege, hüpake, kiiremini, lapsed sure-
vad...

Annus ennetab košmaari hirmsaimat hetke, ärkab, ehmatas
istuma, süda klopib kurgus.

Küll on hea, et kõik on hea, rahustab ta end, petab end tead-
likult ilusa valega, sest südant tuleb hoida. Tuleb külma vett
juua ja südamele ilusaid sõnu öelda. Rahuneda. Annusele on
kõik hea, haigus nõuab rahu, Annus suudab rahuneda, suudab,
kui tahab. Juba rahunebki. Ilus helevalge vale kosutab südant.
Süda ei igatsegi muud, Annus elab muretut, mõttetut, sihitut,
ilusat, lootusetut, armast, kaunist, kallist elu.

Elu on kallis.

Kõige kallim on laste elu.

Vanem ohverdagu end laste eest, kui ohvrit peaks vaja olema.

Ei üldse lapsed vanemate eest, sest lastel on kogu see and veel maitsmata, mis loodus neile nende enestega andnud.

Viiekümne on kõike maitsnud, on tundnud magusat ja mõru, on tundnud vägagi mõru, temal pole enam nii ääretut kahju endast.

Tema kahju on noortest.

Hea, et poeg pole veel sõdurieas, mõtleb Annus ootamatult. Pojal sinnani veel aastaid, milleks praegu muretseda.

Kas siis olen enam muretsemas?

Poeg oleks võinud praegu surma saada. Mis oleks olnud isa võimuses? Mis saab üks isa poja kaitseks ette võtta, kui tõstetakse püss?

Kahekümneselt ei tohi keegi surra.

Kahekümneselt ei tohi kedagi valiku ette seada. Valigu viiekümnesed, elagu või surgu, oma asi, viiekümnesel on elu maik'suus, tema võib ehk enda üle otsustada. Aga teiste üle otsustada ei või temagi mitte.

Inimese elul ei ole mitut omanikku. Elu on iga inimese ainus jagamatu vara.

Las laps elab oma elu, saab ka elust teada, et ta teaks, mida kaotab, kui otsustab kaotada. Las ta otsustab viiekümneselt, kas tahab sõdida või ei taha.

Sõdigu viiekümnesed omavahel, kui sõdimata kuidagi ei saa. Ise otsustagu ja ise sõdigu, lapsed aga jätku rahule.

Ei sõjale.

Kõige kallim on laste elu.

*

See oli üsna algul, kui nad Madega polnud veel päris ühele lainele jõudnud, alles häälestasid end vastamisi, olid täis suurimat tahet ühte sulada, üheks saada. Nad pidid Made kodus tund varem kohtuma, et sealt koolimajja tantsima minna. Õpetajad pidasid ühispidu ja Made kavatses oma väljavalitut, jah, üsna tõenäoline, et juba endamisi väljavalitut, kolleegidele näha viia.

Mihkel jõudis Made juurde, nad mõlemad rõõmustasid nägemise üle. Pärast tervitamiskallistust kooris Made end kohe krabinal riidest lahti, laotas lina ja teki diivanile.

Esimesel hetkel arvas Mihkel, et tüdruk kavatseb pidulimekuks ümber riietuda ja esmakordselt ei keela poisil selle toimingu juures olla.

Teisel hetkel mõtles, et Made seab endale hiliseks saabumiseks aseme valmis.

Kolmandat mõtet ei tulnud, sest Made käskis sõnatult: võta ka end lahti!

Muidugi, kui see on Made soov. Made tahab nähtavasti vee-
rand tundi ainult Mihkli lähedal olla, enne kui nad satuvad
võoraste sekka, kus peab ka teistele tähelepanu osutama.

Vanusele vaatamata oli Mihkel veel vasikaeas, kus hingeline
ekstaas suudab sinus kõik muu enda alla matta, ka su
reaalsusetaju nüristada. Jumalannat oma hinges, mõtteis ja
tegudes taevani ülistava Mihkli olemuses polnud veel ruumi
seksuaalsele ekstaasile, see eluvald tundus kui mitte just häbis-
tav, siis kolmandajärguline küll.

Muidugi püüdlas Mihkel tänagi oma Made lähedale, tõsi, riides
kallima juurde, sest oli südapäev; see on Made suur ülla-
tus, et kaks inimlast saavad lisaks veel päris ihualasti veerand-
tunniks ühise teki alla. Made ootamatu kelmikas vemp.

Kas Made omadest ei tule keegi praegusel hetkel koju? käis
väike kohkumine peast läbi. Kuid eks Made tea. Võhivõoras
paik, esmakordselt nähtud kambrer tekitas ebalust, aga kui Made
ei kõhkle alasti olla, miks siis Mihkelgi.

Aknail pole kardinaidki ette tõmmatud.

Kui keegi kobistaks, oleks Mihkel ühe hetkega riides.

On ainult viiv see viibimine Made kambris, nad peavad varsti
edasi ruttama, kes siia ikka peale satub.

Mihkel ongi paljas ja poeb ootava Made kõrvale, võtab ta
vennalikult kaissu.

See on päris põnev seik — tunda enne tantsupidu Made alasti
liikmeid ja kõhtu ja rindu ning varsti tantsides seda meenu-
tada, ilma et kellelgi oleks aimu, kui lähedal teineteisele viibi-
vad need kaks tantsijat.

Kõik on liiga ootamatu, et saada sellest kahekesiolemisest
täit rõõmu, aga midagi halba pole ka segamas, nad lamavad
üksmeeles ja vaikuses.

«Kas sa ei tahagi?» küsib Made äkki.

Ta hääles on kärsitus või koguni väike pettumusenoot.

Kas sa ei tahagi? Selge, mida. Kas Mihkel tahab? Pole nagu
põhjust mitte tahta, aga ta lihtsalt ei mõelnud sellele.

Et nõnda kiirkorras. Kombe täitmiseks. See pole neil veel
kombe tasemele jõudnud.

Nähtavasti on Made nende kokkusaamist juba päevi ette
teistsugusena kujutlenud. Et ta tunneb end oma kodus oma
Mihkliga nagu naine mehega. Nagu päriselt. Oma senise üksin-
duspõlve voodis. Et edaspidi õhtuti meenuks sellesse voodisse
heitmisel midagi muud.

Mihkel ei mõtle seda, vaid tajub kõike ühe ehmatava het-
kega.

«Tahan,» vastab Mihkel kohe automaatselt, sest naise küsi-
mise peale pole mehe suus mingit muud vastust olemas. Tema
häälest ei kosta isegi kõhklust mitte.

Kuid sõna nõuab täitmist ja see on juba omaette ooper. Ta

igatséb Made ihu, selles tüdrukus ei ole talle midagi vastu-meelset; aga nõnda, käsu korras...

Mingi väevutabatav tütarlapseuhkuse kõla oli hääles, solva-tud uhkuse mõranev heli.

Jah, Mihkel tahab muidugi ja teeb oma tahte kohe teoks; kohe, niipea kui suudab.

Jumal, mis saab, kui nüüd ei suuda...?

Esmakordselt elus tajub Mihkel, millist mõeldamatut häbi võiks tähendada võimetus ühele mehele. Kui praegu ei suuda, siis peseb selle häbi maha vaid vabasurm. Vähemalt nende tut-vus katkeks sellel minutil, sest mis näoga vaataksid nad veel teineteisele otsa.

Elu kõik rollid on äkki julmalt segi paisatud. Sul võetakse nagu kassipojal kraest kinni ja sakutatakse. Ei ole igatsuste jumalannat, pole pruutigi, pole keskaegset romantilist rüütli, kes kauge maa tagant ohkab jumaldata poole, on valelt teolt, see tähendab teotsematuselt tabatud meessoost isend, kes peab nüüd kogu tahet pingutama, et see kuulus naistemaia mees-sugu ei saaks ära häbistatud häbiga, mida ei suuda keegi maha pesta, viimsepäevani mitte.

Seekord läheb karikas Mikhlist küll mööda, kuid riivab hingepõhja, jätab alateadvusse sügava kriimustuse, millest mehel endal pole aimugi.

Võõrastusest pooleldi pärsitud Mihkel teeb oma teo, kuid see hädine sosimine on kõike muud kui kahe noore inimese elu rōkatamine.

Nad tantsivad varsti, teised nende ümber on samuti noored. Mihkel tunneb, et Made hing on temast eemal, Made on oma Mikhliga viisakas, ei rohkem; teistega tantsides paistab ta lõbusamgi. Made kõrgemad tunded oleksid nagu valusalt puu-dutatud ja noor iseteadlik naine temas näitab kätte koha noormehele, kes delikaatsel hetkel kohmitseb ega mõista naisest midagi; kes sundis naist ütlema seal, kus öelda pole vaja.

Mihkel pidi saama psüühiliselt karistatud, ta pidi tundma oma seksuaalset alaväärsust.

Ränka allajäämist kahe isiksuse vahelises liidrimängus.

Mis sai hea Made parata — kui temas lõi selle õhtu tantsu-seltskonnas välja kapriis, siis oli see rohkem alateadlik. Ihu nõuab oma osa; kui tema seni vaoshoitud, allasurutud tungid saavad ometi kord vaba ja lubatud väljaelamise, siis ei tohi seda enam keegi takistada, ka Mihkel mitte. Kõige vähem just Mihkel, sest Mihkel ongi see suur õnnis ilmutus, kes vabastas tungid psüühika pidurdavast kammitsast ja töötab elu täiusliku elamise õnne.

«Ma nägin täna Kaarlit,» ütleb Annus rõõmsalt.

«Mina ei tea, mis selle Kaarluga küll lahti on,» ohkab Juta, mehe rõõmuga kaasa minemata.

Annus tõmbub endasse, ta tunneb, kuidas temas kasvab soli-daarsus Kaarluga. Mis nad kõik ometi tahavad sellest heast inimesest.

«Kaarliga pole midagi,» ütleb Annus, «ennem on juba kõigi teistega tema ümber.»

Juta vaikib.

«Mis saab Kaarlil muud olla, kui on meil teistel,» otsib Annus oma mõttele jätku.

«Mis siis?»

«Mis? Kes oskaks seda öelda.»

«Kui sa ei tea, mis sa räägid.»

«Kes hakkaks seda ütlema,» leiab Annus selgema suuna, kuhu oma mõtted jooksema lasta. «Miks juuakse?»

«Meestel on nagu aru vähemaks jäänud.»

«Meeste eest mõeldakse kõik ära. Oled siit siiani, teed siit siiani, kõik on siit siiani. Mehed on piiridesse surutud, aedi-kusse aetud.»

«Muidugi,» rahustab Juta.

«Mees ei tunne end mehena, peremehena. Nad ainult teesk-levad veel, keksivad teistele näitamiseks, püüavad piinlikult naeratades varjata seda, mida teavad kõik — et nad on pool-kohitsetud konnad.»

«Mis sa nüüd niiviisi räägid.»

«Kaarel tajub igal sammul, et tema on see viimane, kõik tei-sed on tähtsamad. Aga temagi tahaks oma elus tunda, et ta ise on keegi, teeb ise, ütleb ise. Ta tahab ka öelda, kas või vahel endast välja puistata. Kui aga on vajadus, siis olgu ka õigus mõnel tunnil kõik ära öelda. Miks mitte ka kõrgemate ülemuste kohta; et ütleja tunneks end samuti peremehena, kaasvastutajana.»

«Muidugi,» rahustab Juta jälle.

«Üks teab, aga teine teeb. Reeglid ja reeglid, mine võta kinni, kutsaadik tarvilikud ja kust tarbetud. Mees ei saa end enam isenõoliselt väljendada. Aegamisi kangub eneseväljendamise julgus üldse.»

Annus kipub lausa liiale minema.

«Muidugi, rahune nüüd maha.»

«Aga kui sa jood end täis, siis sa ei teeskle, siis kasvavad tiivad selga, eneseväljendusjulgus kaotab kammitsad ja mees on kange mees. Pealegi on ju võimutsenud mentaliteet, et joo-dik on joodik, mis sa temaga ikka peale hakkad. Sa kuula ainult, kus neil on anekdoote. Hirnuvad naerda.»

«Mis sa joodikuist ikka tahad.»

«Kujuta ette, et valitseks mentaliteet: mees on mees, mis sa

temaga ikka peale hakkad... See vabastaks samuti eneseväljendusjulguse, aga hoopis teistpidiselt. Mees on mees, mis sa temaga ikka peale hakkad, kuulame, mida ta välja pakub, vaatame, mida ta teha võtab.»

«Su jutt ajab hirmu peale.»

«Räägin nagu surma palge ees. Seda, mida mõtlen.»

Väljaõeldud fabusõna ehmatas Juta vaikima.

«Aga kust minagi tean, ehk joovad muul põhjusel,» lisab Annus.

Juta näeb aknast, et auto sõidab õue. Südamest käib võpatus läbi, kas on midagi juhtunud?

Ah, Mihkel.

Juta ruttas õue, kutsus Mihkli tuppa jalgu puhkama.

Ega nüüdsel ajal jalad väsi, autosõitjal kipuvad koivad hoopis känguma, keha lõtvuma. Mihkel ei tulnudki pikaks, ta põikas lihtsalt korra siia tagasoppi, et Juta kuuleks Annuse Tartusse jõudmisest.

«Hea, et sa Annuse Tartusse said,» ütleb Juta. Ta tahaks Mihklile midagi väga head teha või öelda, kuid vaatab vaid ja silmad niiskuvad tänutundest.

«Loodame kõige paremat, seal on eriarstid,» rahustab Mihkel härduvat Jutat.

«Annusel on juba sellest hea meel, et kellelgi on temaga asja.»

«Seda me tahame igaüks.»

Kõigist inimestest, keda ma tean, igatseb kõige rohkem tähelepanu Made. Paistab, et temasse suhtumisest sõltub ta elu alalhoidmine. Tähelepanust kõrvalejäänuna muutub ta kahvatuks, nagu põeks rasket kopsuhaigust või muud kroonilist tõbe, millesse pikkamööda kustub.

Kas tema neiuea haigustel oligi nii algne põhjus?

Kas on üliarenenud seksuaalne instinkt antud juhul lihtsalt enesealalhoiduinstinkti üks koostisosa?

Kui Made saab keset sügavat põuda äkki tõelise rahulduse, siis puhkeb ta päevapealt uuesti õitsele.

Nagu põuas longuvajunud taim, kes surmaahastuses igatseb ega suuda kuidagi ära oodata vägevast sooja vihmahoogu. On vaja ainult seda ühte, et ärgata ellu, millelgi muul pole temale enam tähtsust; pole olemas kaasturguteid enne, kui vihmaga on üle käinud. Päike, soojus, toit ja taevatähed saavad tähenduse alles seejärel, kui elulukk lahti keeratud. Siis on ta suuteline kõiki neidki vastu võtma, kuid alles siis.

Kui heldelt hea on Made pärast puhkemist, seda ei oska ette kujutada keegi teine kui ainult Mihkel ise.

Mida teavad sellest teised maailma mehed?!

Nii erinevad on inimesed, kuigi loodud ühe näo järgi. Ühele topi toitu sisse ja taluta teda värskesse õhku, et toibutada, teisele piisab kaasinimese osavõtlikkusest. Madele on kõige mõeldava seas ülimalt seksuaalne tähelepanu, vaesel ajal võib kogu tähelepanu vaid selles kehastudagi ja Made püsib ikka rõõsk ning rõõmus.

Madet luues on loodus temasse monteerinud lollikindla õnne. Peaasi vaid, et tema elu võti on tugevalt ühe mehe pihus.

Ehk aitab, mees! Mis viga teist analüüsida, räägi nüüd endast ka.

Kas sa siis oma elus ei ole lollikindel? Mingi kandi pealt?

Lollikindel tööaparaat: mis minuga ka poleks ette võetud, ikka lasen nagu värten.

Aga armastuses? Seal on mõistust just eriliselt vaja, et minusugusest ka asja oleks; näib, et mu oma arunatukesest selleks ei piisa. Ja Made ürgsest iharusest ka mitte.

Ometi tundub, et mul on tugev erootiline vaist naisinimese suhtes, tajun vastaspooluse seksuaalpsüühilisi hingemaastikke selgemais kontuurides kui nii mõnigi teine mees.

Kelgid, et oled õnnetark mees?

Mis saatuse pilge — õnnetark mees seisab lollikindla õnnega naise kõrval, ja teist nii õnnetut naist annab otsida.

Mis aitab naise juures kogu maailma tarkus, kui õhku jääb rippuma üksainus tühipaljas «aga».

Kas pole mu inimesetundmise vaist kasvanud just kesise potentsi pinnalt? On üldtuntud tõde, et iga oma puudust kompenseerib organism mõne teise külje tugevama väljaarendamisega.

Vist oled õigel teel.

Kas seksuaalse vaistu ülearenemine pole omakorda paratamatu kaasnähtusena esile toonud minu üldise hea loodusevaistu, mille olemasolu on märganud mõnedki? Mu agronoomiõnn põhinevat tundlikul loodusetajul, nõnda on öeldud.

Kurat! Ma olen siis loomupäraselt hea agronoom tänu impotentse inimese psüühika arenguväärastusele, tänu isiksuse ühe külje kentsakale ülearengule?

Pärl pole ka midagi muud kui karbi väärand. Pärl agronoomide seas. Seksuaalpsüühika väärvohand.

Mis kasu on karbil oma pärlist, mis mõnu? Ei mingit. See on hoopis pigistav vaev. Vilja lõikavad teised, juhuslikud või teadlikud pärlileidjad.

Pane punkt ja ütle aamen, sest nüüd oled sellel mõttetel lõpuni jõudnud.

Aga teisel teeharul? Mis saab lontrusest sinust ja su armu-

maiaast Madest? Kui ammu oled lubanud end kokku võtta! Oma isiklikus elus oled viimane saamatu, kohmard. Midagi pole paigalt nihkunud. Miks?

Vaistu selliseks arenguks peab siiski olema mingi loomupärane eelsoodumus, päris tühjalt paigalt ei saa isegi värvohandid mullistuda. Küllap on mu algloomus hästi looduslähedane, olen loodud looduslapseks. Aja rohmakas käsi aga on mind mu keskkonnast vägisi välja kiskunud ja tsivilisatsiooni-rattale jooksmine toppinud nagu oravapoja. Orav lippab puuris instinktist aetuna, jookseb kogu jõust, ise taipamata, et see ei vii kusagile välja.

Zooloogid teavad, et loomaaias ei anna tundlikumad liigid järglasi. Tehiskeskkonnast tingitud sigimatus. Kas tundlikum inimene muutub tsivilisatsiooni painavas õhustikus ka sigimatuks? Nagu mina.

Siit kujuneb surnud ring. Olen võimetu, sest olen rattal. Võimetus omakorda paneb vohama selle pärli, mille pärast mind püütakse aina kõvemini rattal hoida, ei lasta kõrvale hüpata. Mida rohkem torman, seda võimatumaks saab kõrvalehüppamine.

Mida rohkem rabelen, seda kõvemini tõmbub silmus kokku.

Tegutse, hüppa kõrvale, ole mees. Mõtlen ainult Madele.

Sa kordad ennast, mitmes kord juba jõuad samasse välja. Aga tulemus?

Seekord tegutsen.

Tegutsen, või ma ei nimeta ennast enam meheks.

Made peab mu kõrval uuesti puhkema ja aina õitsema, õitsema, õitsema.

Mihkli elu muutub siis Made headuse külluslikus voos heaks, ilusaks, õndsaks, kuid mitte see pole tähtis, Mihkel ei mõtle niivõrd endale kui Madele. Made peab saama realiseerida endasse kätketud headusemissiooni, sest miks peaks maailma sündima üks ääretult võimekas inimene, kui ta ei saa seda olla?

Inimlikku headust ei ole maailmas nii palju, kui sooviksime. Headuse kogupotentsiaal on inimkonna ühine väärivara, tuleb tingimata anda võimalus tuua rohkem seda hingemaaki päeva-valgele.

Üks anne saaks end täielikult avada. Loodus saaks näha oma loomingut üht äärmust. Las avaneb looduse eneseväljendustung ometi ka Made kaudu. Las inimkonna liige Mihkel siis olla looduse helge pooluse tunnistajaks.

*

Annus ronib redelit mööda aeglaselt reiaaluse lakapealsele, seal on ühes ääres madalam heinalade, kus suvel mõnus

magada. Praegu, ennelõunal, pole magamisaeg, aga seda kindlam võib olla, et keegi ei oska teda otsida.

Haavatud metsloom poeb kah kõrvalisse urg.

Mis see on? Mis tähendus on Tartul, kus ei hakatud teda ravima, vaid vaadati kolm päeva ja saadeti siis koju tagasi?

Annus oli enne ka kodus, on edaspidi samuti, muutunud pole nagu midagi, kõik läheb vana rada. Nii on õige küll, aga mõte viskleb kümnesse kanti ja kõik mõtted tunduvad õiged; usud just seda, mida parasjagu mõtled.

Elu läheb sama rada. Aga enne läks Tartu suunas, suurte lootuste poole, lohutava kuma peale; kõik võimalused olid ees.

Rada on tõesti sama, tammud ikka koduõues, aga nüüd astud vastupidises suunas, kuma jäi selja taha, seda ei näe enam, seda polegi ehk enam, kõik kustub kunagi.

Enne läksid lootusetusest lootuse poole.

Nagu pime kott on elu teadmatuse sul üle pea tõmmatud. Kas koba käsikaudu ringi või istu ühe paiga peal, mis sel enam vahet.

Lapsepõlvest tõuseb pilt silme ette. Kassipojad pandi kotti, anti kivi kaasa ja visati linaleoauku.

Kas ma ei saagi terveks?

Jutale ei tohi välja näidata.

*

Mihkel satub tööasjus Koeru kanti ja otsib siis ühtlasi ka Kiru-Mari üles. Jutud imearstidest levivad, neid räägitakse põnevusega, näiteks Märjamaal elavat mees, kes nägevat inimese aurat. Mihkel ei ole endaga tegelikult kokku leppinud, kas ta usub üleloomulikke jutte või mitte, aga tema psüühika pole ka tõrjuvalt häälestatud. Kui näeks oma silmaga, ehk usukski. Koeru Kiru-Marist kuulis ta nädal tagasi ja see elevus on temas alles väga värske.

Miks mitte minna, sest kui ei midagi muud, siis vähemalt uudishimu saab rahuldatud, ja sel eesmärgil minek ei võta kellelgi tükki küljest.

Jätad käimata, hakkab hing pärast vaevama, et mine sa tea...

Oma hinge rahustab Mihkel igatahes ära.

Kiru-Mari pole üldse nõia moodi kõhn, kongus ninaga ja soolatüükaga lõua otsas, ta on kena lahke kortsunäoga mutike. Ta suhtub Mihklisse sellise iseenesestmõistetavusega, nagu oleksid nad eluaegsed tuttavad. Mihkel ei taipagi õieti, kui on enda ihu paljaks võtnud ja lamab juba kušetil. Tädi ke küsib elu ja töö ja naise kohta.

Mihkel muigab enda üle: oledki posija pihus. Aga too paisab olevat väga hea inimene; kui tal ongi mingeid erilisi võimeid, siis halval otstarbel ei hakka ta neid küll käiku laskma,

püüab ikka aidata. Usaldust äratav seegi, et ta on nooremas põlves olnud ämmaemand.

«Kas te ravite sõnadega või käte pealepanekuga?» küsib Mihkel.

«Kumba viisi sa eelistad?»

«Mis kindlam on.»

«Kõige kindlam on su ravimine su enese mõttega.»

Mutike ei paistagi nii võsa poole olevat, see on päris arsti vastus.

«Pange käed ka peale,» soovib Mihkel igaks juhuks.

Mutike teeb oma käed töökorda, kõhnad kortsunud siidnahaga käed, hõõrub neid hellalt, et nad soojeneks. Silub siis kergelt üle mehe meelekohtade.

«Kas käed ei ole külmad?»

«Ei ole, vastupidi, meeldivad,» vastab Mihkel.

«Kas mina ise ei ole sulle vastumeelt? Vasta ausalt.»

«Ei ole, tore tädikene.»

«Mh-mh,» muheleb tädikene. «Paneme siis käed peale.»

Rõõmsameelne mutike asetab käed mehe reite siseküljele ja liigutab sujuvalt ühes suunas, vaevu nahka puudutades.

«Kujuta nüüd ette, et ma olen ilus noor tüdruk,» teeb posija korralduse.

«Mul on kehv ettekujutusvõime.»

«Pinguta. Me mõlemad peame end praegu kokku võtma.»

Mutikese käed lähenevad süüdlasele endale. Mihklil on kōdi, tal tuleb oma koomilisest situatsioonist naer peale ja tütarlast ei ilmu vaimusilma ette. Mutikese siidpehmed käed hellitavad mehe siidnahka. Nii saab elektrit hõõruda, mõtleb Mihkel.

Mutike võtab käed ära.

«Kas minust ei saagi asja?» küsib Mihkel.

«Kes seda ütles?»

«Noh, aga...»

«Ma panen alles diagnoosi. Sinust saab asja küll. Kas sa viina kuritarvitad?»

«Üldse mitte, ennem vastupidi.»

Tädi toob teki, sooja ja pehme, laotab selle üle palja mehe.

«Lama väga rahulikult. Me ei tule ilma rohtudeta toime.»

Nõiarohud, mõtleb Mihkel.

«Maarohud,» ütleb Kiru-Mari, «maataimedest tehtud rohud, meie omad ja võeramaa omad, pealt mõjutada ja sisse võtta.»

«Ise korjad?»

«Ei, ma viin neli aastat varem riigiplaanile tellimise sisse.»

«Ja mõjuvad?»

«Ma annan viieaastase garantii, tänasest päevast viie aasta jooksul oled mees nagu muistegi.»

«Nii et sel ajal võib garantiiremonti tulla?»

«Pole vajadust, kui pead ettekirjutustest kinni.»

«Kas võõraste naiste juures ka mõjub?»

«Seda garantiid ei pea mina, vanainimene, sulle andma; kui teed oma riisikol katset, siis ka vastutad ise.»

«Ma olen vaid poolik mees.»

«Praegu pole sedagi... Ma saan sind häälestada kas oma või võõraste naiste peale, vali, kumba soovid, praegu on veel aega.»

«Viie aasta pärast pean tagasi tulema?» küsib Mihkel.

«Ei usu, sul läheb siis harjunud hooga edasi. Aga kui ükskord ikkagi tagasi tuled, määrän tugevama rohu.»

«Hästi, tee mind oma naise meheks!»

Kiru-Mari võtab pudelikeste ja klaasidega täidetud kapist kõhuka keemikukolvi, milles loksus üsna läbipaistev pruunikas vedelik nagu india tee.

«Valame täpselt kolmkümmend kolm grammi,» seab ta menuuri hakkama. «See on päris kibe, aga kannata ära, ma annan kohe paar lonksu jahedat piparmünditeed otsa. Oled vapper mees!» Kiru-Mari häälel on reibas, ta ise veenvalt toimekas. Ulatab salapärase vedelikuga klaasi mehele. Mees on märkamatu ümber häälestunud, huumoritaju on asendunud tähelepanelikkuse ja kaasaelamisega.

«Ühekorraga, hinge kinni hoides, klõnksti, ja siis kohe tee otsa,» õpetab-julgustab avitaja.

Ega ta mürgitama ometi hakka, mõtleb Mihkel, mutike on ju väga heasoovlik. Ta teeb, nagu õpetatud. Kõrri lööb ootamatu kõrvetus, kuid jahe tee pühib tõepoolest kogu ehmatuse.

«Lama nüüd vaikselt veerand tundi, sul hakkab hea soe. Sule silmad ja mõtle, et siin toa peal liigub su oma naine, keda sa hirmsasti tahaksid.»

Veerand tunni pärast istub Kiru-Mari kušetiveerele ja poeb nagu igatsetud armsama õigusega oma käe teki alla. Nõidus on täielikult mõjunud, Mihkel tunneb end kuulekalt paisuvat nagu käsu peale.

«Hakka või uskuma, et sa oled tõepoolest imearst.»

«Eks ma midagi tegin ka, aga jäägu see minu teada, edaspidi pead end ise ravima, vähemalt esialgu pead end iga kord uuesti häälestama, siis läheb varsti kõik iseenesest rööpasse. Sa tunned ennast — kui kardad või kõhkled, tee tulevikuski tugevdamisprotseduurid läbi. Sinu puhul aitab lihtsustatud rituaalist, sest sa allud toimele kergesti. Kui sul on vannituba, siis võta eelmisel päeval sooja okkaekstraktivanni. Tavaline roheline okkaekstrakt, poest saad. Teise päeva õhtul, sel otsustaval õhtul, võtad ühe pitsi konjakit ja paar tublit lonksu jahedat teed peale, tegeled pool tundi millega tahad, seejärel lähed üksi voodisse ja lõdvestad end vähemalt teise pool tundi, mõtled oma erootilise naise peale, mõnu pakkuva naise peale, isegi uni võib korraks tulla. Ja siis oledki kõigeiks valmis.»

«Kõik?» imestab Mihkel.

«Kõik.»
 «Sellele oleks võinud isegi tulla.»
 «Aga ma lugesin rohule sõnad peale.»
 «Neile kolmekümne kolmele grammile?»
 «Jah.»
 «See oli siis konjak?»
 «Muidu puhas konjak, ainult sõnadega.»
 «Sellepärast ma ei tundnudki teda ära.»
 «Tänaest päevast elu lõpuni on konjak sinule ainult rohi, pea seda raudselt meeles, või siis süüdistada iseennast, muidu mina enam aitama ei hakka.»
 «Aga sünnipäevalauas? Ma ei tohi enam tilkagi juua?»
 «See on sinu asi, kuid pruukida võid siis ainult viina, veini või õlut. Aga konjak on nüüdsest sinu imerohi, tal on sõnad peal, seda ei tohi sa enam labastada.»
 «Kui pidulaual on vaid konjakit?»
 «Siis võta üksainus pits, aga võta tingimata rohuks. Ma lausun ta sulle praegu rohuks ka külmetuse vastu ja väsimuse puhuks.»
 «Kui pole külmetust ega väsimust ega seda kolmandat vajadust?»
 «Siis jääb sinu suu sel õhtul konjakist puhtaks,» on Kiru-Mari range.
 «Selge.»
 «Oled nõus?» pärib imearst üle.
 «Nõus.»
 «Siis on minu õnnistus igavesti sinuga.»
 «Kas vanni ei tohiks samal päeval võtta?»
 «Parem mitte, sest see protseduur väsitab esmalt. Vann polegi tingimata vajalik, see on rohkem üldiseks närvikosutuseks.»
 «Palju ma võlgnen?»
 «Minu honorar on sada rubla.»
 Mihkli nägu venib pikaks.
 «Jah, nii on kõige parem,» kinnitab mutike heatahtlikult naeratades, «ma tegin algul odavalt ja mõnele tasuta, kuid siis jäi vahel mõju olemata. Kui näen, et sada hakkab ära väsimas, eks ma siis pea määra tõstma, inimesed otsivad abi iga hinna eest, mis ma saan parata.»
 «Kas sa ise oled vahel haige?» küsib Mihkel minekule seades.
 «Ei.»
 «Gripis ka mitte?»
 «Ei.»
 «Kuidas mina saaksin alati terve olla,» kahetseb Mihkel.
 «Kulla laps, kas sa siis seda ka ei tea?»
 «Vist ei tea.»
 «Seda teavad kõik peale sinu.»

«Mulle pole keegi öelnud.»
 «Miks nad siis ei ütle?»
 «Ole kallis, ütle sina!»
 «Hästi, ma kingin sulle kolm lihtsat reeglit, ühe elamiseks, ühe söömiseks, ühe karastamiseks.»

*

Mis see siis nüüd on? Henno tuli, tuli ometi, nagu oleks Annus tema siia mõelnud, nagu suudaks Annus inimesi tõesti oma mõttega käskida.

Tuli, kuid nüüd paistab, nagu oleks see olnud viirastus. Tuli, aga ei olnud, seisis napilt veerand tundi õue peal, vahetas mõned laused, istus jälle autosse ja kihutas edasi; tal olla kella peale minek, kohtumine kunstisõpradega. Tee viis siit mööda ja ta põikas vaid korraks sisse.

Ta ei olnudki siin päeva-kahte-kolme, nagu varem heaks tavaks.

Annuse enda viga, sugereeris, et Henno tuleks, aga unustas soovimata, et Henno oleks.

Ma tulen nüüd kunagi ikka pikemaks ka, et juttu ajada, ütles Henno. Kas see oli lihtsalt niisama lubamine, et hõlpsamini minema lipsata, et teha kokkupuude haige inimesega nii lühikeseks kui võimalik? Mitte iialgi elus pole Henno veerandtunni jooksul ära põgenenud, alles nüüd, kus Annus on oma tervisega õnnetu. Õnnetu inimesega pole lõbus olla.

Annuse süü ka. Mitte kunagi ei tohi teist inimest vägisi enda juurde mõelda, kõigile peab jätma täie vabaduse, tulgu omaenese heast tahtest ja võitmatust tulekusoojust; nii et kui tuleb, siis kas või aja ära, aga ta ei pööra otsa kohe õue peal ümber.

Henno ei teadnudki ise, miks ta pidi nõnda vastu vägist siia sisse pöörama, endal aega vähe ja ärev pilk kogu aeg kellal.

Henno polnud kuulnudki, et Annus juba pikka aega põeb. Kas ütlemine, et Annus on haige, tõsiselt haige, jõudis temani nüüdki? Ta mõtted olid seal ees, kohtumisel, üldse mitte Annuse juures.

Annus sai sõbra vaid füüsiliselt oma õuele, aga sõbra vaim ja hing olid eemal. Nõnda pole mitte kunagi varem juhtunud.

Sõbra viirastumine.

Poleks tal autot, siis ei oleks ta nii hetkeks saabunud. Bussi-soit Tallinnast on suurem ettevõtmine ja bussipeatusest siia veel tükk maad kõmpida; ta tuli alati oma paariks päevaks, muidu polnud sõidul mõtet.

Auto teeb liikumise lihtsaks. Auto muudab kohtumised pealiskaudseks, põgusaks. Võiks arvata, et auto lähendab üksteisest eemal elavaid inimesi, aga ta hoopis lahutab neid hingeliselt, võõrutab. Henno on võõramaks jäänud.

Kiirused kasvavad järjest.

Kas inimkond jõuab kord selleni, et me vaid viirastume veel üksteisele?

«Tere, Annus!»

«Tere, Mihkel.»

Mihkel märkab, et Annus on kahvatumaks muutunud, kõhnemaks ja näost hallimaks, ning otsib sõnu, et öelda midagi reibast.

«Sa näed hea välja,» jõuab Annus temast ette. «Oled õitsele puhkenud, nagu uuesti armunud.»

«Sa rabad mind. Näed teist inimest põhjani läbi.»

«Ja tööd vuhid kahe eest,» arvab Annus edasi.

Annus ise on juba kaua tööst eemal, teda peab kuidagi trööstimä, mõtleb Mihkel.

«Mis sa tööst räägid, sellest hakkab mul kõrini saama.»

«Sinul?» imestab Annus.

«Töö nagu kolmekümneaastane sõda. Ikka võitleme selle ja teise ja kolmanda eest. Vahel suure, vahel väikse asja eest.»

«Tööst nad muudkui räägivadki. Mul on nüüd rohkem aega lehte lugeda, raadiot kuulata ja mõelda... Kolmekümneaastane jah, täpselt ütlesid.»

«Ei saa rahvast tööle.»

«Räägivad, et lapsed peavad hakkama kodus vanemate kõrval töötama, nõnda õpivad tööarmastust ja peremehetunnet; et selline kodune õhkkond on kommunistliku kasvatuskoostisosa.»

«Õigesti arvavad, tark töökasvatus on tuleviku tugi,» on Mihkel päri.

«Aga nõnda tuleb välja, et enamasti kõikjal maailmas kasvavad tööinimesed lapsi kommunistlikult, kuid meie oleme selles asjas ühe võimaluse unustanud.»

«Kodus vanemate kõrval töötamise?» taipab Mihkel.

«Mis sa kelgid oma Annusega,» ütleb Kaarel.

«Ega ma ei kelgi ja mis ta minu, ma ütlen ainult, et selline tubli inimene on ka maailmas teiste hulgas olemas,» õiendab Kata.

«Mina tean sinust paremini, et ta on tubli, ta on minu sõber,» trumpab Kaarel naise üle.

«Minu sõber ka.»

«Kuidas saab naisterahval sõpru olla, tal on sõbranned. Kui neidki on. Sõbrad on meeste rida.»

«Sinu sõbrad on teada.»

«Annusega olime kevadel suure kase all, tead, seal põllu taga Onukopli kase all, pikali rohus ja tegime rattavõidusõitu, mina võitsin. Ta on jõumees küll, tal on hullu inimese jõud, aga rattasõidu võitsin mina.»

Sina ehk püherdasid, aga Annus on mõistlik, mõtleb Kata ja on seda juba ütlemaski, kuid saab sõnasabast kinni, sest pärast niisugust lauset pole vastastikune sõnelemine kaugel.

Kui Kaarel midagi räägib, on Kata esimene reaktsioon tema juttu halvustada, teda alandada. Kata on seda ise märkama hakanud ja püüab endast jagu saada, peidab neid ütlemissi endasse tagasi, kuigi oleks kergem kõik kohe ja korraga välja laduda, saaks hingevaeva esimese hooga nagu vähe-maks.

Kaarel peaks kõike tegema nõnda, nagu Kata talle ette räägib, siis poleks nende vahel ühtegi kibedat sõna. Kata teab ometi päris täpselt, kuidas oleks õige, aga sellele kas sa räägid või ei räägi. Kata püüdis kunagi kurjaga, kui heaga enam ei saanud, üksvahe mõjus see ka, oli näha, et Kaarel pelgas, aga siis hakkas taviinast julgust saama ja nüüd räägi Kaarelile või seinale.

«Näe, missugune see elu on,» ütleb Kata äkki, «liigud ja räägid ja ühekorraga sind enam pole. Ma olen vahel mõtlema hakanud, kas elu peabki niisugune olema või on tema päriselt hoopis miskit muud moodi ette nähtud. Ma kuulsin oma kodukandist, seal elanud üks vanainimene omaette hütis, paljukes temal kütet oli või kes teda aitas. Tegi lavati kõrgele lae alla, et oleks soojem magada. Üks päev leiti põrandalt, oli kaela kahekorra kukkunud. Eks ta vähkres ehk öösel unes üle ääre. Ei teagi, mitu päeva juba põrandal ootas. Üksi on ikka väga hirmus elada.»

«Kui kõrgel see lavat pidi siis olema,» mõtiskleb Kaarel. «Ega tema ise osanud seda teha.»

«Kes meile tuleb!» hüüatab Kata. «Mihkel sõitis autoga värava taha.»

Kaarel ruttas ka akna juurde vaatama, Mihkel astub tõesti autost välja. Kaarel muutub toimekaks, kiirustab uksest õue.

Hea, et ta Mihkliga läbi saab, mõtleb Kata, — jookseb teisele päris väravale vastu.

Kaarel läheb pooljoostes puukuuri taha, kongib ainult temale teada kavalast paigast pooliku pudeli ja kulistab esimese hingega ühe teada mõõdu, mis annab mehele paraja julguse, nii et ta võib võrdsena vestlusse astuda või vanapagana endaga. Ei, vanasarvikuga mitte, tolle vastu minnes kuluks ära küllap kolmekordne portsjon, aga peaaegronoomini tõusmiseks pole nii palju vaja, tema kõrval on Kaarel julgust võtmatagi peaaegu mees.

Mihkel astub Kaarli õueväravast sisse, ümberringi on täielik vaikus, nagu oleks rahu maa peale tulnud. Või pole pererahvast kodus.

Kaarel ja Kata on tegelikult ühesugused elu õhvrid, kuid saatuse tragisim väljendub neis erisuguselt. Nad on võrdselt head inimesed, nende sügavamas olemuses pole ju kübetki kurjust, kuid elu tuuseldab neid nagu heaks arvab, neil pole jõudu ega taipu vastu panna, alistuvad kumbki omal moel. Nad peaksid omavahel just sobima, kummalegi ei oskaks teistsugust elukaaslast kõrvale arvata. Keda sa pakuksid? Või on see harjumuse jõud, et oled algusest peale neid koos näinud ja mõelnud neist ainult kui paarist?

Mihkel jõuab tuppa, leiab eest vaid Kata, kes võtab kohe jutuotsa üles. Ta alustab Kaarlist.

Rõõmsal näol tuleb varsti ka Kaarel ise.

«Ma kaebasin Mihklile sinu peale,» ütleb Kata.

«Enda peale ei kaevanud?» keerab Kaarel jutu naljaks.

«Et sa tahad kodus pulle nuumata,» lisab Kata.

«Mitte ainult ei taha, ma hakkangi,» kinnitab Kaarel Mihklile. «Ostan neli pullikest ja kasvatan üles.»

«Katal elukutse ja sul hobi,» tabab Mihkel mõtte koomika.

«Tõsiselt.»

«Nelja pulli sööt...» kõhkleb Mihkel.

«See on käkitegu.»

«Mina olen seda usku, et me kogume kolhoosi maade pealt kindla söötühikute summa ja tuleb tõsiselt mõelda, kas söödame selle kolhoosilehmadele või eralehmadele. Ülesharimata ääremaid on vähe jäänud, kust me su pullidele söödamaa leiame?»

«Mul on Gagarini seavabriku meestega sotid sees, saan jõusööt nii palju kui vaja,» kelgib Kaarel.

«See on spetsiaalne sigade jõusööt,» ütleb Mihkel.

«Söödan spetsiaalselt pullidele ja nad lakuvad oma vuntsidki puhtaks.»

«Kuidas seda saamist nimetada...?»

«Autokasti pühkmed,» aitab Kaarel öelda.

«Kust sa heina võtad?» parastab Kata.

«Heina tassid sina kolhoosi pullide eest, iga päev tood seljätäie, kui laudast tuled.»

«Niisugust asja ei hakka mina tegema,» tunneb Kata oma ausust solvatuna.

«Eks ma leia siis ise mingi võimaluse,» säilitab Kaarel häirimatu rahu.

«Kes sulle müüb? Heinaaja magasid maha,» õiendab Kata.

«Ma saan ilma. Mine sõida korraks läbi Viljandimaa ja vaata, kas näed mullusügisese põhu virna põllul... Kusagil

näed ikka. Igal aastal jääb põhku tüliks vedelema. Põletada ei saa, sest suits paistab kaugele ja siis tullakse linnast esimeest hurjutama, et kahjur, hävitab varandust. Ma lähen toon ära ühe värske virna või pool või veerand. Ütlevad aitäh peale.»

«Toomine ise maksab.»

«See'p see ongi, et algkapitali ei jätku, ma üürin auto kõigest nelja pulli söödapõhu toomiseks. Aga põhu enda poolest võiksin nelikümmend pulli ritta panna.»

«Ega talle ei lubata nelja?» ootab Kata Mihkli sekkumist.

«Kogu aeg on neil põhku ja jõusööt ees nii palju kui kulub.»

«Kes teda ikka keelaks, praegu pole kindlat seisukohta,» ütleb Mihkel.

«Keela ise,» kutsub Kata teist otse appi.

«Ei mina hakka sind keelama,» naerab Mihkel Kaarlile. «Kuid põhimõtteliselt olen ma siiski suurmajapidamise poolel. Kunagi räägiti suurmajapidamise eelistest rohkem, seda joont peaks ka praegu jätkama.»

Polegi meeles, mispuhul Mihkel sattus jalutama oma kunagise tehnikumi parki, aga tookordne eriline hingeseisund on temas aeg-ajalt vastu kajanud, see absoluudi võimalikkuse kogemus on andnud elu jaoks hoopis erilise mõõdupuu.

Nad olid Madega mõnd aega abielus olnud, kõik ihukiud ja verelibled neis kummaski rääkisid suurest leidmisest, ainuvõimaliku valiku tõekssaamisest, elu fenomenist.

Positiivseid emotsioone oli närvistikku ladestunud sel määral, et koorem hakkas mõjuma tuimastavalt, enam ei osanud enda seisundist täielikult aru saada. Õnn õilistas ja väsitas ühtaegu. Ülirahuldatus alateadvuses tekkisid häirealged, inimesoo päritud ühisteadvuse põhitarkus vasardas verelainete rütmis, et su sisemine tasakaal on ajutine, tasakaalutus ja sellest tingitud tasakaalu poole püüdlemine igavene. Alateadvuse häirekeskused töötasid õndsale tegelikkusele vastu, hoiatasid saabuva halva eest, sest nad kandsid endas igavest teadmist eluslooduse tõusu-mõõnalisest lainetavast arengukäigust, tõusule järgnevast langusest. Nende mõlema närvitüvestik ja peenergustik oli saanud uut tunda kõrgelt üle seniste kogemuste ja üle unistatud võimalikkuse piirigi. Ning kogu õnne sekka helises nüüd tahtest sõltumatu ja mõistusele kuulmatu häirenoot, eelnenud ja järgneva lõputu sugupõlvede rea nimetu ühisäng.

Varjulise pargi üksinduses, Madest palju kilomeetreid eemal ja teist päeva lahus, oli Mihkel kõigest igapäevasest isoleeritud. Ta oli sattunud nagu psüühilistest kõrvalmõjudest steriliseeritud õhustikku, kus isegi alateadvus koondub vaid oma helgesse

poolusesse. Mõte vilksas Madele, tööedule, tervisele, noorpõl-
vele, kuid see polnud mõtete kantud kõrglend, mis teda haaras,
hoopiski mitte rõõmu sisetornaado, see oli hell vaikne mahe
sume kaalutusse tõusmine, hinge kirkastumine, saabumine ole-
kusse, kus kõik on võimalik, aga midagi olevast rohkemat pole
vaja. Elu täiuslikkuse äratundmine, absoluutne enesegaolek,
igavikuks saamine, ühes Mihklis kogu inimkonna idee tõeks-
saamine; tema ise ja miljon aastane inimene temas, ehe ini-
mene.

Kas inimene sünnib maailma vaid selleks üheks äratundmise
hetkeks? Et inimeseks-olemisel on tingimata kolm pidet, kolm
tõestuspunkti: sünd, eluharjahetk ja surm. Kui neist üks ära
jääb, siis oledki inimesena olemata. Kolm sinust sõltumatut
absoluuti, mis kas tulevad või ei tule, ja nad tulevad. Kui sa
ei sünni, sind pole, kui ei sure, oled jumal, kui ei kirkastu, pole
inimene.

Kas absoluudini tõusmise hetkesse jõuab mees vaid läbi
naise?

«Tööajal, mul võib sellest pahandus tulla,» ütleb teine.

«Mina ei karda,» on Kaarel juba ääretult kange mees.

«Häda ei anna häbeneda, mina kardan,» on teine mees ausa-
meelne.

«Me oleme kodust kaugel,» rahustab Kaarel.

«Juhtub agronoom siit mööda Viljandisse sõitma...»

«Häh, agronoom!» hõiskab Kaarel.

«Lähme ära võssa,» palub teine. «Lähme siiasamma Holstre-
Nõmme võidusõiduvõssa, ma tean seal üht ilusat paika.»

Lähevadki, sest ilusasse paika minek pole poe juurest põge-
nemine, see on lihtsalt inimese heaolu suurendamine.

«Elu peab oskama elada,» manitseb targem Kaarlit, «ära
kelgi ilmaasjata.»

«Mees ei tohi lasta end elus nõokida,» on Kaarlil oma raud-
kindel filosoofia.

«Õigus,» kiidab teine. «Kas nõogib mõni mees või...»

«Või nõogib mõni naine või...» jätkab Kaarel.

«Või nõogib elu või...»

«Või nõogib brigadir.»

«Sa pead vastu hakkama,» on teine Kaarluga ühel nõul, «aga
ära kelgi ilmaasjata, kurat.»

«Kes kelgib? Mina ei kelgi. Mina olen muidu kange mees.»

«Võtad kaika kätte, kui nõogivad?»

«Miks kaika? Tasa ja targu... Ole nüüd usst! Ma ütlen, tasa
ja targu. Ära vehi kaikaga... Mina ei vehi, mina ajan tasa ja
targu,» õpetab Kaarel.

«Me kõik oleme rohust madalamad, seda räägin ju minagi.
Ainult seda, mida muud ma olen öelnud?»

«Jah, me kõik tasa ja targu.»

«Sa oled loll.»

«Kes on loll?» imestab Kaarel.

«Saa aru, kui sa oled tasane, siis sa ei hakkagi ju vastu... Ja
nemad muudkui nõogivad.»

«Aga mina tasa ja targu,» ütleb Kaarel.

*

«Võta kaks tühja pange ja tule kaasa,» ütleb Mihkel.

«Kuhu?» imestab Made.

«Autos ehk räägin.»

«Oota, kohe!»

Made on ruttu sõiduvalmis ja nad pööravad õuest välja.

«Seenele?» püüab Made mõistatada.

«Ei.»

«Viljandisse?»

«Ei.»

«Ikka seenele. Holstre-Nõmmele?»

«Ei.»

«Sa oled täna nii salapärane.»

«Lugu ise on ka salapärane.»

«Asi läheb müstiliseks,» naljatab Made.

«Ongi sinnakanti, peaaegu nõidus.»

«Ütle siis mulle ka.»

«Endal kallilt käes, aga olgu, sulle ütlen — mul on üks
lihtne reegel söömiseks...»

«Milline?» on Made jutu pöördest imestunud.

«Neli korda seitse.»

«Ei mõista.»

«Seitse on õnnenumbr. Neli korda õnnenumbrit on aga üle-
mata hea.»

«Neli korda seitse?» kordab Made.

«Jah. Ja täna võtame käsile esimese seitsme... Talv läbi
peab jooma seitset mahla.»

«Seitset?»

«Seitsmest aitab. Alla on vähe, aga üle ei tee ka paha.»

Made heidab pilgu pangedele.

«Mitte pangekaupa, vaid klaasiviisi. Iga päev klaasitäis. Hea,
kui seal klaasis on seitse mahla korraga, aga nädalas kokku
tulgu tingimata seitse; kui mitte, vastutad tagajärgede eest
ise.»

«Tore küll, ma hakkan aru saama,» rõõmustab Made, «aga
kust sa nad võtad?»

«Täna hakkamegi pihta. Korjame kaks pangetäit pihlakaid.»

«Nüüd, tööajal!» ei oska Made äkki muud öelda.

«Mina ei loe tänast tööpäevaks. Tehku teised mis tahavad, aga mina lähen üle viiepäevasele töönädalale.»

«Näevad agronoomi tööajal metsas puu otsas, saavad julgust juurde need su viinaninad.»

«Häda ei anna häbeneda, olengi puu otsas.»

«Aga teised?»

«Saame kõigile viiepäevase töönädala ja siis kutsun neidki sinna üles.»

«Kas sul on selle seitsmega tõi taga?»

«Millal ma enne olen nalja teinud?»

«Kust sa niisuguse arvu mahlu saad?»

«Pihlakas, punane sõstar, õun, aroonia... jõhvikas... poes on enamasti saada viinamarja- ja granaatõunamahla...»

«Ongi seitse,» imestab Made.

«Mis ma ütlesin.»

«Õuna ja punast sõstart saame rohkem,» arutleb Made. «Ja arooniat.»

«Mis taat teeb, on hästi tehtud.»

«Sa oled täna nii õhinas.»

«Huvitav, et õigesti elamiseks vajame üht Kiru-Marit, keda täiesti usume,» pomiseb Mihkel mõtlikult omaette. «Tavaliselt ei usu me ju tänapäeval õieti kedagi ega midagi.»

«Mis Mari?» pärib Made.

«Ah, niisama üks mõte.»

*

Leebe hilissuve õhtu, tuuletu loodus on end nagu mõtisklema unustanud. Õhus ei ole häält, kui oleks, siis kostaksid need kaugele. Juta ja Annus on kokku juhtunud reiaaluse otsa juures porgandivagude ääres. Juta tuli toa poolt, et supi jaoks porgandeid tõmmata, Annus teisest suunast, kusagilt vaid temale teada radadelt.

Juta tajub kohe Annuse malbet meeoleu, nagu oleks mees ometi kord kogu maailmaga leppinud.

«Sa kohtad vahel Madet, ütle talle, et see kirjanik oli Teet Kallas,» lausub Annus.

«Mis?» ei saa Juta aru.

«Made teab, meil oli kord kevadel selline jutt, ma pidin ühe kirjaniku nime järele uurima. Nüüd ongi uuritud.»

«Mis mina, eks sa näed teda ise.»

«Kas näen...»

«Võiksid minna vaatama. Nõnda on sul põhjust nende poole sisse astuda.»

«Pea sina meeles,» pakub Annus ikka. «Kui juhtud kokku, siis tervita Madet ja Mihklit minu poolt.»

«Mul ei seisa võõrad nimed meeles.»

«Ma kirjutan paberile,» on Annus abivalmis. Tal ongi pliiatsijupp ja paber millegipärast taskus; võtnud ühe lehekese, püüab Annus kirjaniku nime võimalikult selgete tähtedega üles tähendada. Mõtleb veidi ja kirjutab siis paberi ülemisele äärele hoolikalt ka Made nime.

«Ütle, et mina kirjutasin,» ulatab ta lehe naisele.

«Kust sina teda tead?» küsib Juta.

«Olen jutte lugenud, nüüd nägin kahte pilti.»

«Millal mina saaksin aega lugeda.»

«Ega sa ei unusta anda?» muretseb Annus.

«Kui ma näen.»

*

Meestesumm trügib kontorihoone uksest välja, nende pea kohal õnnelik, aga kohkunud Mihkel. Ta püüab end tasakaalu seada, et kui pillavad kogemata maha, siis kukuks jalgale, mitte seljale. Mehed on nagu meeletuks läinud, sellist spontaanset puhangut ei teadnud karta. Kobar peatub, tugevad töömehekäed hõljutavad algul kergelt, siis hakkavad agronoomi rütmiliselt taeva poole loopima, kõrgemale, ikka kõrgemale.

Kui see on minu ots, siis olen ma oma elus ikkagi jõudnud inimestele vähemalt ühe heateo teha, mõtleb Mihkel. Ta ei saa oma tunnetesegadusest otsa kätte, kas ta on samuti ülemealik, või eluhoidlik või õnnejoovastuses, või argpüks või iseteadlik, või alluvaid soosiv või kambajõmm; või mis on valdav.

Mihkel pannakse õrnalt jalgale, aga ta välimus ja olemine on sasi ja ta vaid naeratab äraolevalt.

Keegi surub Mihklil kätt, see liigutus äratas teisteski sama soovi ja ta peab minema läbi õnnitluste kadalipu nagu värske leerilaps.

«Poisid, teeme täna Mihklile pudeli välja!» hõikab keegi vallatult.

«Mis te rõõmustate,» ütleb Mihkel, «töö peate ikka kõik ise ära tegema, sellest me ei pääse.»

«Teemegi!»

«Päevad lähevad tihedamaks,» hoiatab Mihkel.

«Küll teeme!»

«Oi jummal, kui ma nüüd veel näen tööajal kusagil pudelit!»

«Täna näed, teeme talle pudeli!»

«Konjakit!»

«Ainult mitte konjakit!» hüüatab Mihkel tahtmatult.

«Miks mitte, raha on!»

«Tal lööb konjakist ohatis välja,» teravmeelitseb keegi.

Kõik tahavad täna Mihkliga omad poisid olla. See, mis juba mõned kuud uskumatu kuulujutuna õhus kumises, on nüüd

äkki reaalsus. Et mängus on Mihkel, kelle sõna loeb kõigi silmis, siis ei kõhelda uskuda ka seda kõige pöörasemat tõde. On juhtunud just nõnda, nagu iga inimene endamisi vaikselt igatsenud, kuigi seejuures teadnud, et tegelikkus on midagi muud. Nüüd on kaks päeva nädalas vabad. Mihkel kinkis igaühele kaks päeva.

«Sellest aastast hakkame sügisel Mihkli päeva pidama.»

«Mihkli päevä jah, las rahvas rõõmustab.»

«Igal sügisel saab pudeli.»

«Pudeli vana valget.»

«Tänane päev läheb ajalukku!»

«Revolutsioon külas.»

«Elagu uus püha — Mihkli päev!»

Koduõu on inimese elus peaaegu terve maailm; tema võtab lapse siinilmas vastu ja on siis mõnda aega koguni kogu haaratav maailm, terve universumgi, mis ülespoole ulatub kõrgete-kõrgete pilvedeni välja.

Hooned, õuemuru, kaevuvinn, kõrguvad puud, karjamaa lattaed, kaks mesipuud. Üks maailm. Kui oled neid näinud, oled ilmas juba palju näinud; kui oled neid täielikult tundnud, siis oled tundnud peaaegu kõike.

Annus tajub, et ta on tunnetanud ammendavalt, ja kui ta siin nõndaviisi seisab, silmad ülespoole haava latva suunatud, siis on ta ise üks osa selle talu õuest, kübe selles universumis, kübe, mille olles on maailm pisut teisene, kuid mille mitte olles jääb eluõu ikkagi õueks.

Õuepärn on Annuse esimene teadlikult istutatud puu, isa abiga küll, aga Annuse enda istutatud oma puu. Imeks panna, kui täisealiseks on pärn Annuse kõrval saanud. Ühel suvel märkas Annus äkki, et tema puu on suur; see oli pärnaõitelõhna ajal, kuumal juulil. Aga mis suvi see oli? Mis erilist toimus siis Annuses? Pärn pidi ikka ainult pärn olema, just märkajas oli midagi teiseks nihkunud. Kuid mis, see ei meenu, on kustunud. Ajapikku kustub kõik. Ühtäkki kustub kord ka see, mis täna siin meenub.

Vaher on vanem neist kõigist, ta on Annuse ronimise-julgustükkide esimene tunnistaja. Sealt lehtede tagant ei osanud keegi poissi otsida. Harva, kui põnni kadumist märgati, veelgi harvem, kui see tekitas paanilise mõtte. Ema läks siis vaatas saunakaevu, sest sel olid madalamad rakked. Kuigi ema teadis, et Annus kardab näkkisid ega lähe üksi kaevusilma vaatama. Küll poiss välja ilmub, ütles ta siis rahunenult. Sest kogemus kinnitas, et poiss oli ikka välja tulnud, ja tuli tõesti seegi kord.

Suur õunapuu, viljapuu kohta liiga suur, selle oli vanaisa leidnud oma aastail metsast ja tillukese puukese koju toonud. Juba enne Annuse teadmist. Selle õunapuuga juhtus alles hiljuti midagi eriskummalist. Sõnnikuga on häda, seda pole kusagile panna, kartulimaa ei võta kõike vastu; kui pakud liiga, rikud söögikartuli maitse ära. Järjest kahel sügisel enne talve pani Annus õunapuu alla igavese vati sõnnikut, et ehk ei tapa. See oli tarbetu tegu, sest neid väikseid maitsetuid õunapabulaid ei söönud keegi, puu alla nemad mädanesid. Aga sõnnikut lihtsalt aia äärde hunnikusse viia oli veelgi rumalam. Saagu ometi puu kas või oma lustiks kasvamisrõõmu. Ülejäärgmisel suvel juhtuski ime, et pabulad paisusid sibulõunttest suuremaks, muutusid päris maitsvaks ja säilisid veebruarini, siis alles läksid seest pehmeks. Kogu pere sõi just neid. Kuidas sai nõnda juhtuda? Mis ütleksid teadusemehed? Kas puu jääbki nüüd imepuuks, seda tahaks küll teada. Kas ka inimene oleks võimeline nii suureks ja äkiliseks muutuseks, kui parandada ta elutingimusi nõnda ühel hoobil; kallaks ühel heal päeval kartulikotist ta jalgade ümber ilmatu hunniku raha — et kui see ei tapa, siis kannaks inimene enneolematut vilja? Mõne andekaga, kes pole saanud end välja mängida, võiks ometi proovida.

Haab on Annusega ühealine, hakkas ise idanema vana maja asemel. Kunagisest majast on veel vaid ahjuaseme kühm rohu all tunda, jõuline haab kasvab keset kööki. Õuehaab on jutukas, sosistab juba kõige vaiksema tuuleõhuga. Inimesed peres sünnivad ja surevad, ajad muutuvad, puud aga kasvavad segamatus rahun edasi. Läheb Annus, jääb haab. Mitu põlve Annuse pere inimesi siin Eestimaal tema veel ära näeb? Huvasti, vend haab, vaata siis ka minu silmadega.

Pihlapunane sügis — kes ütles nii? Kui keegi pole öelnud, siis ütleb nüüd Annus. Ta on tara äärde päikesepaistele taganenud. Õuepihlaka punane ei häiri, hoopis rahustab. Pihlapuna kõneleb sügise küpsest rahust, ühe looduseringi pidulikust täisamisest.

Mihklit valdav õndsus juurdub iga liigutusega sügavamale ja sügavamale, ta on nagu agoonias, suutmata end enam talitseda või juhtida, ta rappub Madesse, keda nende ühine õnnestaks on samuti tervenisti haaranud, õndsusekramp lööb valusalt sääremarja, suriseb varbaküüntes ja juuksejuurtes.

Nagu raju on üle käinud, kaks inimest väljale paisanud. Kas nad tõusevad veel?

Vaikus ja rahu laskub maale.

«Sa oled väga hea,» sosistab Mihkel igaviku järel.

Kas nad on üldse elus enne nõnda olnud? Meenub noorpõlve hingekosutav kahekesiolek, kuid täna on meeled kogemustest rikkamad, teavad ja suudavad rohkemat.

Tahaks lasta mõtteil endast kuuldavalt voolata, nagu oli kombeks endistel aegadel pärast puhangut.

«Sa oled ainu õnnelik inimene maailmas,» kuuleb Made Mihklit ütlevat.

«Olen,» vastab ta raugelt.

«Keegi teine ei oska nii õnnelik olla, ei tea tahtagi.»

«Aga sina!» kohkub nüüd naine. «Sa ei ole õnnelik?»

«Ma olen õnnelik küll — aga teisiti, tavaliselt, nagu me surelikud kõik. Sina aga oled loodud õnne ülemlauluks. Õnnel on sind vaja, et end tõestada.»

«Näed, õnn on olemas...»

«Jah, sinule. Aga seda õnnetumad on ses võrdluses suurem osa ülejäänuid... või oleksid, kui nad oskaksid end kõrvalt vaadata... Oh, inimesed. Elu on padrik, kus eksleme, teadmata isegi oma rännu eesmärki.»

«Aga sina?»

«Mina olen õnnelik. Sinu õnne kaudu.»

Ma olen vist tõesti selles padrikus mingi rajaotsa leidnud, ehk viib see mindki avaramasse paika välja.

Mihkli kahestumine on kestnud liiga kaua. Täna on elu pöördepunkt; läbielatud õnnevapustus teeb Mihkli abitult hädaks, ta tahaks üheainsa sõnaga Madele midagi hirmus tähtsat ja suurt ära öelda. Kuid sõnad on lahjaks liisunud.

Kolhoos on mu ametlik elukaaslane, tema vastu on harjumuslik kohusetunne, mitte just ebameeldiv kohustus, aga Made on nüüdsest see igatsetud armuke, kellele hoiad oma jõuraasukesi kogu ilma eest salaja, nagu ütleb üks naljalaul, kelle soojusse püüdlid ikka ja aina tagasi.

«Made, see, kes meeletult armastab, on rikkam kui teised.»

Made käsi hellitab vaikselt oma taasleitnud Mihklit. Made elul on uus algus. Mihkli sõnad on muusika. Mihklil on komme rääkida, las räägib.

«Inimesel, inimekonnal on vaja midagi irreaalset, kas armastust, usku, unistusi või midagi taolist, et tema hing tunneks end hingena. Hing annab endast teada vaid millegi erilise puhul, igapäevaste tarbeesemete hulka ei paista ta kuuluvat.»

«Mu poiss,» silitab Made mehe pead.

«Ega ma vist olegi päris sind väärt, aga ära nurise, võta mind sellisena, nagu ma olen.»

«Pärast kahtkümmend aastat abielu ei ütle ükski mees oma naisele nii ilusasti.»

«Võta mind, nagu ma olen. Hakkad uut otsima, leiad kolm korda tühisema või kolm korda hullema.»

Made sakutab Mihklit õrnalt.

Pikk vaikimine sõelub kummagi mõtteid omaette.

«Nõiamoori statuudi peaks taastama,» jätkab Mihkel siis oma mõttekäiku. «Et elab keset kauget sügavat ürgmetsa tark, ja sina, eksleja, eksinu, lähed oma viimases ahastuses, kui enam kusagile mujale ei oska, püüdlid poolroomates ta onnini, lähed ja usud imet ja saadki abi. Midagi peaks olema. Midagi tähtsat on ära kaotatud, aga asemele pole muud samalaadset leitud.»

«Sa mu maailmaparandaja.»

«Made, tuleta mulle homme meelde ja ma ütlen sulle ühe lihtsa reegli elamiseks.»

«Miks homme?»

«Muidu saab ühe päeva kohta liiga palju.»

*

Made on ema juurde tulnud, Kaarel tunneb, et tal oleks vaja kellelegi südant puistata, vanem õde on nagu taeva läkitus.

«Made, sina ei tea, aga minuga on midagi lahti,» ütleb Kaarel.

«Mis sinuga siis lahti on?» küsib Made kohe lähedalt, abivalmilt.

Mis sa nüüd kostad. Kui ma ise teaksin, mis see on, mis vae-
vab.

Kas ei võta Made tema ütlemist liiga kergelt, et peab teda väikevennaks, kes lõi varba vastu kivi ära ja tuleb nüüd tööna-
tes, et puhu peale?

Mis see ikkagi on, mida ta tahaks teisele inimesele endast praegu rääkida? Näe, ei ole niisuguseid sõnu, mis ütleksid täp-
selt ära selle, mida sa isegi õieti ei mõista. Aga oleks hirmsasti
vaja praegu õekesele kõik ära öelda.

Kaarel tunneb, kuidas silmast poetub enesehaletsuspisar.

Kas Made on nii tark, et tabas kohe tõde, et praegu pole
muud midagi viga, kui tuleb vaid valule peale puhuda, et see
üle läheks, ja kõik oleks jälle korrapealt ilus?

Miks ta siis ei puhu, ei loe oma häid sõnu peale? Miks ta
ootab Kaarli hädaldamist, mida ei tule?

Kui lihtne oleks, kui saaks ka praegu suurema õe juurde
minna ja lihtsalt veidi aega viriseda.

Kui oma õde ei mõista, kuidas praegu olla, kellele siis veel
loota.

Made seab end minekule, Kaarel tahab teda takistada ega
taha ka.

Kaarel ei saa enam paigale jääda, ta peab kusagile minema,
kuhu, ei tea isegi. Ta sammub mööda teed, et näha, kuhupoole
jalad viivad.

Kata juhtub vastu, tuleb laudast töölt, on väsinud ja väsi-

muskramp kisub ta näo ebamaiselt tõsiseks, kivinenuks, ta kannab nagu sealpoolsuse maski.

«Minus on miski viga,» ütleb Kaarel, kui nad jõuavad kohakuti, ütleb erilise madala häälega, mida Kata ei ole varem kuulnud.

Kata ei saa sellest ütlemisest aru.

«Ma lähen ja ma ei tea, mis minuga juhtub; mul on midagi viga.»

Kaarel sammub edasi.

Kata sammub ka algul mehaaniliselt oma koduteed, siis aga jõuab temani mingi häire. Kata peatub nõutult, pöördub ümber, vaatab kaugenevale kühmus Kaarlile järele ja hingepais murdub.

«Jumal, ega ta ometi endale kätt külge pane!» ahastab Kata ihuüksinda maailmas keset tolmust teed.

Kata on oma õues, kui Juta hingetuna väravast sisse vajub.

«Ma ei tea, mis saab! Annus ei tulnud öhtul koju. Käisin õue all metsas ja huikasin, keegi ei vastanud...»

«Kaarel!» hõikab Kata toa poole. «Kaarel, sa oled mees, tule Jutale appi!»

Kaarel ilmub kohe uksele.

«Annus on kadunud,» ütleb Kata.

«Annus?»

«Eile öhtust saadik, ma ei saanud öö otsa sõba silmale; kui valgeks tõmbas, võtsin ratta ja sõitsin siia. Ma ei oska midagi teha.»

«Ma tulen kaasa,» lubab Kaarel kohe.

«Sa võta Kalle ratas,» õpetab Kata.

«Sa jookse, ehk saad kontori juurest Mikhli veel kätte, ütle temale ka,» korraldab Kaarel.

«Ma otsisin lakad läbi,» lisab Juta.

«Lähme,» on Kaarel valmis.

Juta tunneb, kuidas põlved löövad nõrgaks, jalad värisevad all, ta ei suuda rattale ronida. Pinge asemele on tulnud nõrkusehoog. Kaarli toimekas abivalmidus on esile kutsunud ootamatu reaktsiooni, selle hetkeni ei olnud mõeldavgi, et Juta ise võiks nõrkeda.

«Mul on paha,» ütleb Juta.

«Ma toon külma vett,» ruttab Kata kaevule.

«Ma sõidan ees,» otsustab Kaarel. Ta istub rattale ja väntab õuest välja.

Kõiksugused mõtted välgatavad peast läbi, meenuvad kõik viimased kohtumised Annusega, neid pole palju ja needki tun-

duvad nüüd liiga põgusad, väga tavalised möödaminnes jutud, neist ei mõista küll midagi ette arvata, praegusele seletust leida.

Midagi kindlat ei oska ette võtta, peab ümbruskonnast otsima, eks teised mehed tule ka, siis mõtleme ühiselt edasi.

Kaarel ise jõudis eile liiga hilja koju. Ta oli päeval rahutu, mingi imelik tusk ahistas rinda ja ta lahkus kodust ebamäärasel suunas, oli nagu meelest segane. Kogemata juhtus kokku sõbraga, kel pudel taskus. Suureks joomiseks seekord ei läinud, aga rumalale ahastusele sai leevendust.

Eile kõmpis Kaarel mööda teed ja pähe tuli Onukopli kask, et läheks ja püherdaks seal all rohus, see oli nagu viimane mõte, mida ta oskas veel mõelda. Siis saigi ta sõbraga kokku ja pärast polnud enam vaja vaevelda. Mis sõber see nüüd paremast, eks neil ole omavahel jahrenemist ka olnud, aga eile juhtusid nad kokku mõlemale kergenduseks.

Kaarel püüab kujutluspilte Annuselt eemale viia, sest mis seda halba enneaegu ennustada, võib ometi ka muudpidi juhtunud olla. Ehk on Annus praegu juba koduski.

Onukopli kask tuletab ennast ikka meelde. Seda võib ka mõista, sest viimane pikk südamlük kahekesiolek Annusega juhtus kevadel kase all. See oli veel enne Annuse haigeksjäämist.

Lähekski kõigepealt sinna kase juurde.

Jalgsi üle heinamaa on kõige otsem. Kaarel paneb ratta küliti teekraavi ja astub silmalt, hommikupäike venitab ta varju pikaks.

Keset heinamaad jääb Kaarel seisma ja vaatab tagasi. Raskest hommikukastest pärlendav rohuädal särab vastu, on nagu pidulik hõbevaip laotatud üle maa, pidulikkust teravalt lõhkumas vaid üksildane vänderdav roheline jäljerada.

Maa hõbedases ilus juhuslik robustne elurada, mis ei vii kusagile kaugemale välja, vaid lõpeb Kaarli jalge juures. Algab mineviku hämarusest, aga on jõudnud väga selgelt just sellesse punkti, kus asuvad sel hetkel Kaarli tallad.

Eespool on jäljetus, teetus, tagapool jäljed.

Ummiktee, mille umbne ots on Kaarli kohal, on Kaarel ise. Kuhu Kaarel ka ei astuks, nimelt seal ongi ummik, tee lõpp, senise teekonna lõpp.

Kui läheks siit nüüd täpselt tulnud rada tagasi, siis ei kõniks paljude aastate vältel ummikteed, aga nõnda pole võimalik.

Iga praegune hetk on ummik ja tulevik on teetus.

Hõbesäras maa ümberringi on liiga ilus ja üle Kaarli valgub uus enesehaletsuslaine. Elu on üks vänderdav ja ilu lõhkuv rada.

Annus ootab kase juures — Kaarel tunneb seda äkki nii sel-

gelt, nagu oleks keegi kõrva sosistanud, teda iseenesega olemisest välja tõuganud.

Kaarel ruttab, ta hirmumõtted on ees, kase juures — kas tõesti?

Kas Annus andis juba eile oma murest teada? See rahutus tuli siis temast? Aga sina pead kogu maailma ainsaks mõeldavaks tusaks vaid enda oma, otsid viga endast.

Kask...

Jah, Annus on kases...

Kaarel näeb oma silmadega ega usu neid, näeb sedasama, mida nägi nüüdsama üle heinamaa rutates silmadeta ja uskus kohkumusega ette.

Kaarli jalad nagu niidetakse alt, ta kukub kummuli.

Kaarel nutab täie häälega, röögib ebaloomulikult, nagu surmavalt haavatud loom.

Kedagi pole tunnistanud ja ta laseb rinnast lahti kogu aastate ahastuse, kas rohkem Annuse või enda valu, ei tea ta isegi. Praegu ei pea end talitsema, praegu ei pea teesklema. Sel eluhetkel Annuse jalge ees on ta täiesti tema ise.

*

Looduses ei ole midagi eriti muutunud. Päike piilub hommikul madalalt kuusikuääre oksaräästa alla ja märkab seal ainsa teisenemisena vaid kolme kena seenekübarat, mis tublisti asjalisemad kui eile samal ajal.

Kasesalu tee ääres toidab rahulikult tüvesid talve vastu, on oma igaveses maises elus kõigutamatult kindel, sest ükski talv pole siiani teda võtnud. Täiesti juhuslikult ongi see igavik reaalne, sest ka inimene on just sellele kaasikule määranud elama jääda; oma rüüstetööst vaevama hakanud südametunnistuse leevendamiseks ütleb ta end loodust mõnes paigas kõige väega kaitsvat, nõnda ka seda teeäärset kõrgetüvelist väikest kasemetsa.

Silekoorne sirge lopsakas haavik on ainus, mis nagu võpataks millestki ehmatavast, aga tema kohkub ju igal hommikul ühtemoodi, teeb seda puhtast elamislustist.

Kolhoosis on täna hommikul kõik teisiti kui harilikult, ei jorra ükski traktor, ei huuga kombain, ei käivitu auto. Kui Kaarel tuli töökoja juurde abi otsima, olid mehed kohal ja tööpäev algamas.

Masinamees, austatuim Annus on lahkunud.

Inimeste päev siin kolhoosis ei saanud enam sarnaneda kõigi teiste päevadega. Pole teada, kes ütles esimesena, see oli nagu kõigis korraga kerkinud ühismõte: ükski mees ei läinud oma masina juurde, sest esimese päevapoole kestel peab siin kolhoosis valitsema vaikus.

Kogu elu jooksul ei olnud Annusele osaks saanud, et nõnda paljud inimesed seavad nõnda üksmeelselt oma päeva tema pärast ümber.

Annuse eluajal ei seisnud kolhoositöö tema süü läbi korragi; nüüd seiskus see austusest tema vastu koguni pooleks ilusaks koristuspäevaks.

Sõidab ainult üks auto. Kuus eakaaslast sõidavad Annuse juurde.

*

Juta otsib riiulilt paberilehe ja ulatab Madele.

«Ta kirjutas sinu jaoks siia ühe nime.»

Made võtab üllatunult paberi ega mõista esimesel hetkel, mil kombel võiks see nimi olla toiminuga seotud.

«Ütles, et sa ise tead,» lisab Juta.

«Jah, nüüd ma taipan...»

Nimel pole mingit seost, aga tähendus võib olla sel lehekesel endal. Kas Annus valmistas ette?

«Kui ta meil käis, siis armastas ta pliidi alla tuld teha. Istus pliidi ees leekide paistel ning rääkis maast ja ilmast. Küll tema teadis palju, temast oleks võinud õpetajagi saada.»

«Kodus jättis pliidi minu hooleks. Kui kiire oli ja ütlesid, siis muidugi tegi tule alla. Oleks päevad otsa lugenud, kui tal oleks voli olnud. Ei teagi, mis see tema õige amet oleks olnud... Pole kuulnud, et keegi ennast lugemisega ära toidaks.»

«Muuta ei ole enam midagi.»

«Eelmisel päeval oli ta nagu harilikult. Rääkis veel minuga...»

See kujutluspilt on liiga valusalt elav, Juta puhkeb uuesti nutma, ta ei suuda ega taha end talitseda, istub toolile, tõstab põlled silmidele ja ahastab.

«Ma olen sinu juures, ma jään sulle seltsi,» ütleb Made.

*

«See oli sel kevadel, teemineku ajal, mäe all oli nii põhjatu, et sealt ei saanud enam muudmoodi läbi kui traktoriga. Mul oli vaja Viljandisse arstile saada. Tema tõi traktori õhtul koju ja sõidutas mind hommikul suurele teele bussipeatusse välja.»

Istusime kahekesi selles kitsas kabiinis ja sõitsime üksmeelles. Mõtlesin enda ette, et oleme kenasti nagu noorpaar pulmateel.

Ei me rääkinud ega midagi. Nii hea oli olla, et elu tuli meelde, elu ilusamad päevad veeresid silma eest mööda.

Olin Annusest rõõmus, oleksin tahtnud panna oma käe tema käele, aga häbenesin.

Seal mäe all loksutas ja pörutas ja mul olid valud sees ja ma olin hirmus õnnelik; me istusime tihedalt külge külje vastas ja vappusime üheskoos ühtemoodi. See tee nagu raputas meid ühte.

Mina mõtlesin, et minu elu on õnnelik, mul on väga hea mees... Aga ei oleks vist tohtinud mõelda. Saatuse ees ei või suureliseks minna.»

*

«Oleks seda ette teadnud, oleksin Annusega õige mitut asja põhjalikult arutanud, tema oskas kõige kohta miskisuguse oma jutu välja mõelda,» ütleb Kaarel.

«Ta oli peaga mees.»

«Viimane jutt oli meil kunstist ja Hennost,» meenutab Kaarel. «Ta ootas teda väga. Kas Henno nüüd matusele saab tulla?»

«Igaühel oma elu.»

«Teab, mis Annusest siis oleks saanud, kui ta oleks pidanud mõnd teist ametit.»

«Alles ta oli, liikus, rääkis, äkki enam ei ole. Paneb mõtlema, kui peenikese niidikese otsas me selle elu küljes ikka ripume — ühel heal päeval käib väike pröksatus ja sind polegi enam. Mis kõik võib juhtuda: sõidab auto otsa, jääb metsas puu alla, komistad lakaredelil. Hommepäev võib minul või sinul lõpp olla, ega sa ette tea. Mis mõtet oleks mul siis tänasel päeval veel endaga peitust mängida. Või homme või ülehommel, kõigil veel jäänud päevadel. Kas on mõtet ühtainustki päeva elus maha lökerdada? Millegi totra ees hirmu tunda või surma karta, kui surm saab sind ükskord igal juhul kätte. Mis mõtet on lõdiseda ja ütlemata jätta, mis tahab äraütlemist, või tege mata jätta, mis tegu ootab. Täna jätta olemata see, kes sa oled, võiksid olla. Aga kui sind homme polegi enam olemas, ei näe ega teisiti, siis jäädkki lolliks, edasikaebamise võimaluseta lolliks. Vigade parandust ei toimu, sest elu pole koolikirjand. Olid lollpea ning lökerdaja ja olidki...»

«Tõsijutt küll.»

«Annus mõtles end kusagile välja, aga kuhu, seda ei tea,» ütleb Kaarel.

«Ega see liiga palju mõtlemine ka hea ole.»

«Ei tea, kas mõistust saab ikka liiga palju olla,» kahtleb Kaarel.

«Las teda parem juba korjuks, kui et teda napiks. Seda mõistust, mõtlemisekest.»

*

«Ma nagu tundsin ette,» ütleb Kata. «Mul oli sel päeval halb olla. Ja kui Juta järgmisel hommikul õue astus, siis taipasin õnnetust juba enne, kui ta jõudis midagi öelda... Minuga on ikka nõnda, et ma tean halba ette. Alati, kui on midagi juhtunud, olen seda aimanud. Huvitav, miks minule on niisugune äratundmine antud. On kohe säärane... Annuse asja nägin ka ette.»

*

«Ma saan Annusest aru,» ütleb Mihkel.

Tema ees seisavad mehed aupaklikus kauguses. Mihkli ütlamine tekitab selles poolringis hämmelduseseguse vaikuse. Keegi ohkas, et kuidas see Annus küll... Enamik oli hinges kaasa minemas, kui Mihkel lausus äkki sekka.

Oodatakse, et ta räägiks oma mõtte lahti, kuid Mihkel on täna väga sõnakehv.

Mihkel ei oskakski midagi edasi öelda. Ka tema jääb oma spontaanse lause peale mõtlema. Kas tähendab see, et ta ise võiks samuti olla lahkunu? Mitte just täna, aga mõnel teisel eluhetkel? Siiski, ei, sellise valiku sundi pole elus veel ette tulnud.

Või tajub Mihkel mingi tundmatu meelega, mis Annuses toimus? Mõistab mingi hingesugulusliku salaniidikese kaudu seda, mida mõistis Annus?

Kartmatus surma ees on ehk see ühine neil kahel. Et on juba tehtud, on juba nähtud; mis veel tulemas, tuleb pealekauba.

Kunagi pole nii, et enam kuidagi edasi ei saa, mõtleb Kaarel. Annust oleks pidanud tingimata aitama. Oleks ta tulnud ütelnud, oleks Kaarel kas või kõvera sirgeks rääkinud, et aga inimele elaks edasi.

«Hea inimene oli,» ütleb keegi.

«Elus on tähtis, et üks inimene ei teeks teistele rohkem häda, kui tal just hädasti vaja on.»

«Tema oli kõigile hea.»

«Tema oli teiste jaoks olemas, kui neil teda vaja läks.»

«Enamasti on inimesel siin maailmas asja vaid iseendaga ja see ongi selle inimeste maailma kõige suurem häbi.»

«Inimesest on saanud miski muu.»

*

«Nüüd on pahandused ka tulemas, üks bürokraat tõstnud probleemi, et kolhoosis ei tehtud poole päeva jooksul üldse tööd.»

«See oli ju töömehe mälestuseks. Töölised mälestasid ühte enda hulgast.»

«Mine tee nendele selgeks. Mis teavad sihukesed tööinimesest.»

Kolhoosis on kõik üksmeelel, vähemalt selles asjas, mõtleb Kaarel.

Naabrimees tuleb Kaarli juurde.

«Annus laskis endale võsas siilu uudismaad üles künda,» märgib ta.

«Nurk paistab siia õue kätte,» teab Kaarel isegi.

«Mis sellest nüüd saab? Pole enam, kes külvaks heinaseemne peale ja tuleval suvel niidaks.»

«Kasvab jälle võssa,» ütleb Kaarel.

Keegi peatub Juta ees.

«Ma käisin ja hõikasin inimest,» ütleb Juta tolele millegipärast.

Made kutsub Mihkli kõrvale.

«Kas sa kõneled haua?» küsib ta sosinal.

«Ma ise mõtlesin ka, aga ei suuda. Minust ei ole täna rääkijat.»

«Oleksid võinud enne valmis kirjutada.»

«Siis oleks kellelgi teisel tulnud ette lugeda.»

«Annus oleks võinud endast kirja panna, see oleks talle ehk leevendust andnud.»

Juta läheneb neile. Made ja Mihkel vaikivad tähelepanelikult, ootavad, mis Jutal öelda.

«Mihkel, siin on üks sedel... Köögis varnas vana pintsaku taskus... Sealt leidsin.»

Mihkel võtab ulatatud paberi ja jääb ainiti vaatama selle ainsat kirjarida. See on Annuse käekiri. Millal ta kirjutas?

Juta vaatab küsivalt. Mihkel ei tõsta silmi. Inimeste pilgud pöörduvad. Tekib ebamäärane ootus. Täielik vaikus, milles kostab järjest selgemini haavapuu lehtede sosin.

Kõik need, kes täna siia õuele kogunenud, tohivad Annuse sõnadest osa saada, mõtleb Mihkel.

Made tajub Mihklit.

«See on Annuse kiri. Viimane kiri,» ütleb ta kõigile kuuldavalt.

Mihkel tõstab silmad ja laseb pilgu aeglaselt üle kohalolijate. Need inimesed peavad siit lahkuma pisut teistsugustena, kui nad kokku tulid, nende kõigi hinge jääb üks ühesugune kübe, mille poolest nad erinevad tänasest alates kõigist teistest maailma inimestest.

Mihkel loeb selgel häälel, iga sõna eraldi rõhutades:

«Keegi minuga ei mängi.»

Tallinn,
14. juuli 1984

EESTI NSV RIIKLIK AKADEEMILINE
OOPERI- JA BALLETITEATER «ESTONIA»

Seeria EH pileti nr. 000088 *

PORAND

250686
kehtiv kuupäev

kell 19.00
algus kellaeg

Rida 10

Koh. II

Hind 2 rbl. 80 kop.